SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ Γ'

CUVINTE ÎN APĂRAREA
CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
1, 1; 1, 2; 1, 3; 2, 1; 2, 2; 2, 3

Introducere, traducere şi note de
Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu,
Cristina-Costena Rogobete, Caliopie Papacioc

Coordonator: Cristian Chivu

EDITURA GÂNDUL APRINS 2015

Tehnoredactare: Larisa Barbu

© Cristian Chivu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GRIGORIE PALAMAS, sfânt
Opere complete / Grigorie Palama. - Bucureşti : Gândul aprins, 2013-
15 vol.
ISBN 978-606-93430-1-2
Vol. 3. : Primele două Triade în apărarea isihaştilor / trad., pref., autori ai notelor: Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu. - 2015. - ISBN 978-606-93430-5-0

I. Coman, Cornel (trad. ; pref.)
II. Tănăsescu, Adrian (trad. ; pref.)
III. Chivu, Cristian (trad. ; pref.)

2

Mulţumim d-lui Vasilios Hristou,
fiul profesorului Panagiotis Hristou,
realizatorul ediţiei critice a *Operelor*
sfântului Grigorie Palama,
pentru permisiunea de a folosi
şi de a publica textul ediţiei critice
a tatălui său.

Întru pomenirea veşnică
a robului lui Dumnezeu, Gheorghe!

ABREVIERI

ΒΕΠΕΣ	*Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων*
CC	*Corpus Christianorum*
CFHB	*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
ΕΠΕ	*Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*
Ε.Θ.Σ.Π.Θ	*Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*
GA	*Editura Gândul Aprins*
GCS	*Die griechischenchristlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*
GOThR	*Greek Orthodox Theological Review*
FG	*Filocalia Greacă*
FR	*Filocalia Românească*
Mansi	*T. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection*
OCA	*Orietalia Christiana Analecta*
PG	J. P. Migne, *Patrologia Graeca*
PL	J.P. Migne, *Patrologia Latina*
PTS	*Patristische Texte und Studien*
SC	*Sources Chretiennes*
WBS	*Wiener Byzantinistische Studien*

Gnoza filosofică, gnoza teologică și gnoza teoptică după Grigorie Palama

„nu totuna este a spune ceva despre
Dumnezeu și a te afla dimpreună cu El"

Nu contenește Palama a fascina peste veacuri; și nu contenește a stârni reacții, nu toate de admirație, ci și de reținere, ba unele chiar de opoziție; toate acestea îl țin, însă, în prim planul teologiei, cum o dovedește numărul mare de lucrări legate de opera sa apărute în ultima vreme. Negreșit, a devenit un reper de prim rang al lumii teologice contemporane.

Se poate [illegible] să lesne c[illegible]nstata că, d[illegible] păcate, foarte ad[illegible]ea se [illegible]

îl fac teme ca: raportul filosofie/teologie, raportul teologie/teoptie, rugăciunea, fotofaniile şi teofaniile, îndumnezeirea. Întreprinderea noastră în studiul de faţă ar fi cea de a sintetiza viziunea palamită despre cunoaşterea – gnoza adică – proprie filosofiei, cunoaşterea proprie teologiei şi cunoaşterea proprie teoptiei, cea pe care o primeşte omul atunci când Îl vede pe Dumnezeu.

Întrebarea ce neîndoielnic va sta pe buzele cititorilor după parcurgerea primului opuscul al Triadei întâia şi primul al Triadei a doua – cele privitoare la vechea filosofie elină – va fi, credem, pe bună dreptate aceasta: de ce a înfierat Palama filosofia elină atât de aspru? Căci, de trecem în revistă datele sale biografice şi luăm cunoştinţă de susţinută îndeletnicirea lui cu ştiinţele eline, întrebarea devine vădit justificată.

Cum ştim, Palama a primit o educaţie aleasă, atât în sânul familiei, cât şi la şcolile renumite ale vremii. Filothei Kokkinos, biograful său, ne spune că „acesta s-a îndeletnicit şí cu ştiinţele dinafara Bisericii, pentru că nu se putea ca un astfel de suflet şi o astfel de fire să nu se întrarmeze şí cu săgeţile şi armele de acolo"[2]. Instrucţia elină a tinerilor vremurilor acelora presupunea trecerea prin ciclul 'celor patru ştiinţe', astfel că tânărul Grigorie, după ce a terminat studiile de filosofie şi retorică, a urmat lecţiile de fizică şi logică, pe baza scrierilor lui Aristotel. Capacitatea lui de a asimila aceste materii este adeverită de cuvintele învăţatu-

Varlaam. Vezi şi J. Meyendorff, *Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes*, Louvain 1959, p. 28. Trimiterile către *Triade* le vom face indicând numărul triadei, numărul lucrării din fiecare triadă şi numărul paragrafului. Trimiterile la pagini sunt la ediţia critică a lui Hristou.

[2] Filotei al Constantinopolei, *Viaţa sfântului Grigorie Palama*, ΕΠΕ 1, p. 48.

lui Theodor Metohitis, care, după o discuţie în faţa împăratului, a profesorilor şi a învăţaţilor oraşului, în care Grigorie analizase pe larg o temă din logica lui Aristotel, acesta a exclamat: „Şi Aristotel însuşi, de-ar fi fost de faţă ca ascultător, mult l-ar fi lăudat"[3]. Întâmplarea este evocată şi de Palama însuşi, ca răspuns către Grigoras, la acuza acestuia cum că este incult şi nu stăpâneşte principiile filosofice[4]. Acuze asemănătoare i-au adus sfântului, de altfel, şi ceilalţi adversari ai săi, Varlaam şi Achindin[5]. De bună seamă, Grigore nu şi-a închinat întreaga viaţă filosofiei aristotelice şi ştiinţelor vremii, cum au făcut Varlaam şi Grigoras; însă, îndeletnicindu-se cu aceste studii – cu mintea sa excepţională – la vârsta tinereţii, şi-a însuşit îndestulător noţiunile din ele.

Înainte de a analiza prima temă, cea a concepţiei palamite despre filosofie şi a raportului acesteia cu teologia, reamintim că Sfinţii Părinţi au fost oameni duhovniceşti, al căror singur scop al vieţii a fost unirea cu Dumnezeu; fapt pentru care nu îi interesau problemele filosofice în sine.

[3] Ibidem, p. 52. Vezi şi *Introducerea* prof. Hristou în ΕΠΕ 1, p. 9.

[4] *Împotriva lui Grigoras*, I, vol. IV, 4, 14, p. 242. Acesta îl apostrofează pe Sfântul Grigore ca fiind „analfabet" (*CFHB,Istoria Bizantină* 30, 20, 282).

[5] În *Epistola I către Palama*, ed. Schiro, 1954, p. 253, Varlaam îl catalogheză pe Sfântul Grigore „neînvăţat şi incult", iar Achindin în *Epistola către un anonim*, în ΕΕΒΣ 27, Atena 1957, p. 106 scrie despre Sfânt că „nu cunoaşte nici măcar principiile primare ale filozofiei". În zilele noastre, profesorul Dimitrakopoulos pune la îndoială cunoştiinţele de filosofie ale lui Palama. Vezi *Augustin şi Palama*, Thessalonic, p. 120. Regretabil de asemenea este că şi episcopul Kallistos Ware scrie despre Palama că acesta, în *Captele naturale* referitoare la cosmogonie, lasă să se înţeleagă faptul că nu cunoştea în adânc gândirea filosofilor elinilor (*Introducere la operele filocalice ale Sfântului Grigore Palama*, în CD *Filocalia*, ed. Nemesis, 1998), spre deosebire de profesorul Hristou care, în ediţia sa critică, observă cât de profund cunoştea Sfântul gândirea antică, chiar dacă uneori nu îi citează foarte precis (vezi *Introducere*, volumul V al *Operelor* lui Palama).

Nu au făcut filosofie de dragul filosofiei, ci au folosit-o pe aceasta în alcătuirea terminologiei teologice şi în respingerea ereziilor (pentru că – trebuie să o spunem – toţi ereticii s-au bazat pe terminologia şi gândirea filosofiei antice, minţile „furându-li-se cu filosofia şi cu deşarta înşelăciune, după predania omenească, după stihiile lumii, şi nu după Hristos"[6]). Totuşi, deşi nu au urmărit aceasta, aceşti mari smeriţi, prin gândirea lor formată în rugăciune, asceză, tăcere, plânsul păcatelor, trăirea Tainelor, au creat şi o filosofie uriaşă, unică şi de neegalat. Aşa se face, de exemplu, că filosoful Ammonios din secolul al V-lea încadrează învăţătura Sfinţiilor Vasile cel Mare şi Grigorie al Nyssei despre proveniența numirilor (anume că gândirea este proveniența numirilor) între principalele concepţii care s-au formulat în vremea lui pe respectiva temă[7].

Referitor la atitudinea marilor teologi ai Bisericii, uneori foarte critici la adresa filosofiei, vrednicul de pomenire profesor Matsoukas subliniază că aceştia nu s-au opus filosofiei în sine, ci o preţuiau câtă vreme ea se referea la realităţile create şi urmărea cunoaşterea zidirilor, fără a purcede, ilegitim, la explicarea celor necreate. Când însă, prin anumite erezii, încerca să înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinţii au respins-o, ca fiind demonică[8]. Aşa se explică de ce uneori Părinţii au criticat foarte aspru filosofia.

Astfel, Teofil al Antiohiei scrie lui Autolic, prietenului său, că „vechii filosofi au vorbit din gândirea omenească şi nu după adevăr [...], în închipuire şi rătăcire, nu în duh

[6] Coloseni 2, 8.
[7] *Comentariu la opera Despre erminie*, ed. A. Russe, Berlin, 1897, p. 35. Vezi mai multe detalii la G. Martzelos, Op. cit., p. 22-23.
[8] *Dogmatica*, I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

curat, ci [în duh] de rătăcire"[9]. Platon şi toţi ceilalţi filosofi, iubind slava deşartă, nici ei n-au cunoscut adevărul, nici pe alţii nu i-au lăsat să-l cunoască[10]. Teofil întreabă retoric: „La ce i-a folosit lui Platon cultura? Sau celorlalţi filosofi învăţăturile lor?"[11] Recunoaşte, totuşi, că uneori au ajuns şi aceştia, oarecum, la adevăr şi au recunoscut pe Dumnezeul Cel Unul, precum şi judecata de apoi, răsplătirea faptelor şi alte învăţături religioase; ajunge însă la concluzia că aceste elemente le-au luat de la prorocii dinaintea lor[12]. Teofil recunoaşte o oarecare capacitate a filosofilor de a se apropia de adevăr[13].

În lucrarea sa *Împotriva tuturor ereziilor*, Ipolit al Romei conchide că ereticii nu îşi alcătuiesc învăţăturile pe baza Sfintelor Scripturi, ci pe cea a învăţăturilor filosofice şi a iniţierilor mistice proprii religiilor idololatre[14]. Ton aspru faţă de filosofia antică elină în general foloseşte şi sfântul Grigorie Teologul, deşi foarte instruit în aceasta: „Aruncă tăcerea lui Pitagora şi bobul orfic şi mai noua aroganţă despre 'El a zis'; aruncă ideile lui Platon şi metempsihozele şi plimbările sufletelor noastre, şi amintirile, şi nu frumoasele iubiri venite în suflet prin frumoasele trupuri; [aruncă] ateismul lui Epicur, şi atomii, şi neiubitoarea-de-înţelepciune [adică nefilosoafa] plăcere; neînsemnata providenţă a lui Aristotel [...] şi cuvintele cele moarte despre suflet [...]; înfumurarea Stoiei [a stoicilor, adică], lăcomia şi vulgaritatea cinicilor"[15].

[9] Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, B, 8, ΒΕΠΕΣ 5, p. 26.
[10] Idem, III, 3, p. 51.
[11] Ibidem.
[12] A, 14, p. 20
[13] B, 8, p. 27
[14] Ipolit al Romei, *Combatarea ereziilor*, II, ΒΕΠΕΣ 5, p. 199.
[15] Grigorie Teologul, *Cuvântul 27*, 10, PG 36, 201B.

Sfântul Ioan Damaschin, cel care s-a folosit foarte mult de filosofie, mărturiseşte că a luat din ea ce era bun, pentru că „toată darea cea bună [...] de la Părintele Luminilor se pogoară"[16]. El a dat cele şase definiţii ale filosofiei, având la bază – bineînţeles – dubla metodologie a Părinţilor şi, prin filosofie, înţelegând şí teologia şí îndumnezeirea[17]; ne spune, însă, că acea cunoaştere a lui Dumnezeu fără credinţă, bazată numai pe raţionamente fireşti, este sufletească şi demonică[18].

Un exemplu elocvent pentru ceea ce vrem să subliniem este sfântul Grigore al Nyssei, cel ce s-a folosit de *instruirea dinafară* – cum numesc Părinţii instruirea în ştiinţele eline – mai mult decât orice alt Părinte. Acesta, deşi recunoaşte anumite părţi bune ale filosofiei şi, în general, ale culturii anticare, distinge *cunoaşterea celor ce sunt* de *cunoaşterea revelată*[19]. Referindu-se la viaţa lui Moise – concret: la faptul că Moise a fost crescut de împărăteasa Egiptului – scrie că este bine să trăiască cineva în palatul împărătesei Egiptului, adică lângă cultura din afară, dar, căutând cele mai bune, să se întoarcă la mama lui naturală, la Biserica Mamă, adică la hrănitoarea lui cea adevărată[20]. Instruirea din afară

[16] Iacov 1, 17. *Dialectica, Prefaţa*, ΕΠΕ 1, p. 22.
[17] Idem, 48, p. 204. Definiţiile filosofiei: "1. Filosofia este cunoaşterea celor ce sunt aşa cum sunt, adică cunoaşterea firii lor, 2. cunoaşterea lucrurilor dumnezeieşti şi omeneşti, 3. Cercetarea (μελετὴ) morţii, 4. asemănarea cu Dumnezeu pe cât îi este cu putinţă omului, 5. arta artelor, ştiinţa ştiinţelor, pentru că este începutul tuturor artelor şi ştiinţelor şi 6. iubirea (φιλία) înţelepciunii, adevărata înţelepciune este Dumnezeu; iubirea (ἀγάπη) către Dumnezeu, aceasta este filosofia cea adevărată.
[18] *Expunerea precisă a credinţei ortodoxe*, PG 94, 1128C.
[19] M. Farantos, *A teologhisi ortodox si a teologhisi eretic conform lui Grigorie al Nyssei*, Θεολογία 70, nr. 2-3, 1999, p. 226.
[20] Grigorie al Nyssei, *La viaţa lui Moise*, ΒΕΠΕΣ 65A, p. 113-114.

este „neroditoare şi stearpă, pururea chinuindu-se a naşte şi niciodată ajungând a naşte rod viu"[21], aceasta deoarece, în mod contrar faţă de învăţătura creştină, care are origine dumnezeiască, filosofia este de origine omenească[22]. Filosofia nu poate pătrunde în tainele teologiei, pentru că „nu putem cunoaşte nimic despre Dumnezeu din cele făcute cunoscute din conceptele omeneşti"[23].

Palama este – negreşit – cel mai aspru critic al filosofiei eline şi cel mai laborios, de vreme ce a scris două tratate anume pe această temă[24].

Pentru înţelegerea motivului criticii acesteia virulente, în primul rând trebuie avut în vedere cadrul istorico-dogmatic în care au fost scrise tratatele acestea, pentru că pomenitele lucrări nu sunt decât nişte răspunsuri ale provocărilor vremii; evident provocări teologice. Nu vom relua cele scrise în introducerea la volumul al II-lea al operelor palamite[25]; vom spune doar că Palama trăieşte în plină perioadă a teologiei scolastice, când filozofia – din instrument adjuvant pentru terminologia teologică – intrase şi în analiza celor necreate, dezbătând probleme net teologice. Aristotelismul devenise, astfel, o autoritate în teologie, iar revelaţia era un obiect ştiinţific supus măsurătorii, analizei şi descrierii, ca orice alt obiect ştiinţific al realităţii fizice şi istorice[26]. E o perioadă de intens conflict între filosofie şi teologie, manifestat încă

[21] Grigorie al Nyssei, *Despre viaţa lui Moise* 2, PG 44, 329 B.
[22] Ibidem.
[23] *Împotriva lui Eunomie*, III, ΒΕΠΕΣ 68, p. 57.
[24] Tratatele 1, 1 şi 2, 1, traduse de noi în acest volum.
[25] *Introducere*, volumul II, *Sfântul Grigorie Palama, Opere Complete*, Ed. Gândul Aprins, Bucureşti 2013, pag. 5-8.
[26] N. Matsoukas, *Introducere în gnoseologie*, p. 300.

din secolul al IX-lea (printr-un Ioannis Italos[27], de pildă), nemaipăstrându-se cu acrivie dubla metodologie a Părinților, ci preferându-se – de către unii – cea unitară a scolasticilor[28]. Vorbim, de fapt, de spiritul Renaşterii, de încercarea revigorării vechii culturii eline, lucru petrecut în secolul al IX-lea, al XIV-lea, al XV-lea, lucru care, am putea spune, se încearcă şi astăzi; doar că astăzi avem de-a face, mai degrabă, cu o caricatură a spiritului pomenitelor secole, de vreme ce reprezentanții actuali ai acestei renaşteri a spiritului elin sunt nişte caricaturi pe lângă un Ioannis Italos, Varlaam, Achindin, Nichifor Grigoras, Plethon sau Vissarion, bărbați de o cultură uriaşă, care, însă, lepădând dubla metodologie patristică[29], au introdus greşeli în dogma Bisericii.

Dădeam, în pomenitul nostru studiu, un exemplu elocvent pentru confruntarea dintre teologia vie şi cea discursivă, şi anume confruntarea dintre sfântul Simeon Noul Teolog şi mitropolitul Ştefan al Nicomidiei[30], accentuând noi faptul că, pe fondul unei letargii teologice manifestată după *Sinodikonul Ortodoxiei*, ştiințele umaniste progresau, dându-se o tot mai mare însemnătate factorului uman în cunoaşterea celor dumnezeieşti şi, în consecință, filosofia fiind din ce în ce mai prețuită[31]. Aşa se face că în timpul lui Palama s-a ajuns la punctul terminus al acestei confruntări dintre filosofie şi teologie.

[27] I. Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama şi mistica ortodoxă*, p. 78-79.
[28] Despre acestea vezi *Introducerea* noastră la volumul II al *Operelor Palamite*.
[29] De exemplu, Ioan Italos nu distinge teologia harismatică de cea ştiințifică şi astfel înlocuieşte trăirea şi experiența Bisericii, ca bază a învățăturii dogmatice, cu categoriile filosofice (Vezi N. Matsoukas mai sus).
[30] *Introducere*, Palama II, G. A., p. 6-7.
[31] *Op. cit.*

Până a-l lăsa pe Palama însuşi să vorbească, să mai spunem că în această dezbatere isihastă se pot distinge trei faze[32], deşi cauza tuturor una este: confruntarea dintre teologia experienței duhovniceşti şi teologia discursivă[33]. Prima fază (1335-1341) este cea a confruntării lui Palama cu Varlaam pe tema diferenței funciare dintre metoda apodictică – în teologie – a primului şi metoda dialectică a celui de-al doilea[34], dar şi a începutului dezbaterii chestiunii isihaste în sine; se termină prin condamnarea lui Varlaam la Sinodul din 1341[35]. Triadele lui Palama sînt răspunsuri la triadele lui Varlaam împotriva isihaştilor[36], scrise de acesta în această perioadă, după ce a petrecut o vreme, probabil în Thessalonic, cu unii dintre aceştia[37]. De altfel, undeva pe la anul 1337, el a mers la Constantinopole şi i-a şi acuzat fățiş pe aceştia de erezie în fața sinodului[38].

[32] R. Sinkewicz, *Gregory Palamas, La theologie byzantine*, CCTB 2, 2002, p. 132.
[33] C. Chivu, *Teologia, Teoptia şi Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama*, Thessalonic 2010, p. 30.
[34] Pentru mai multe explicații, vezi *Introducerea* noastră din volumul II al *Operelor* lui Palama.
[35] *Op. cit.*
[36] 1. *Despre ştiințe* sau *Despre cunoaştere* sau *Despre dobândirea înțelepciunii*. 2. *Despre rugăciune* sau *Despre desăvârşirea omului* sau *Despre rugăciune şi desăvârşirea omului*. 3. *Despre lumină*. Vezi Hristou, *Introducere*, ΕΠΕ 1, p. 14. Menționăm că Triada a treia a lui Palama este răspunsul către o altă lucrare a lui Varlaam, pierdută şi aceasta, anume *Împotriva Massalienilor*, scrisă de acesta ca răspuns la a Triada a doua a lui Palama. Prin massalieni sau messalieni, Varlaam (vezi în Documentele Sinodului de la 1341, PG 151, 688D-689AB, dar şi *Epistola către Ignatie, Dalla controversa palamitica alla polemica esicastica*, ed. Fyrigos, Roma 2005, p. 388), dar şi urmaşii săi în ale ereziei, Achindin (*Epistola către episcopul de Monemvasia*, ed. Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington 1983, p. 222) şi Grigoras (*Antireticul întâi împotriva lui Palama*, I, ed. Beyer, p. 251), înțelegeau pe bogomilii, care rosteau neîncetat rugăciunea „Tatăl nostru", evident cu trimitere la isihaştii care rosteau neîncetat rugăciunea „Doamne Iisuse Hristoase, miluieşte-mă!".
[37] Hristou, *Op. cit.*, p. 8-13.
[38] 2, 3, 13, p. 549.

A doua fază (1341-1347) a fost confruntarea lui Palama cu Achindin, care susținea printr-o argumentație mult mai elaborată decât a lui Varlaam că lucrările lui Dumnezeu sînt create[39], încheiată cu sinodul din 1347, cu condamnarea lui Achindin pentru erezie[40]. Perioada a treia surprinde ultima fază a dezbaterilor isihaste ale lui Palama, şi anume cea cu Grigora şi cu Dexios, Matei al Efesului şi Ioan al Ganosului, care susțineau că lumina taborică este creată[41]; se încheie cu victoria lui Palama la sinodul din 1351[42].

Tratatele în apărarea isihaştilor, lucrarea aici tradusă de noi, se încadrează istoric în prima perioadă; să facem, aşadar, câteva referințe la învățătura lui Varlaam despre rolul filosofiei eline în teologie, teză care constituie şi cauza expresiilor dure ale sfântului Grigore.

Despre Varlaam am scris câte ceva în prefața volumului precedent, în special referitor la folosirea în teologie, de către el, a unei metodei dialectice aparte, în opoziție cu cea apodictică a lui Palama. Acum îi vom acorda o atenția mult mai mare, mai ales pe problematica gnoseologică.

Spre deosebire de tradiția patristică, Varlaam exagera rolul filosofiei în evoluția dogmei Bisericii. El îi considera pe filosofii antici elini „văzători de Dumnezeu şi învățați şi iluminați de Dumnezeu"[43]. Ca să înțelegem asprimea

[39] Vezi Achindin, *Antiretic împotriva dogmelor politeiste*, 5, ed. J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam*, CC, *Series Graeca* 31, p. 102; *Ἔκθεσις ἐπίτομος κατὰ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων*, manuscr. Monac. gr. 223, f° 12 şi 19.
[40] C. Chivu, *Op. cit.*
[41] Grigoras, *Istoria Bizantină*, 3, 434. Dexios, *Epistole*, 2, 2, 11, *Opera Omnia*, ed. Ioannis Polemis, CCG 55, 247.
[42] C. Chivu, *Op. cit.*
[43] Barlaam, *Epistole Greche*, ed. Schiro, Palermo 1954, p. 262.

sfântului Grigorie împotriva filosofiei, de vreme ce în mare parte argumentația lui este reacția la greşelile dogmatice ale calabrezului, să vedem ideile adversarului său, Varlaam, în special pe două direcții complementare, cea a rolului soteriologic al filosofiei eline şi a identificării gnoseologice între filosofie şi teologie.

Referitor la prima direcție, Varlaam afirma că fără filosofie şi, în general, fără instruirea dinafara Bisericii omul nu se poate mântui, întrucât numai instruirea dinafară îl scapă pe om din ignoranță[44]. Prin păzirea poruncilor lui Dumnezeu omul nu se poate curăți şi desăvârşi, dacă acestea nu sunt secondate de ştiințele eline (*τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα*)[45]. Susținea că filosofia şi ştiințele sunt indispensabile tuturor oamenilor, înaintea învățăturilor evanghelice[46], şi că este imposibil să ajungă cineva la desăvârşire şi sfințenie dacă „nu adună de peste tot cunoaşterea (*εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξῃ*)"[47], înțelegând prin aceasta cunoaşterea din instruirea elină. Varlaam considera instruirea din afară a fi dar al lui Dumnezeu, egal cu cele date apostolilor şi proorocilor[48]. Şi, pentru a sublinia însemnătatea soteriologică a filosofiei, Varlaam citează un text al sfântului Grigore al Nyssei în care face interpolări şi îi schimbă sensul. Astfel, accentuând arhiereul Nyssei că numai filosofia Scripturii celei de Dumnezeu însuflate curățeşte desăvârşit sufletul,

[44] 2, 1, 34, p. 495: "făpturile nu pot numai din păzirea poruncilor, nici numai din nepătimire să dobândească cunoaşterea (τὸ εἰδέναι)... nu poate fi un om sfânt fără să se împărtăşească de cunoaşterea celor ce sunt (τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων) şi fără se se curățească de ignoranță". *γνῶσις τῶν ὄντων* în vechime era obiectul filosofiei.
[45] 2, 1, 18, p. 481.
[46] 2, 1, 4, p. 468.
[47] *Întrebarea întâi*, p. 359.
[48] 2, 1, 4, p. 468.

Varlaam citează locul patristic denaturat, zicând că „acestea aduc sufletului curățirea desăvârşită", adică şi Scriptura, şi filosofia, schimbând pe *ἐπάγουσα* (participiu feminin singular, care se referă clar la filosofia Scripturii) cu *ἐπάγουσι* (prezentul plural, persoana a III-a)[49].

Referitor la cea de-a doua direcție, notăm că Varlaam, ca inițiator al acestui spirit de revigorare a filosofiei, ajunsese să considere identice obiectele, metoda şi reuşitele filosofiei cu cele ale teologiei, susținând că toate bunurile omeneşti sunt darurile lui Dumnezeu[50]. Conform acestuia, Dumnezeu imediat ce a creat sufletul, l-a înzestrat cu înțelesurile comune şi cu facultățile de determinare şi distincție, dar şi cu capacitatea de a realiza silogisme, pe care se întemeiază *τὰ μαθήματα*, adică disciplinele instruirii eline. Prin urmare, spunea el, *τὰ μαθήματα* sunt daruri ale lui Dumnezeu[51] şi, aşa cum nu există două feluri de sănătate, unul dat adică de Dumnezeu şi celălalt de doctori, tot aşa nu există două feluri de cunoaştere, omenesc şi dumnezeiesc, ci există un singur fel de cunoaştere sau înțelepciune, dată de Dumnezeu filosofilor aşa cum a fost dată şi prorocilor şi apostolilor![52] „Cuvintele făptuitorilor lui Dumnezeu" – spunea Varlaam – „şi înțelepciunea din ele țintesc spre ace-

[49] 2, 1, 17, p. 480: Cuvintele lui Varlaam sunt: "τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα τῇ ψυχῇ κάθαρσιν".
[50] Hristou, *Înțelesul cunoaşterii îndoite*, *Ε. Θ. Σ. Π. Θ.*, 7, 1962, p. 121.
[51] 2, 1, 27, p. 488.
[52] Ibidem, 2, 1, 4, p. 468: „Cum stau lucrurile în privința sănătății, aşa stau şi în privința filosofiei, fiindcă, în chip limpede, [sănătatea] este dată de Dumnezeu sau aflată prin îngrijire, şi cea care este dată de Dumnezeu nu este de alt fel decât cea dobândită prin ştiința doctorilor, ci la fel ca ea: aşa stau lucrurile şi cu înțelepciunea, căci Dumnezeu o dă prorocilor şi apostolilor, dar ne-a dat şi nouă şi cuvintele cele venite prin theurgi, şi disciplinele filosofice, prin care tot înțelepciunea căutând, o aflăm".

laşi scop cu filosofia din învățăturile din afară şi au acelaşi rezultat: aflarea adevărului. Că unul [singur] e adevărul aflat prin toate acestea, pe de-o parte dat direct din Dumnezeu apostolilor, iar pe de alta aflat de noi prin sârguința [studiului]"[53]. Poziția lui despre înțelepciunea unitară este clară şi ea are la bază refuzul metodologiei duble a Părinților şi asimilarea celei unitare a scolasticilor. Toate aceste învățături scolastice îşi au de fapt izvorul în respingerea distincției ființă/lucrări, respingere care exclude orice comuniune directă cu Dumnezeu.

În fața lui Varlaam, care îi numea pe filosofii elini *θεόπται* (văzători-de-Dumnezeu), reacția sfântului Grigore Palama a fost caustică. El răspunde lui Varlaam că nu numai că nu au fost văzători-de-Dumnezeu (de vreme ce această vedere se realizează prin tăcerea înțelegătoare), dar au avut şi „duhul rătăcirii"[54], aşa cum o dovedesc înseşi faptele lor, care îi arată a fi „iluminați" de la demoni[55]. Vrând să învedereze caracterul demonic al filosofiei atunci când ea intră în cele ale teologiei, când încearcă să explice prin metodele şi silogismele ei problemele credinței, sfântul Grigorie omite – intenționat, pare-se – celelalte înțelesuri pe care le are termenul *δαίμων* sau termenul *δαιμόνιον*[56] (entitate între

[53] 2, 1, 5, p. 469.
[54] *Epistola I către Varlaam*, 42, p. 249., G. A. p. 177.
[55] *Epistola I către Varlaam*, Ed. Hristou, 45, p. 249-51.
[56] *Ibidem* 46, p. 252: Nici *demonion*-ul ce l-a însoțit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viața, nu îți dă de înțeles – ție, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului la moartea platonicului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora şi ce este demonion-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalțe dumnezeiescul din sine însuşi – precum [îi] zice el – spre acela, toată viața, chiar şi în clipa morții? Vezi Platon, *Banchetul*, 202d. După vechii elini, fiecare om are de la naştere un

zeu şi om, duh al inspiraţiei lor, sufletul însuşi). În acelaşi context, citând cuvintele sfântului Grigorie Teologul, şi anume „aruncă ideile lui Platon", adaugă: „dar şi teoriile şi luminile cu nume mincinos prin care acela s-a împreunat cu demonii cei înşelători şi de care a fost iniţiat"[57].

Palama nu acuză, aşadar, filosofia ce rămâne în hotarele ei, adică în cunoaşterea zidirilor, ci „filosofia unora ca aceştia" – filosofia scolasticilor – care au introdus învăţăturile şi metodele ei în învăţătura cea de Dumnezeu însuflată[58]. Iar introducerea aceasta nu înseamnă numai o simplă schimbare a unei învăţături, ci are consecinţe dezastruoase în viaţa duhovnicească a Bisericii, lucru foarte bine sesizat de sfântul Grigorie. Aşa se explică de ce vorbeşte aşa de aspru despre filosofie. Trebuie, însă, să spunem că sfântul Grigorie nu împiedică preocuparea cu filosofia, care poate fi folositoare, în special celor din afara vieţii monahale. Filosofia exersează şi ascute ochii sufletului[59], dar nu trebuie să ne preocupăm de ea până la bătrâneţe, deoarece numai cel viclean însuflă un astfel de zel, ca să împiedice venirea minţii la cunoaşterea cea adevărată şi sălăşluirea fricii lui Dumnezeu în suflet[60]. Sfântul Grigorie îi reproşează lui Grigoras că, îmbătrânind în studiul ştiinţelor dinafară şi trăind în nevoinţa filosofiei neroditoare, s-a lipsit de curăţirea necesară cercetării problemelor teologice şi, mai rău decât

daimonion bun sau rău. Demonul sau Daimonion poate să fie şi îngerul păzitor (*Republica* 620d) sau poate sa fie sufletul însuşi (*Timeu* 90a). Platon numeşte pe Eros "demon" care nu este nici om, nici dumnezeu, ci se găseşte între imperfecţiune şi perfecţiune (*Banchetul* 202d).

[57] *Op. cit.*, 49, p. 253-254.

[58] 1, 1, 16, p. 379: „Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἁπλῶς λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας".

[59] 1, 1, 12, p. 374-375.

[60] 1, 1, 7, p. 368.

atât, cucerit de filosofie, a dobândit o cugetare aroganţă[61]. Folosirea filosofiei nu este ceva rău, „căci a fost făcută să fie ceva bun"[62], totuşi, în folosirea ei este nevoie de multă atenţie şi de o cunoaştere în adâncime a învăţăturii Bisericii, pentru că, în general, cultura dinafară este „miere amestecată cu cucută"[63]. Învăţăturile filosofilor sunt folositoare ca să dobândim armele acelora şi să le folosim împotriva lor sau, mai ales, a ereticilor care urmează lor, tot aşa cum împotriva muşcăturilor şerpilor folosim medicamentele preparate tocmai din veninul lor[64].

Cât priveşte opinia lui Varlaam despre rolul soteriologic al filosofiei eline, era firesc ca Palama să ia o poziţie critică, pentru că o astfel de învăţătură ar fi avut consecinţe grave asupra vieţii duhovniceşti a Bisericii. „Cum aşa, cunoaşterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creştinilor şi mântuirea cea prin aceasta[65] se fac prin cunoaşterea proprie filozofiei ori prin credinţă (credinţă care – prin necunoaştere – desfiinţează cunoaşterea [proprie] acesteia[66])? Că dacă se fac prin cunoaştere, deşartă a ajuns credinţa şi s-a desfiinţat făgăduinţa ce zice că *de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus*

[61] *Împotriva lui Grigoras*, A', 16, IV, p. 243.

[62] 1, 1, 21, p. 385.

[63] 1, 1, 20, p. 384. Amintim că tocmai cu cucută s-a otrăvit Socrate. Diogene Laertios, *Viaţa Filosofilor*, 2, 41. Este singura menţiune din perioada antică cum că acea poţiune otrăvitoare luată de Socrate conţinea cucută. În *Faidon*, Platon descrie în detaliu episodul otrăvirii lui Socrate şi mai ales al reacţiilor *post factum*, numind acea poţiune „otravă-φάρμακον", fără a spune dacă conţinea cucută (κώνειον). Vezi 57a, 58a, 63e, 115d.

[64] 1, 1, 11, p. 374: „Εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τἀκείνων ἡμῖν, ὡς κατ'ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας".

[65] «cea prin aceasta»: cea prin cunoaşterea de Dumnezeu.

[66] «cunoaşterea [proprie] acesteia»: cunoaşterea – sau gnoza – proprie filozofiei.

te vei mântui"[67] – scrie sfântul Grigorie, subliniind uriaşul pericol de a fi înlocuită credinţa, care are rol soteriologic, cu filosofia, care nu are nici un rol în mântuirea oamenilor. Mântuitorul „nu a zis 'de vrei să fii desăvârşit însuşeşte-ţi instrucţia dinafară, grăbeşte-te spre primirea disciplinelor de studiu, agoniseşte-ţi ştiinţa celor ce sunt', ci a spus: 'Vinde tot ce ai, împarte săracilor, ia-ţi crucea şi alege a urma Mie' şi, mai mult, şi-a ales drept ucenici pescari şi oameni neînvăţaţi[68]?".

Trecând la cea de-a doua direcţie a învăţăturii lui Varlaam, şi anume la cea a confuziei gnoseologice între filosofie şi teologie, spunem dintru început că, Palama, în opoziţie totală cu acesta, distinge clar filosofia de teologie, răspunzându-i cum că „îndoit[69] este felul înţelepciunii"[70].

Notăm că învăţătura despre îndoita cunoaştere sau îndoita înţelepciune este răspândită în întreaga tradiţie patristică şi apare, întâi de toate, în Sfânta Scriptură. Sfântul Apostol Pavel deosebeşte înţelepciunea lumii de înţelepciunea creştinilor. „Au n-a nebunit Dumnezeu înţelepciunea lumii acesteia?" – se întreabă Apostolul; şi adaugă: „că de vreme ce întru înţelepciunea lui Dumnezeu nu a cunoscut lumea pe Dumnezeu prin înţelepciune, a binevoit Dumnezeu să mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii[71]. Înţelepciunea lui Dumnezeu este înţelepciunea cea adevărată, filosofia cea mai înaltă, care ne conduce la cunoaşterea cea deplină, la Dumnezeu[72], pe când cealaltă înţelepciune

[67] 2, 3, 43, p. 577. Romani 10, 9.
[68] 1, 1, 5, p 365.
[69] Adică dublu.
[70] 1, 1, 17, p. 380.
[71] I Corinteni 1, 20-21.
[72] Romnia 1, 23 şi Galteni 4, 8-9.

este „trupească"[73], „înşelăciune deşartă"[74] şi „nebunie la Dumnezeu"[75]. Aceeaşi deosebire clară găsim şi la sfântul Apostol Iacob[76]. Învăţătura aceasta despre îndoita cunoaştere sau îndoita înţelepciune se regăseşte şi în tradiţia patristică de dinaintea sfântului Grigorie Palama: Clement Alexandrinul[77], Origen[78], sfântul Vasile cel Mare, fericitul Diadoh al Foticeei[79], sfântul Maxim Mărturisitorul[80], sfântul Ioan Damaschin[81], sfântul Simeon Noul Teolog[82].

Urmând acestei tradiţii, sfântul Grigorie Palama respinge afirmaţia lui Varlaam privitoare la existenţa unui

[73] I Corinteni 1, 12.
[74] Coloseni 2, 8.
[75] I Corinteni 3, 19.
[76] Iacov 3, 15-17: „Nu este înţelepciunea aceasta de sus pogorându-se, ci este pământească, sufletească, drăcească. . . Iar înţelepciunea cea de sus întâi este curată, apoi făcătoare de pace, blândă, plecată, plină de milă şi de roduri bune, fără de judecată, şi nefăţarnică".
[77] *Stromate*, 6, 17, ΒΕΠΕΣ 8, p. 236: „Două sunt ideile adevărului, numirile (τὰ ὀνόματα) şi lucrurile (πράγματα, adică cele esenţiale), numirile la filosofii elini, lucrurile la noi, „barbarii".
[78] *Împotriva lui Kelsos*, 13, PG 6, 1309A. Aici el face distincţia între înţelepciunea lumii, care este nebunie la Dumnezeu, şi înţelepciunea dumnezeiască, ce o dă Dumnezeu prin harul dumnezeiesc (θείᾳ χάριτι Θεοῦ δωρουμένου).
[79] *Capete* 11, FG. 1, p. 238. Aici sfântul subliniază că această ruptură între cunoaşteri este în primul rând rezultatul căderii omului: „εἰς τὸ διπλοῦν τῆς γνώσεως ἀπωλίσθησεν".
[80] *Capete despre teologie*, I, 22, ΕΠΕ 14, p. 456: „Cunoaşterea este îndoită: prima, cea cu caracter de ştiinţă, care cercetează numai prin deprindere (καθ' ἕξιν) raţiunile lucrurilor şi care nu are nici un folos, dacă nu purcede la lucrarea poruncilor; cealaltă este cea practică prin lucrarea (κατ' ἐνέργειαν), care ne dă prin experienţa lucrurilor înţelegerea ca adevărată a lor". Vezi pentru mai multe detalii şi studiu profesorului Γ. Θεοδορούδης, *Θεία καὶ ἀνθρώπινη σοφία κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον Ὁμολογητήν*, în *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου Ι. Μ. Θ.*, 2001, p. 107-120.
[81] Vezi mai sus.
[82] *Capete teologice şi practice*, 85-86, ΕΠΕ 19A, p. 528.

singur adevăr şi a unei singure înţelepciuni, aducând argumentul că aceste două înţelepciuni diferă substanţial: „Ce împărtăşire are învăţătura cea însuflată de Dumnezeu cu deşertăciunea?"[83]. Şi aceasta, în primul rând, pentru că înţelepciunea teologiei este dumnezeiască, din Duhul Sfânt, adică este dar duhovnicesc, pe când filosofia este dar natural „nepogorât de sus"[84]. Cu toate că filosofia a avut în ea sădită înţelepciunea, mai apoi s-a denaturat sub influenţa celui rău, s-a schimbat şi a devenit nebună[85]. Sfântul Grigorie respinge, de asemenea, ideea lui Varlaam despre „înţelepciunea-în-sine", chipurile o înţelepciune dincolo de scrierile filosofilor, un fel de *εἶδος*, care, după cum observă sfântul, neavând existenţa nici în Dumnezeu, nici la oameni, aminteşte de teoria ideilor lui Platon[86].

După Palama, cunoaşterea filosofiei – sau, în general, cunoaşterea din afară – poate fi folosită în dezvoltarea problemelor teologice, în special prin terminologia ei, însă în gândire au prioritate întotdeauna Scriptura, Tradiţia şi iluminarea Duhului Sfânt[87], pentru că „noi am îmbogăţit mărturisirea de credinţă nu urmând cugetărilor (filosofice), ci cuvintelor celor de-Dumnezeu-spuse"[88]. Dacă avem la bază aceste cuvinte, atunci putem cugeta, filosofa, dezvolta anumite silogisme, sau ne putem folosi de termenii filosofiei, de cugetările ei, însă se cere atenţie mare.

Referitor la scopurile celor două, al filosofiei şi al teologiei, Palama este tranşant: ele se deosebesc clar. Prima are ca scop

[83] 2, 1, 6, p. 470.
[84] 1, 1, 21, p. 385.
[85] *Op. cit.*
[86] 2, 1, 22, p. 485.
[87] 2, 1, 6, p. 470.
[88] *Cuvinte doveditoate despre purcederea Duhului Sfânt*, I, 2, 18, p. 94.

(*τέλος*) ceea ce este folositor în această lume, cercetează raţiunile firii şi mişcările făpturilor şi, atunci când rămâne în aceste hotare, este o ştiinţă a adevărului în privinţa celor ce sunt (*ἡ ἐν τοῖς οὖσι πραγματεία τῆς ἀληθείας*[89]). Când depăşeşte însă hotarele acestea şi caută dincolo de acestea, devine „nebună şi nefilosoafă"[90], „mincinoasă", „cădere din înţelepciune"[91], „demonică"[92], „neroditoare şi nedesăvârşită"[93], „cunoaştere mincinoasă"[94]. Spre deosebire de filosofie, teologia – filosofia cea după Hristos – le ţinteşte pe „cele ce ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit"[95], care în parte se descoperă acum celor vrednici, în arvună, iar în veacul cel fără sfârşit desăvârşit se vor arăta[96].

În timp ce filosofia cercetează făpturile – spune Palama –, teologia cercetează adevărul despre Cel ce este cu adevărat[97], între acestea fiind aşadar o deosebire fundamentală. Filosofia adevărată implică o *ἀναφορά* către Cauzator, adică un urcuş şi o 'referire' la El; cel ce nu se ridică şi nu 'se referă' la Acesta nu este în adevăr şi are doar o închipuire de înţelepciune, un idol înşelător, adică lipsă de înţelepciune, dar

[89] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, , p. 379.
[90] Ibidem.
[91] 1, 1, 12, p. 375 şi 2, 3, 3, p. 540.
[92] 1, 1, 18, p. 381.
[93] 2, 3, 3, p. 539.
[94] 1, 1, 2, p. 361.
[95] I Corinteni 2, 9.
[96] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, 379-380: „Τῆς δὲ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας, ἐν πράξεσι μὲν πρὸς ἐκεῖνα βλέπει τὸ τέλος, „ἃ μήτε ὀφθαλμὸς εἶδε μήτε οὖς ἤκουσε μήτ'' ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου", νῦν μὲν μόνοις τοῖς ἀξίοις ἐκ μέρους ὡς ἐν ἀρραβῶνος ἀποκαλυπτόμενα μοίρᾳ, κατὰ δὲ τὸν ἄληκτο αἰῶνα φανερούμενα τελεώτερον". Foarte sugestiv cuvântul „ἀρραβῶν" care înseamnă şi "logodnă", pentru că aici se face logodna unirii cu Dumnezeu, iar în Împărăţie nunta.
[97] Ibidem.

în nici un caz înțelepciune[98], subliniindu-se astfel diferența esențială dintre filosofie, care se rezumă la cunoașterea zidirilor, și teologie, care urcă spre Cauzatorul zidirilor. Înțelepciunea dumnezeiască este absolut necesară omului pentru mântuire[99], este „înțelepciunea cea adevărată"[100], „cea întru Hristos"[101], „desăvârșită"[102], „de nebiruit"[103], „apostolică"[104], „veșnică"[105].

Opus filosofiei, care este o creație a intelectului uman, teologia își are baza în viața duhovnicească a Bisericii. Pentru Palama, începutul teologiei este credința, care este „mai bună decât orice dovadă și este fundamentul statornic celor ce cred"[106]. Credința este aceea care, depășind „noțiunile luate din contemplarea făpturilor"[107] și „puterile înțelegătoare ale sufletului"[108], îl eliberează pe om din fel de fel de rătăciri și îl întărește în adevăr[109]. La înțelepciunea dumnezeiască nu se ajunge „prin cuvinte și silogisme", ci „prin fapte și viață"[110]. Aceasta este dată prin harul dumnezeiesc nezidit al Sfântului Duh, prin simțirea Lui cea dincolo de simțire, pentru că „întru Dumnezeu cunoaștem pe Dumnezeu"[111].

[98] 1, 1, 17, p. 380. Vezi și Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești*, 4, 23, PG 3, 725 AB.
[99] 2, 1, 15, p. 469.
[100] 2, 1, 18, p. 480.
[101] 1, 1, 17, p. 480.
[102] 2, 1, 43, p. 504.
[103] 2, 1, 6, p. 470.
[104] 2, 1, 8, p. 472.
[105] 1, 1, 22, p. 386.
[106] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, p. 380.
[107] 2, 3, 42, p. 546.
[108] 2, 3, 40, p. 573.
[109] 2, 3, 42, p. 575.
[110] 2, 1, 11, p. 370.
[111] 2, 3, 68, p. 602.

Curățirea minții de gândurile pătimașe este o premisă absolut necesară, pentru că numai mintea curățită și golită de gânduri prin trezvie poate primi iluminarea luminii dumnezeiești[112], prin care credinciosul ajunge la cunoașterea adevărului[113]. Toate acestea se petrec în Biserică, *comunitatea îndumnezeirii* cum o numește Palama[114], cea care este chezașul adevărului teologiei[115], ca una ce a fost primitoarea Descoperirii și doar ei îi sînt proprii Scriptura și Tradiția.

Conchizând, așadar, asupra celor referitoare la raportul dintre gnoza filosofică și gnoza teologică, am spune că, în concepția lui Grigorie Palama, filosofia și teologia se deosebesc clar atât după conținut, cât și după scop. Filosofia se preocupă de cele ale vieții trecătoare, de cunoașterea 'celor ce sînt', adică a făpturilor (*γνῶσις τῶν ὄντων*), și poate să fie folositoare teologiei prin terminologia și metoda ei, pe când teologia se preocupă cu cele ale vieții viitoare, de cunoașterea Celui ce ține toate făpturile, a Celui ce este cu adevărat. Neîndoielnic, teologia poate deveni foarte lesne filosofie, de vreme ce este accesibilă „și celor ce nu și-au curățit viața și sufletul"[116]; însă atunci se îndepărtează de izvorul ei, care, după sfântul Grigorie, este teoptia, adică vederea lui Dumnezeu. Se operează aici, așadar, o clară distincție – oarecum surprinzătoare, deși temeinic argumentată – între *teologie* și *teoptie*: "iar teologia [sau cuvântarea-de-Dumnezeu] într-atâta e departe de vederea lui Dumnezeu în lumină și într-atâta e deosebită de petrecerea [dimpreună] cu Dumnezeu: pe cât e despărțit [prin hotar fap-

[112] *Antiretic către Achindin*, III, 7, 13-15, p. 470-472.
[113] 1, 1, 3, 42, p. 363.
[114] *Cuvinte doveditoare*, I, 78, p, 149.
[115] *Combaterea scrisorii lui Ignatie al Antiohiei*, 3, 2, p. 627.
[116] Ibidem.

tul de] *a şti* [despre un lucru] de *a dobândi* [acel lucru]; că nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu şi a te afla dimpreună cu El"[117], clarifică Grigorie Palama. Ce facem, însă, cu tradiția Părinților, cea de la Capodocieni până la Simeon Noul Teologul, care nu numai că nu distingeau *teologia* de *teoptie*, dar chiar asimilau teologia culmii vieții duhovniceşti? Mai ales că, să nu uităm, vorbim despre cel mai mare teolog al secolului al XIV-lea, al cărui argument central – invocat şi de ucenicii săi – este tocmai continuitatea dintre învățătura lui şi tradiția patristică. Să dăm, însă, câteva exemple din patristică.

Dacă la începutul literaturii creştine termenul „teologie" era evitat, din cauza faptului că purta clara amprentă a filosofiei idolatre, mai apoi începe să fie folosit de un Iustin Filosoful, de Clement Alexandrinul, Origen şi Eusebiu al Cezareei. Pentru Eusebiu, de pildă, *teologia* se referă la firea veşnică a Cuvântului, spre deosebire de *iconomie*, care se referă la întruparea Lui[118]. După Sinodul I Ecumenic, Părinții deosebesc clar *teologia*, care se referă la relațiile Persoanelor Treimii, de *iconomie*, care se referă la relația lui Dumnezeu cu lumea[119]. Iarăşi, din perspectiva vieții duhovniceşti, pentru Vasile cel Mare[120], Grigorie Teologul[121] şi Grigorie

[117] 1, 3, 42, p. 453.

[118] Vezi Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească*, 1, 1, 7, PG 20, 46A. G. Mantzaridis, *Înțelesul teologiei*, *Κληρονομία 1, A*, p. 107-111.

[119] Vezi G. Martzelos, *Ființa şi lucrările lui Dumnezeu după Vasilie cel Mare*, ed. Pournaras, 1984, p. 22-24.

[120] *Despre credință*, PG 31 464D-465AB. *Despre Duhul Sfânt*, 30, PG 32, 213D-216A.: «θεολόγος δὲ πᾶς καὶ ὁ μυρίαις κηλῖσι τὴν ψυχὴν στιγματίσας...αὐτοχειροτόνητοι καὶ σπουδαρχίδαι τῶν Εκκλησιῶν τὰς προστασίας διαλαγχάνουσι τὴν οἰκονομίαν τοῦ Πνεύματος παρωσάμενοι»

[121] *Cuvântul 27*, PG 36, 16A. Pentru Grigorie Teologul, văzătorii de Dumnezeu, Moise şi Pavel, sunt teologi. Vezi *Cuvântul 28*, PG 36, 29A.

al Nyssei, *teolog* este cel care atinge culmea îndumnezeirii. Nysseanul consideră că teologia se dobândeşte prin curățirea de patimi şi prin atingerea culmii vieții virtuoase[122]. Teologia – scrie el – este „munte anevoie de suit, la poalele căruia şi cel ce este ca un leu abia la poale îi ajunge"[123]. Evident că pentru acesta teologia nu numai că se leagă indestructibil de viața duhovnicească, dar este chiar vârful acesteia; teza aceasta o aflăm şi la scriitorii ascetici, de pildă la Evagrie, pentru care fazele vieții duhonviceşti sunt *nepătimirea*, *cunoaşterea* şi – încununarea – *teologia*, care este „*vederea* Sfintei Treimi"[124]. Tot aşa Teologul cel Nou, Simeon, identifică *teologia* cu *teoptia*[125], iar *teolog* este cel ce petrece în lumina dumnezeiască[126].

Un loc patristic foarte important pentru chestiunea în discuție este din Dionisie Areopagitul, care face oarecum trecerea spre ceea ce înțelegea Palama prin teologie: «de altfel, trebuie să se înțeleagă şi aceea că îndoită este predania teologilor: una negrăită şi de taină, iar alta arătată şi mai cunoscută; una simbolică şi săvârşitoare, iar alta filosofică şi apodictică; iar grăitul s-a împletit cu negrăitul; iar una convinge şi leagă adevărul celor spuse, iar cealaltă săvârşeşte

[122] Grigorie al Nyssei, *La viața lui Moise*, ed. Musurillo-Jaeger, p. 82, PG 44, 376A.

[123] Ibidem, p. 84 και 376C. În PG este «τὴν ὑπώρειαν φθάνει».

[124] *Evagrie, Capetele practice*, 1-3, PG 40, 1221. Vezi şi zicerea lui «Dacă eşti teolog te vei ruga cu adevărat. Şi dacă te rogi cu adevărat, eşti teolog" din *Filocalia* gr, 1, p. 182.

[125] Numai dacă luam imnele care poartă titlul *Περὶ θεολογίας*, am vedea imediat ce înțelege acesta prin teologia. Vezi *Imnele* 31, 33, 38, 45, 52. Vezi şi Cap. II, SC 51, 15, p. 75.

[126] Cap., II, 1, SC 51, p. 73: „cel ce teologhiseşte se aseamănă cu cel ce petrece la curțile împărăteşti în haină împărătească plină de lumină şi fiind apropiat de împărat vorbeşte mereu cu acesta".

şi întemeiază în Dumnezeu prin mistagogii mai presus de învățătură»[127].

Prin urmare, păruta diferență dintre Palama şi Părinți pe această temă se rezumă la nivelul terminologic, nicidecum la înțelesuri. Ceea ce Simeon numeşte *teologie*, Palama numeşte *teoptie*. Termenul „teologie" nu mai însemna în timpul lui Palama ceea ce însemna, de pildă, pentru un Grigorie al Nyssei; mai mult, aşa cum explică profesorul Mantzaridis, pe baza înțelesului termenului „teologie" din vremea sa, Palama nu avea cum să nu îl numească pe Varlaam „teolog", de aceea a făcut deosebirea dintre *teologie* şi *teoptie*[128]. El nu micşorează însemnătatea teologiei, ci o deosebeşte de teologia dialectică care Îl considera pe Dumnezeu „actus purus", dar o leagă de izvorul ei, de teoptie.

După Grigorie Palama, teologii adevărați nu se îngrijesc – precum scolasticii – de o mişcare anagogică dinspre realitățile create spre cele necreate, prin „înțelesuri şi contemplații", ci de o comuniune cu lumina necreată a lui Dumnezeu. Caută cunoaşterea directă, care vine din experiere, „cunoaşterea de dincolo de cunoaştere"[129], după cum numeşte sfântul teoptia. Teoptia este calea cea mai bună a cunoaşterii lui Dumnezeu, deşi în esență nu este cunoaştere, de vreme ce depăşeşte toată cunoaşterea[130]; doar prin aceasta se arată clar că Dumnezeu există şi se află dincolo de cele ce sunt[131]. Palama, aşa cum am spus, subliniază că aceasta nu este cunoaşte. Mai mult, el distinge teologia de teoptie şi după

[127] *Επιστολή 9*, ed. Ritter, p. 278 şi PG 3, 1105D.
[128] G. Mantzaridis, *Op. cit.*, p. 89.
[129] 2, 3, 33, p. 565.
[130] 2, 3, 17, p. 553.
[131] 2, 3, 38, p. 408.

rodul acestora în parte, anume în timp ce rodul teologiei este cunoaşterea lui Dumnezeu, rodul teoptiei este îndumnezeirea, pentru că prin această vedere omul, devenind lumină, se îndumnezeieşte prin lumină[132]. Văzând lumina Lui, se uneşte în această lumină cu cel de dă lumina şi devine asemenea cu cel ce dă lumina[133].

Dincolo de aceastea, Palama atenționează, că *teoptia* nu poate fi confundată cu *teologia apofatică*, aşa cum greşit susținea Varlaam, care confunda 'vederea în nor' al lui Dionisie cu teologia apofatică, spunând că *theoria* desăvârşită este teologia apofatică[134]. Varlaam considera teologia apofatică drept cea mai înaltă formă de cunoaştere, în timp ce Palama consideră pe aceasta ca fiind vederea luminii necreate, care se găseşte dincolo de cuvânt[135].

Conchizând, spunem că pentru Palama teologia se rezumă la „cunoaşterea dogmelor despre Dumnezeu" şi la „a vorbi despre Dumnezeu", de aceea trebuie să fie mereu în „unire cu lumina de dincolo de fire", prin care se dobândeşte faptul de a teologhisi fără primejdia de a greşi[136]. În viziunea lui, deosebirea *teologiei* de *teoptie* presupune ne-

[132] 2, 3, 57, p. 591. Vezi şi *Omilia 53*, ΕΠΕ 11, p. 328.
[133] 2, 3, 36, p. 570: „Vederea luminii acesteia este, aşadar, unire. . . iar *ceea ce vede*, de nu lucrează după nimic altceva, de toate celelalte despărțindu-se, şí aceasta se face pe de-a-ntregul lumină şi ajunge asemenea cu *ceea ce se vede*, mai mult, se şi uneşte [în chip] neamestecat [cu aceea],[şí aceasta] fiind [de acum] lumină, şi lumină văzând prin lumină; şi de se priveşte pe sine – lumină vede; iar [de priveşte] la ceea ce vede – lumină este şi aceasta; iar [de priveşte] la aceea prin care are [putința de] a vedea – şí aceea este lumină;
[134] 2, 3, 50, p. 582.
[135] 2, 3, 49, p. 582.
[136] 1, 3, 15, p. 425.

greşit şi unirea şi legătura lor permanentă, pentru că vorbirea despre Dumnezeu fără vorbirea cu Dumnezeu este primejdioasă[137]. Evident, teologia poate rămâne şi numai la sfera cunoaşterii, limitându-se doar la realitatea creată şi la transmiterea adevărului, fără să aibă legătură cu experienţa duhovnicească. O astfel de teologie are, însă, efecte grave asupra vieţii duhovniceşti, pentru că, îndepărtându-se de izvorul ei, devine stearpă. De aceea, sfântul Grigorie este foarte clar: deşi se deosebesc – *teologia* şi *teoptia* – *teologia* trebuie să fie legată de *teoptie*; să fie, adică, în nemijlocită legătură cu Cel care „este şí Θεός (Dumnezeu), şí θεολόγος (teolog)"[138].

[137] *Epistola către Varlaam*, I, 41, p. 248.

[138] „ὃς **θεὸς** ὢν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καὶ **θεολόγος** ἐγεγόνει". *Cuvintele Doveditoare*, I, *Prolog*, p. 24.

Notă asupra ediţiei

Lucrarea de faţă marchează încă un *pas* în realizarea traducerii integrale în limba română a *Operelor* sfântului Grigorie Palama, care vor fi cuprinse în ediţia noastră în 15 volume. Ea cuprinde 6 din cele 9 lucrări din opera principală a sfântului, anume *Cuvintele în apărarea celor cei ce se liniştesc în chip sfânt.* Acestea sunt: 1, 1. *În ce privinţă şi până unde este folositoare îndeletnicirea cu ştiinţele discursive;* 1, 2. *Cum că celor ce în linişte iau aminte la ei înşişi nu fără folos le este a încerca să-şi ţină mintea înlăuntrul trupului;* 1, 3. *Despre lumină şi dumnezeiasca luminare;* 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoaşterea venită din instruirea cea dinafară;* 2, 2. *Despre rugăciune;* 2, 3. *Despre sfânta lumină.* Vrednicul de pomenire părinte Stăniloae a tradus în limba română lucrările 1, 3 (*Viaţa şi învăţătura sfântului Grigorie Palama,* ed. Scripta, p. 172-214), 2, 2 (FR 8, p. 223-262) şi 2, 3 (FR 8, p. 264-372). Menţionăm că aceste trei opuscule sunt traduse de noi în acest volum după o metodă diferită de cea a părintelui, pe criterii filologice mai stricte şi cu ajutorul mijloacelor electronice moderne de genul TLG, BibleWorks, diferite dicţionare, de care părintele nu a beneficiat atunci când a făcut traducerea. Noi am evitat comparaţiile sterile şi referinţele critice la aceste traduceri ale părintelui, pentru că scopul muncii noastre este *a zidi*. Subliniem că lucrarea acestuia are indiscutabil meritul de a fi deschizătoare de drumuri.

De asemenea, cât priveşte trimiterile la Vechiul Testament, menționăm că acestea s-au făcut ținând cont în primul rând de *Septuagintă*, de aceea pot apărea anumite inadvertențe cu trimiterile la Scriptura românească. Cât priveşte trimiterile la Sfinții Părinți, singurul neajuns pare a fi o oarecare neuniformitate a trimiterilor la edițiile acestora, aceasta pentru că textul a fost lucrat de mai mulți traducători şi în perioade diferite, traducători care au folosit edițiile potrivit preferințelor lor; de aceea uneori apare ediția lui Migne, alteori unele ediții critice ale Sfinților Părinți.

Într-o anexă, oferim cititorilor fragmente selectate din Epistole ale Sfântului Grigorie legate direct de problematica scrierilor din volumul de față.

Textul grecesc al scrierilor cuprinse în volumul de față este luat din primul volum al ediției critice a Operelor complete ale sfântului Grigorie Palama îngrijite de profesorul Panaiotis Hristou, şi anume Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τόμος Α', ediția a II-a, Thessalonic 1988. Am recurs la mici modificări ale textului original, acolo unde textul era evident greşit.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT, PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI ÎN CE PRIVINȚĂ ŞI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA CU ŞTIINȚELE DISCURSIVE

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδή τινων ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τὴν ἔξω σοφίαν καὶ τοὺς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἂν εἰς ἀπάθειαν ἀφίκηταί τις ἄκραν, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξει, μάλιστα δὲ τῆς καθ' Ἕλληνας παιδείας, θεοῦ γὰρ καὶ αὕτη δῶρον τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καὶ γνῶσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῇ ψυχῇ προσγίνεται καὶ τὸ γνωστικόν – κρεῖττον ὂν ἁπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων – κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς (καὶ γὰρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεταί τε καὶ κρατύνεται), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον (ἄλλως γὰρ οὐκ ἔνι γνῶναι τὸν Θεόν, εἰ μὴ διὰ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων), ἐπειδὴ ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἥκιστα μὲν ἐπείσθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῇ μοναχικῇ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν τοὐναντίον προδειξάσης, ἀπολογήσασθαι δὲ πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ καὶ λόγον ὑψηλότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἁπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμονοῦμεν τὰ μυστήρια καὶ τὸν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον καὶ τὰς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρων κινήσεις ἐρευνώμεθα, συνόδους τε καὶ ἀποστάσεις καὶ ἐπιτολὰς τὰς τούτων καὶ τὰ ἐκ τούτων συμβαίνοντα θηρώμεθα καὶ μέγα φρονοῦμεν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καὶ πρώτῳ καὶ δημιουργικῷ νῷ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ

[1] Paragraful începe cu un *Ἐπειδή* oarecum intraductibil aici (întrucât, pentru că), care se repetă la jumătatea paragrafului, iar la final are un ἐπεὶ, toate acestea alcătuind o construcție cauzală fină, pentru a sublinia motivul întrebării.

[2] Literal „a şti, a cunoaşte". *Τὸ εἰδέναι* este formula aristoteliană de început a *Metafizicii* (980a).

Întrebarea întâia

Fiindcă am auzit[1] pe unii zicând că şi monahii trebuie să caute înțelepciunea cea din afară, pentru că fără ea nu poți scăpa de ignoranță şi de învățăturile mincinoase, chiar de ar ajunge cineva la nepătimire desăvârşită, şi că nu poți atinge desăvârşirea şi sfințenia dacă n-ai adunat de peste tot cunoaşterea[2], mai bine zis instruirea elinească, pentru că şi aceasta este dar al lui Dumnezeu[3] la fel ca şi darurile date prin descoperire apostolilor şi prorocilor, şi ea aduce sufletului cunoaşterea celor ce sînt şi împodobeşte puterea de cunoaştere, care este mai presus decât toate celelalte puteri sufleteşti, alungă orice altă răutate a sufletului (fiindcă din ignoranță se naşte şi se întăreşte orice patimă), dar îl călăuzeşte pe om şi la cunoaşterea lui Dumnezeu, pentru că Dumnezeu nu poate fi cunoscut altfel decât prin zidirile lui; fiindcă am auzit acestea şi nu m-au convins defel, puțina mea cercare în petrecerea monahicească arătându-mi ceva cu totul opus, dar n-am putut însă să mă apăr în fața acestora, căci au o argumentație mai înaltă, cum că „noi nu degeaba iscodim cu de-amănuntul tainele firii[4], şi măsurăm crugul cerului, şi cercetăm mişcările în opoziție ale stelelor, şi pândim conjuncțiile, şi disjuncțiile, şi răsăriturile acestora şi toate cele ce se întâmplă cu ele, şi credem că este mare lucru ceea ce facem, ci fiindcă, pe de o parte, rațiunile acestora se află în mintea cea dumnezeiească, şi primă, şi creatoare,

[3] Este expresia lui Varlaam. Vezi ed. Schirò, *Epistola a III-a către Palama*, p. 290. Acesta mergea atât de departe încât spunea că „nepătimirea nu vindecă ignoranța *după dispoziție* a sufletului". Vezi la Palama, *Cuvânt în apărarea...*, 2, 1, 37, p. 499.

[4] Adică ale celor ce sînt, ale făpturilor şi naturii.

λόγων αἱ εἰκόνες ἔνεισι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ, τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καὶ διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτοὺς τύπων ἀπαλλάξαι καὶ οὕτω καθ' ὁμοίωσιν – ζῶντές τε καὶ μετὰ θάνατον – εἶναι τοῦ Ποιήσαντος»· ἐπεὶ οὖν πρὸς ταῦτα οὐχ ἱκανὸς εἶναι ἀντιπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρὸς ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἕτοιμος γενοίμην – κατὰ τὸν ἀπόστολον – «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

1, 1
ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

[1] Ἀδελφέ, «καλὸν χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἰπεῖν· λόγῳ δὲ πῶς ἂν ἐνδείξαιτό τις τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν; Χρὴ τοίνυν καὶ κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἣ τοῖς τὰ πάντα οἰομένοις εἰδέναι περιουσίᾳ σοφίας οὐδ' ἐπὶ νοῦν ἔρχεται. Κἂν μὴ τούτοις ἀντιλέγειν ἔχῃς, καίτοι τῆς ἀληθείας μὴ

[5] Metoda *dieretică* presupunea în filosofia antică aplicarea *dierezei*, anume metoda de a divide ideile generale, mergând dialectic spre cele particulare. E vorba de o *descendență* a dialecticii. Vezi Platon, Sof. 283a. Poate însemna și diviziunea genului în specii. Vezi Diogene Laertios, *Viața Filosofilor*, 7, 61, 8. La Aristotel, genul trebuie divizat în diferențe. Vezi *Anal. Post.*, II, 96b-97b.

[6] Metodă care folosește silogismul, care presupune o argumentație logică bazată pe premise logice care converg într-o concluzie. Aristotel e mult mai complex și împarte silogismul în dialectic și apodictic – v. *Topice* 100ab.

iar pe de alta chipurile rațiunilor din [mintea] aceea sînt în sufletul nostru, ne sârguim, dar, a ajunge la cunoștința acestora, și a scăpa de întipăririle ignoranței prin metodele divizioniste[5], silogistice[6] și analitice[7], și a fi astfel după asemănarea Făcătorului, trăind și după moarte[8]"; fiindcă am socotit, dar, că nu sînt în stare să contrazic aceste învățături, tăcând atunci în fața acelora, cer de la tine acum, părinte, să mă înveți cuvintele cele spre apărarea adevărului, așa încât să fiu gata, după cuvântul apostolesc, „a da răspuns despre nădejdea din noi"[9].

1, 1
AL PREAFERICITULUI ARHIEPISCOP AL THESSALONICULUI GRIGORIE, CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT, PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI ÎN CE PRIVINȚĂ ȘI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA CU ȘTIINȚELE DISCURSIVE

RĂSPUNSUL ÎNTÂI

[1] Frate, „bine este să adevereşti prin har inima ta"[10], ca să spunem apostoleşte, căci prin cuvânt cum ar putea cineva arăta binele cel mai presus de cuvânt? Trebuie, dar, să-i mulțumeşti lui Dumnezeu celui ce ți-a dat un astfel de har, care nici nu le-a venit în minte celor ce cred că din prisosință de înțelepciune le ştiu pe toate, şi, deşi nu-i poți contrazice măcar că ştii că nu au nimerit adevărul, nu trebuie să te

[7] Metoda care are la bază analiza, adică demonstrația prin deducție, care pleacă spre cunoaștere întotdeauna de la premise adevărate sigure. Vezi Aristotel, *Topice* 100ab.

[8] Până aici este un citat al oponenților, pe care nu l-am găsit decât aici.

[9] *I Petru* 3, 15.

[10] *Evrei* 13, 9.

καταστοχαζομένους εἰδώς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ· σὺ μὲν γὰρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντη τε καὶ πάντως εἰς τὸ διηνεκὲς ἐστηριγμένος ἔσῃ καὶ ἀπερίτρεπτος, μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τὴν τῆς ἀληθείας ἵδρυσιν· οἱ δὲ λογικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κἂν μὴ νῦν ὑπὸ σοῦ· καὶ γὰρ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδὴ καὶ ἀντιπαλαίεται, καὶ τὸν νικῶντα λόγον διὰ τέλους εὑρεῖν ἀμήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἥττης ἀνέλπιδα· καὶ τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δείξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

[2] Πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνοις προσέχοντας διὰ βίου καὶ θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καὶ ταὐτην ἐπὶ τοσοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπών, ἀποχρώντως τε καὶ πρεπόντως, ἐμοί γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς 'οὐ μᾶλλον γνῶσιν ἢ ἀγνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὦ βέλτιστοι'. Καθάπερ γὰρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης καὶ πάνθ' ὑπὲρ αὐτῆς πράττοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσιν, ἐπείπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τὴν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτοὺς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται· διαφέρουσι γὰρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καὶ διαφέρονται πρὸς ἀλλήλας καὶ οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἑκάστη. Τὸ δὲ πιστεύειν εἰρηκέναι τινὰ τούτων δυνηθῆναι τοὺς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μὴ καὶ λίαν πλημμελὲς ᾖ· «τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δὲ μὴ τούτους, οὐδὲ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνιδεῖν ἐστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἐστὶν ἡ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας τὸ κατ' εἰκόνα θείαν θηρωμένη γνῶσις. Οὔκουν, οὐκ ἔσται δι' αὐτὴν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφερὴς ἡ ταύτην ἔχουσα ψυχή, ἀλλ' οὐδὲ ποδηγοῖτο ἂν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκ

[11] Grigorie Teologul, *Poeme morale*, 33, PG 37, 929, 9: «Λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς;», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»

mâhneşti. Că tu, dar, fiind încredinţat prin faptă, peste tot şi în orice împrejurare vei fi mereu întărit şi neclintit [în cele ale credinţei], având în sineţi statornică temelia adevărului – dar cei ce se reazimă pe demonstraţiile logice negreşit vor fi răsturnaţi, chiar dacă nu acum de tine, căci „cu cuvânt se luptă orice cuvânt"[11], adică este şi luptat la rândul lui, şi este cu neputinţă să găseşti un cuvânt care să biruiască deplin, aşa încât înfrângerea lui să nu mai poată fi de aşteptat. Şi pe acest lucru l-au arătat elinii şi ai lor înţelepţi, răsturnându-se mereu unul pe altul şi răsturnaţi fiind unii de alţii, chipurile printr-o argumentaţie mai bună.

[2] Prin urmare, celor care toată viaţa lor se iau după aceia, şi vânează cunoaşterea din instruirea cea din afară, şi o laudă atât de mult, după ce le vei fi zis acestea – în chip îndestulător şi cuvenit, mi se pare mie – le vei spune: „Dragilor, din acestea dobândiţi mai degrabă necunoaştere decât cunoaştere", pentru că, aşa cum cei ce doresc slava cea de la oameni şi fac totul pentru ea mai degrabă ajung să capete mai degrabă neslăvire decât slavă (pentru că nu tuturor le plac aceleaşi lucruri), aşijderea şi cei care vânează cunoaşterea de la înţelepţii dinafară câştigă, precum aceia înşişi spun, mai degrabă necunoaştere decât cunoaştere. Căci opiniile[12] se deosebesc între ele, şi se împotrivesc una alteia, iar pentru fiecare dintre ele cei ce i se împotrivesc sînt mai mulţi decât cei ce se învoiesc cu ea, iar a crede că vreuna dintre acestea poate afla raţiunile din mintea creatoare nu este, oare, lucru foarte greşit, pentru că „cine a cunoscut", spune apostolul, „mintea Domnului?"[13]. Iar de vreme ce nu poate afla [raţiunile] acestea, nu este cu putinţă nici a pricepe din înţelepciunea cea dinafară chipurile lor din suflet. Aşadar, cunoaştere mincinoasă este cunoaşterea care vânează din această înţelepciune însuşirea de a fi după chipul dumnezeiesc. Prin urmare, ea nu va face asemenea cu Însuşi-Adevărul sufletul ce o are, ba nici la

[12] Aici foloseşte acelaşi cuvânt ca pentru slavă δόξα.
[13] *Romani* 11, 34.

ταύτης· καὶ ἡ καύχησις λοιπὸν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἕνεκα σεμνυνομένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικὴν σοφίαν καλοῦντος τὴν θύραθεν, ὃς καὶ «νοῦν σαρκός» λέγει τὴν «φυσιοῦσαν γνῶσιν». Ἡ τοίνυν τῆς σαρκὸς σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται; «Βλέπετε», φησί, «τὴν κλῆσιν ἡμῶν· οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἡ τῆς σαρκὸς εὐγένειά τε καὶ δύναμις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν ἂν οὐδ' ἐξευγενίσειεν, οὕτως οὐδ' ἡ τῆς σαρκὸς σοφία σοφὴν ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὄντως ἀρχὴ σοφίας γνῶναι σοφίαν, ὥστε διελέσθαι καὶ προελέσθαι τῆς χαμερποῦς καὶ γηΐνης καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανίαν καὶ πνευματικὴν καὶ παρὰ Θεοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἐρχομένην καὶ Θεῷ τοὺς κτησαμένους συμμόρφους ἀποδεικνῦσαν.

[3] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεί, καθάπερ κἀκεῖνοι λέγουσι, τῶν ἐν τῇ δημιουργικῷ νῷ λόγων αἱ εἰκόνες ἐν ἡμῖν εἰσι, τί τὸ ταύτας τὴν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὔσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστὰν αὐτάς τε διέστρεψε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντὸς μᾶλλον ἐπιμελητέον καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀφεκτέον καὶ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως ἀναγνωστέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρὸς Θεόν, τὸν βουλόμενον τό τε κατ' εἰκόνα σῶν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότητος γὰρ ἄνευ, κἂν μάθης τὴν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἧττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔσῃ ἡ σοφός· ἐκείνης δὲ ἄνευ, καθαρθείς καὶ

[14] Este vorba de însuşirea de a fi după chipul dumnezeiesc.
[15] *II Corinteni* 1, 12.
[16] *Coloseni* 2, 18.
[17] *I Corinteni* 8, 1.
[18] *I Corinteni* 1, 26.

adevăr nu-l va călăuzi. Şi zadarnică este, dar, lauda celor ce se mândresc cu ea pe temeiul acesteia[14]. Să-l audă pe Pavel numind „înţelepciune trupească"[15] înţelepciunea din afară şi „minte a trupului"[16] „cunoaşterea care îngâmfă"[17]. Aşadar, cum va putea înţelepciunea trupului să-i aducă sufletului însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu]? „Priviţi", zice, „la chemarea voastră, căci nu mulţi sînt înţelepţi după trup, nu mulţi puternici, nu mulţi de neam bun"[18]. Drept aceea, după cum a fi de neam bun după trup şi puternic după trup nu dă putere şi noblețe sufletului, nici înţelepciunea trupului nu face înţeleaptă gândirea. Cu adevărat, începutul înţelepciunii este a cunoaşte înţelepciunea, încât a deosebi înţelepciunea atotfolositoare, şi cerească, şi duhovnicească, şi de la Dumnezeu, şi către Dumnezeu îndreptată, şi care i-a arătat de un chip cu Dumnezeu pe cei ce au dobândit-o, de înţelepciunea târâtoare pe pământ, şi pământească, şi fără de folos, şi a şi-o alege pe cea dintâi.

[3] Ba mai mult, de vreme ce, precum şi aceia spun, chipurile raţiunilor din mintea creatoare sînt în noi, ce anume a netrebnicit aceste chipuri întru început? Nu păcatul şi ori necunoaşterea a ceea ce trebuie făptuit, ori disprețul faţă de aceasta? De ce nu le putem vedea în noi pe acestea fără a fi învăţaţi, de vreme ce în noi sînt întipărite? Nu pentru că partea pătimitoare a sufletului, răsculându-se în chip rău, le-a strâmbat, şi a tulburat partea lui străvăzătoare, şi le-a dus departe de frumuseţea arhetipului? Prin urmare, de [partea] aceasta, mai mult ca de orice, trebuie să se îngrijească cel ce vrea să aibă teafără însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu] şi să aibă cunoaşterea adevărului, şi trebuie să stea departe de păcat, şi prin făptuire să citească legea poruncilor, şi să se ţină de toată virtutea, şi să se întoarcă la Dumnezeu prin rugăciune şi vedere adevărată. Căci fără curăţie, chiar de ai învăţa toată filosofia naturală de la Adam până la sfârşitul [lumii], vei fi mai curând nebun decât înţelept,

τῶν πονηρῶν ἠθῶν καὶ δογμάτων ἀπαλλάξας τὴν ψυχήν, τὴν νικῶσαν τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήσῃ καὶ «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαιωνίσεις ἀγαλλόμενος. Δογμάτων δὲ λέγω, οὐ τῶν περὶ μεγέθους κινήσεως οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν σωμάτων καὶ ὅσα διὰ ταῦτα γίνεται, οὐδὲ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτῃ μετάλλων καὶ λίθων διαυγῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων. Πρὸς γὰρ ἐπιστήμην τῶν τοιούτων βλέποντες πᾶσαν ἀπαυθύνειν σπουδήν τε καὶ ζήτησιν αἵρεσίς ἐστιν ἑλληνική· οἱ γὰρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας τὴν ἐπιστήμην ὁρίζονται.

[4] Νῦν δή τινες, ὡς σὺ φῄς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀῤῥήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν μεταλαβόντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τοὺς γὰρ οὐκ εἰδότας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνάγνους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρίξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδαγμάτων (παρ' αὐτῶν γὰρ οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγή) καὶ τοῦ λέγοντος «γίνεσθε τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπείρου παντάπασιν ἐπιστήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην (οἶδα γὰρ καὶ ἀνέγκλητον ἄγνοιαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην) · οὔκουν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων

[19] Vasile cel Mare, *La Psalmi*, 14, PG 29, 256BC.
[20] Herillos Calcedonianul la Diogene Laertios, *Viața filosofilor*, 7, 3, 165. Nu toți stoicii erau de acord cu această direcție. Deși discipol al filosofului stoic Zenon, nu găsim la acesta din urmă o astfel de idee, iar Cicero îl critică pentru această poziție. Vezi *De finibus*, 4, 40.

pe când fără aceea [înțelepciunea din afară], curățindu-ți și izbăvindu-ți sufletul de obiceiurile și dogmele viclene, vei dobândi înțelepciunea lui Dumnezeu, care a biruit lumea, și vei petrece în veci împreună cu Dumnezeu Cel singur înțelept, veselindu-te. Când spun „dogme" n-am în vedere învățăturile despre mărimea și mișcarea cerului și a corpurilor cerești și câte se petrec din pricina lor, nici pe cele despre pământ, și pe cele ce țin de pământ, și metalele care se află ca zăcăminte în el, și pietrele prețioase, și toate câte se întâmplă din pricina dublei mișcări a vaporilor în aer[19], fiindcă alegerea elinilor este a-și îndrepta toată sârguința și toată cercetarea către știința acestora, că asta fac și toți stoicii, definind știința drept culme a contemplației[20].

[4] Acum însă, precum spui tu, unii, disprețuind ca pe ceva de nimic scopul creștinilor, anume negrăitele bunătăți făgăduite nouă în veacul ce va să fie, și, prefăcând știința în cunoaștere, o furișează în Biserica celor ce filosofează după Hristos, iar pe cei ce nu cunosc științele matematice îi declară întinați și nedesăvârșiți. De aici reiese în mod necesar că e nevoie ca toți să ne ținem strâns de științele elinești, și să nesocotim cu totul învățăturile evanghelice (fiindcă acestea nu ar putea aduce vreodată izbăvire de necunoașterea științelor lor[21]), și să ne depărtăm în derâdere de cel ce spune „fiți desăvârșiți"[22], și „dacă cineva este desăvârșit în Hristos"[23], și „noi grăim în cei desăvârșiți", ca de unul care este total neexperimentat în știința de acest soi. Eu, dar, nu socotind-o izbăvire de atare necunoaștere am numit-o pe aceasta „curăție mântuitoare" (căci cunosc și o ignoranță fără vină, dar și o cunoaștere vinovată); așadar, nu de aceasta scăpând, ci de ignoranța în privința lui Dumnezeu și a dumnezeieștilor dogme, câtă au

[21] Adică ale acelor „unii" despre care se vorbește la începutul paragrafului.
[22] *I Corinteni* 14, 20
[23] *Coloseni* 1, 28.

ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσην οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γενήσῃ Θεοῦ σοφίας ἀνάπλεως, εἰκὼν ὄντως καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὃ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφήτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Εἰ δ' οὐκ ἀληθὴς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὑρεῖν καὶ ἰδεῖν ἐστιν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταῤῥυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἕλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν καὶ θεοπτικώτεροι τῶν πρὸ νόμου πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμεως τῶν ἀποταττομένων τῷ κόσμῳ; Παντί που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι, σωτηρίαν φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βίβλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προστετηκότες καὶ τοὺς ἄλλους πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὑποθῆκαι βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγὼν ἀνάγραπτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

[5] Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότερον, ᾧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοί φασιν, ὁδηγούσης πρὸς Θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε (καὶ γὰρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοις)· ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρὸ τῶν αἰώνων ὢν καὶ μετ' αὐτὸν

[24] *Despre Ierarhia Cerească* 2, PG 3, 392 A.
[25] *Matei* 11, 11. *Luca* 7, 28.

interzis-o teologii noştri, şi îmbunătăţind tot obiceiul tău după învăţăturile lor, plin te vei face de înţelepciunea lui Dumnezeu, cu adevărat chip şi asemănare a lui Dumnezeu, desăvârşit numai prin ţinerea poruncilor evanghelice, ceea ce a arătat limpede şi Dionisie, tâlcuitorul ierarhiei bisericeşti, în cartea cu acelaşi nume, că zice: „Asemănarea şi unirea cu Dumnezeu, se săvârşesc, precum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, numai prin iubirea şi sfânta lucrare a preacinstitelor porunci"[24]. Iar de n-ar fi adevărat acest cuvânt, ci omul ar putea prin învăţătura dinafară să afle şi să vadă însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu], ca una ce schimbă în bine caracterele şi alungă întunericul ignoranţei sufletului, atunci înţelepţii elini ar fi mai după chipul lui Dumnezeu şi mai văzători de Dumnezeu atât faţă de părinţii de dinaintea Legii, cât şi faţă de cei ce în Lege au prorocit, dintre care cei mai mulţi au fost chemaţi la această vrednicie de la un trai ţărănesc. Dar Ioan, cununa cea mai de pe urmă a proorocilor, nu din pruncie şi-a petrecut în pustie viaţa? Nu spre acesta caută ca spre un arhetip, pe cât îi stă în putere, fiecare dintre cei ce se leapădă de lume? De bună seamă. Unde, dar, se află în pustie şcoli ale filosofiei zadarnice pe care ei o numesc „mântuitoare"? Unde [sînt acolo] cărţoaiele şi cei care se ţin de ele toată viaţa lor şi îi conving şi pe alţii să facă aşijderea? Unde în aceste cărţi există îndemnuri la o astfel de viaţă pustnicească şi feciorelnică şi unde stă scris acolo despre nevoinţa care să-i stârnească spre imitare pe cei care le citesc?

[5] Şi ca să-l las acum deoparte pe cel mai mare dintre cei născuţi din femei[25], care a urcat la o astfel de înălţime, dar nu s-a îngrijit deloc de instruirea cea călăuzitoare, precum zic ei, la Dumnezeu (acesta nici măcar cărţile sfinte nu le citea); ca să-l las deoparte, deci, pe acesta, Cel care este mai înainte de veci, şi după el s-a arătat[26], şi a venit în lume tocmai

[26] Adică s-a arătat în timp.

φανείς καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἔξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, 'εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἔξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψην, περιποιήσαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων', ἀλλὰ 'τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἆρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι'; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καὶ σχηματισμοὺς καὶ ποσότητας καὶ τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανητῶν ἀποστάσεις τε καὶ συνόδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέληται; τί δὲ καὶ μαθητὰς ἁλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφούς, συνεκάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταισχύνῃ τοὺς ἔξω σοφούς, ὡς ὁ Παῦλός φησι; Πῶς οὖν καταισχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὁδηγοῦντας; Διατί δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐμώρανε; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν; τί δὲ καὶ μαθόντες οὓς φῄς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, καὶ τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καὶ φωσφόρου ἀνατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον, αὐτοί τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπὸ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσεως, πρὸς θεογνωσίαν ὁδηγούσης, καὶ τοὺς ἄλλους παραινοῦσιν, ἀφεμένοις τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτοὺς καὶ δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγηρᾶν μάτην, λύχνῳ τυφομένῳ παρακαθημένους.

[6] Ἆρ' οὐδ' ἐκεῖνο ποτ' ἐπῆλθεν ἐπὶ νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καὶ μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν

[27] *I Corinteni* 1, 27. [28] *Ioan* 1, 9.

ca să dea mărturie pentru adevăr, şi să înnoiască însuşirea noastră de a fi după chipul lui Dumnezeu, şi să-l întoarcă la arhetip, cum de nu ne-a dat nouă calea aceasta de suiş prin metodele dinafară? Cum de n-a spus: „Dacă vrei să fii desăvârşit însuşeşte-ți instruirea dinafară, grăbeşte-te spre primirea disciplinelor de studiu, agoniseşte-ți ştiința celor ce sînt, ci a spus: „Vinde-ți tot ce ai, împarte-le săracilor, ia-ți crucea şi urmează-mă cu râvnă"? Cum de n-a învățat despre analogii, şi configurații, şi cantități, şi disjuncțiile, şi conjuncțiile cele departe-rătăcitoare ale planetelor, şi nu a dezlegat aporiile problemelor ştiințelor naturale ca să se risipească din sufletele noastre întunericul ignoranței? Oare de ce a chemat ucenici pescari, necărturari, țărani, nu înțelepți, şi asta ca să-i ruşineze pe înțelepții cei din afară, după cum zice Pavel[27]? Cum de îi ruşinează, dar, pe cei ce, aşa cum spun aceştia, călăuzesc la El? Pentru ce a nebunit înțelepciunea acestora? De ce a binevoit să îi mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii? Nu pentru că lumea nu l-a cunoscut prin înțelepciune pe Dumnezeu? Ce vor face cei ce au învățat ştiințele despre care zici tu? Cum se face că, deşi a venit în lume cu trup Dumnezeu Cuvântul, Care s-a făcut nouă înțelepciune din Dumnezeu, şi a răsărit Lumina ce luminează pe tot omul care vine în lume[28], a venit ziua şi a răsărit luceafărul în inimile noastre, ale credincioşilor, potrivit apostolului mai întâi pe scaun şezător, învățații de care vorbeşti tu înşişi au nevoie de o feştilă încropită – şi anume de cunoaşterea cea de la filosofii dinafară, călăuzitoare la cunoaşterea de Dumnezeu –, şi mai îndeamnă şi pe ceilalți ca, lăsând curățirea lor prin lucrarea pazei gândurilor întru isihie şi alipirea de Dumnezeu prin rugăciunea necontenită, să îmbătrânească zadarnic stând la lumina chioară a opaițului.

[6] Oare nu le-a venit în minte acestora nici faptul că am căzut din acel loc dumnezeiesc al desfătării prin dorirea

ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γὰρ αὐτὸ καὶ φυλάττειν κατὰ τὴν ἐντολὴν οὐκ ἐθελήσαντες, εἴξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καὶ τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τάχα δὴ καὶ νῦν οὗτος τοῖς μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀκριβῆ γνῶσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καὶ ἀντιῤῥόπων, γνῶσιν οὖσαν καλοῦ καὶ πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτῆσθαι τὸ καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμμεταβάλλουσαν ταύτῃ πρὸς ἑκάτερον· πρὸ δὲ τούτων μικροῦ, καὶ διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καὶ χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύναμιν ῥητορείας, εἴδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὕρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμὸν αὐλῶν πολυσχήμονας ἀναμετρήσεις, ἃ πάντα καλά τε καὶ πονηρὰ φαίην ἄν ἔγωγε, μὴ μόνον πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμενα καὶ συμμεταμορφούμενα ῥᾳδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καὶ καλὸν μὲν ἡ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὀξυωπίαν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν· παραμένειν δ' ἄχρι γήρως ταύτῃ προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τὰ μακρῷ κρείττω καὶ μονιμώτερα μετασκεύασασθαι τὸν ἀγῶνα, πολλὴν αὐτῷ καὶ τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τὴν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν. Διό φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἔξω κερδῆσαι λόγων, τὸ συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν· αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτὸς αὖθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν.

[7] Ἀλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειττόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἴυγγας ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς

[29] Grigorie Teologul. PG 35, 1088B.
[30] Literal „de cele superioare".

şi împărtăşirea de pomul cunoaşterii? Că nu am vrut să îl lucrăm şi să îl păzim pe acesta după poruncă, ci ne-am lăsat înşelaţi de vicleanul sfetnic care s-a furişat în suflet şi ne-a momit cu frumuseţea cunoaşterii binelui şi a răului. Pesemne că şi acum tot acesta este cel care le făgăduieşte celor ce nu vor să-şi lucreze şi să-şi păzească inima, după îndemnul Părinţilor, cunoaşterea cu de-amănuntul a sferelor cereşti şi a celor ce ţin de ele, mult-mişcătoare şi cumpănite, care este cunoaştere a binelui şi a răului şi pentru că nu a dobândit binele în firea sa, ci în libera alegere a voinţei celor ce o folosesc, schimbându-se într-o parte sau în alta împreună cu aceasta, iar puţin înainte de acestea, şi poate din pricina acestora, [le făgăduieşte] experienţe şi daruri ale dialectelor poliglosice, puterea retoricii, ştiinţa istoriei, descoperirea tainelor firii, tot felul de metode ale sistemului logicii, raţionamente variate ale ştiinţei calculului, măsurări multiforme ale formelor nemateriale, care sînt toate bune şi rele, aş zice eu unul, nu numai întrucât se schimbă după părerea celor ce le folosesc şi se prefac cu înlesnire după scopul celor care le au, ci şi pentru că, pe de o parte, bun lucru este îndeletnicirea cu acestea, care exersează agerimea ochiului sufletesc, dar pe de alta este rău să te afieroseşti acestora până la bătrâneţe. Bine ar fi ca, după ce şi-o va fi exersat cu măsură, să-şi strămute nevoinţa spre cele mult mai bune şi mai dăinuitoare, multă răsplată aducându-i de la Dumnezeu disprețuirea ştiinţelor discursive. Drept aceea, al doilea teolog[29] zice despre Athanasie cel vestit că ceea ce a câştigat din ştiinţele dinafară este că a priceput cele pe care a socotit de cuviinţă să le treacă cu vederea: din acestea, precum însuşi spune, de un singur lucru s-a folosit, şi anume că a trecut cu vederea şi a le avea pe cele în faţa cărora L-a preferat pe Hristos.

[7] Însă cel viclean, vicleneşte dorind pururea cu ardoare să ne rupă pe noi de cele mai înalte[30], naşte în sufletele

καὶ δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνονήτοις σχεδὸν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τὸ πολύ τε καὶ μακρὸν ὑποτίθεται μῆκος καὶ πλῆθος τούτων τῶν γνώσεων, ὥσπερ ἑτέροις πλοῦτον ἢ δόξαν ἄδοξον καὶ σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἄν, τῇ τούτων ζητήσει διὰ βίου παντὸς ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀπρίξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τὴν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξισχύσωμεν, ἧς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχὴς πρὸς τὸν Θεὸν γεννᾶται καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακή, διὰ τούτων δὲ καταλλαγῆς γεγονυίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καὶ τὸ τῆς εὐχῆς ὀδυνηρὸν εἰς τερπνὸν μετενεχθὲν τοῦ φωτισμοῦ τὸ ἄνθος ἀνατέλλει· τούτου δ' οἷον ὀσμὴ διαδιδομένη πρὸς τὸν φέροντα ἡ τῶν τοῦ Θεοῦ γνῶσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καὶ γνῶσις ἀληθής, ἧς οὐδὲ τὴν ἀρχήν, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδή, δύναται χωρῆσαί τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαίας ἀγάπῃ φιλοσοφίας καὶ ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐνειλούμενός τε καὶ συστρεφόμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἰς ψυχὴν ὅλως εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμεῖναι δυνηθείη, προκατειλημμένην καὶ ἐνηδυνομένην καὶ οἷον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαίρειν εἰποῦσα τῆς κατὰ Θεὸν ὅλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγάπης ὅλη τούτου γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γὰρ τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας ἀρχή ἐστι τούτου ὁ φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμένειν οὐκ ἔχω, πάντων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν καὶ τῇ προσευχῇ καταλεάνας, ἐπιτήδειον οἷον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

[8] Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθεὶς τὸ τοῦ Φαραὼ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ὅτι «σχολάζετε, σχολασταί ἐστε, λέγετε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα, ἐπιφέρει· «αὕτη μὲν οὖν ἡ

[31] *Parimiile* 1, 7.

[32] Avem aici o analogie cu tăbliţele de scris confecţionate din lemn învelit cu ceară.

[33] Cf. *Ieşirea* 5, 17.

[34] Termenul σχολή – odihnă, zăbavă, răgaz – este opus celui de ἀσχολία, ce desemnează activitatea orientată pragmatic. Într-un mod contraintuitiv pentru cititorul român, elinii vedeau în σχολή prilejul pentru îndeletniciri intelectuale, de unde vine şi înţelesul de „şcoală" al cuvântului respectiv.

noastre fascinaţii şi cu legături dragi ne leagă de cele fără folos aproape fără putinţa dezlegării şi ne îmbie cu mulţimea şi mărimea acestor cunoştinţe precum pe alţii îi îmbie cu bogăţia ori cu slava cea fără slavă şi cu plăcerile trupeşti, doar-doar, pe viaţă fiind prinşi până peste cap cu cercetarea acestor [ştiinţe], nu vom mai fi în stare să ne ţinem strâns de instruirea care ne curăţeşte sufletul, al cărei început este frica lui Dumnezeu[31], din care se naşte rugăciunea neîncetată către Dumnezeu întru străpungerea [inimii] şi paza rânduieli evanghelice, prin care făcându-se împăcarea cu Dumnezeu, frica în iubire se preface, iar durerea rugăciunii prefăcându-se în desfătare, răsare floarea luminării, şi cunoaşterea tainelor lui Dumnezeu este ca o mireasmă a acestei [flori] revărsată către cel ce o poartă. Aceasta este instruirea şi cunoaşterea adevărată, căreia cel care este robit iubirii de filosofia zadarnică şi este încurcat şi învârtit de alambicările şi teoriile acesteia, nici măcar începutul, adică frica de Dumnezeu, nu poate să i-l încapă – căci cum ar putea intra aceasta, iar intrând cum ar putea rămâne, într-un suflet care e deja stăpânit, îndulcit şi oarecum strâmtorat de gânduri multe şi felurite, dacă sufletul, neluându-şi rămas bun de la toate, nu se face tot al zăbavei după Dumnezeu, ca să se facă tot şi al iubirii Lui, după poruncă. Frica de Dumnezeu este începutul înţelepciunii şi vederii dumnezeieşti întrucât, neputând să petreacă [în suflet] alături de alte lucruri, îl şterge de toate şi, încălzindu-l prin rugăciune, îl face ca pe o tăbliţă[32] îndemânoasă spre înscrierea harismelor Duhului.

[8] Pe acestea şi marele Vasilie, după ce a pus înainte zicerea lui Faraon către Israil: „Zăboviţi, zăbovitori sînteţi, ziceţi: Domnului Dumnezeului nostru să ne rugăm"[33], ziceţi: Domnului Dumnezeului nostru să ne rugăm"[33], spune: „Aceasta este zăbava[34] cea bună şi folositoare celui

ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἳ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἣν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῇ τοῦ βίου σχολῇ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς ἂν δὲ μή τις εἴπῃ πρὸς τὰς ῥητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὅ φησιν αὖθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»· «ἤδη γάρ τινες», φησί, «γεωμετρίᾳ σχολάζοντες ἦν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογίᾳ τῇ παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένη ἢ ὅλως περὶ σχήματα καὶ σκιὰς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ κατεγήρασαν ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνῃ, διὰ τοῦτο ἀναγκαία ἡ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρός τε τὴν αἵρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβερᾶς». Ὁρᾷς πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσαγορεύει γνῶσιν, ἣν τινες, ὡς σὺ φῄς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνωνται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωήν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσην τῇ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτῃ τὸν νοῦν προσέχων διήνυσεν· «ἐγώ» γάρ, φησί, «πολύν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιότητι καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐμαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιοπονίᾳ, ἣν εἶχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὥσπερ ἐξ ὕπνου βαθέος διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλὰ τὴν ἐλεεινήν μου ζωὴν ἀποκλαύσας,

[35] Vezi *Faptele apostolilor* 17, 21.
[36] *La Psalmi*, 45, PG 29, 429A.
[37] *Pilde* 1, 2-3.
[38] Omilia 12, *La Pilde*, PG 31, 397BC.
[39] Vasilie cel Mare. [40] *I Corinteni* 1, 22.

ce zăboveşte. Vicleană este zăbava atenienilor (care cu nimic altceva nu-şi treceau vremea decât cu a face, ori a spune, ori a auzi ceva nou[35]), pe care şi acum unii o urmează în răgazul vieţii lor, prietenă fiind cu duhurile rele"[36]. Ca nu cumva să zică cineva că Marele [Vasilie] are în vedere doar vorbăriile ritoriceşti, vom adăuga altceva ceea ce tot el, lămurind porunca lui Solomon: „Spre cunoaşterea înţelepciunii şi învăţăturii şi spre înţelegerea cuvintelor priceperii"[37], spune: „Pentru că unii, zăbovind cu geometria, pe care au născocit-o egiptenii, sau cu astrologia, cea preţuită de haldei, sau ţinându-se cu totul de chipuri, şi cu umbre, şi cu cunoaşterea celor cereşti, au trecut cu vederea instruirea cea din dumnezeieştile Scripturi. Deci, fiindcă mulţi, din râvnă pentru acestea, au îmbătrânit în cercetarea celor zadarnice, este de trebuinţă neapărată să-ţi dai seama de felul instruirii [cu care ai de-a face], spre alegerea instruirii folositoare şi spre lepădarea celei fără folos şi dăunătoare."[38] Vezi că numeşte „zadarnică", „dăunătoare", „fără folos" instruirea cea dinafară, şi însăşi cunoaşterea disciplinelor de studiu, şi pe cea venită din ele, pe care unii, precum zici tu, o declară culme a vederii şi mântuitoare? Pe când acela[39], scriind către Eustatie al Sevastiei, jeleşte însăşi viaţa sa, câtă şi-a petrecut-o aţintindu-şi mintea la studiul disciplinelor acestora, că scrie: „Eu, cheltuind mult timp cu zădărnicia şi pierzându-mi cu osteneala zadarnică mai toată tinereţea, pe care mi-am mâncat-o cu însuşirea disciplinelor înţelepciunii celei nebunite de Dumnezeu[40], într-un târziu, trezindu-mă ca dintr-un somn adânc, am priceput netrebnicia înţelepciunii stăpânitorilor celor desfiinţaţi ai acestui veac[41], şi, după ce am plâns viaţa mea vrednică de milă, m-am rugat să mi se dea o călăuzire"[42].

[41] *I Corinteni* 2, 6. Potrivit lui Theodorit, „stăpânitorii acestui veac" sînt sofiştii, şi poeţii, şi filosofii, şi ritorii, care au slavă în viaţa de acum din pricina iscusinţei lor în arta vorbirii. Vezi PG 82, 241.
[42] *Epistola* 223, PG 32, 824AB.

εὐχόμην δοθῆναί μοί τινα χειραγωγίαν». Ἤκουσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, ἣν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα; Ματαιότης, ματαιοπονία κατανομάζεται, σοφία μωρανεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας ἀφανιστική. Διὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστὴς πολύν μετάμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὑρόμενος.

[9] Νῦν δ' εἰσίν, ἀπηρυθριασμένως οὐκ οἶδ'ὅπως, οἳ λέγουσιν, ὡς αὐτὸς λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τὸ διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδὲ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρυς πρὸς αὐτοὺς λεγομένων, «ὑποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε διακρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;». Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιστάντος καὶ τοῦ διδόντος αὐτὴν Θεοῦ ἐπιδεδημηκότος, πῶς, εἴγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῷ προσέρχονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μηδὲ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι, καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιαγγέλλοντος, «εἴ τις λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ καὶ λήψεται»; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω σοφίας γνῶσις κακία πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, μηδ' αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνης ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σωθήσονται, φησίν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ, τὸν δὲ γνόντα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρῄσεσθαί φησιν ὁ Κύριος πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότος πλέον. Ὁρᾷς ὡς οὐδένα ὀνίνησιν ἡ γνῶσις μόνη;

[43] De la ἀπερυθριάω, a nu roşi.
[44] Versiunea oficială „le judecaţi" este greşită.
[45] *Matei* 16, 3.

Ai auzit care sînt epitetele instruirii şi cunoaşterii pe care acum unii sârguiesc în van s-o ridice în slăvi? „Zădărnicie", „osteneală zadarnică" se numeşte, „înţelepciune nebunită", „înţelepciune desfiinţată", „înţelepciune a veacului acestuia şi a stăpânitorilor lui", „înţelepciune nimicitoare a vieţii şi petrecerii după Dumnezeu". Drept aceea, şi iubitorul înţelepciunii celei adevărate mult s-a căit că s-a îndeletnicit cu aceasta şi [n-a aflat de la ea] nicio o călăuzire la înţelepciunea adevărată.

[9] Sînt însă unii care, precum spui tu, pretind – nici nu pot să zic cu câtă neruşinare[43]–, că faptul de a studia pe viaţă instruirea elinească nu este o piedică pentru desăvârşirea vieţii, fără să audă măcar ceea ce Domnul spune de-a dreptul către ei: „Făţarnicilor, semnele cerului ştiţi să le deosebiţi[44], însă vremea Împărăţiei cum de nu o deosebiţi?"[45] Pentru că, stând de faţă vremea Împărăţiei veşnice şi fiind venit[46] Dumnezeu, Care dă această Împărăţie, cum de nu vin la El prin rugăciune, dacă poftesc cu adevărat înnoirea minţii, ca să primească vrednicia cea dintru început a libertăţii, ci dau fuga la cei ce nici măcar pe sineşi nu se pot slobozi, deşi fratele lui Dumnezeu porunceşte limpede: „Dacă cineva este lipsit de înţelepciune, să o ceară de la Dumnezeu, Cela ce dă înţelepciune, şi o va primi"[47]. Şi cum poate cunoaşterea din înţelepciunea cea din afară să alunge din suflet toată răutatea, ca pe ceva care se naşte din ignoranţă, de vreme ce acest lucru nu-l poate face de una singură nici măcar cunoaşterea din învăţătura evanghelică? Căci nu se mântuiesc cei ce ascultă Legea, zice Pavel, ci cei care o fac[48], iar cel ce cunoaşte voia lui Dumnezeu şi nu o face va fi bătut, zice Domnul, şi mai rău decât cel care n-o ştia[49]. Vezi că de nici un folos nu este

[46] Aici ἐπιδεδημηκότος de la ἐπιδημέω, „a veni acasă", „a veni să locuieşti acasă", este folosit de Părinţi pentru venirea Logosului în lume, ca să locuiască veşnic în lume.
[47] *Iacov* 1, 5.
[48] *Romani* 2, 13.
[49] *Luca* 12, 47 şi urm.

Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τἀ πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ κτίσαντος αὐτὰ Θεοῦ δυνήσεταί τινα ὀνῖναι μόνη. «Τί γὰρ ὄφελος δογμάτων, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου», ὃν ἦλθε φυτεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δὲ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλὰ καὶ μεγίστη βλάβη, ἣν καὶ οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὓς ἀνήγγελάς μοι λόγους. Τί γάρ, ὁ μὴ καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ, ὁ μὴ «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδὲν εἰδὼς εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, – τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνῶσις φυσιοῖ». Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας, τὸ ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου κρῖμα, τὸν τῦφον ἐκ τῆς γνώσεως τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἡ γνῶσις καθαίρει τὴν ψυχήν; «Ἡ γνῶσις οὖν φυσιοῖ», φησίν, «ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Εἶδες ὅ τι ἐστὶ χωρὶς ἀγάπης γνῶσις, μηδαμῶς καθαίρουσα τὴν ψυχήν, ἀγάπης τῆς κορυφῆς καὶ τῆς ρίζης καὶ μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἡ μηδὲν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνῶσις – τῆς γὰρ ἀγάπης τοῦτο – πῶς οὖν ἡ γνῶσις αὕτη τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, τὸ κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῆς πίστεώς ἐστιν· εἰ δὲ αὕτη φυσιοῖ, πόσῳ μᾶλλον ἐκείνη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος; φυσικὴ γάρ ἐστιν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γὰρ φυσικῇ ταύτῃ ἡ ἔξω παιδείᾳ βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὔποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπῃ, μᾶλλον δὲ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος

[50] Conf. *Omilii la Ioan*, 4, 4, PG 59, 50. Vezi si ediția noastră a acestui text, Ioan Gură de Aur, *Opere*, XIII, *Omilii la Ioan*, 4, 4 p. 104. Palama parafrazează acest text.

[51] *I Corinteni* 2, 2.

[52] *I Corinteni* 1, 17.

[53] *I Corinteni* 2, 4.

[54] *I Corinteni* 2, 2.

[55] *I Corinteni* 8, 1.

[56] Ibidem.

cunoașterea singură? Și ce zic eu de cunoașterea celor ce sînt de făcut, sau de a lumii văzute, sau de a celei nevăzute? Că nici cunoașterea însăși a lui Dumnezeu, Celui ce le-a zidit pe ele, nu poate singură să folosească la ceva. „Căci ce folos aduc dogmele, dacă lipsește viața iubitoare de Dumnezeu"[50], pe care a venit să o sădească pe pământ Domnul, zice Ioan, teologul cel de aur. Mai mult: nu numai că n-aduc nici un folos, ci aduc chiar daună foarte mare, pe care au și pățit-o aceștia de la care ai auzit cuvintele ce ni le-ai spus nouă. Că ce scrie, dar, către corinteni cel a venit nu întru covârșirea cuvântului[51], ca să nu se arate deșartă taina Crucii[52], cel ce nu vorbește în cuvintele înduplecătoare ale înțelepciunii omenești[53], cel ce nu a știut altceva decât pe Iisus Hristos, și pe Acela răstignit"[54]: „Cunoașterea îngâmfă"[55]. Văzut-ai culmea răutății, fărădelegea cea mai proprie diavolului – înfumurarea care se naște din cunoaștere? Cum, dar, [ziceți că] orice patimă odrăslește din ignoranță și cunoașterea poate curăți sufletul? „Cunoașterea", dar, „înfumurează", zice [apostolul], „pe când dragostea zidește"[56]. Ai văzut ce este cunoașterea fără dragoste[57], că nicidecum nu curățește sufletul, ci mai vârtos îl „curăță", dragostea fiind și vârful, și rădăcina, și mijlocul tuturor virtuților? Cum, dar, cunoașterea, ce nu zidește nimic bun – că dragostei îi este dat aceasta – cum, dar, această cunoaștere va aduce însușirea de a fi după chipul Celui bun? Totuși, acest fel de cunoaștere, care, după apostol, înfumurează, nu e al firii, ci al credinței. Dacă aceasta înfumurează, cu cât mai mult cea despre care vorbim aici? Pentru că aceasta este firească și este a omului celui vechi, că pe aceasta firească o ajută instruirea cea dinafară, și duhovnicească nu se poate face niciodată dacă nu este împreunată, pe lângă credință, și cu dragostea de Dumnezeu

[57] Vezi Grigorie al Nyssei, care scrie despre cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu cel adevărat că se face iubire: „Ἡ δὲ γνῶσις ἀγάπη γίνεται". Vezi *Despre suflet și înviere*, PG 46, 96D.

ἀναγεννηθείη καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτέραν γένοιτο, καινή τε καὶ θεοειδής, ἁγνή, εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἥτις δὴ καὶ ἄνωθεν σοφία καὶ Θεοῦ σοφία κατονομάζεται, καὶ ὡς πνευματικὴ πως, ἅτε τῇ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφίᾳ, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ δὲ μὴ τοιαύτη – κάτωθεν, ψυχική, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφόθεος λέγει· διὸ καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων τελέως ἀνατρέπειν πειρᾶται καὶ φανερὸν ἀγῶνα ποιεῖται διαστρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὁπόση δύναμις, ἔστι δ' ἃ καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδίμων.

[10] Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνῶσιν, εἰ καί τινες αὐτοί τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκροωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἵνα δὲ καί τι τοῦ δεινοῦ βάθους τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων πονηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκεῖνοι παράγγελμά τι τῶν ἡμετέρων λυσιτελέστατον καὶ καθάπερ τι πονηρὸν προβάλλονται δέλεαρ τῇ τῶν ῥημάτων ταυτότητι, τὸ «σαυτῷ πρόσεχε» καὶ «γνῶθι σαυτόν», ἀλλ' ἂν ζητήσῃς τι τὸ τέλος ἐκείνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὑρήσεις χάρυβδιν· μετεμψυχώσεις γὰρ δογματίζοντες, τότ' οἴονταί τινα σχεῖν ἑαυτὸν γνῶναι καὶ τοῦ παραγγέλματος ἱκανῶς ἐφικέσθαι,

[58] *I Corinteni* 2, 14. [59] *Deuteronomul* 15, 9.

– mai bine zis, dacă nu este renăscută de dragoste şi de harul ce vine din aceasta şi nu devine astfel alta decât cea dintâi, nouă, dumnezeiască la chip, curată, paşnică, îngăduitoare, supusă, plină de cuvinte care zidesc pe cei ce le ascultă şi de roade bune, cunoaştere ce este şi numită „înţelepciunea de sus" şi „înţelepciunea lui Dumnezeu", şi, ca una care este duhovnicească întrucât este supusă înţelepciunii Duhului, şi cunoaşte, şi primeşte harismele Duhului, pe când cea care nu este de acest fel este de jos, sufletească, demonică, aşa cum spune cel ce este frate al lui Dumnezeu între apostoli, drept care nu se apropie de cele ale Duhului (precum este scris: „Omul sufletesc nu primeşte cele ale Duhului"[58]), ci le socoate pe acestea nebunie, şi rătăcire, şi învăţătură mincinoasă, şi pe cele mai multe dintre ele încearcă să le răstoarne desăvârşit şi se luptă pe faţă, din răsputeri, să le strâmbe şi să le înveţe în chip greşit, iar de unele se apropie cu vicleşug, folosindu-se de ele ca otrăvitorii de bucatele cele dulci.

[10] Astfel, cunoaşterea din instruirea cea din afară nu este numai alta decât cunoaşterea adevărată şi duhovnicească, ci este şi potrivnică ei, deşi unii, înşişi fiind, după cât se pare, rătăciţi de ea şi încercând să-i rătăcească şi pe cei care îi ascultă, vorbesc ca despre una şi aceeaşi cunoaştere, declarând-o pe aceasta culmea vederii. Iar ca să-ţi şi descopăr ceva din adâncul groaznic al vicleniei filosofilor dinafară, [află că] cel viclean şi cei în chip viclean „înţeleptiţi" de el au furat un dicton de-al nostru foarte folositor şi ca pe o momeală vicleană o pun înainte: anume „ia aminte la sineţi"[59] şi „cunoaşte-te pe tine însuţi"[60]; iar de vei căuta care este pentru ei scopul dictonului acestuia, vei afla bulboana ereziei. Căci ei, dogmatizând metempsihozele, cred că ai dobândit cunoaşterea de sine şi ai împlinit destul acest dicton atunci când ştii de care trup ai

[60] Celebrul dicton înscris pe frontispiciul Oracolului de la Delfi.

ἡνίκ' ἄν τινι προσυνῆπτο σώματι γνοίη καὶ ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ τίς ἤκουε· μανθάνει δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτὸν παρασχὼν τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποψιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνῶθι σαυτόν τοῖς οὐχ ἱκανῶς ἔχουσιν ἐπαΐειν τοῦ δόλου συνῳδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομίζονται. Διὸ Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μὴ ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμυημένων, τὴν λέγουσαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν» ἥκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ῥήματος εὐσεβέστερον εἴποι τις ἄν; Ἀλλ' ἠδεισαν ἐκεῖνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον καὶ τοὺς διακόνους αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

[11] Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ῥήματα παρ' Ἑλλήνων ἀκούοντες, οὔτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτ' ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτοὺς μοίρᾳ· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν ἡμετέρων μὲν ὑφελπομένους αὐτά (διὸ καί τις ἐκείνων περὶ Πλάτωνος ἔφη, «τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»;)· ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρηστὸν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακουσμάτων μετειλημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξειλημμένον. Κἂν τις τῶν πατέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ῥημάτων μόνον· ἐπὶ δὲ τῶν νοημάτων, πολὺ τὸ μεταξύ· νοῦν γὰρ οὗτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκεῖνοι δέ, εἰ μή τι καὶ χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν

[61] Fapte 16, 17. Însoțitorii lui Pavel erau Sila, Timotei şi probabil Luca, nu Varnava, dimpreună cu Apostolul Neamurilor, care a fost întâmpinat de laconieni prin cuvintele: „Dumnezei asemănători oamenilor au coborât la noi". Vezi *Fapte* 14, 11.

fost legat, şi unde ai locuit cândva, şi ce ai făptuit, şi cum te chema – şi pe acestea le afli dacă asculți de duhul rău, ce ți-a şoptit acestea cu vicleşug. Aşadar, la aceasta împingându-i prin „cunoaşte-te pe tine însuşi" pe cei ce nu-s în stare să-şi dea seama de vicleşug, sînt socotiți [de către aceia] a vorbi în conglăsuire cu Părinții noştri. De aceea Pavel şi Varnava, cunoscând gândurile celui viclean şi ale celor „inițiați" de el, n-au răbdat-o deloc pe cea care le spunea: „Oamenii aceştia robi sînt ai lui Dumnezeu Celui preaînalt"[61], deşi cineva ar putea să spună: „Ce este mai evlavios decât aceasta?". Ei însă îi ştiau pe cel care se preface în înger de lumină[62] şi pe slujitorii acestuia, care se fățăresc a fi slujitori ai dreptății[63], cei care renunță la învățătura adevărată care nu este potrivită în gura mincinoasă: leapădă, aşadar, spusa adevărată ca nefiind cuvenită gurii grăitoare de minciună.

[11] Şi noi, dar, auzind cuvintele acestea de Dumnezeu cinstitoare de la elini, nu-i socotim pe aceia cinstitori de Dumnezeu, nici nu îi aşezăm în tagma învățătorilor, ştiind că de la ai noştri au furat acestea (de aceea şi zice unul dintre ei despre Platon: „Ce este Platon decât nu un Moisi aticizant?"[64]). Ştim, deci, că dacă este ceva de folos la ei, este luat de acolo, din auzite, dar am şi priceput, cercetând, că nu au înțeles lucrul cu pricina la fel ca noi. Dacă vreunul dintre Părinți zice aceleaşi lucruri ca înțelepții cei dinafară, asta se întâmplă doar în privința vorbelor, că la înțelesuri este o mare deosebire între ei, că aceştia au, precum spune Pavel, mintea lui Hristos[65], pe când aceia grăiesc din gândirea omenească, dacă nu mai rău. „Pe cât este depărtat cerul de pământ, pe atât este depărtat şi cugetul Meu de cugetele voastre"[66], zice Domnul. Dar şi de s-ar împărtăşi

[62] *II Corinteni* 11, 14. [63] *II Corinteni* 11, 15.
[64] Numenie de Apamea, în F. Thedinga, *De Numenio Philosopho*, Bonn 1875, p.13. Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, 3, 11, ΒΕΠΕΣ 7, p. 214. [65] *I Corinteni* 2, 16. [66] *Isaia* 55, 9.

ἀλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὗ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋσεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ τούτου τὸ ὄφελος ἢ τίς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἴποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρᾶ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοότες μὴ πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτὸς ἀπεφήνατο μαθητής· κολοβᾶ δ' εἰ μὴ ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτὸς παράσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβὸν οὐδὲν ἧττον ζῶόν ἐστι. Θεὸς δέ, ὃς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡμετέρων προϋπῆρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἰκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Καὶ ἵνα κατὰ τὸ προφητικὸν μικρὸν προσθείς εἶπω, «θεοὶ οἳ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» καὶ πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περὶ δὲ τῶν τούτους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεολογικὰς παρειληφέναι φωνάς, τί χρὴ λέγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἀπαλλάξαι καὶ αὐτοὺς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκότους καὶ φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὄφεών ἐστί τι χρήσιμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων; εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τἀκείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας, οἱονεὶ τῇ ἑαυτοῦ ῥομφαίᾳ Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστάμενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὀνειδίζοντα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἁλιέων καὶ ἀγραμμάτων τὰ θεῖα πεπαιδευμένην.

[67] *Iacov* 1, 17.
[68] *Ieremia* 10, 11.
[69] *I Regi* 17, 26.

aceia în vreo privință de cugetul lui Moisi, şi al lui Solomon, şi al celor de seama acestora, ce folos au de pe urma acestui lucru sau care om sănătos la minte şi care face parte din ceata noastră ar putea zice despre ei că de la Dumnezeu au fost învățați acestea fără să spună că şi cacodocşii de după Hristos, întrucât n-au surpat tot adevărul auzit de la Biserică, au fost învățați tot de la Dumnezeu? „Tot darul de sus desăvârşit este, de la Părintele luminilor"[67], a zis ucenicul luminii – şi, de vreme ce Acela nu primeşte în dar vietăți cu cusur, cum să le dea [cu cusur] El Însuşi? Deşi vietatea cu cusur nu este mai puțin vietate. Iar acel dumnezeu care nu crează din cele ce nu sînt, nici n-a ființat înainte de sufletele noastre, nici înainte de materia (după cum spun aceia) informă, mai bine zis din materia fluctuantă care îşi dă singură formă şi totuşi nu este organizată, cum să fie dumnezeu? Şi, ca să adaug puțin după vorba proroculuí, „dumnezeii care nu au făcut cerul şi pământul" din cele ce nu sînt, „piară"[68], şi dimpreună cu dânşii cei care îi cuvântă pe aceştia dumnezei. Cât despre cei care-i numesc pe aceştia teologi, spunând că împreună-glăsuiesc cu teologii noştri, sau chiar învățători, crezând că de la ei au fost luate zicerile teologice, ce altceva ar trebui să spun decât că au nevoie de lumina Celui care luminează pe tot omul care vine în lume ca să îi izbăvească şi pe ei de întunericul groaznic al ignoranței şi să îi lumineze ca să priceapă că şi de la şerpi putem lua ceva de folos, dar numai dacă îi doborâm, şi îi măcelărim, şi îi pregătim, şi îi folosim cu socotință împotriva muşcăturilor? Aşadar, spusele acelora ne folosesc tocmai ca să le întrebuințăm împotriva lor pentru a-i doborî cu propria sabie ca pe un alt Goliat răzvrătit, şi împotrivitor, şi ocărâtor al cetei lui Dumnezeu Celui viu[69], care de la pescari şi necărturari a învățat cele dumnezeieşti.

[12] Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βουλομένους τῶν μὴ τὸν μονήρη βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπείρξαμεν, διὰ τέλους δὲ ταύτῃ προσεσχηκέναι παραινοῦμεν ἥκιστα τῶν ἁπάντων οὐδέν. Προσδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων ἀκριβῶς παρ' αὐτῆς εἴσεσθαι καὶ τελέως ἀπαγορεύομεν· οὐ γάρ ἐστιν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναί τι περὶ Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμώρανε γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός», οὐκ αὐτὸς τοιαύτην ποιήσας (πῶς γὰρ ἂν σκοτίσαι τὸ φῶς;), ἀλλὰ μωρὰν οὖσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἄπαγε· εἰ γάρ τις τοῦτ' εἴποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναί τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος τῆς χάριτος· εἰ δὲ μὴ τοῦτον (καὶ γὰρ ἐκ θεοῦ), κατὰ τοῦτο πάντως ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ· πᾶν δ' ὃ μὴ θεόθεν, οὐκ ὄν· διὰ τοῦτο ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὑρηκὼς νοῦς, ἢ νοῦς, ἐκ Θεοῦ· ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσαν, ἔκπτωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἄν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ τὸν προαιώνιον Θεὸν μὴ γνοῦσαν μηδὲ γνῶναι βουλομένην· εἰπὼν γὰρ ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», τουτέστιν ἐφανέρωσε φανείς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καὶ μὴ οὖσαν σοφίαν, ἀλλὰ καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο

[70] *I Corinteni* 1, 20.

[71] *I Corinteni* 1, 20. Am evitat traducerea oficială prin „înțelept", nu numai din cauza faptului că „συζητητὴς" nu înseamnă acest lucru, ci „căutător, cercetător, iscoditor", dar și pentru că propoziția de mai sus conține pe „ζητέω", a căuta, a cerceta, a iscodi.

[72] Ar trebui, evident, să privim în profunzime aserțiunile lui Palama, dincolo de stilul ditirambic, specific epocii bizantine. Este vorba de o ierarhizare a cunoașterii și de o subliniere a faptului că venirea Înțelepciunii în lume a arătat negreșit superioritatea acesteia față de înțelepciunea filosofilor. Palama nu atacă filosofia în genere, deși pare că face acest lucru, ci „filosofia acestora", cum va spune mai jos. (Ὑπὲρ τῶν

[12] Drept aceea, nu ne-am opune celor ce vor să se ocupe cu instruirea dinafară, dacă nu-i vorba de cei ce și-au ales viața monahicească, dar nu sfătuim nicidecum pe cineva să se țină de aceasta până la sfârșitul [vieții]. Nu îngăduim însă deloc ca cineva să se aștepte a afla de la aceasta cu acrivie ceva dintre cele dumnezeiești, pentru că nu se poate ca aceasta să dea vreo învățătură sigură despre Dumnezeu, căci „Dumnezeu a nebunit-o pe aceasta"[70]– nu făcând-o așa (căci cum ar putea lumina să întunece?), ci vădind-o a fi nebună. Și asta nu prin comparație cu înțelepciunea Lui, că dacă ar spune cineva aceasta, va zice [implicit] că a fost desființată și nebunită și legea dată prin Moisi la arătarea legii harului. Iar de vreme ce nu este așa (căci de la Dumnezeu era [legea lui Moisi]), înțelepciunea elinilor a fost negreșit nebunită întrucât nu este de la Dumnezeu, și tot ce nu este de la Dumnezeu, nu este [propriu-zis]. Drept aceea, înțelepciunea elinilor este cu nume mincinos, pentru că mintea care a aflat-o pe aceasta este, ca minte, de la Dumnezeu, pe când aceasta, căzând de la scopul cel cuvenit al cunoașterii de Dumnezeu, mai îndreptățit ar fi să i se spună „cădere de la înțelepciune" și „înțelepciune îndobitocită", ceea ce e totuna cu „nebunită". De aceea nici apostolul nu a spus [despre această înțelepciune] că s-a arătat nebună prin comparație, ci fiindcă cercetează cele ale veacului acestuia, iar pe Dumnezeu Cel mai înainte de veci nu-L cunoaște, nici nu vrea să-l cunoască – că zicând: „Unde este căutătorul acestui veac?", a adăugat îndată că Dumnezeu a nebunit înțelepciunea acestei lumi[71], adică arătându-Se a arătat-o pe aceasta căzută din adevărata cunoaștere și nefiind înțelepciune, ci doar numindu-se așa[72] . Dacă ar fi fost înțelepciune, cum ar mai fi fost făcută nebunie – și tocmai

ἱερῶς ἡσυχαζόντων 1, 1, 16, p.379). În acest sens, profesorul Matsoukas scrie: „Sfinții Părinți prețuiau filosofia atunci când ea se referea la realitățile create și se preocupa cu cunoașterea făpturilor, fără a purcede la explicarea celor necreate. Însă, atunci când, prin anumite erezii, încerca sa înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinții au respins-o ca fiind demonică". *Dogmatica* I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

μωρία καὶ ταῦθ' ὑπὸ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης; Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον καλῷ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἥττονι τὸ κρεῖττον· ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδὲ ἀμβλύνεταί ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τά γε νοητά, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῇ τοῦ κρείττονος ἐπιφανείᾳ. τί δ' ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιοῦ δυνάμεως ἐπιφανείσης; Οὐδὲ γὰρ τὰ «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ὑπὸ τοῦ πρώτου φωτὸς ἀχρειοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐτοῖς· οὐδὲ τὸ πολὺ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τὸ καθ' ἡμᾶς λέγω λογικὸν καὶ νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ θείου φωτὸς ἐπιφανέντος, καὶ ταῦτ' εἰς τὸ φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον, εἰς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιτατόμενος τούτῳ, εἴτ' ἄγγελος, εἴτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτὸν ἑκὼν στερήσας τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθεὶς σκότος ἀναπέφηνεν.

[13] Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὖσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικὸν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ὃ κατ' αἰτίαν τὸ ἀγγελλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καὶ ταῦθ' ὑπὸ τοῦ τὴν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόντος τῇ κτίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινομένην τῷ παντὶ τοῦ Θεοῦ σοφίαν τὸ βλάβος ἀναφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας διδοὺς σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας τούς τε εἰληφότας καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραίνων σοφίαν; Ἔδει δὲ καὶ ταύτην, οὐκ εἰς τὸ μωράναι, ἀλλ' εἰς τὸ πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τὸν πάλαι νόμον, περὶ οὗ ὁ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μὴ γένοιτο,

[73] *Despre numirile dumnezeieşti* 4, 19, PG 3, 717A.
[74] Ioan Damaschin, *Dogmatica* 17, PG 94, 868B.
[75] Este vorba de Întrupare.
[76] *Romani* 3, 31.

de Dumnezeu şi de înțelepciunii Lui cea arătată pe pământ? Căci, după marele Dionisie, binele nu se opune binelui, superiorul inferiorului[73] – iar eu aş zice că nici cele înțelese cu mintea nu se slăbesc vreodată una pe alta, şi aş adăuga că fiecare primeşte spor de frumusețe prin arătarea a ceea ce este superior. Şi ce ar mai putea spune cineva, arătându-se puterea făcătoare de bine? Că nici despre „luminile de-al doilea"[74], adică firile mai presus de lume, nu s-ar putea zice că sînt netrebnicite de arătarea Luminii Celei dintâi, Care le luminează pe ele, nici cea care e mult mai prejos de acestea, dar totuşi e lumină – vorbesc de partea noastră rațională şi înțelegătoare –, nu s-a făcut întuneric atunci când s-a arătat lumina dumnezeiască tocmai pentru a lumina tot omul care vine în lume; iar cel ce se împotriveşte Luminii Acesteia, fie înger, fie om, s-a arătat întuneric, cu a sa voie lipsindu-se de lumină şi fiind părăsit.

[13] Aşadar, în acelaşi fel şi înțelepciunea aceea, împotrivindu-se înțelepciunii lui Dumnezeu, a devenit nebunie – că de era străvăzătoare şi vestitoare a înțelepciunii lui Dumnezeu în zidiri, arătare fiind a Celui nearătat, organ al adevărului, care alungă ignoranța, de-ar fi fost prin împărtăşire ceea ce obiectul vestirii ei este după pricină, cum de ar mai fi fost nebunită, ba chiar de Cel ce a pus această înțelepciune în zidire? Cum să nu fie pusă atunci această hibă pe seama înțelepciunii lui Dumnezeu celei arătate prin toate? Şi cum să nu se războiască cu sineşi în chip limpede Cel ce e ființa păcii – atât a celei de obşte, cât şi a fiecăruia în parte –, de vreme ce pe de-o parte dă înțelepciune prin înțelepciunea sădită în lume, iar pe de alta, prin venirea Sa[75], nebuneşte şi această înțelepciune dată şi pe cei care au primit-o? Trebuia, dar, să vină nu ca s-o nebunească, ci ca să o plinească şi pe aceasta, aşa cum a făcut şi cu legea veche, despre care Pavel strigă: „Desființăm, dar, legea? Să nu fie, ci întărim legea"[76], pe

ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν», ὃν καὶ ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἀντεθησαυρισμένην ἔχοντα τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε» φησί, «Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί». Βλέπεις ὑπερβάλλουσαν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐπιφανέντος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ' Ἕλληνας σοφία· μωρίαν δ' ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψείᾳ τινὶ καὶ εὐεπείᾳ καὶ πιθανότητι λόγων, τοῦ αἴσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχίων ἐγένετο καὶ τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχήν, ὡς ὑπὲρ ἔννοιαν οὖσα (τοῦτο γὰρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπόῤῥητος), ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης γνώσεως, ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν τοὐναντίον ἀποβουκοληθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδεσθαι πειρωμένη, καὶ ἐπανιστᾶσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος, ἥσπερ καὶ νῦν ἔργον ἐπανιστάναι κατά τε τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύματος γραφάς.

[14] Οὔκουν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν; Εἰ δ' ἀλλαχοῦ φησιν ὁ Παῦλος ὅτι «γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν», οὐχ ἑαυτῷ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητής, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος· ἀλλ' ἦλθον μέν, φησίν, εἰς ἔννοιαν θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρέπουσαν Θεῷ· οὐδὲ γὰρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἄναρχόν

[77] *Ioan* 5, 39. [78] *Ioan* 5, 46.

[79] Prin acest termen, autorul vrea să sugereze dezbaterea, îndoiala, discuția specifice dialecticii.

[80] ἀποβουκολέω se referă la ruperea oilor de turmă, la îndepărtarea lor de hrana stânei.

care şi Domnul ne îndeamnă s-o cercetăm, ca pe una ce are învistierită în sineşi viața veşnică[77] – şi zice, iarăşi: „Dacă ați fi crezut lui Moisi, ați fi crezut şi Mie"[78]. Vezi ce covârşitoare potrivire între lege şi har? De aceea, când S-a arătat Lumina Cea adevărată, legea a devenit mai bună decât sineşi, întețindu-se frumusețea pusă în ea, dar nu s-a întâmplat acelaşi lucru şi cu înțelepciunea elinilor – şi aceasta, nebunie ascunsă având sub o anumită eleganță, elocință şi plauzibilitate[79] a cuvintelor, atunci când s-a dat în vileag ruşinea, a devenit şi mai de ruşine şi pe bună dreptate a luat numele nebuniei – nu al celei prin covârşire, ca fiind mai presus de gând (fiindcă aceasta este numire negrăită a înțelepciunii lui Dumnezeu), ci al cunoaşterii ce prin lipsă se ține de cunoaşterea adevărului, de vreme ce şi de scopul cuvenit al înțelepciunii omeneşti s-a lipsit (şi nu numai s-a lipsit, ci s-a răzlețit[80] spre ceva cu totul potrivnic şi se ține de minciună ca de adevăr, iar pe adevăr încearcă să-l vădească de mincinos) şi răscoală zidirea împotriva Ziditorului[81], [înțelepciune] a cărei lucrare şi acum este cea de a pune scrierile Duhului împotriva Duhului şi a lucrărilor şi bărbaților duhovniceşti.

[14] Aşadar, filosofia înțelepților din afară nu este străvăzătoare şi vestitoare a înțelepciunii lui Dumnezeu – căci cum ar putea să fie aşa cea prin care lumea nu L-a cunoscut pe Dumnezeu? Iar dacă Pavel zice altundeva că, deşi L-au cunoscut pe Dumnezeu, nu L-au slăvit ca pe Dumnezeu[82], nu se luptă cu sineşi ucenicul păcii şi moştenitorul păcii celei mai presus de lume, date în noi înşine de singur Hristos, ci zice că au ajuns la noțiunea de dumnezeu, dar nu la aceea cuvenită lui Dumnezeu, de vreme ce nu doar că nu l-au socotit pe Acesta singur fără obârşie şi nezidit, ci nu L-au

[81] Vezi şi Nichita Stithatul, *Despre suflet*, 34, 46, Hristou, p. 104. Ed. Darrouzes, p. 96.

[82] *Romani* 1, 21.

τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ νόμους ἔθεντο καὶ λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καὶ συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὁρᾷς ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καὶ αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἡ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτὴν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καὶ νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιταττομένη ἁπλότητι δικαίως ἐμώρανε· διόπερ εἴ τις αὖθις ταύτῃ προσέχει τὸν νοῦν, ὡς παρ' αὐτῆς θεογνωσίαν ὁδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται σοφὸς ὤν. Καὶ τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἓν μὲν καὶ πρῶτον, τὸ μὴ προσίεσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἃς παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐν ἁπλότητι παρειλήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὔσας καὶ σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἔτασιν καὶ ἐπίνοιαν, καὶ δι' ἔργων φανερουμένας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καὶ τοῦτ' ἴσασι καὶ συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἱ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρᾳ καρπωσάμενοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν».

[15] Ἀλλ' ἓν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον ἱκανὸν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κτίστῃ τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος

[83] *Romani* 1, 28. [84] *Romani* 1, 25. [85] *Romani* 1, 25.

socotit nici atotlucrător, nici atotputernic, nici atotasupraveghetor. Drept aceea, părăsiți fiind de Dumnezeu încă din vremea acelora, precum aşijderea a arătat Pavel, au fost dați întru minte nepricepută[83], închinându-se zidirii în locul Ziditorului[84] şi tăvălindu-se în mocirla patimilor celor de ruşine şi rele – şi nu numai atât, dar au pus şi legi, au scris şi lucrări (vai, ce patimă! vai, ce înşelare!) împreună-glăsuitoare cu dracii şi grăitoare în apărarea patimilor. Vezi că de la început şi de la sineşi are nebunia filosofia filosofilor lumeşti şi că nu prin comparație a primit această caracterizare? Aşadar, Cel ce din cer a lepădat-o pe ea atunci, pentru că a căzut de la adevăr, şi acum, venind pe pământ, pe bună dreptate a nebunit-o ca pe una ce se împotriveşte simplității evanghelicei propovăduiri. Prin urmare, dacă cineva iarăşi va lua aminte la aceasta ca și cum va fi călăuzit de ea la cunoaşterea lui Dumnezeu sau va dobândi prin ea curățirea sufletului, chiar asta pățește, adică este nebunit, înțelept fiind. Și prima dovadă limpede că asta pățeşte e, mai întâi, că nu se apropie cu credință de predaniile pe care le-am primit întru simplitate de la sfinții Părinți, ştiindu-le [noi] a fi mai bune şi mai înțelepte decât cele ascodite și gândite de către oameni şi a fi vădite prin fapte, nu dovedite prin cuvinte – şi aceasta o știu și-o vor mărturisi toți cei ce nu doar că se apropie de ele, ci au şi tras din acestea prin cercare folosul și de la ei înşişi au cunoscut cu fapta că ceea ce este nebun al lui Dumnezeu este mai înțelept decât oamenii.[85]

[15] Acesta este însă doar primul argument îndestulător despre înțelepții cei nebuniți; al doilea, şi mai puternic decât el, este cel că puterea cuvântului nebunit și cu totul îndobitocit se oşteşte împotriva celor ce au primit [predaniile] acelea întru simplitatea inimii și că, precum aceia au cercetat zidirea şi au împotrivit-o Ziditorului, cercetează cuvintele Duhului și atacă prin ele lucrările de taină ale Duhului,

ἐνεργείας, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δέ καὶ σαφέστερον, ἐκ θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς κατ' αὐτοὺς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοίρᾳ τίθεται δεῖξαι μεμηνότας αὐτούς. «Καὶ ὃς ἄν», φησίν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπὶ ποιητικοὺς λόγους ἀφίκηται, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη». Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Τιμαίου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὔχεται μηδὲν εἰπεῖν ὅ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ τε καὶ ἐκ Θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καὶ μεμύηται, τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Θεὸν δ' Ὅμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται, παρέχων ἑαυτὸν ὡς ὀργάνῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνὸς ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἅτε τῆς *Θεογονίας* ὄντι ποιητῇ, διόπερ ἐννέα κατὰ ταὐτὸ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιότατα· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι κατ' οὖρος, δάφνης φαγῶν ἑλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπλησto παντοίης. Ἄλλῳ δ' ἄλλος θεῶν «ἐῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἕτερος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσᾳ θεόφραδι». Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορεῦσαι τὸν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου τὰς ἑπτὰ μάθοι ζώνας καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας τοὺς πλανήτας καὶ ὅσα κατ' αὐτούς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς τὴν

[86] *Faidros* 245a.
[87] *Timaios* 25c.
[88] Platon, *Apologia* 20e. Xenofon, *Comentarii*, 1, 4.
[89] *Iliada* 1, 1.
[90] Vezi prologul „Theogoniei".

care în cei ce trăiesc după Duhul sînt lucrate în chip mai presus de cuvânt. Argumentul al treilea, şi mai limpede, este spusa că acei înţelepţi neînţelepţi au fost înţelepţiţi de la Dumnezeu la fel ca prorocii, deşi Platon, lăudând pe cei de seamă dintre ei, îi ridică limpede în slăvi pe ei, nebuniţii, şi zice: „Cel ce fără inspiraţiile demonilor ajunge la cuvintele poetice nedesăvârşit este, şi nedesăvârşită e poezia lui, şi poezia nebunilor o face să piară pe a celui cumpătat"[86]. Ba chiar el însuşi, având a filosofa în „Timaios" cu privire la natura lumii, se roagă ca nu cumva să spună ceva care n-ar fi pe placul zeilor[87] – iar filosofia pe placul dracilor cum ar fi a lui Dumnezeu şi de la Dumnezeu? De pildă, Socrate era întovărăşit de un demon, care, pesemne, l-a şi iniţiat, şi poate că acesta a fost cel ce a dat mărturie că Socrate era cel mai presus cu înţelepciunea[88]. Tot prin el o îndeamnă Homer pe zeiţă să cânte mânia ucigătoare de bărbaţi a lui Ahile[89], oferindu-se pe sine ca organ [muzical] demonului şi punând pe seama acestuia pricina înţelepciunii şi elocinţei sale, iar lui Hesiod, poetul „Theogoniei", adică al naşterii zeilor fiind, nu i-a fost de ajuns a sta sub lucrarea unui singur demon, drept care trage la sine nouă deodată, ba din Pieria, ba din Helicon – şi nu degeaba, fiindcă „râmătorii pre munte păscându-i, laur mâncat-au de-acolo şi de toată înţelepciunea umplutu-s-au"[90]. Altuia altul dintre zei „i-a dat ca roadă vârtutea"[91]. Altul se face martor sieşi, spunând: „Toate le-am învăţat de la muza cea zeieşte glăsuitoare"[92]. Altul se roagă ca toată ceata muzelor să dănţuiască pe sufletul lui (ferească Sfântul de aşa ceva!), aşa încât, chipurile, să afle de la Heptapora din Pieria[93] cele şapte zone cereşti, şi cei şapte aştri-planete, şi toate câte-s legate de acestea, de la Urania a lui Zeus tot restul astrologiei,

[91] *Apud* Sinesie al Cyrenei, *Despre vise*, 3, PG 66, 1289A.
[92] Vezi la Tzetzis, *Hilietirides* 12, 149. Palama redă modificat textul, care în original este: „toate le-am învăţat, o, muze proroceşti".
[93] Una dintre cele şapte muze, potrivit unei liste date de Tzetzis.

ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοίπων καὶ κατ' αὐτοὺς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς.

[16] Τί δὴ φῄς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδήλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχήν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλούσης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων», κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἁπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναταί τις «ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων», πῶς ἂν δυνηθείη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ Παῦλος ἔστιν οὗ φησιν ὡς «ἐν σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν», οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγενημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἄπαγε, τὴν δ' ἐγκαταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνοὺς ἄγγελον οὖσαν Θεοῦ, Θεὸν ἐπέγνω τὸν δι' αὐτῆς ἀγγελλόμενον καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ Θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γάρ», φησίν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τούς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους».

[17] Εἰ γοῦν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθής, οὐδ' ἔχων σοφίαν,

[94] Vezi la Tzetzis, Comentarii la Munci şi Zile, 23.
[95] *Înţelepciune lui Solomon* 1, 5.
[96] *I Corinteni* 10, 21.
[97] *I Corinteni* 1, 21.
[98] *Epistola 7*, PG 3, 1080B.

iar de la celelalte, care, după părerea lor, veghează asupra celor de jos, să afle cele de pe pământ[94].

[16] Ce zici, vom spune că pe înţelepciunea lui Dumnezeu au avut-o cei ce spun vădit despre ei înşişi unele ca acestea? Nu, câtă vreme sîntem în toate minţile şi slujitori ai înţelepciunii adevărate, care nu intră în sufletul cel mârşav şi plăcut demonilor, şi dacă a apucat să intre în el îşi ia zborul de acolo când sufletul se schimbă în rău. „Căci Duhul Sfânt al învăţăturii Se va depărta de la gândurile cele fără pricepere"[95], după Solomon, cel ce a avut parte de înţelepciunea lui Dumnezeu şi a scris despre aceasta. Ce poate fi mai nepriceput decât cei ce se fudulesc că sînt (de)săvârşiţi de demoni şi mărturisesc că aceia sînt obârşia înţelepciunii lor? Fiindcă nu spun aceste lucruri despre filosofie în general, ci despre filosofia unora ca aceştia. Că dacă, şi potrivit lui Pavel, nu poate cineva să bea „paharul Domnului şi paharul dracilor"[96], cum ar putea cineva să aibă înţelepciunea lui Dumnezeu şi să fie însuflat de draci? Nu, nu, nu este aşa. Că deşi Pavel zice undeva că prin înţelepciunea lui Dumnezeu lumea nu l-a cunoscut pe Dumnezeu[97], nu a numit-o „înţelepciunea lui Dumnezeu" pe cea odrăslită în înţelepţii aceia neînţelepţi – departe de noi aceasta! –, ci pe cea sădită de Ziditor în zidire, pe care cunoscând-o omul că este vestitoare a lui Dumnezeu, L-a cunoscut pe Dumnezeu, Cel vestit de ea, şi are cunoaşterea adevărată a celor ce sînt şi, în alt înţeles, înţelepciunea lui Dumnezeu, ajungând să discearnă înţelepciunea lui Dumnezeu. Că zice marele Dionisie: „trebuia ca – prin cunoaşterea celor ce sînt, cea bine numită de dumnezeiescul Pavel 'înţelepciunea lui Dumnezeu' – la Pricinuitorul celor ce sînt să urce filosofii adevăraţi"[98].

[17] Şi atunci, dacă adevăratul filosof urcă la Pricinuitor, cel ce nu urcă nu e adevărat, nici nu are înţelepciune, ci un fel de

ἀλλ' οἷον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλὸν εἴδωλον καὶ στέρησιν σοφίας, ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν, πῶς ἂν εἴη «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, ἢ νοῦς, καλόν, ἢ δ' ἑαυτῷ κακῶς χρῆται, πονηρόν· καίτοι μέτρα κόσμου, διεξόδους τε καὶ συνόδους καὶ διορισμοὺς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἡ καθ' ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δὲ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἐστιν ἄνους καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ' Ἕλληνας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν τὴν ἑτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἑτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τὸν Θεὸν οὐ τῶν ὅλων Κύριον, οὐδὲ κτίστην τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γινόμενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμένη σέβας καὶ τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως, κατ' αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον ἐπὶ τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὰ καὶ ἄσοφος γεγονυῖα, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ σοφία. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος διττὸν ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνὺς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ», φησί, «Θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν». Ὁρᾷς ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ψιλὴν σοφίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γνῶναι τὸν Θεόν; Αὕτη δέ ἐστιν ἡ τοῖς Ἕλλησιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἑτέρα, τῷ διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὀνόματος φανερωθεῖσα. τί γὰρ καὶ προϊὼν φησιν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν»· ἆρ' οὖν ἢ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἢ οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν· διὸ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν» φησίν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ

[99] *Despre numirile dumnezeieşti*, 4, 23, PG3, 725AB.
[100] Adică universului.
[101] Este, probabil, vorba de accepţiunea pe care o dă Platon termenului *διορισμός* în *Timaios* 38c6.
[102] Adică prin înţelepciunea pe care au primit-o zidirile de la Dumnezeu ca dar natural pe care l-au pervertit.

idol înşelător al adevăratei înţelepciuni şi lipsă de înţelepciune, dar nu înţelepciune – iar lipsa de înţelepciune cum ar putea fi numită „înţelepciunea lui Dumnezeu"? De altfel, şi mintea drăcească, întrucât este minte, este bună, dar întrucât se foloseşte de ea însăşi [în chip] rău, e rea[99] – şi, deşi ştie mai bine decât noi măsurile zidirii[100], orbitele şi conjuncţiile celor mişcătoare şi felul cum însemnează ele timpul[101], de vreme ce nu în chip iubitor de Dumnezeu se foloseşte de cunoaştere este [o] minte este făr'-de-minte şi întunecată. Într-acelaşi chip, deci, şi înţelepciunea elinilor, care prin înţelepciunea lui Dumnezeu cea din zidiri[102], potrivit căreia [El] a făcut ca stricarea[103] unuia să fie naşterea altuia, încearcă să-L arate pe Dumnezeu nu Domn al tuturor, nici Ziditor a tot, nepricepând că de nicăieri nu se poate face nicidecum ceva, şi a lepădat astfel cinstirea adevăratului Dumnezeu, şi în chip necuvios se slujeşte – după [cum spune] marele Dionisie[104] – de cele dumnezeieşti spre [a dobândi] cele dumnezeieşti, şi din pricina aceasta ajunge nebună şi neînţeleaptă, cum ar putea fi [una ca aceasta] înţelepciune a lui Dumnezeu? De aceea şi Pavel, arătându-ne aici că de două feluri este înţelepciunea, zice: „Întru înţelepciunea lui Dumnezeu, lumea nu a cunoscut prin înţelepciune pe Dumnezeu"[105]. Vezi că pe una a numit-o „înţelepciune a lui Dumnezeu", iar pe cealaltă numai „înţelepciune" şi pricină a necunoaşterii lui Dumnezeu? Or, aceasta [din urmă] este cea cercetată de elini, alta decât cea a lui Dumnezeu, arătată prin a doua folosire a substantivului „înţelepciune": pentru că ce zice, mergând mai departe, acest înţelept al lui Dumnezeu? „[Pe când] noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu"[106]. Oare împreună-glăsuiesc aceştia cu el sau el cu dânşii? Nicidecum. Iată de ce şi el, respingând aceasta, zice: „Noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu în cei desăvârşiţi, înţelepciune nu a veacului acestuia, nici a stăpânitorilor

[103] Am putea spune, mai pretenţios, „descompunerea".
[104] *Epistola 7*, PG 3, 1080B. [105] *I Corinteni* 1, 21. [106] *I Corinteni* 2, 6.

αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καὶ «ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν». Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότες διὰ βίου, ἦλθον μὲν πως εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κτίσεως ἀφορμὰς χορηγούσης οὐ μικράς, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γὰρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

[18] Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι Θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐξητακότες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τῇ μακαρίᾳ φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γὰρ ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία» ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μυούντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γὰρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεύθησαν πολυθεΐαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διὰ τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καὶ ἀπαιδεύτου παιδείας ἐπειλημμένοι καὶ Θεοῦ καὶ φύσεως κατεψεύσαντο, τὴν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τὸν δὲ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτοὺς ἥκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τὸ θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εὑρεῖν, ὃ προὔργου καὶ διὰ σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσούτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἰπεῖν τὰ ἄψυχα, πρὸς δὲ καὶ κρείττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετειληχέναι ψυχῆς, λογικὰ δὲ τὰ ἄλογα, τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης δεκτικὰ ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τοὺς δαίμονας καὶ κτίστας, ὧ τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, συναΐδια δὲ

[107] *I Corinteni* 2, 6. [108] *I Corinteni* 2, 8.
[109] *I Corinteni* 1, 30. [110] În elini.
[111] Adică „au ajuns la o gândire, la un înțeles, și-au făcut o gândire despre". Vezi Plutarh, *Despre învățăturile naturale preferate de către filosofi*, 1, 6.
[112] Firea lui Dumnezeu. [113] *Romani* 1, 21.
[114] Asupra naturii, adică.

veacului acestuia celor desființați"[107], și „pe care nimeni din stăpânitorii veacului acestuia nu a cunoscut-o"[108]. Iar înțelepciunea aceasta este în noi întru Hristos Iisus, „Care S-a făcut nouă înțelepciune de la Dumnezeu"[109], pe când aceea nu era în ei[110], ci în zidirile cercetate de ei, ale căror rațiuni/logosuri cercetându-le toată viața lor, au ajuns oarecum la noțiunea de dumnezeu[111], pentru că firea și zidirea [ne] dau prilejuri nu mărunte [spre aceasta], dracii nepunând piedică, [dar] cu drăcesc cuget [făcând aceasta] – căci cum ar mai putea fi socotiți dumnezei dacă noțiunea de dumnezeu n-ar fi pătruns defel în gândirea omenească?

[18] Așadar, cei ce au cercetat firea celor simțite [trupește] au ajuns la noțiunea de dumnezeu, dar nu la cea vrednică de fericita fire[112] și cuvenită ei, „că a fost întunecată inima lor cea nepriceputǎ"[113] de către viclenii diavoli care inițiază în chip mârșav – căci cum ar mai fi fost socotiți dumnezei aceștia și cum li s-ar mai fi dat crezare când îi învățau [pe oameni] politeismul dacă gândirii [omenești] i s-ar fi arătat acea noțiune de dumnezeu care e vrednică [de Dumnezeu]? Pentru aceasta, cei ce au dobândit acea neroadă și nebună înțelepciune și instruirea cea neinstruită mințit-au asupra lui Dumnezeu și asupra firii[114], pe aceasta ridicând-o la stăpânie, iar pe El coborându-L [din stăpânie] pe cât ținea de dânșii și dracilor dându-le Dumnezeiescul nume[115] și fiind așa departe de aflarea cunoașterii celor ce sînt – [aflare] pe care o socoteau de însemnătate și pentru care se sârguiau – încât însuflețite le-au [socotit și] numit pe cele neînsuflețite (ba chiar au zis că au parte de un suflet mai presus de al nostru), cuvântătoare pe cele necuvântătoare[116] (întrucât pot primi, [chipurile], suflet omenesc), de diavoli au spus că sînt mai presus de noi și – o, ce necinstire [de Dumnezeu]!

[115] Adică: dracilor atribuindu-le calitatea de [Dumne]zeu și, prin urmare, chemându-i cu acest nume.
[116] Sau: 'rațională' pe cele irațională.

τῷ Θεῷ καὶ ἄκτιστά τε καὶ ἄναρχα, οὐ τὴν ὕλην μόνον καὶ τὴν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχήν, καὶ τὰ τῶν νοερῶν μὴ ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἡμετέρας ψυχάς. τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα τύτῃ φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἡ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μὴ ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γὰρ ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς οὐ ποιεῖ», κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἐγώ γὰρ ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρῆσθαι νομίζω τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοσοῦτον οὖσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τὰ αὐτὰ λέγειν ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, λογικά τε καὶ ἄλογα καὶ τὰ μηδὲ πρὸς αἴσθησιν ὁπωσοῦν πεφυκότα, μηδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικὰ λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δὲ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὗ λέγει ταύτην («τὸ γὰρ κήρυγμά μου», φησίν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης· σοφίας λόγοις», καὶ πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις») ἀλλὰ καὶ σοφοὺς κατὰ σάρκα, μωρανθέντας, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρημάτων, σοφίαν γὰρ καὶ ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταργουμένην καὶ κενὴν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

[19] Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρὸς «οὐαὶ σώματι, ὅταν μὴ τὴν ἔξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καὶ οὐαὶ ψυχῇ, ὅταν μὴ τῆς ἄνωθεν ἐπιδέξηται χάριν». Εἰκότως. Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρῆσαν οἰχήσεται, ἡ δὲ τοῦ καθήκοντος παρατραπεῖσα ταῖς δαιμονικαῖς καὶ ζωαῖς καὶ

[117] *Matei* 7, 18.
[118] Adică inconsecventă.
[119] Facultate, adică.
[120] *I Corinteni* 2, 13.
[121] *I Corinteni* 1, 26.
[122] *Romani* 1, 22.
[123] *I Corinteni* 1, 20.
[124] Ibidem
[125] *I Corinteni* 1, 28.
[126] *Coloseni* 2, 8.
[127] *I Corinteni* 2, 6.
[128] Text neidentificat.

– ziditori ai noştri, iar împreună-veşnice cu Dumnezeu, şi nezidite, şi fără-de-început [a fi] nu doar materia, şi – cum zic ei – sufletul întregii lumi, şi acele [făpturi] înţelegătoare care nu sînt unite cu grosimea trupului, dar şi înseşi sufletele noastre. Cum aşa? Vom spune că au înţelepciunea lui Dumnezeu cei ce într-acest chip au filosofat acestea, ori că au, măcar cât de cât, înţelepciune omenească? Fie ca nimeni dintre noi să nu ajungă atât de nebun [încât să spună aceasta], „pentru că pomul bun nu face roade rele"[117], după cuvântul Domnului, căci, chibzuind eu în sinea mea, cred că nici omenească nu-i drept să fie socotită înţelepciunea aceea, atât de neurmătoare ei înseşi fiind[118] încât despre aceleaşi [lucruri] spune că sînt [şi] însufleţite şi neînsufleţite, [şi] cuvântătoare şi necuvântătoare, iar despre cele ce nici simţire nu au deloc din firea lor – şi nici măcar vreun organ cu asemenea putere[119] – spune că pot să încapă sufletele noastre. Iar dacă Pavel o numeşte undeva pe aceasta „înţelepciune omenească" („că propovăduirea mea", zice, „nu este în înduplecătoare cuvinte ale înţelepciunii omeneşti", şi: „grăim nu în cuvinte învăţate ale înţelepciunii omeneşti"[120]), socoate însă de cuviinţă să-i numim şi „înţelepţi după trup"[121], „înţelepţi nebuniţi"[122], „cercetători ai veacului acestuia"[123] pe cei ce au dobândit [înţelepciunea] aceasta, iar înţelepciunii lor [să-i dăm numiri] foarte asemănătoare numirilor [acestora], pentru că şi aceasta este „înţelepciune nebunită"[124], „înţelepciune desfiinţată"[125] şi „înşelare deşartă"[126], „înţelepciune a veacului acestuia" şi „a stăpânitorilor veacului acestuia, celor desfiinţaţi"[127].

[19] Eu îl aud şi pe Părintele ce spune: „Vai de trup când nu i se dă hrana din afară, şi vai de suflet când nu primeşte harul cel de sus"[128]. Pe bună dreptate, fiindcă trupul, mutându-se [de aici], se va duce la cele neînsufleţite, iar sufletul abătut de la calea sa va cădea pradă drăceştilor

φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δέ τις τῷ φυσικὴν εἶναι τὴν φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μὲν λέγει καὶ ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καὶ τοὺς κακῶς ταύτῃ χρησαμένους καὶ πρὸς τὸ παρὰ φύσιν τέλος καταστήσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας ἴστω δὲ καὶ τὴν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αὔξων, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ καὶ τὸ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ· διὸ καὶ παραφροσύνη μᾶλλον ἡ φρόνησις αὕτη δικαίως ἂν προσρηθείη. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῶν ἔξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπείς δὲ τοῖς ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνουν ὡς προϊσταμένην τοιούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δέ τις αὖθις φαίη μηδὲ τὴν τῶν δαιμόνων ἔφεσιν καὶ γνῶσιν εἶναι παντάπασι κακόν, ἐφίενται γὰρ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν πρῶτον μὲν ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὖθις ἀντακούσεται μὴ δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν ἐν τοῖς Ἕλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ οἰκείου τέλους ἔκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει γὰρ καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἔπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιοῦμεν, ὡς οὐδὲν κακόν, ᾗ ἐστι, κακὸν ἐστι, ἀλλ' ἡ τῆς καταλλήλου τε καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

[20] Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία

[129] Altfel spus, chipuri de viețuire.
[130] Cel care spune lucrul acesta.
[131] Aici Palama vrea să sugereze, dimpreună cu mulți alți Părinți, că filosofia elină a fost izvorul tuturor ereziilor.

vieți[129] și cugete – iar dacă cineva va spune că întrucât filosofia este firească, [ea] de la Dumnezeu a fost dată, adevărat zice, și nu ne contrazice pe noi, și nu-i scutește de vină pe cei în chip rău s-au folosit de aceasta și au târât-o spre un scop împotriva firii, și să știe[130] că și mai mare le va fi acestora osânda, pentru că nu în chip iubitor de Dumnezeu s-au folosit de cele de la Dumnezeu. De altfel, și mintea drăcească, făcută de Dumnezeu, are din fire [însușirea de] a cugeta, dar nu vom spune că lucrarea ei este din Dumnezeu, deși putința de a lucra o are din Dumnezeu, drept care aceasta, după dreptate, s-ar numi mai degrabă aiurare decât cugetare. Tot așa, deci, și mintea filosofilor dinafară este dar dumnezeiesc ce are sădit în el înțelepciunea cea sănătoasă, dar rătăcindu-se prin uneltirile celui viclean a prefăcut-o în înțelepciune nebună, și vicleană, și fără minte, întrucât a pus-o în fruntea unor asemenea învățături. Iar dacă cineva ar spune, iarăși, că nici dorirea și cunoașterea dracilor nu e cu totul rea, din pricină că [și] aceștia [își] doresc [faptul de] a fi, și a viețui, și a gândi, în primul rând îi vom spune, pe drept cuvânt, că nu-i drept să se supere pe noi dacă, împreună cu fratele-lui-Dumnezeu, ca pe una ce este plină de [duh de] ceartă și cuprinzătoare [în sine] a mai toată reaua învățătură/dogmă[131] numim „drăcească"[132] înțelepciunea elinilor, întrucât a căzut de la scopul ei propriu, adică de la cunoașterea de Dumnezeu: [nu-i drept să se supere pe noi], de vreme ce ea se împărtășește [chiar] și așa de bine prin cel mai de pe urmă și stins ecou al [acestuia]. Pe urmă îi vom cere să se gândească și la faptul că nimic rău nu este rău din pricină că există, ci din pricină că a căzut de la lucrarea potrivită și cuvenită și de la scopul lucrării.

[20] Care este, deci, lucrarea[133] și scopul celor ce caută înțelepciunea cea din zidirile lui Dumnezeu? Nu

[132] *Iacov* 3, 15.
[133] Literal: lucrul.

καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ' ἀμφοτέρων διαπέπτωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἀλλ' ἔνεστι καί τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τὸ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότων ἀρίστην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἥγηνται· κἂν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἐδωδίμων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνάμενα τὴν περίεργον κατασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνείῳ παραμιχθέν· ἀλλὰ καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθη τι συναποληφθὲν λείψανον θανατηγόρον. Κἂν ἐξετάσῃς, ἴδοις ἂν πάσας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἱρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώστας τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐτῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχήν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν Κάϊν εἰρημένην «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς». Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπιεικῶς ὀλίγων, κἀκείνων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεία παρακινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν; Ἄφροντις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκπλήττεταί τε ταύτῃ προσανέχουσα καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ παραμένει δοξάζουσα τὸν κτίστην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου

[134] ἐμπορία, de regulă, înseamnă „comerț, negoț".
[135] Aici Palama omite pe ἥμαρτες, pe care noi l-am adăugat pentru că așa este în Septuagintă, dar și la alți Părinți. Mai mult, acesta îl înțelege pe διέλῃς, διαιρῶ care înseamnă de regulă "a împărți", cu "a discerne", "a avea discernământ". Referitor la această împărțire a jerfei către Dumnezeu, Ioan Gură de Aur insistă pe "precizia" acesteia, mai bine zis pe dreapta orânduire a modului de a aduce jertfă. *Omilia 28 la Facere* PG 53, 157.

negu**ț**ătorirea[134] adevărului și slavoslovirea cea către Ziditor? Bineînțeles că da. Cunoașterea filosofilor din afară a căzut, însă, de la amândouă. Există însă și ceva folositor pentru noi în aceasta? Cum să nu – că şi în [bucățile] tăiate din cărnurile şerpilor este mare putere drastic lecuitoare, şi doctorii socot că antidotul preparat din ele este cel mai bun şi mai de folos dintre antidoturi: şi în otrăvurile pregătite spre înşelare se adaugă cele mai plăcute dintre lucrurile „bune de mâncat", pentru că sînt în stare să ascundă raționamentul van. Există, deci, [ceva] folositor în [învățăturile] acestea, ba poate [chiar] mult, [dar] ca [în] mierea amestecată cu cucută; dar este şi foarte de temut ca nu cumva cei lipsiți de discernământ să ia de acolo, fără să își dea seama, şi vreun rest de otravă. Iar de vei cerceta, vei vedea că dintre groaznicele erezii toate sau aproape toate de aici și-au luat începuturile, [ca] şi 'iconognoştii' aceştia, care spun că [doar] din cunoaștere își ia omul însuşirea de a fi după chipul lui Dumnezeu și [doar] prin ea își formează sufletul după Dumnezeu. Că, după spusa cea către Cain «[nu ai păcătuit, oare,] de ai adus jertfă [în chip] drept, dar nu [de]osebeşti [în chip] drept?»[135]. Iar faptul de 'a deosebi [adică de a discerne] în chip drept' este propriu pentru puțini, și numai pentru cei ce au simțurile sufletului deprinse cu deosebirea binelui şi a răului[136]. Ce nevoie este, deci, a ne primejdui fără rost, mai ales că putem vedea înțelepciunea lui Dumnezeu din zidiri nu numai fără primejdie, dar și într-un chip folositor? Că viața fără griji, datorită nădejdii în Dumnezeu, în chip firesc[137] mișcă sufletul către înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu, şi se minunează aplecându-se spre aceasta[138] şi adâncindu-se [în ea], şi stăruie în slăvirea Ziditorului, şi prin uimirea aceasta

[136] Diadoh, *Capete* 77 și urm.
[137] Adică natural.
[138] «aceasta»: înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu.

χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαάκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμένοις καὶ οἱά τινι κλείθρῳ χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσδύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

[21] Ὁρᾷς ἐπιτομωτάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσαν τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυρούς; Ἐπὶ δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τὸ παρ' αὐτῆς προσγενόμενόν σοι φύσημα (πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἔκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα)· καθελόντα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καὶ διαῤῥῖψαι κεφαλήν τε καὶ οὐράν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξύ, τοὺς περὶ φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὄφεων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἕψοντες, οὕτω δὲ τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ καὶ θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν διακρῖναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δὲ καὶ τοῦτ' ἔργον καὶ ὅσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς ἀπειλημμένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακὸν μὲν οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ γὰρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρὸς τι καλόν· ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθείη Θεοῦ κυρίως δῶρον καὶ πνευματικόν, ἅτε φυσικὸν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς εἴπερ τις τὰ θεῖα Παῦλος σαρκικὸν αὐτὸ καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλῆσιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα». Καίτοι τίς ἂν χρήσαιτο

[139] Κλείθρον poate însemna şi lacăt, barieră.
[140] Isaac Sirul, *Omilii*, 72, ed. Spetsieris, p. 314.
[141] *I Corinteni* 2, 9.

este călăuzită la cele [ce sînt] mai înalte; că, după sfântul Isaac, [sufletul] se împărtăşeşte de comori ce nu se pot grăi cu limba, şi ca de o cheie slujindu-se de rugăciune[139], prin ea intră la tainele acelea[140] „pe care ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit"[141], prin singur Duhul – cum zice Pavel – arătate celor vrednici.

[21] Vezi calea cea foarte scurtă, multfolositoare şi neprimejdioasă ce duce la înseşi comorile cele mai presus de fire şi cereşti? Iar cu privire la înţelepciunea din afară, mai întâi trebuie să omori şarpele, nimicind înfumurarea care-ţi vine din ea (şi cât de greu este aceasta – că „va umili", zice, „obrăznicia cea străină a filosofilor"). Nimicind-o însă, trebuie apoi să desparţi şi să rupi capul de coadă, ca pe nişte rele extreme şi neamestecate cu binele, adică – în chip limpede – părerea lor rătăcită despre cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi despre principii şi basmele despre zidiri. Cu privire la ceea ce este între [cap şi coadă], adică învăţăturile lor despre natură, la fel cum curăţesc farmaciştii cărnurile şerpilor fierbându-le cu foc şi apă, şi tu, prin puterea cercetătoare şi văzătoare a sufletului tău, să le desparţi de înţelesurile dăunătoare. Bineînţeles, dacă le vei face pe toate acestea şi vei folosi bine ceea ce bine a fost deosebit [de acolo] (dar cât de anevoioasă este această lucrare, şi de cât discernământ are trebuinţă!); chiar şi dacă vei folosi bine, zic, partea cea bine luată din înţelepciunea cea dinafară aceasta n-ar fi un lucru rău, pentru că din fire aceasta este unealtă spre ceva bun, dar totuşi nici aşa n-ar putea fi numită dar duhovnicesc al lui Dumnezeu în înţelesul propriu al cuvântului, deoarece este dar firesc şi netrimis de sus. De aceea şi Pavel, înţelept ca nimeni altul în cele dumnezeieşti, o numeşte pe aceasta trupească: „luaţi aminte la chemarea voastră, că nu mulţi sînt înţelepţi după trup"[142]. Cine s-ar folosi mai bine de această

[142] *II Corinteni* 1, 12.

κάλλιον τῇ σοφίᾳ ταύτῃ τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἀλλ' ὅμως κατὰ σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἥκον, ὀνομάζει σοφούς· εἰκότως.

[22] Ὡς γὰρ ἡ ἐπὶ παιδοποιΐᾳ κατὰ τοὺς νομίμους τῶν γάμων ἡδονὴ 'θεῖον Θεοῦ δῶρον' ἥκιστ' ἂν κληθείη (σαρκικὸν γὰρ καὶ φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν ὁ Θεὸς ἐποίησεν), οὕτω καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καὶ καλῶς τις ταύτῃ χρῷτο, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος τὸ δόμα, διὰ τῆς φύσεως παρὰ Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὃ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἐναργὲς ὡς φυσικὸν ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ σπουδῆς καὶ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἁπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἣ κἂν ἁλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῇ βροντῆς υἱούς, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, κἂν τελώναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, κἂν διώκταις θερμοῖς τὸν ζῆλον, μετατίθησι καὶ ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλων, ἀπὸ γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καὶ ἀκούοντας ἀῤῥήτα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἔνι καὶ ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τε καὶ μετὰ θάνατον εἶναι. Τῆς δὲ φυσικῆς σοφίας καὶ τῷ Ἀδάμ εἴπερ τινι τῶν μετ' αὐτὸν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τὸ κατ' εἰκόνα πρώτῳ πάντων μὴ φυλάξαντι. Καὶ ἡ ταύτῃ δ' αὖθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τὸν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὕρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καὶ πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διὸ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἴροντος τοῦ κόσμου καὶ παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καὶ διαιωνίζουσαν, εἰ καὶ

[143] *Omilia* 40, 1, PG 36, 448C.

înțelepciune decât cei numiți de Pavel „înțelepții dinafară"? Şi totuşi, „înțelepți după trup" îi numeşte – şi pe bună dreptate – cât priveşte această înțelepciune.

[22] Că precum plăcerea care însoțeşte facerea de prunci în căsătoriile legiuite n-ar putea fi câtuşi de puțin numită „dar dumnezeiesc al lui Dumnezeu" (căci e un dar trupesc şi al firii, nu al harului, cu toate că pe fire Dumnezeu a făcut-o), tot aşa şi cunoaşterea de la instruirea dinafară, chiar dacă cineva se foloseşte de ea în chip bun, este un dar al firii, nu al harului, dar ce prin fire e dat de Dumnezeu tuturor îndeobşte şi care prin sârguință poate spori – şi acest lucru, anume că fără râvnă şi sârguință nu e primit de nimeni, este încă o dovadă limpede că este dar firesc, nu duhovnicesc. Că a lui Dumnezeu în sensul propriu, nu în cel firesc, este theosofia noastră, care, trimisă de sus asupra pescarilor îi face pe aceştia fii ai tunetului, care, după Grigorie Teologul[143], au înconjurat cu răsunetul cuvântului lor marginile pământului; trimisă asupra vameşilor, îi face „negustori" de suflete; trimisă asupra prigonitorilor aprinşi cu râvna îi preschimbă şi îi face Paveli în loc de Sauli, care ajung de pe pământ până la cerul al treilea şi aud lucruri negrăite. Aşadar, prin aceasta putem şi noi să devenim şi după moarte să fim după chipul lui Dumnezeu. Iar despre înțelepciunea firească se spune că a fost şi în Adam mai mult decât în oricare altul de după el, deşi a fost întâiul dintre toți care n-a păzit însuşirea sa de a fi după chipul lui Dumnezeu. Pe urmă, filosofia celor dinafară, care ajută acestei înțelepciuni, s-a aflat şi înainte de pogorârea Celui care prin Sineşi a rechemat la frumusețea cea dintâi sufletul. Cum se face, dar, că nu ne-am înnoit prin ea înainte de Hristos, ci am avut nevoie, aceia şi toți ceilalți, nu de dascăl de filosofie (meşteşug care piere odată cu acest veac, drept care este şi numită „a veacului acestuia"), ci de Cel ce ridică păcatul lumii şi dă înțelepciune adevărată şi veşnică, deşi e

μωρία τοῖς προσκαίροις καὶ ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καὶ μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τοὺς μὴ ταύτῃ προσέχοντας τὸν νοῦν; Ὁρᾷς σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησίς ἐστιν ἡ σώζουσα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίσω τέλος. Εἴ τις πρὸς τὰς νομικὰς παρατηρήσεις ὡς καταρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηνται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις· ᾧ δὴ καὶ πολλῷ μᾶλλον, εἴ τις πρὸς τὴν ἀποδεδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὖθις ἐπιστρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

[23] Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἰπέ. Καὶ πρὸς τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καὶ περιφρονητέα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

Τοῦ Νύσσης, ἐκ τῆς *Θεωρίας τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς*. Οὗτος τῶν πνευματικῶν προβάτων ὁ νόμος· μηδὲν τῆς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας φωνῆς ἐπιδεέσθαι καί, καθά φησιν ὁ Κύριος, ἀλλοτρίας φωνῆς μὴ ἀκούειν.

Τοῦ αὐτοῦ, *Πρὸς Εὐπάτριον*. Ἡ περὶ τοὺς ἔξωθέν σου τῶν λόγων σπουδὴ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν ἔχειν ἀπόδειξις ἡμῖν ἐγένετο.

Τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐκ τοῦ *εἰς τὸν Ἕβδομον ψαλμόν*. Δύο τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὕρομεν. ἓν μέν, τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον

[144] *Despre alcătuirea omului*, 30, PG 44, 240D.

nebunie pentru înțelepții vremelnici şi pieritori – şi nu doar pare, ci îi şi nebuneşte prin lipsa ei pe cei ce nu iau aminte la ea cu mintea? Vezi limpede că nu învățarea instruirii dinafară este cea care mântuieşte, şi care curățeşte partea cunoscătoare a sufletului, şi care duce la asemănarea cu arhetipul dumnezeiesc?

Voi termina, deci, cuvintele despre aceasta precum se cade. Dacă cineva se întoarce la păzirea rânduielilor legii, ca şi cum se va putea curăți din acestea, Hristos nu îi va folosi deloc, deşi e limpede că de Dumnezeu au fost legiuite cândva acelea – nu însă şi primirea ştiințelor dinafară, drept care cu atât mai mult dacă se întoarce cineva spre lepădata filosofie dinafară, ca şi cum dintr-însa îşi va putea curăți sufletul, Hristos nu îi va folosi cu nimic. Gura lui Hristos, Pavel, este cel care spune aceasta acolo şi dă mărturie aici împreună cu noi.

[23] Acestea spune, frate, celor ce înalță înțelepciunea cea dinafară mai mult decât se cade, şi pe deasupra arată-le prin capetele scrise mai jos cât de zadarnică şi vrednică de dispreț a fost socotită ea de către sfinții noştri Părinți, mai ales de către aceia care au avut cercarea ei.

Al Nysseanului, din *Contemplarea alcătuirii trupului*: „Aceasta este legea oilor cuvântătoare: nimeni să n-aibă trebuință de vreun glas din afara Bisericii şi, precum zice Domnul, să nu asculte glas străin”[144].

Al aceluiaşi, *Către Efpatrie*: „Râvna ta pentru ştiințele dinafară ne-a dovedit că nu te îngrijeşti deloc pentru învățăturile dumnezeieşti”[145].

Al marelui Vasilie, din *Tâlcuirea la psalmul al şaptelea*: „Cuvântul „adevăr” are, am aflat noi, două înțelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viața cea fericită, iar celălalt este cunoaşterea sănătoasă a celor privitoare

[145] PG 46, 1041C.

δέ, τῶν περὶ οἱουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἴδησιν ὑγιῆ. Ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως. Περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος·

Τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ἐκ τοῦ πρώτου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Ἡ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιοτάτων ἐντολῶν ἀγαπῇσει καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται.

Τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου*· «Ἃ μηδὲ ὄναρ οἱ ἔξωθεν σοφοὶ φαντασθῆναι ἠδυνήθησάν ποτε, ταῦτα οἱ ἁλιεῖς καὶ ἀγράμματοι μετὰ πολλῆς τῆς πληροφορίας ἡμῖν ἀπαγγέλουσι καὶ τὴν γῆν ἀφέντες πάντα περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς διαλέγονται, ἑτέραν ἡμῖν ζωὴν καὶ βίον εἰσάγοντες, ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν καὶ κόσμον ἕτερον, καὶ ἁπλῶς πάντα ἐξηλλαγμένα, οὐ καθάπερ Πλάτων καὶ Ζήνων καὶ εἴ τις ἕτερος νόμους συνέθηκε· καὶ γὰρ αὐτόθεν ἅπαντες ἐδείκνυντο οὗτοι ὅτι πνεῦμα πονηρὸν καὶ δαίμων τις ἄγριος πολεμῶν ἡμῶν τῇ φύσει ταῖς αὐτῶν ἐνήχησε ψυχαῖς. Καὶ περὶ Θεοῦ δὲ ταῦτα φιλοσοφεῖν πείθουσιν οἱ ἁλιεῖς, ἃ μηδεὶς μηδέποτε ἐκείνων μηδὲ εἰς νοῦν λαβεῖν ἴσχυσε, διὸ τὰ μὲν τῶν φιλοσόφων ἐκείνων οἴχεται καὶ ἀπόλωλε, καὶ μάλα εἰκότως· δαίμονες γὰρ αὐτὰ διηγόρευσαν· ἠφανίσθη τοίνυν καὶ καταπεφρόνηται, ὡς ἀραχνίων εὐτελέστερα, μᾶλλον δὲ ὡς καταγέλαστα καὶ ἀσελγῆ καὶ πολὺν ἔχοντα τὸν ζόφον καὶ τὸ ἄχρηστον· ἀλλ᾽ οὐχὶ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα».

Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· «Σοφία πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ θεῷ κεκαθαρμένος ἢ καθαιρόμενος τῷ καθαροτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ καὶ μόνην ἀπαιτοῦντι παρ᾽ ἡμῶν θυσίαν, τὴν κάθαρσιν. Σοφία πρώτη σοφίας

la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mântuire este în inima celui desăvârşit, care îl şi predaniseşte fără de vicleşug aproapelui său – iar cât priveşte pământul şi marea, stelele şi mişcarea sau repeziciunea lor, dacă nu ştim adevărul despre acestea nu sîntem împiedicaţi cu nimic să dobândim fericirea făgăduită"[146].

Al marelui Dionisie, din întâiul cap al *Ierarhiei bisericeşti*: „Asemănarea şi unirea cu Dumnezeu se săvârşesc, după cum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, doar prin iubirea şi prin sfinţita lucrare a preacinstitelor porunci"[147].

Al lui Gură de Aur, din *Tâlcuirea la Evanghelia după Matei*: „Cele pe care înţelepţii dinafară nici în vis nu şi le-au putut vreodată închipui, pe acestea ni le vestesc pescarii şi necărturarii cu multă încredinţare şi, lăsând pământul, spun totul despre cele din ceruri, vorbind de o viaţă, şi de o slobozenie, şi de o slujire, şi de o lume, şi, pe scurt, de toate schimbate cu totul – nu precum Platon, şi Zinon, şi mai ştiu eu cine, au alcătuit legi, fiindcă toţi aceştia au arătat singuri că duh rău şi demon sălbatic, luptându-se împotriva firii noastre, însufla sufletele lor. Iar despre Dumnezeu pescarii ne înduplecă să filosofăm lucruri pe care nici unul dintre ei n-a fost în stare să le primească vreodată în mintea sa, drept care părerile filosofilor acelora s-au dus şi au pierit – şi pe bună dreptate, pentru că dracii le-au vestit pe ele. Aşadar, au pierit şi au fost disprețuite, fiindcă erau mai firave ca pânza de păianjen, mai bine zis fiindcă erau de batjocură, şi dezmăţate, şi pline de mult întuneric şi de multă netrebnicie. Filosofia noastră însă nu este aşa"[148].

Al sfântului Grigorie Teologul: „Înţelepciunea cea dintâi este viaţa vrednică de laudă şi care a fost curăţită de Dumnezeu sau este curăţită de Cel preacurat şi preastrălucitor, Care cere de la noi ca singură jertfă curăţirea. Înţelepciunea

[146] *La Psalmi*, 14, 1, PG 29, 256BC.
[147] *Despre ierarhia cerească*, 2, PG 3, 392A.
[148] *Omilia 1*, 4-5, PG 57, 18.

ὑπεροραν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ στροφαῖς λέξεων καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιττaῖς ἀντιθέσεσι. Ταύτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ καὶ ταύτην ἀσπάζομαι, μεθ' ἧς ἁλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὅλην τοῖς τοῦ εὐαγγελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν τῷ συντετελεσμένῳ καὶ συντετμημένῳ λόγῳ τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες».

Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ*. «Οἱ τὴν ἐγκόσμιον ταύτην καὶ δαιμονιώδη καὶ ψυχικὴν σοφίαν ἐξησκηκότες ἀλαζονεύονται διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐν πτωχείᾳ φρενῶν ἐμπυρίζουσι, τουτέστιν υἱοὺς γεέννης ἀποφαίνουσι, συνηγοροῦντες τῷ ψεύδει καὶ ταῖς αὐτῶν εὐγλωττίαις τὴν ἀπάτην κατακαλλύνοντες καὶ ἀποφέροντες διὰ τούτου πρὸς τὸ πλανᾶσθαι πολλούς· οὗτοι συλλαμβάνονται, καθάπερ εἰς παγίδα πεσόντες, εἰς τὰ τῶν πλάνων διαβούλια· ὃ γὰρ ἂν ἐκεῖνοι συμβουλεύσειαν, τοῦτο τοῖς ἀμαθεστέροις πάγη καὶ βρόχος γίνεται».

dintâi e a disprețui înțelepciunea ce stă în cuvinte, şi în întorsături de vorbe, şi în antiteze măsluite şi de prisos. Pe această înțelepciune o laud eu şi pe aceasta o îmbrățişez: pe cea cu care pescarii au prins întreaga lume în legăturile Evangheliei, biruind înțelepciunea cea desființată prin cuvântul cel împlinit şi pe scurt (v. *Isaia* 10, 22)[149].

Al sfântului Chiril, din *Tâlcuirea la psalmul al nouălea*: „Cei ce s-au exersat în această înțelepciune lumească, şi drăcească, şi sufletească, se laudă cu aceasta şi îi pun pe foc şi pe săraci la minte, adică fii ai gheenei îi arată, apărând minciuna, şi prin vorbele dulci înfrumusețează amăgirea, şi prin aceasta îi duc în rătăcire pe mulți, care sînt prinşi căzând ca într-o cursă în sfaturile amăgitorilor, fiindcă orice ar sfătui aceia, celor mai lipsiți de învățătură [duhovnicească] li se face cursă şi laț"[150].

[149] *Cuvântul 16*, 2, PG 35, 936A.
[150] PG 69, 780A.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC
ÎN CHIP SFÂNT
AL DOILEA DIN PRIMELE,
[CUM] CĂ CELOR SUS POMENIŢI, CARE ÎN
LINIŞTE IAU AMINTE LA EI ÎNŞIŞI,
NU FĂRĂ FOLOS [LE ESTE] A ÎNCERCA
SĂ ÎŞI ŢINĂ MINTEA ÎNLĂUNTRUL TRUPULUI

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Καλῶς ἐποίησας, Πάτερ, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων περὶ τοῦ ζητηθέντος μοι λόγους προθέμενος. Σοῦ γὰρ ἀκούων λύοντός μοι τὰ διηπορημένα, ἐθαύμαζον μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ἐμφανές, ἐκεῖνο δέ μου ὑπεισῆει τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπείπερ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», ὡς καὶ αὐτὸς εἴρηκας, μὴ καὶ τοῖς ὑπὸ σοῦ λεγομένοις αὖθις εἴη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων μαρτυρίαν μόνην ἔγνων οὖσαν ἀναμφίλεκτον καὶ τοὺς ἁγίους τὰ αὐτά σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδὲν τοιοῦτον ἔτι δέδοικα. Ὁ γὰρ τούτοις μὴ πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτὸς ἀξιόπιστος εἴη; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀθετοίη τὸν τῶν ἁγίων Θεόν; Αὐτοῦ γάρ ἐστι λόγος πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς μετ' αὐτοὺς ἁγίους εἰρημένος, ὅτι «ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμέ ἀθετεῖ», ταὐτὸν δ' εἰπεῖν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἂν ἀποδεχθείη παρὰ τῶν ζητούντων τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀντικείμενος τῇ ἀληθείᾳ; Διὸ παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκοῦσαί μου καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον

[1] Vezi I, 1, 1; zisa aceasta, des folosită de sfântul Grigorie, este a Teologului (*Carmina moralia* XXXIII, PG 37, 929, 9: «Λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς;», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul [adică: orice fel de cuvânt], dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»; zisa e citată întreagă în *Triade* 1, 3, 13) şi arată faptul că raționamentul (ori cuvântul) se poate împotrivi doar raționamentului (deci cuvântului), nu şi experierii vii a unei realități, adică trăirii; proclamă, altfel zis, caracterul relativ al cunoaşterii prin cuvânt/raționament şi pe cel absolut al celei venite din trăirea credinței; vezi şi *Carmina moralia* X, *Despre virtute*, PG 37, 750, 14:

«Οἱ μὲν λογισμοὶ μικρὸν εἰς γνῶσιν Θεοῦ.
Λόγῳ γάρ ἐστι πᾶς λόγος ἀντίστατος»,

adică:

«Gândurile mic [lucru sînt] în cunoaşterea de Dumnezeu.
Căci cuvântului îi stă împotrivă tot cuvântul»;

ÎNTREBAREA A DOUA

Bine ai făcut, Părinte, adăugând şi cuvintele sfinților legate de chestiunea ce mă priveşte; că auzindu-te [eu] pe tine dezlegându-mi nedumeririle, mă minunam, pe de o parte, de limpezimea adevărului [spus de tine], dar, pe de alta, mi se strecura în cuget [gândul] că, de vreme ce «cu cuvântul se luptă tot cuvântul»[1] (precum şi tu însuți ai spus), nu cumva să fie [născocită vreo] contrazicere şi celor spuse de tine; dar [acum], pentru că am cunoscut că doar mărturia [ce se face] prin lucruri[2] este mai presus de punerea la îndoială şi i-am auzit pe sfinți zicând aceleaşi lucruri ca tine, nu m-am mai temut de nimic de felul aceasta; că cel ce nu ascultă de aceştia, cum să fie vrednic de crezare?; şi cum nu se va lepăda de Dumnezeul părinților?; că al Lui este cuvântul spus către apostoli şi, prin aceştia, către sfinții de după aceştia, cum că «cel ce se leapădă de voi, de Mine se leapădă»[3], adică de Adevărul însuşi; cum, aşadar, să [Îl] primească – de la cei ce caută adevărul – cel ce stă împotrivă adevărului? Pentru aceasta te rog, Părinte, să mă asculți pe mine, cel ce îți înşir,

vezi, de asemenea, şi *Carmina moralia* XXXIII, PG 37, 929.11–930.1:

«Ἄφωνον ἔργον κρεῖσσον ἀπράκτου λόγου.
Βίου μὲν οὐδεὶς πώποθ' ὑψώθη δίχα·
Λόγου δὲ πολλοὶ τοῦ καλῶς ψοφουμένου.
Οὐ γὰρ λαλούντων, εὖ βιούντων δ' ἡ χάρις»,

adică:

«Lucrul [sau făptuirea] fără glas e mai presus de cuvântul nefăptuit –
[că] fără viață [sau trăire] niciunul nu s-a înălțat vreodată [la Dumnezeu],
[de]şi mulți sînt cei [ce ştiu meşteşugul] cuvântului bine grăit –
că nu al celor ce grăiesc [bine], ci al celor ce bine viețuiesc este harul».

[2] Adică: dovada [ce se face] cu faptele înseşi.

[3] *Luca* 10, 16.

διεξιόντος, ὧν παρὰ τῶν διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν μετιόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων καὶ εἰπεῖν μέν μοι καί τι τῶν δοκούντων παρὰ σεαυτοῦ πρὸς ταῦτα, προσθεῖναι δὲ καὶ τὰς τῶν ἁγίων περὶ τούτων δόξας. Λέγουσι γὰρ ἡμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδοντας τὸν ἡμέτερον ἐμπερικλείειν νοῦν· ἔξω γὰρ τοῦ σώματὸς φασι μᾶλλον χρῆναι παντὶ τρόπῳ τοῦτον ἐξωθεῖν. Διὸ καὶ διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν ἡμετέρων, κατ' αὐτῶν γράφοντες, ὡς τοῖς ἀρχαίοις παραινοῦντας ἐφ' ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν, φάσκοντες μὴ κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς τὸν νοῦν. Τὸν οὖν μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα, πῶς ἂν αὖθις εἴσω πέμποι τις; Φασὶ δὲ καὶ τὴν θείαν χάριν διὰ τῶν μυκτήρων εἰσοικίζειν λέγειν. Ἀλλ' εἰδῶς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο λέγοντας αὐτούς, παρ' οὐδενὸς γὰρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡμετέρων, ἐκ τούτου καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπιτίθεσθαι· τῶν γὰρ αὐτῶν ἐστι τά τε μὴ ὄντα κατ' ἀνθρώπων πλάττειν καὶ τὰ ὄντα κακουργεῖν. Σὺ δὲ δίδαξόν με, πάτερ, πῶς εἴσω πέμπειν σπουδῇ πάσῃ προαιρούμεθα καὶ μὴ κακὸν οἰόμεθα τῷ σώματι καὶ τὸν νοῦν ἐμπερικλείειν.

[4] E vorba de antiisihaşti.
[5] Vezi Varlaam, *Către Ignatie*, Schirò, 315, 14: «τοῦ μὲν σωματοειδοῦς παντὸς κεχωρισμένον [τὸν νοῦν]»; adică: [mintea] despărțită de tot ce are chip trupesc.
[6] Tot antiisihaştii.
[7] Vezi Varlaam, *Către Ignatie*, Schirò, 323, 117: «διαζεύξεις τινὲς τερατώδεις καὶ αὖθις συζεύξεις νοῦ πρὸς ψυχήν»; adică: monstruoase dejugări şi, iarăşi, conjugări ale minții față de suflet.

una câte una, şí toate celelalte câte am auzit de la bărbații aceia care urmăresc, pe viață, instruirea elinească, şi, pe de o parte, să îmi spui şí [câte] ceva din socotințele tale în privința [spuselor] acestora iar, pe de alta, să îmi adaugi şí cele socotite de sfinți despre acestea. Pentru că spun[4] cum că rău facem noi silindu-ne a ne închide mintea înlăuntrul trupului; că, mai degrabă, în afara trupului trebuie să o împingem, în tot chipul[5]; fapt pentru care, scriind împotriva unora dintre ai noştri, îi şi batjocoresc cumplit că îi sfătuiesc pe începători să privească la ei înşişi şi, prin răsuflare, să îşi trimită înlăuntru mintea, zicând[6] că mintea nu este despărțită de suflet[7]; aşadar, nefiind despărțită, ci unită, cum să o trimiți, iarăşi, înlăuntru?; şi mai zic şi că spun[8] că prin nări se sălăşluieşte înlăuntru dumnezeiescul har[9]; dar ştiind eu că [în chip] defăimător zic ei acestea – că de la nimeni dintre ai noştri nu am auzit aceasta – am înțeles, de aici, că cu vicleşug le sînt şi celelalte învinuiri; că al lor este a plăsmui împotriva oamenilor cele ce nu sînt, iar pe cele ce sînt a le strica. Tu, dar, Părinte, învață-mă cum [de] alegem noi a trimite – cu toată silința – mintea înlăuntru şi nu socotim [a fi ceva] rău [faptul de] a o închide în trup.

[8] E vorba de isihaşti.
[9] *Ibidem*, 323, 120: «καὶ νοεραί τινες εἰσοδοί τε καὶ ἔξοδοι διὰ ῥινῶν ἅμα τῷ πνεύματι γινόμενοι»; adică: şi oarece inteligibile intrări şi ieşiri ce se fac prin nări, dimpreună cu duhul.

1, 2
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΟΤΙ ΤΟΙΣ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

[1] Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τὰ σώματα ἡμῶν ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστι», καὶ πάλιν ὅτι «οἶκος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν», ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει, ὅτι «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός»; Ὃ τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι Θεοῦ, πῶς ἂν ἀναξιοπαθήσαι τις νοῦν ἔχων ἐνοικίσαι τὸν οἰκεῖον νοῦν αὐτῷ; Πῶς δὲ καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν ἐνῴκισε τῷ σώματι τὸν νοῦν; Ἆρα καὶ αὐτὸς κακῶς ἐποίησε; Τοὺς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἱρετικοῖς ἁρμόσει λέγειν, οἳ πονηρὸν καὶ τοῦ πονηροῦ πλάσμα τὸ σῶμα λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τὸν νοῦν οἰόμεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δὲ οὐχὶ κακόν, ἐπεὶ μηδὲ τὸ σῶμα πονηρόν. Διὸ μετὰ τοῦ Δαυὶδ τῶν διὰ βίου τῷ Θεῷ προσανεχόντων ἕκαστος βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν· «ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σάρξ μου» καὶ «ἡ καρδία μου καὶ ἡ σάρξ ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα»· καὶ μετὰ τοῦ Ἡσαΐου, «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν, ὃ

[10] *I Corinteni* 6, 19. [11] *Evrei* 3, 6. [12] *II Corinteni* 6, 16; vezi *Levitic* 26, 12.
[13] Literal: 'să se indigneze'.
[14] Gnosticii şi alţi dualişti învăţau că trupul este plăsmuire a dumnezeului rău şi este disprețuit în multe din curentele principale ale gândirii eline; gândirea ortodoxă percepe trupul ca bun.
[15] *Psalmii* 62, 2 (literal: 'de câte ori trupul meu Ţie'). [16] *Psalmii* 83, 3.

1, 2
AL ACELUIAŞI,
CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT AL DOILEA DIN PRIMELE, [CUM] CĂ CELOR SUS POMENIŢI, CARE ÎN LINIŞTE IAU AMINTE LA EI ÎNŞIŞI, NU FĂRĂ FOLOS [LE ESTE] A ÎNCERCA SĂ ÎŞI ŢINĂ MINTEA ÎNLĂUNTRUL TRUPULUI

RĂSPUNSUL AL DOILEA

[1] Frate, nu îl auzi pe apostolul ce zice că trupurile noastre sînt templu al sfântului Duh Celui din noi[10] şi, iarăşi, că noi sîntem casă a lui Dumnezeu[11], după cum şi Dumnezeu zice: «sălăşlui-Mă-voi în ei, şi voi umbla [în ei], şi voi fi Dumnezeul lor»[12]? [Dacă], aşadar, [trupului] acestuia îi e menit [de Dumnezeu] a se face sălaş al Său, cum să se sminteascăă[13] cineva – minte având – [de este pus] să îşi sălăşluiască mintea în [sălaşul] acesta? Şi cum de Dumnezeu, întru început, a sălăşluit mintea în trup? Oare şi El [tot] rău a făcut? Astfel de cuvinte, frate, se cade să le zicem ereticilor, care spun că trupul este rău şi plăsmuire a celui rău; iar noi socotim că rău este [faptul de] a fi trupul în cugete trupeşti, pe când [faptul de a fi] în trup nu este rău, de vreme ce nici trupul nu este rău[14]; pentru aceasta, fiecare din cei ce s-au aţintit pe viaţă la Dumnezeu, strigă către Dumnezeu – cu David – «însetat-a după Tine sufletul meu, de câte ori [însetat-a] trupul meu de Tine»[15]; şi «inima mea şi trupul meu s-au bucurat de Dumnezeul Cel viu»[16]; şi, cu Isaia, «pântecele meu suna-va ca o alăută şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce

[17] *Isaia* 16, 11; vezi şi *Epistola a II[a] către Varlaam* 50. Semnalăm că ediţia critică a lui Rahlfs nu îl conţine pe χαλκοῦν şi că actuala oficială traducere românească a Bibliei – Meu se zbuciumă pentru Moab ca o harfă şi inima mea pentru Chir-Hares'. – lăuntrul ca ortodoxă nu poate fi folosită în cazul de faţă, de vreme ce spune 'lăuntrul

ἐνεκαίνισας» καὶ «διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν Πνεῦμα σωτηρίου σου», ᾧ θαῤῥοῦντες οὐ πεσούμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντες καὶ ὡς γηΐνων τῶν ἐπουρανίων ῥημάτων καὶ πολιτειῶν καταψευδόμενοι. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἀπόστολος *θάνατον* τὸ σῶμα λέγει, «τίς γάρ με», φησί, «ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;», ἀλλ' ὡς τοῦ προσύλου καὶ σωματικοῦ φρονήματος σωματοειδοῦς ὄντος ἀτεχνῶς· διό, πρὸς τὸ πνευματικὸν καὶ θεῖον παραβάλλων τοῦτο, *σῶμα* δικαίως ἐκάλεσε, καὶ οὐχ ἁπλῶς σῶμα, ἀλλὰ *θάνατον σώματος*, καὶ τοῦτο μικρὸν ἀνωτέρω τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχὶ τὴν σάρκα αἰτιᾶται, ἀλλὰ τὴν ἐπεισελθοῦσαν ἁμαρτητικὴν ὁρμὴν ἐκ παραβάσεως· «πεπραμένος» φησὶν «εἰμὶ ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν»· ὁ πεπραμένος δὲ οὐ φύσει δοῦλος. Καὶ πάλιν· «οἶδα ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί», τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, «ἀγαθόν». Ὁρᾷς ὅτι οὐ τὴν σάρκα ἀλλὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτῇ φησὶ κακόν; τοῦτον τοίνυν, τὸν ὄντα ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς ἀντιστρατεύομενον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὸν νοῦν.

[2] Διὰ τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαρατατόμενοι τούτῳ τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, ἐξοικίζομεν αὐτὸν τοῦ σώματος καὶ ἐνοικίζομεν τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ καὶ νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἑκάστῃ τε δυνάμει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἑκάστῳ τὸ προσῆκον· ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καὶ ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἀντιληπτέον, τὸ ἔργον δὲ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται *ἐγκράτεια*· τῷ δὲ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τὴν ἀρίστην ἐμποιοῦμεν ἕξιν, *ἀγάπην* δ' ἔσχεν αὕτη τὴν ἐπωνυμίαν· ἀλλὰ καὶ τὸ λογιστικὸν διὰ τούτου βελτιοῦμεν,

[18] *Isaia* 26, 18 (sau *Ode* 5, 18).
[19] Tot *Isaia* 26, 18 (sau *Ode* 5, 18).
[20] «de la pământ»: nu de la Dumnezeu.
[21] *Romani* 7, 24.
[22] Zicând că Apostolul numeşte cugetul trupesc nu doar 'trup', ci şi 'moarte a trupului', se pare că pentru sfântul Grigorie versetul paulin nu spune «cine mă va izbăvi *de trupul morţii acesteia*?» (ca în traducerea românească), ci «cine mă va izbăvi *de moartea trupului acestuia*?», adică de moartea cea lucrată de trupul acesta.

l-ai înnoit»[17]; şi «pentru frica Ta, Doamne, în pântece luat-am Duhul mântuirii Tale»[18], [Duh] întru Care îndrăznind, 'nu vom cădea, ci vor cădea'[19] cei ce de la pământ glăsuiesc[20] şi mint asupra cereştilor cuvinte şi chipuri de viețuire, zicând că sînt pământeşti; pentru că, deşi apostolul numeşte trupul *moarte* – că zice «cine mă va izbăvi de trupul morţii acesteia?»[21] – [aceasta] însă [înseamnă] 'de *cugetul* lipit de materie şi trupesc', care are de-a dreptul chip trupesc; fapt pentru care, opunându-l celui duhovnicesc şi dumnezeiesc, l-a numit – după dreptate – *trup*; şi nu doar *trup*, ci *moarte a trupului*[22], şi pe aceasta mai lămurit arătându-o puțin mai sus, [şi anume] cum că nu trupul îl învinuieşte, ci pornirea păcătoasă [cea] venită mai apoi din neascultare, «vândut», zice, «sub păcat»[23] (iar cel vândut nu este rob din fire) şi, iarăşi, «ştiu că nu locuieşte în mine – adică în trupul meu – binele [sau: ceea ce este bun]»[24]. Vezi că nu de trup zice că e rău, ci de ceea ce locuieşte în el? Aşadar, rău este [faptul de] a locui în trup nu mintea, ci legea aceasta care este în mădularele noastre şi se luptă cu legea minții[25].

[2] Pentru aceasta, punându-ne noi împotrivă legii acesteia a păcatului[26], o scoatem pe aceasta afară din trup şi săşluim înlăuntru epistasia minții[27] şi legiuim prin [epistasia] aceasta fiecărei puteri a sufletului şi mădularelor trupului, fiecăruia, ceea ce trebuie să facă: simțurilor, pe de o parte, asupra a ce – şi în ce măsură – să se aplece (iar acest lucru al legii se numeşte *înfrânare*), iar părții pătimitoare a sufletului, pe de altă parte, îi rânduim cea mai bună deprindere, care poartă numele de *dragoste*; dar şi partea cuvântătoare[28]

[23] *Romani* 7, 14.
[24] *Romani* 7, 18.
[25] *Romani* 7, 23.
[26] *Romani* 8, 2.
[27] Adică: supravegherea – sau conducerea – de către minte a sufletului, a părților lui.
[28] Acest *λογιστικόν* este tradus oarecum impropriu prin '*parte cuvântătoare*', desemnând mai degrabă partea 'socotitoare', care 'leagă' cuvânt de cuvânt, urzind raționamente.

ἀποπεμπόμενοι πᾶν ὅ τι προσίσταται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εἰς Θεὸν ἀνάνευσιν, καλοῦμεν δὲ τουτὶ τὸ μόριον τοῦ νόμου τούτου *νῆψιν*. Ἐγκρατείᾳ δέ τις τὸ σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, *θυμόν τε* καὶ *ἐπιθυμίαν* ἀφορμὴν ἀρετῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καὶ νοῦν ἀπειλικρινημένον δι' εὐχῆς παραστήσας τῷ Θεῷ, κτᾶται καὶ ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπηγγελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν. Καὶ τότ' ἂν δυνηθείη καὶ τοῦτο μετὰ Παύλου λέγειν, ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ»· «ἔχομεν δέ» φησὶ «τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν». Τὸ γοῦν πατρικὸν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γνῶναι τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι, τοῖς σώμασιν, εἰ τὸν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πράξομεν τοῦ νοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μὴ ὅτι πνευματικός, ἀλλὰ καὶ νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὅμως ἔχων;

[3] Ἐπεὶ δὲ καὶ ἔνεστι πολυδύναμον πρᾶγμα ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχή, χρῆται δ' ὡς ὀργάνῳ τῷ ζῆν κατ' αὐτὴν πεφυκότι σώματι, τίσιν ὡς ὀργάνοις χρωμένη ἐνεργεῖ ἡ δύναμις αὐτῆς αὕτη, ἣν καλοῦμεν νοῦν; Ἀλλὰ γὰρ οὐδείς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτε ἐπὶ τοῖς ὄνυξιν, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὐδὲ μενοῦν ἐν τοῖς μυκτῆρσιν ἢ τοῖς χείλεσιν ἐνῳκισμένην εἶναι τὴν διάνοιαν· ἐντὸς δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὕτη συνδοκεῖ, διηνέχθησαν

[29] Stoica împărțire bipartită a puterilor sufletului (în parte cuvântătoare și parte pătimitoare) este înlocuită aici cu cea platonică tripartită (parte cuvântătoare, parte irascibilă – sau iuțime – și parte poftitoare), alternarea aceasta fiind ceva obișnuit la Părinți.

[30] Literal: 'celor curățiți la inimă'.

[31] Sensul expresiei este, cel mai probabil, 'întunericul facă-se lumină'. Semnalăm că, după cât se pare, Apostolul nu 'citează' aici cuvintele lui Dumnezeu (cum vedem în actuala traducere oficială ortodoxă românească, unde citim: «Dumnezeu, Cel ce a zis „Strălucească – din întuneric – lumina"»; la fel vedem și în PG 61, 457), textul

o îmbunătățim prin aceasta [prin legea minții], alungând tot ceea ce împiedică cugetarea să caute în sus, la Dumnezeu; iar partea aceasta a legii o numim *trezvie*; și curățindu-și cineva trupul cu înfrânarea, iar mânia și pofta[29] făcându-le – prin dumnezeiască dragoste – pricină a virtuților și minte limpezită prin rugăciune înfățișând lui Dumnezeu, dobândește și vede în sine însuși harul făgăduit celor curați la inimă[30]; și atunci, și aceasta ar putea-o zice, cu Pavel, cum că «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină[31], Care a strălucit în inimile noastre, spre luminarea cunoașterii slavei lui Dumnezeu, în fața lui Iisus Hristos»[32]; «și avem», zice, «vistieria aceasta în vase de lut»[33]. Lumina Părintească în fața lui Iisus Hristos avându-o, așadar, noi în vase de lut, [adică] în trupuri, spre a cunoaște slava sfântului Duh, de vom ține mintea – a noastră înșine – înlăuntrul trupului, vom face ceva nevrednic de măreția firii minții? Cine, deci, ar [putea] spune [una ca] aceasta? – 'cine' nu [doar] dintre cei duhovnicești, ci și dintre cei ce au minte dezbrăcată de dumnezeiescul har, dar totuși minte de om.

[3] Dar, de vreme ce, pe de o parte, lucru cu multe puteri[34] este sufletul nostru și, pe de alta, se slujește de trup – [trup] căruia prin el îi este dat să fie viu – ca de o unealtă[35], [întrebăm:] prin care [părți ale trupului] lucrează, slujindu-se de ele ca de niște unelte, puterea aceasta a lui căreia îi zicem minte? Că nimeni nu a gândit vreodată că în unghii, sau în pleoape, ori în nări, sau în buze s-ar afla sălășluită cugetarea, ci toți socotesc că aceasta este înlăuntrul nostru, deși unii se deosebesc [de ceilalți când este vorba să spună] care – din

veterotestamentar neputând susține o astfel de opinie. Singurul loc în rezonanță cu acest pasaj paulin este – în *Septuaginta* – *Iov* 37, 15: «Știm că Dumnezeu a pus lucrurile Sale, *lumină făcând din întuneric*»; versetul acesta a dispărut, însă, din pomenita traducere românească.

[32] *II Corinteni* 4, 6.

[33] *II Corinteni* 4, 7.

[34] Literal: *multipotent*; altfel spus, *cu multe facultăți*.

[35] Adică *instrument*, *unealtă*.

δέ τινες, τίνι πρώτῳ ὡς ὀργάνῳ χρῆται τῶν ἐντός. Οἱ μὲν γὰρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινὶ τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρύουσιν, οἱ δὲ τῆς καρδίας τὸ μεσαίτατον καὶ τὸ κατ' αὐτὸ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἐπειλικρινημένον ὄχημα διδόασιν αὐτῇ. Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοί, εἰ καὶ μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, καὶ γὰρ ἀσώματον, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὀργάνῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τὸν ἄνθρωπον, ὅς, δεικνύς ὅπως «οὐ τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον», «ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται» φησίν «οἱ λογισμοί». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Μακάριος, «ἡ καρδία», φησίν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου καί, ἐπὰν κατάσχῃ τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς». Οὐκοῦν ἡ καρδία ἡμῶν ἐστι τὸ τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον καὶ πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον λογιστικόν. Τὸ τοίνυν λογιστικὸν ἡμῶν ἐν ἀκριβεῖ νήψει σπεύδοντες ἐπισκέπτεσθαι καὶ διορθοῦν, τίνι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἰ μὴ τὸν ἐγκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἔξωθεν συναγαγόντες πρὸς τὰ ἐντὸς ἐπαναγάγοιμεν καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν καρδίαν, τὸ τῶν λογισμῶν ταμεῖον; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερώνυμος Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἀνωτέρω μικρὸν εἰρημένοις παρ' αὐτοῦ φησιν· «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὀργάνῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ νοῦς καὶ οἱ λογισμοὶ πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδή. Ὁρᾷς πῶς ἀναγκαιότατον τοῖς προηρημένοις ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καὶ ἐμπερικλείειν τῷ σώματι τὸν νοῦν, καὶ μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

[36] Adică *o plasează teoretic, o consideră.*
[37] Citadelă.
[38] Adică îi atribuie, tot teoretic.
[39] Adică din mijlocul inimii.
[40] «Noi»: creştinii şi, mai ales, monahii ce am ales calea isihiei.

cele dinăuntru – este organul de care [ea] se slujeşte mai întâi; pentru că unii o aşează[36] pe aceasta, ca într-o acropolă[37], în creier, iar alţii îi dau[38] [drept sălaş] partea cea mai din mijlocul inimii şi carul [sau vehiculul] curăţit – cel de acolo[39] – al duhului sufletesc; noi[40], însă, în ceea ce ne priveşte – deşi nu înlăuntru, ca într-un vas (pentru că este netrupească), nici afară (pentru că este unită [cu inima]) – *ştim cu acrivie* că partea noastră cuvântătoare este, ca într-un organ, în inimă, nu de la om învăţându-ne [noi] aceasta, ci de la Însuşi Cel ce l-a plăsmuit pe om, Care, arătând cum [că] «nu cele ce intră, ci cele ce ies prin gură îl spurcă pe om»[41], «că din inimă ies» zice «gândurile»[42]. Acestea, aşadar, le zice şi marele Macarie: «inima stăpâneşte întreg organul [adică întreg trupul]; iar harul, de cuprinde păşunile inimii, împărăţeşte asupra tuturor gândurilor şi mădularelor; că acolo este mintea şi toate gândurile sufletului»[43]; prin urmare inima noastră este vistieria[44] părţii cuvântătoare şi întâiul organ trupesc cuvântător[45]. Silindu-ne, deci, cu adevărată trezvie, a ne cerceta şi îndrepta[46] partea cuvântătoare, cu ce [ne] am cerceta, de nu ne-am aduna mintea cea afară vărsată prin simţuri, întorcându-o către cele dinlăuntru şi spre însăşi inima aceasta, [adică spre] vistieria gândurilor? Drept care şi – pe drept numitul – Macarie[47] spune, puţin mai sus de cele pomenite: «aşadar, într-acolo trebuie să ne uităm de a scris harul legile Duhului»[48]; unde 'într-acolo'? – în organul stăpânitor, în tronul harului, unde este mintea şi toate gândurile sufletului, adică în inimă. Vezi că este de cea mai mare trebuinţă celor ce au ales a lua aminte – în linişte [adică în isihie] – la ei înşişi [faptul de] a-şi întoarce şi a-şi închide mintea în trup, şi chiar în trupul cel mai dinlăuntrul trupului, pe care îl numim *inimă*?

[41] *Matei* 15, 11.
[42] *Matei* 15, 19 («gândurile rele»).
[43] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 B.
[44] Sau *cămara, depozitul.*
[45] Despre *cuvântător* vezi nota de mai sus.
[46] Sau 'corija'.
[47] 'Makarios' înseamnă fericit.
[48] *Omilii* 15, 20, PG 24, 589 A.

[4] Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν», πῶς ἡμεῖς αὐτὴν ἔξω που ζητήσομεν; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα κρᾶζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, *ἀββᾶ* (ὁ πατήρ), πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ Πνεύματι; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν προφητῶν καὶ ἀποστόλων Κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν ἐστι», πῶς οὐκ ἔξω καὶ τῆς οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἄν ὁ τῶν ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐξάγειν διὰ σπουδῆς ποιούμενος; «Καρδία ὀρθή» φησίν ὁ Σολομὼν «ζητεῖ αἴσθησιν», ἣν ὁ αὐτὸς *νοερὰν* καὶ *θείαν* ἀλλαχοῦ προσείρηκε, πρὸς ἣν οἱ πατέρες πάντας προτρεπόμενοι, «νοῦς» φασὶ «νοεροὺς πάντως καὶ νοερὰν αἴσθησιν περιβέβληται, ἣν ἐν ἡμῖν καὶ οὐκ ἐν ἡμῖν οὖσαν ἐκζητοῦντες μὴ παυσώμεθα». Ὁρᾷς ὅτι κἂν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικαταστῆναί τις προθυμηθῇ, κἂν τὴν ἀρετὴν προσκτήσασθαι, κἂν τοῦ κατ' ἀρετὴν ἄθλου τὸ βραβεῖον, μᾶλλον δὲ τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ κατ'ἀρετὴν βραβείου, τὴν αἴσθησιν τὴν νοερὰν εὑρεῖν, ἐντὸς τοῦ τε σώματος καὶ ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγκη; Τὸ δ'ἔξω τὸν νοῦν – οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος, ἀλλ' – αὐτοῦ τοῦ σώματος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι, τῆς ἑλληνικῆς ἐστι πλάνης αὐτὸ τὸ κράτιστον καὶ πάσης κακοδοξίας ῥίζα καὶ πηγή, δαιμόνων εὕρημα καὶ παίδευμα, γεννητικὸν ἀνοίας καὶ γέννημα τῆς ἀπονοίας. Διὸ καὶ οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐξεστηκότες ἑαυτῶν εἰσι, μηδ' αὐτὸ τοῦτο συνιέντες ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ, μὴ μόνον εἴσω τοῦ σώματος καὶ τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῦ πάλιν εἴσω πέμπομεν τὸν νοῦν.

[49] *Psalmii* 44, 14. [50] *Galateni* 4, 6.
[51] Aici expresia 'prorocilor şi apostolilor' este în genitiv.
[52] *Luca* 17, 21.
[53] *Pilde* 15, 14 (şi 18, 15).
[54] Despre simţirea înţelegătoare: Prin corelarea a două versete *Pilde* – «ἐπίγνωσιν θεοῦ εὑρήσεις (afla-vei cunoştinţa de Dumnezeu)» (2, 5) şi «αἴσθησιν ἐμῶν χειλέων (simţirea buzelor mele)» (5, 2) – Origen a alcătuit expresia «αἴσθησιν θείαν εὑρήσεις (afla-vei simţirea dumnezeiască)» (*Κατὰ Κέλσου* 1, 48, ed. Koestchau, vol. I, p. 56) şi a formulat o corespondenţă între simţirile trupeşti şi cele duhovniceşti.

[4] Iar dacă şi psalmistul zice că «toată slava fiicei împăratului dinlăuntru [este]»[49], cum să o căutăm pe afară? Iar dacă şi apostolul zice că 'Dumnezeu a dat Duhul Său, [Duh] Care strigă în inimile noastre *Avvá* (*Tată*)'[50], cum nu înlăuntrul acestora ne vom împreuna-ruga cu Duhul? Iar dacă şi Domnul prorocilor şi apostolilor[51] zice «împărăţia cerurilor înlăuntrul vostru este»[52], cum nu va ieşi afară şi din împărăţia cerurilor cel ce se sileşte să îşi scoată mintea din cele dinlăuntrul său? «Inima dreaptă», zice Solomon, «caută simţire»[53], [simţire] pe care tot el altundeva o numeşte *înţelegătoare* şi *dumnezeiască*[54], la care toţi părinţii îndemnând, «mintea» zic «înţelegătoare [fiind,][55] negreşit că şi este înveşmântată în simţire înţelegătoare, [simţire] pe care – în noi fiind [ea] şi nu în noi – să nu contenim a o căuta»[56]. Vezi că de va vrea cineva să se împotrivească păcatului, şi să agonisească virtutea, şi să afle cununa nevoinţei celei după virtute – mai degrabă arvuna cununii celei după virtute – [şi anume] simţirea înţelegătoare, [atunci] trebuie să îşi întoarcă mintea înlăuntrul trupului şi al ei înseşi? Iar faptul de a scoate mintea afară nu din cugetul trupesc, ci din trupul însuşi, ca acolo să se împărtăşească contemplaţiilor inteligibile – acesta este vârful rătăcirii elineşti, şi rădăcina şi izvorul a toată reaua-slăvire, şi găselniţa, şi predania diavolilor, roditor de nerozie şi rod al nebuniei; fapt pentru care cei ce vorbesc din însuflarea diavolilor sînt ieşiţi din ei înşişi, neştiind nici ceea ce vorbesc. Pe când noi, nu doar înlăuntrul trupului şi a inimii, ci şi înlăuntrul ei trimitem – iarăşi – mintea însăşi.

[55] Adică: având posibilitatea accesului la planul netrupesc al zidirii şi, mai apoi, la planul nezidit; având putinţa de a exercita o 'simţire' netrupească, prin care percepe – obiectiv, am zice – realităţile netrupeşti şi, mai apoi, realităţile nezidite, lucrările dumnezeieşti nezidite.
[56] Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* 26, PG 88, 1020 A.

[5] Κατηγορείτωσαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες, «μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα τῇ ψυχῇ, πῶς ἂν αὖθις εἴσω πέμποι τις τὸν νοῦν;». Ἀγνοοῦσι γάρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ, ἄλλο δὲ ἐνέργεια, μᾶλλον δὲ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἑαυτοὺς συνέταξαν ἑκόντες, διὰ τῆς ὁμωνυμίας σοφιζόμενοι. «Μὴ καταδεχόμενοι γὰρ τὸ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἁπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «περιτρέπουσι τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων. Τοιούτους γὰρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευματικούς καὶ τὰ πνευματικὰ κρίνειν καὶ διδάσκειν ἀξιοῦντας ἑαυτούς. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο λέληθεν αὐτούς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὄψις τἄλλα μὲν ὁρᾷ τῶν ὁρατῶν, ἑαυτὴν δὲ οὐχ ὁρᾷ, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καὶ τἄλλα, ὧν ἂν δέοιτο περισκοπῶν, ὅ φησι *κατ' εὐθείαν κίνησιν* τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς ἑαυτὸν δ' ἐπάνεισι καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτόν, ὅταν ἑαυτὸν ὁ νοῦς ὁρᾷ· τοῦτο δ' αὖθις *κυκλικὴν* εἶναι *κίνησιν* ὁ αὐτός αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστιν ἐνέργεια κρείττων καὶ ἰδιαιτάτη, δι' ἧς καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος ἔσθ' ὅτε τῷ Θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γάρ» φησὶ «μὴ σκεδαννύμενος ἐπὶ τὰ ἔξω,» – ὁρᾷς ὅτι ἔξεισι; ἐξιὼν οὖν, ἐπανόδου δεῖται· διό φησιν – «ἐπάνεισι πρὸς ἑαυτόν, δι' ἑαυτοῦ δὲ πρὸς τὸν Θεόν» ὡς δι' ἁπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν τοιαύτην γὰρ κίνησιν τοῦ νοῦ καὶ ὁ τῶν νοερῶν ἁπλανὴς ἐπόπτης ἐκεῖνος Διονύσιος ἀδύνατον εἶναί φησι πλάνῃ τινὶ περιπεσεῖν.

[57] Este vorba de omonimia dintre *νοῦς-minte* şi *νοῦς-gând* (*lucru al minţii*); prefăcându-se a nu şti de această omonimie, şi anume de faptul că acelaşi nume (*νοῦς*) indică două realităţi diferite (*minte* şi *gând*), antiisihaştii speculau existenţa cazului de omonimie, spre a pune pe seama isihaştilor teze absurde.
[58] Adică: spre dispute, spre polemică verbală.
[59] «ψευδώνυμος γνῶσις»: termen tehnic, luat de Părinţi de la sfântul Pavel (*I Timotei* 6, 20), folosit pentru desemnarea gnozei filosofilor păgâni, impropriu numită 'gnoză', de vreme ce stă în afara Duhului adevărului. Sfântul Vasile preia aici din pomenitul verset paulin şi termenul *ἀντιθέσεις*, care poate însemna *împotriviri* (cum avem în traducerea *Noului Testament*), dar şi *antiteze*, în sensul pe care cuvântul îl are în logică (textul sfântului Vasile se referă numaidecât la sofisme).

[5] Învinuiască[-ne], dar, cei ce zic «mintea nefiind despărţită, ci unită cu sufletul, cum să şi-o trimită cineva iarăşi înlăuntru?»; că nu ştiu, precum se vede, că altceva este *fiinţa* minţii şi altceva *lucrarea*; sau, mai degrabă, ştiind, se pun pe ei înşişi, de voie, în ceata înşelătorilor, înşelând[u-ne] sofistic prin omonimie[57]; «că neprimind simplitatea învăţăturii duhovniceşti», după marele Vasile, «cei ce, [pornind] de la dialectică, îşi ascut limba spre contraziceri[58], prefac puterea adevărului – prin antitezele [proprii] cunoaşterii cu nume mincinos[59] – în probabilistică a sofismelor»[60]; pentru că aşa sînt cei neduhovniceşti, care se cred în stare a judeca cele duhovniceşti şi a [le] preda [şi altora]; că, neîndoielnic, nu le-a scăpat faptul că nu ca vederea (care vede celelalte lucruri din cele văzute, dar pe sine însăşi nu) este mintea, ci [aceasta] le lucrează şi pe celelalte [lucrări], de care are nevoie, privind împrejur – ceea ce marele Dionisie numeşte *mişcare [în linie] dreaptă* a minţii[61] – dar se şi întoarce în sine însăşi şi lucrează de sine, când se [şi] vede pe sine însăşi; iar aceasta, iarăşi, acelaşi [Dionisie] zice că este *mişcare circulară* a ei. Iar aceasta [– nu aceea –] este mişcarea mai bună şi cea mai proprie a minţii, prin care ridicându-se uneori şi mai presus de sine, petrece împreună cu Dumnezeu[62]; «pentru că mintea», zice [sfântul Vasile], «nefiind împrăştiată după cele din afară» – vezi că iese? ieşind, are, dar, trebuinţă de întoarcere, fapt pentru care zice: – «se întoarce spre sine, iar prin sine spre Dumnezeu»[63], urcând pe o cale nerătăcită; pentru că despre o astfel de mişcare a minţii şi Dionisie acela, nerătăcitul văzător[64] al celor înţelegătoare, zice că este cu neputinţă să cadă în vreo rătăcire[65].

[60] Sfântul Vasile cel Mare, *Homilia în principium Proverbiorum* 7, PG 31, 401 A.
[61] *Despre numirile dumnezeieşti* IV, 9, PG 3, 705 AB.
[62] Literal: 'se face [a fi] împreună cu Dumnezeu'.
[63] Vasile cel Mare, *Epistola a II^a^. Către Grigorie Teologul* 2, PG 32, 228 A.
[64] În limbajul misteric preluat de Dionisie, *epoptul* era cel aflat pe treapta supremă a experienţei mistice.
[65] *Ibidem, loc. cit.*

[6] Ταὐτης οὖν ἀπάγειν ὁ τῆς πλάνης πατὴρ ἐπιθυμῶν ἀεὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν χωροῦσαν αὐτοῦ τὰς πλάνας ἄγειν, οὐδέπω καὶ τήμερον – ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν – εὗρε συνεργὸν διὰ χρηστολογίας ἀγωνιζόμενον ἐφελκύσασθαι πρὸς ταύτην. Νῦν δ' ὡς ἔοικεν εὗρε τοὺς συλλαμβανομένους, εἴπερ – ὡς αὐτὸς εἶπες – εἰσίν οἳ καὶ λόγους συντιθέασιν ἐνάγοντας πρὸς ταῦτα καὶ τοὺς πολλοὺς πείθειν ἐγχειροῦσιν ὡς κάλλιον ἔξω κατέχειν τοῦ σώματος προσευχόμενον τὸν νοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς τὸν ὑπεραναβεβηκότα καὶ ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, μηδ' ἐκεῖνο αἰδεσθέντες ὅπερ Ἰωάννης, ὁ τὴν πρὸς οὐρανὸν φέρουσαν *Κλίμακα* διὰ λόγων τεκτηνάμενος ἡμῖν, ὁριστικῶς καὶ ἀποφαντικῶς ἐξεῖπεν ὡς «ἡσυχαστὴς ἐστιν ὁ τὸ ἀσώματον ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων», ᾧ συνῳδὰ καὶ οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν ἐδίδαξαν ἡμᾶς. Εἰκότως· εἰ γὰρ μὴ ἔνδον τοῦ σώματος περιορίσειε, πῶς ἂν ἑαυτῷ ποιήσειε τὸν τὸ σῶμα ἐνημμένον καὶ ὡς εἶδος φυσικὸν διὰ πάσης χωροῦντα τῆς μεμορφωμένης ὕλης, ἧς τὸ ἔξω καὶ διωρισμένον οὐκ ἂν ἐπιδέξαιτο οὐσίαν νοῦ, μέχρις ἂν ἐκείνη ζώη, ζωῆς εἶδος κατάλληλος τῇ συναφείᾳ σπῶσα;

[7] Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς οὐ πνευματικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐξετάζουσιν, εἴσω τοῦ σώματος πέμπειν ἢ κατέχειν τὸν νοῦν ἀναπέφηνεν ἀναγκαιότατον τοὺς

[6] De la această cale, aşadar, tatăl rătăcirii voind pururea a-l abate pe om şi a-l duce la cea plină de rătăcirile lui, nicicând până astăzi (după câte ştim noi) nu a găsit împreună-lucrător care – prin 'cuvinte frumoase'[66] – să se lupte a-l atrage [pe om] la [calea] aceasta. Dar acum, se pare, a găsit ajutoare, de vreme ce – cum însuţi spui – unii alcătuiesc [până] şi tratate ce îndeamnă la [lucrurile] acestea şi se străduiesc[67] să îi convingă pe cei mulţi că mai bun lucru este – chiar şi celor ce au îmbrăţişat viaţa liniştită şi suită mai presus [de toate] – faptul de a ţine afară de trup mintea care se roagă, neruşinându-se nici de ceea ce Ioan – cel ce ne-a făcut nouă, prin cuvinte, scara ce duce la cer – hotărăşte şi lămureşte zicând că «isihast este cel ce se sileşte să hotărnicească zicând că «isihast este cel ce se sileşte să hotărnicească netrupescul în trup»[68], cu care în conglăsuire şi părinţii noştri duhovniceşti ne-au învăţat pe noi. Şi pe bună dreptate, că de nu şi-ar hotărnici-o înlăuntrul trupului, cum [altfel] ar face-o [să fie] în ea însăşi, pe cea care e unită [propriu-zis doar] cu trupul şi pătrunde – ca [o] *formă naturală* [ce este] – [prin] toată materia [trupului, cea astfel] ajunsă părtaşă formei[69] (că ceea ce este în afara [materiei] aceleia şi despărţit [de ea] nu poate fi sălaş al fiinţei minţii), câtă vreme [materia] aceea este vie, trăgându-şi[70] un chip de viaţă potrivit unirii [acesteia][71]?

[7] Vezi, frate, că şi celor ce cercetează [lucrurile] omeneşte, nu doar duhovniceşte, [le] apare [a fi] de cea mai mare trebuinţă ca aceia care şi-au ales a fi cu adevărat ai lor înşişi

[66] *Romani* 16, 18.

[67] Precum se spune la începutul tratatului, în întrebare; este vorba de Varlaam şi adepţii lui.

[68] Vezi *Scara* 27, PG 88, 1097 B.

[69] Prin prisma binomului filosofic materie~formă, în fraza de faţă mintea este – în cazul omului – însuşi factorul constitutiv al trupului, care 'încheagă' materia trupului (sau: este forma-*eidos* care o închipuie), dându-i formă şi inducând în ea o viaţă compatibilă cu această coexistenţă minte~trup.

[70] De la fiinţa minţii.

[71] Înţelesul frazei ar fi următorul: de vreme ce – cum s-a spus şi în capitolul anterior – mintea (ca *lucrare*), ieşind din trup, se împrăştie, se fărâmiţează şi se risipeşte în cele dinafară, luând forma acestora şi înstrăinându-se de propria ei *fiinţă* (cea rezidentă strict în trupul însufleţit şi configurat şi 'format' de ea însăşi), reiese că, cel ce voieşte – în răstimpul vieţii pământeşti, câtă vreme trupul este viu – să fie propriu-zis stăpân pe mintea sa (pe de-a-ntregul, atât asupra minţii-*fiinţă*, cât şi a minţii-*lucrare*), să o 'unifice' şi să o curăţească de străinele întipăriri, spre a o purta astfel spre Dumnezeu Cel Unul şi fără de formă, acesta trebuie să îşi 'limiteze' lucrarea minţii doar la 'volumul' propriului trup, adică la lăcaşul – din punct de vedere ontologic – al fiinţei minţii.

προηρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καὶ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχούς; Τὸ δ' εἰς ἑαυτοὺς μάλιστα τοὺς εἰσαγομένους βλέπειν εἰσηγεῖσθαι καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν οὐκ ἀπὸ τρόπου. Τὸν γὰρ μήπω θεωρητικὸν ἑαυτοῦ μηχανοῖς τισι πρὸς ἑαυτὸν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειέ τις εὖ φρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσαμένοις καὶ συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δὲ καὶ συνεχῶς αὐτοὺς αὖθις τοῦτον ἐπανάγειν, λανθάνει δ' ἀγυμνάστους ὄντας δυσθεωρητότατος καὶ εὐκινητότατος ἁπάντων ὤν, διὰ τοῦτο τῇ πυκνὰ διαχεομένῃ καὶ ἐπαναγομένῃ εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσίν οἳ παραινοῦσι καὶ ἐπέχειν τι μικρόν, ὡς κἀκεῖνον συνεπίσχοιεν τηροῦντες ἐν αὐτῇ, μέχρις ἂν σὺν Θεῷ ἐπὶ τὸ κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόιτον πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀμιγῆ τὸν οἰκεῖον νοῦν ποιήσαντες δυνηθῶσιν ἀκριβῶς εἰς «ἑνοειδῆ συνέλιξιν» συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴδοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἑπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ῥέμα γὰρ εἴσεσί τε καὶ ἔξεισι τουτὶ τὸ Πνεῦμα κἀπὶ πάσης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχαζόντων σώματι καὶ διανοίᾳ. Πνευματικῶς γὰρ οὗτοι σαββατίζοντες καὶ ἀπὸ πάντων τῶν οἰκείων ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφικτόν, πᾶν μὲν τὸ μεταβατικὸν καὶ διεξοδικὸν καὶ πεποικιλμένον περὶ τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιροῦσιν ἔργον

[72] În greceşte *μοναχός* înseamnă *singuratic, solitar*; aşadar: neamestecat cu nimic străin, ne-întipărit de nimic exterior lui.
[73] Vezi în paragraful 12 referinţele la scrierile lui Simeon noul Teolog şi Nichifor ('din singurătate'). Vezi *Metoda sfintei rugăciuni*, ed. Hausherr, *OCA*, 9, 2, 1927, p. 164.
[74] Se foloseşte aici imaginea din antichitatea greco-romană, unde, înainte de a se lupta, atleţii se dezbrăcau şi se ungeau cu ulei.
[75] Adică: pe minte.
[76] Adică: în răsuflare; vezi Simeon noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, Hausherr, *Orient. Chr.* 9, 2, 1927, p. 164.
[77] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeieşti* IV, 9, PG 3, 705 A.
[78] Adică: diminuarea majoră a ritmului respiraţiei.
[79] «lucrurile»: lucrările, activităţile.

– şi, după cum le este numele, [a fi] monahi[72] şi după omul cel dinăuntru – să trimită şi să ţină mintea înlăuntrul trupului? Şi nu fără noimă este faptul de fi îndemnaţi începătorii să privească mai ales la ei înşişi şi, prin răsuflare, să îşi trimită mintea înlăuntru[73] – că nimeni din cei cu cuget sănătos nu s-ar da înapoi [şi] de la a folosi anumite meşteşuguri spre a-şi aduna mintea, cea încă nevăzută lui. De vreme ce, aşadar, celor de curând dezbrăcaţi spre lupta aceasta[74], chiar şi adunându-şi-o, [aceasta] necontenit sare afară, trebuie deci neîncetat ca ei să o adune iarăşi; dar, scăpându-le [ea] celor neîncercaţi, fiind cea mai anevoie de văzut şi cea mai lesne mişcătoare din toate [câte sînt], sînt, pentru aceasta, unii [părinţi] care îndeamnă la a lua aminte la des risipita [în afară] şi [iarăşi] adunata [înlăuntru] suflare şi a o opri puţin, ca şi pe aceea[75] să o oprească, ţinând-o [aţintită] în aceasta[76], până când cu [ajutorul lui] Dumnezeu propăşind la ceea ce e mai bun, mintea făcându-şi-o neieşită la cele dimprejurul ei şi neamestecată [cu acelea], vor putea cu adevărat a o aduna în «înfăşurare de-un chip»[77]; iar [starea] aceasta[78] se poate vedea şi că urmează de la sine luării-aminte a minţii; că duhul [sau suflul] acesta [le] intră şi [le] iese liniştit – chiar şi în [vremea a] tot gândul războitor – îndeosebi celor ce se liniştesc cu trupul şi cugetul; că aceştia, intrând în sabatul duhovnicesc şi odihnindu-se de toate lucrurile lor[79], cât e cu putinţă, ridică[80] tot lucrul strămutător [sau metabatic][81], şi desfăşurător[82], şi felurit[83] al puterilor sufleteşti – cel [îndeletnicit] cu

[80] «ridică»: 'ardică', smulg, suprimă, opresc.
[81] «lucrul metabatic»: lucrarea metabatică; vezi termenul acesta şi în *Epistola I[a] către Varlaam* 34, în formula «μεριστὴ καὶ μεταβατικὴ ἐπιστήμη (ştiinţa împărţită şi metabatică), însemnând ştiinţa care studiază obiectul cunoaşterii tăindu-l în părţi ('ştiinţa împărţită') şi strămutându-se de la o parte la alta ('ştiinţa metabatică', de la *μετάβασις* = trecere, mutare).
[82] Adică: discursiv; vezi şi *Epistola I[a] către Varlaam*, paragrafele 42 şi 51, GA, p. 176 şi 190.
[83] «felurit»: care variază, care nu este uniform; în traducerile vechi apare şi varianta 'pestriţ'.

καὶ τὰς αἰσθητικὰς πάσας ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν ἁπλῶς σώματος ἐνέργειαν, ἥτις ἐφ' ἡμῖν, ἥ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως ὥσπερ καὶ τὸ ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν.

[8] Ταῦτα δὲ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως καὶ ἀπεριμερίμνως ἕπεται· τῇ γὰρ τελέᾳ πρὸς ἑαυτὴν εἰσόδῳ τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταυτὶ πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς δ' ἀρχομένοις ἓν οὐδὲν τῶν εἰρημένων ἴδοις ἂν ἀμογητὶ περιγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἕπεται τὸ ὑπομένειν («ἡ γὰρ ἀγάπη πάντα στέγει»), ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα κατορθοῦν βίᾳ τὴν ὑπομονήν, ὡς δ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀγάπην φθάσωμεν, οὕτω κἀπὶ τούτων ἔχει. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων λέγειν; Πάντες γὰρ οἱ πεπειραμένοι γελῶσι τοὺς ἐξ ἀπειρίας ἀντινομοθετοῦντας· τῶν γὰρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλὰ πόνος καὶ ἡ διὰ πόνων πεῖρα διδάσκαλος, αὐτή τε καρπουμένη τὸ συμφέρον καὶ τῶν φιλονείκων τε καὶ φιλενδείκτων τοὺς ἀκάρπους ἀποστρεφομένη λόγους. Ἐπεὶ δὲ καί, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράβασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειέ τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθεῖαν ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τῷ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κἀκεῖσε περιάγειν, ἀλλ'

[84] Sau: ridică tot lucrul strămutător [sau metabatic] şi desfăşurător şi felurit [sau pestriţ], cel iscat de cunoaşterile [proprii] puterilor sufleteşti.
[85] Adică: percepţiile sensibile, făcute de simţuri.
[86] Termenii *ἐφ' ἡμῖν* (*'în puterea noastră'*) şi οὐκ *ἐφ' ἡμῖν* (*'nu în puterea noastră'*), referitor la lucrările sau activităţile omului (adică: *la liberă alegere* sau *obligatorii*), sînt stoici. Sfântul Grigorie accentuează aici atât de mult restrângerea tuturor nevoilor, încât cere şi controlul asupra activităţilor 'ce nu stau cu totul în puterea noastră', precum respiraţia.
[87] Sau: prin isihie. Adică: celor sporiţi acestea le survin – aşa zicând – de la sine.
[88] *I Corinteni* 13, 7.
[89] Adică: doar cel ce se sileşte (se forţează) pe sine însuşi reuşeşte dobândirea virtuţii răbdării.

cunoaşterile[84] –, şi toate cuprinderile simţite[85], şi, pe scurt, toată lucrarea trupului care stă în puterea noastră [a o opri], iar pe cea care nu stă cu totul în puterea noastră – precum şi faptul de a răsufla – [o împuţinează] atât cât ne este cu putinţă [nouă oamenilor][86].

[8] Iar toate acestea fără osteneală şi grijă urmează celor ce au sporit în liniştire[87], pentru că prin desăvârşita intrare în sine a sufletului negreşit că acestea vin, astfel, de la sine – pe când începătorilor nu vei vedea întâmplându-se lor fără trudă nimic dintre cele spuse. Aşadar, precum dragostei urmează [faptul de] a răbda (că «dragostea toate le suferă»[88]), iar răbdarea se izbândeşte cu sila, precum am fost învăţaţi noi [de părinţi][89], ca prin aceasta să ajungem la dragoste, [tot] aşa [se întâmplă] şi în [lucrurile] acestea. Şi ce trebuinţă este a mai vorbi despre acestea? Că toţi cei încercaţi îşi râd de cei care – din necercare[90] – legiuiesc împotrivă[91]; că dascălul acestora[92] nu cuvântul este, ci osteneala[93] şi cercarea [cea dobândită] prin osteneli, care [cercare] rodeşte ceea ce le este de folos şi se scârbeşte de cuvintele neroditoare ale iubitorilor de a birui în dispute şi de a fi priviţi [de lume]. Şi fiindcă – precum zice despre acestea unul din [sfinţii] cei mari – 'după călcarea [poruncii] omului celui dinlăuntru îi stă în fire să ia chipul poziţiilor dinafară'[94], cum nu i-ar fi de mult ajutor celui ce se sârguieşte a-şi aduna[95] mintea în sine însăşi (ca să se mişte nu [după] mişcarea în linie dreaptă, ci [după] cea circulară şi

[90] Perechea *încercaţi~necercare* înseamnă *experimentaţi~lipsă de experienţă*; odinioară era redată şi prin *ispitiţi~neispitire*.
[91] Adică: susţin – şi caută să impună – o părere contrară.
[92] Al celor experimentaţi, adică.
[93] Sau 'durerea'.
[94] Spusa aceasta, citată – se pare – liber, apare şi în *Epistola a II[a] către Varlaam* 50, GA, p. 188; vezi Macarie, *Omilii* 16, PG 34, 617 D; Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1133 B; *ibidem* 25 (PG 88, 1000 D-1001 A).
[95] Verbul grecesc înseamnă şi *a încolăci, a face ghem*, ceea ce este foarte potrivit cazului de faţă, în care mişcarea în linie dreaptă a minţii este prefăcută de isihast într-una circulară.

οἷον ἐρείσματί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκείῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὥσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον ἐφικτόν, συνελίττειν ἑαυτόν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένῃ ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καὶ τὴν δι' ὄψεως ἔξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἴσω πέμψει διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ἡ τοῦ νοητοῦ θηρὸς δύναμις ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρός, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας ἐκεῖ τὸ κράτος ἔχοντος καὶ νομὴν αὐτῷ διδόντος, διατί μὴ τὸν ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον, αὐτοῦ δι' εὐχῆς ὡπλισμένον, ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μὴ τὸ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας πνεῦμα πονηρὸν ἀπελαθέν, μεθ' ἑτέρων ἑπτὰ πονηροτέρων πνευμάτων ἐπιστρέψαν, αὖθις ἐγκατοικισθῇ καὶ γένηται τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;

[9] «Πρόσεχε σεαυτῷ», φησίν ὁ Μωϋσῆς· παντὶ δηλονότι, οὐ τινὶ μὲν τῶν σῶν, τινὶ δ' οὔ. Διὰ τίνος; Τοῦ νοῦ πάντως. Οὐδενὶ γὰρ ἄλλῳ δυνατὸν προσέχειν ἑαυτῷ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίστησον καὶ ψυχῇ καὶ σώματι τὴν φυλακήν· δι' αὐτῆς γὰρ καὶ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγήσῃ ῥᾳδίως. Σεαυτοῦ τοίνυν πρόστηθι, σεαυτῷ ἐπίστηθι, σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δὲ προΐστασο καὶ ἐπισκέπτου καὶ ἔταζε· καὶ γὰρ οὕτω τὴν σάρκα ἀφηνιάζουσαν ὑποτάξεις τῷ πνεύματι καὶ «ῥῆμα κρυπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μήποτε γένηται». «Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος»,

[96] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeieşti* IV, 8, PG 3, 704 D.
[97] Vezi Simeon noul Teolog, *Metoda sfintei rugăciuni*, Hausherr, p. 164. În mod asemănător înfăţişează metoda aceasta sfântul Grigorie şi în *Epistola a II[a] către Varlaam* 50, GA, p. 188.
[98] Literal *a se înfăşura*; este termenul areopagitic folosit mai sus (*συνέλιξις*).
[99] Adică fiara nu de pe tărâmul simţurilor trupeşti, ci din cel al simţirii minţii, '[cu]prinsă' cu mintea, deci 'înţeleasă' cu mintea, netrupească; în limbaj occidental *inteligibilă*; în vechile traduceri liturgice apare şi varianta *de gând* sau *gândită*.
[100] Afinitatea fiară~pântece este şi la *Tit* 1, 12. [101] «Acesteia»: a minţii.
[102] *Romani* 7, 23. [103] *Tit* 3, 5. [104] *Matei* 12, 45; *Luca* 11, 26.

nerătăcită[96]) faptul de a nu îşi purta ochiul încolo şi încoace, ci a-l propti, ca într-un reazem, în pieptul sau în buricul său[97]? Că pe lângă faptul de a se ghemui[98] pe dinafară, ca într-un cerc, pe cât se poate, asemenea râvnitei mişcări în sine însăşi a minţii, printr-o astfel de poziţie a trupului va trimite înlăuntrul inimii şí puterea minţii cea prin vedere vărsată în afară. Iar dacă şi puterea fiarei celei înţelese cu mintea[99] [este] întru buricul pântecelui – acolo avându-şi stăpânia legea păcatului şi [acolo] dându-i păşune acesteia[100] – pentru ce să nu [îi contra]punem [acolo] legea minţii – întrarmată prin rugăciunea acesteia[101] – cea potrivnică [legii] aceleia[102], ca nu cumva duhul viclean, alungat prin baia naşterii de-a doua[103], cu alte şapte duhuri viclene întorcându-se, iarăşi să se sălăşluiască [acolo] şi să se facă cele de pe urmă mai rele decât cele dintâi[104]?

[9] «Ia aminte *la tine însuţi*»[105], zice Moisí – pe de-a-ntregul adică, nu doar la unele [părţi] dintr-ale tale, iar de altele nu. Prin ce? Negreşit că prin minte, că prin nimic altceva nu este cu putinţă a lua aminte la tine însuţi pe de-a-ntregul. Pe aceasta, dar, pune-o pază şí sufletului, şí trupului, pentru că prin aceasta lesne te vei izbăvi de patimile cele rele – şí de cele trupeşti, şí de cele sufleteşti. Aşadar, înaintea ta însuţi pune-te [scut], ţie însuţi pune-te veghetor, pe tine însuţi cercetează-te – [sau] mai degrabă ocroteşte-te, şi cercetează-te, şi cearcă-te[106] – pentru că astfel vei supune duhului trupul

[105] *Deuteronom* 15, 9; substantivul corespunzător verbului grecesc de aici (*πρόσεχε*) – *προσοχή* (*atenţie*) – este cel folosit curent în scrierile isihaste, şi datorită afinităţii acustice cu termenul *προσευχή* (*rugăciune*); vezi, pildă, însuşi titlul antologiei de texte patristice de la sfârşitul *Filocaliei* greceşti: *Περὶ προσευχῆς καὶ προσοχῆς* (*Despre rugăciune şi luare aminte*).
[106] Parafrazând spusa lui Moisí – constând dintr-un verb activ (*πρόσεχε*) însoţit de pronume (*σεαυτῷ*) – sfântul Grigorie foloseşte şi el, mai întâi, verbe active însoţite de pronume; mai apoi, însă, lămurind, optează pentru verbe medio-pasive, fără pronume; pasajul e dificil de redat în româneşte (pr. Stăniloae, de pildă, din cele şase verbe de aici, păstrează doar două).

τῶν πονηρῶν δηλονότι καὶ πνευμάτων καὶ παθημάτων, «ἀναβῇ ἐπὶ σέ», φησίν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον σου μὴ ἀφῇς», τουτέστι μὴ ψυχῆς μέρος, μὴ μέλος σώματος ἀνεπίσκοπον ἐάσῃς. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερον διαγενήσῃ καὶ «τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφρούς», ὡς αὐτὸς ταῦτα προετάσας, ἀνεξετάστως παραστήσῃ μετὰ παῤῥησίας. «Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα». Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ παθὼν μακάριον ἐκεῖνο πάθος, καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἐρεῖς ὅτι «σκότος οὐ σκοτισθήσεταί ἀπὸ σοῦ καὶ νὺξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεταί μοι ὅτι σὺ ἐκτήσω τοὺς νεφρούς μου». Οὐ τὸ τῆς ἐμῆς, φησί, ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικὸν ὅλον σὸν εἰργάσω, ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἐν τῷ σώματι ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζώπυρον πρὸς τὴν ἐμποιοῦσαν ἐπιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σὲ ἀνέπτη καὶ σοῦ ἐξήρτηται καὶ σοὶ κολλᾶται. Ὡς γὰρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καὶ φθαρτῶν ἡδονῶν ἀνεχομένοις τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὅλον κενοῦται πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο ὅλοι σάρκες γίνονται καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον οὐκ ἔνι καταμένειν ἐν αὐτοῖς, οὕτω τοῖς ἀνυψώσασι τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεόν καὶ τοῦ θείου πόθου τὴν ψυχὴν ἐξηρτημένοις, καὶ ἡ σάρξ μετασκευαζομένη συνανυψοῦταί τε καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καὶ κτῆμα καὶ αὐτὴ γίνεται καὶ οἴκημα Θεοῦ, μηκέτ' ἐνοικουροῦσαν ἔχουσα τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν, μηδὲ κατὰ τοῦ πνεύματος ἐπιθυμοῦσα.

[10] Τίς δὲ καὶ ὁ μᾶλλον ἐπιτήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκὸς καὶ νοῦ; Οὐχ ἡ σάρξ, ἐν ᾗ καὶ ὁ

[107] *Deuteronom* 15, 9. Am tradus ῥῆμα prin „lucru", nu „cuvânt" sau „grai", deoarece dintre aceste două înțelesuri ale ebraicului *davar* acesta pare mai logic în contextul dat.
[108] *Ecclesiastul* 10, 4.
[109] *Psalmii* 7, 10; vezi și *Ieremia* 17, 10.
[110] *I Corinteni* 11, 31.
[111] *Psalmii* 138, 12-13; semnalăm că actuala variantă oficială ortodoxă a Bibliei românești traduce, greșit, pe ἐκτήσω (de la verbul κτάομαι, de

nărăvaș și 'lucru ascuns nicicând nu se va face în inima ta'[107]. «Dacă duhul celui ce împilează», adică al relelor patimi și duhuri, «va sui asupra ta» – zice Ecclesiastul –, «nu lăsa loc al tău»[108], adică nu lăsa fără cercetare nici parte a sufletului, nici mădular al trupului; că astfel și vei petrece mai presus de duhurile ce bântuie din jos, și Celui ce «cearcă inimile și rărunchii»[109] – fiindcă mai dinainte însuți ți le-ai cercat – cu îndrăznire te vei înfățișa, nemaiurmând a-ți fi cercate; «că de ne-am judeca pe noi înșine, nu am mai fi judecați»[110], zice Pavel undeva; și, pătimind acea dumnezeiască patimă a lui David, și tu vei zice către Dumnezeu că 'întunericul nu se va întuneca de la Tine și noaptea ca ziua mi se va lumina, că tu ai dobândit rărunchii mei'[111]; nu zice [că] 'doar partea poftitoare a sufletului întreagă ai făcut-o a Ta', ci și [că], 'de este în trup vreo scânteie a poftei acesteia, întoarsă la [sufletul] ce a născut-o, prin acesta la Tine s-a ridicat în zbor, și de Tine stă atârnat, și de Tine se lipește'. Că precum celor dedați plăcerilor simțite și stricăcioase partea poftitoare a sufletului [li] se varsă întreagă către trup și, pentru aceasta, se fac pe de-a-ntregul trupuri și Duhul lui Dumnezeu – precum este scris – nu poate rămâne în ei[112], [tot] așa și celor ce și-au înălțat mintea la Dumnezeu și și-au atârnat sufletul de dumnezeiasca poftă, [acestora] și trupul, prefăcându-se[113], se împreună-înalță și [se] împreună-desfată de dumnezeiasca împărtășire și se face – și el – dobândire[114] și sălaș lui Dumnezeu, nemaiavând încuibată în el vrăjmășia față de Dumnezeu și nemaipoftind împotriva Duhului.

[10] Și care este, dintre minte și trup, cel mai potrivit loc pentru duhul ce suie din jos asupra noastră? [Oare] nu

unde vine și κτῆμα, cel folosit puțin mai jos) prin *ai zidit* (de la κτίζω), anulând sfântului Grigorie posibilitatea exegezei de față. Probabil diferența reiese din textul masoretic.
[112] *Facerea* 6, 4. [113] Sau *reîntocmindu-se, realcătuindu-se.*
[114] Adică *proprietate, posesie.*

ἀπόστολός φησι μηδὲν ἀγαθὸν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τὸν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν; Ταύτην οὐκοῦν καὶ μᾶλλον δεῖ μηδέποτ' ἀφεῖσθαι προσοχῆς. Πῶς γὰρ ἂν ἡμῶν εἴη, πῶς δ' ἂν μὴ ἀφῶμεν ταύτην, πῶς δ' ἂν ἀποκρουσαίμεθα τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλισθ' οἱ μήπω πνευματικῶς εἰδότες ἀντεπιέναι τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, εἰ μὴ καὶ διὰ τοῦ ἔξω σχήματος ἡμᾶς αὐτοὺς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καὶ τί λέγω τοὺς ἄρτι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καὶ τῶν τελεωτέρων εἰσιν οἳ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν εὐήκοον τὸ θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον τῶν μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος Ἠλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυετῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν αὐχμόν. Οὗτοι δέ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ' ὧν ἀκηκοέναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τὴν τῶν φαρισαίων νόσον, διὸ καὶ τὸ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου, δηλαδὴ τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ καθαίρειν οὐκ ἐθέλωσι καὶ ταῖς πατερικαῖς μὴ στοιχοῦντες παραδόσεσι σπεύδουσιν αὐτοὶ προκαθῆσθαι πάντων ὡς καινοὶ νομοδιδάσκαλοι· τό τε σχῆμα τῆς δεδικαιωμένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοί τε ἀπαξιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους τῶν εὐχομένων παραινοῦσι μὴ προσίεσθαι· καθάπερ γὰρ ἐν εὐαγγελίοις φησίν ὁ Κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἆραι»· τοῦτον δὴ ζηλοῦσι οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὔχεσθαι προσέχοντες τὴν ὄψιν.

[115] *Romani* 8, 11.

[116] Literal *celor duhovniceşti ai vicleniei*.

[117] Expresia *εὐήκοον ἔχειν τὸ θεῖον* (*bine-ascultător a avea dumnezeiescul*) foloseşte, aşadar, nu scripturisticul *θεός* (dumnezeu), ci filosoficul-păgân *θεῖον* (*divinul* sau *divinitatea*); ca atare expresia se regăseşte la sfântul Ioan Hrisostom (*In catenas sancti Petri* 19.21-23); corespunde clasicei «εὐμενὲς… τὸ θεῖον» (Thucydide, Porphyrius), preluată de Părinţi (Grigorie Teologul, Vasile cel Mare) şi mai apoi de imnografie (vezi, de pildă, podobia *Casa Efratului*); *εὐήκοον* apare şi în rugăciunea Heruvicului, tradus fiind prin *binevoitor*.

trupul, în care şi apostolul zice că nimic bun nu locuieşte până a se sălăşlui legea vieţii[115]? Aşadar, mai ales acesta nu trebuie să fie scăpat vreodată din luarea-aminte [asupra lui], căci cum va fi al nostru? Şi cum [să facem] să nu-l scăpăm? Şi cum vom [împiedica şi] da înapoi suişul spre el al celui viclean, mai ales cei ce încă nu ştim a ne împotrivi duhovniceşte duhurilor vicleniei[116], de nu ne vom învăţa a lua aminte la noi înşine şi prin poziţia [noastră] cea dinafară? Şi ce zic doar de cei ce de curând s-au apucat [de lucrul acesta], când sînt unii şi dintre cei mai desăvârşiţi care, folosindu-se în rugăciune de poziţia aceasta, bine-ascultător avut-au Dumnezeiescul[117] – nu doar din cei de după Hristos, dar şi din cei dinaintea venirii Lui la noi? Că şi însuşi Ilie cel preadesăvârşit în theoptie [adică în vederea de Dumnezeu], capul pe genunchi punându-şi-l şi astfel mintea – mai nepregetătoare [devenită] – în sine însăşi şi în Dumnezeu adunând-o, secета aceea cea de mulţi ani a dezlegat-o[118]. Iar aceştia – de la care zici că ai auzit aşa ceva – mie îmi pare, frate, că bolesc de boala fariseilor, fapt pentru care nici partea dinlăuntru a paharului[119] – adică inima – nu voiesc a şi-o cerceta şi curăţi, şi se şi silesc – nepăşind după predaniile părinteşti – a şedea ei mai înainte de toţi[120], ca nişte noi învăţători-de-lege, iar poziţia acelei îndreptăţite rugăciuni vămeşeşti[121] – precum zice Domnul în Evanghelii: «iar acela nu voia nici ochii să şi-i ridice la cer»[122] – aceştia o disprețuiesc şi îi îndeamnă şi pe ceilalţi – dintre cei ce se roagă – să n-o primească; [or] tocmai pe aceasta o râvnesc cei ce atunci când se roagă au privirea [aţintită] la sineşi.

[118] Vezi *III Împăraţi* 18, 42-45; frază asemănătoare vezi şi în *Epistola a II^a^ către Varlaam* 49, redactată probabil în aceeaşi perioadă, GA, p. 266.

[119] *Matei* 23, 25; *Luca* 11, 39.

[120] Vezi *Matei* 23, 6, *Marcu* 12, 39, *Luca* 20, 46.

[121] «îndreptăţitei»: după mărturia Domnului despre vameş; vezi *Luca* 18, 14.

[122] *Luca* 18, 13.

[11] Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους τούτους ὀνομάζοντες, πρὸς τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι (τίς γὰρ ποτε τούτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγει τὴν ψυχήν;) πρὸς γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους, καὶ ὑβριστὰς τῶν ἐπαινουμένων σφᾶς αὐτοὺς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτὰς τῶν σφαλλομένων, οὐδ' ἡσυχίας ἕνεκεν καὶ ἀληθείας, ἀλλὰ κενοδοξίας χάριν γράφοντας, οὐδ' ἵνα πρὸς νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἐπαγάγωσιν. Αὐτὸ γὰρ τὸ ἔργον καὶ τοὺς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους τούτου παντὶ τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πράξεως ἐξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ῥᾳδίως καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ κοιλίας μου» καὶ τὸν εἰρηκότα πρὸς Θεὸν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» κοιλιοψύχους ἂν προσαγορεύσεται καὶ κοινῇ πάντας διαβάλοιεν τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερὰ καὶ θεῖα καὶ πνευματικὰ τυποῦντας καὶ καλοῦντας καὶ ἀνιχνεύοντας. Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν παρὰ τοῦτο βλάβος ἐποίσουσιν οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μακαρισμῶν πρόξενοι γενήσονται καὶ μείζονος προσθήκης τῶν ἐν οὐρανοῖς στεφάνων, αὐτοὶ δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μένουσι καὶ οὐδὲ πρὸς τὰς σκιὰς ἔξουσιν ἀτενίζειν τῆς ἀληθείας, πολὺ δὲ τὸ δέος μὴ καὶ δίκην τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτοὺς τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

[123] Varlaam îi numea, de regulă, pe isihaşti 'evhiţi (rugăcioşi)' sau 'masalieni'; se pare, însă, că într-o fază anterioară a disputei – până în 1339 – îi numea, în derâdere, şi 'omfalopsíhi (cu-sufletul-în-buric)'; vezi *Epistola a II[a] către Varlaam* 50: «amarnic învinuitor al lor s-a făcut în sinod, numindu-i pe aceştia 'cu sufletul în buric'», GA, p. 268.

[124] Adică: de linişte sau liniştire.

[125] Varlaam spune (*Către Ignatie*, Schirò 318, 76 şi urm.) că trezvia este acceptabilă doar dacă duce la omorârea părţii pătimitoare; dar dacă goleşte sufletul de *φρόνησις*, umplându-l de *φρόνημα*, atunci trebuie căutat alt fel de trezvie.

[11] Iar cei ce îi numesc pe aceştia 'cu-sufletul-în-buric'[123], pe lângă faptul că – [e] limpede – îi calomniază pe cei pe care îi învinovăţesc (pentru că cine dintre aceştia zice vreundeva că sufletul este în buric?); pe lângă faptul, deci, de a fi dovediţi că în mod calomniator [îi] atacă [pe aceia], şi necinstitori ai [lucrurilor] celor de laudă pe ei înşişi s-au arătat a fi – iar nu îndreptători ai [lucrurilor] celor greşite – şi a scrie nu [din dragoste] de isihie[124] şi adevăr, ci de dragul slavei deşarte, nici spre a călăuzi la trezvie, ci spre a abate de la trezvie[125]; fiindcă [pe] acest lucru şi pe cei ce cu grijă s-au apucat de el se silesc în tot chipul a-i face de râs [doar] pe temeiul faptei ce-i este potrivită înafară[126]; iar unii ca aceştia şi pe cel ce a spus: «legea lui Dumnezeu în mijlocul pântecelui meu»[127], şi pe cel ce a zis către Dumnezeu că «pântecele meu suna-va ca o alăută, şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»[128] i-ar numi – fără a sta pe gânduri – 'cu sufletul în pântece' şi i-ar batjocori laolaltă pe toţi care prin simboluri pe cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi duhovniceşti le închipuie, şi le numesc, şi le adulmecă[129]; dar acelora nici o vătămare nu le va veni de aici, ba [defăimătorii] chiar le vor fi pricinuitori de fericiri şi de mai mare adaos de cununi în ceruri, pe când aceştia vor rămâne în afara sfintelor acoperăminte, şi nici la umbrele adevărului nu vor avea cum căuta [cu ochii][130], şi mult mă tem ca nu cumva să şi plătească [cu] osândă veşnică, pentru că nu doar s-au despărţit pe sineşi de sfinţi, dar s-au şi aruncat asupră-le prin cuvânt.

[126] Este vorba despre fapta de a privi la ei înşişi, despre practica privirii spre buric, foarte potrivită scopului adunării minţii de la cele dinafară în cele dinlăuntru.

[127] *Psalmii* 39, 8; în ediţia oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta rămâne înlăuntru inimii mele'.

[128] *Isaia* 16, 11; vezi mai sus 1,2,1, nota 17.

[129] Sfântul Grigorie distinge între simboluri naturale şi simboluri nenaturale; vezi III, 1, 14.

[130] Notăm că paragraful corespunde aproape cuvânt cu cuvânt cu pasajul din *Epistola a II[a] către Varlaam* 50; «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonică.

[12] Συμεῶνος γὰρ τοῦ νέου θεολόγου τὸν *Βίον* οἴσθα, θαῦμά τε ὄντα πάντα σχεδὸν καὶ δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑπὸ Θεοῦ δεδοξασμένον, τά τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμματα ζωῆς εἰπών τις, οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ προσήκοντος, καὶ Νικηφόρον δὲ τὸν ὅσιον ἐκεῖνον, ὅς, πολυετῆ χρόνον ἐν ἠρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ διενεγκών, ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐμφιλοχωρήσας καὶ ἀπασχολήσας ἑαυτόν, ἐκ πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν συνειλοχώς, τὴν νηπτικὴν ἡμῖν αὐτῶν παραδέδωκε πρᾶξιν. Οὗτοι τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνατρέπειν φῄς τινας σαφῶς τοῖς προαιρουμένοις εἰσηγοῦνται. Καὶ τί λέγω τοὺς παλαιοὺς τῶν ἁγίων; Ἄνδρες γὰρ μικρῷ πρὸ ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καὶ ἀποδεδειγμένοι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου τοῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οἰκείου παρέδωκαν, τόν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καὶ τῆς ἀληθείας τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλέστατον ἐφ' ἡμῶν ἀνεκήρυττον τὸν φερωνύμως Θεόληπτον ἐκεῖνον ἀκούεις, τὸν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπὸ ταύτης ὡς ἀπὸ λυχνίας τὸν κόσμον φωτίσαντα, τὸν Ἀθανάσιον ἐκεῖνον, ὃς ἐπ' ἐνιαυτοὺς οὐκ ὀλίγους τὸν πατριαρχικὸν ἐκόσμησε θρόνον, οὗ καὶ τὴν σορὸν ὁ Θεὸς ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκεῖνον τὸν ἐξ Ἰταλῶν, τὸν τοῦ μεγάλου ζηλωτὴν Νείλου, τὸν Σελιώτην καὶ τὸν Ἠλίαν, τοὺς μηδὲν ἀποδέοντας ἐκείνου, Γαβριὴλ καὶ Ἀθανάσιον, τοὺς καὶ προφητικοῦ χαρίσματος ἠξιωμένους. Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις καὶ πολλοὺς ἄλλους πρὸ αὐτῶν τε καὶ σὺν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτοὺς γεγονότας, ἐπαινοῦντας καὶ παραινοῦντας, κατέχειν τοὺς βουλομένους τὴν παράδοσιν ταύτην, ἣν 'οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας', οἱ μηδ' ἴχνος ἡσυχίας εἰδότες, μηδ' ἀπὸ πείρας,

[131] *Viața lui Simeon*, ed. Hausherr, *Orient. Chr.* 12, 45, 1928.
[132] Amintim că 'noul Teolog' înseamnă 'noul Grigorie [Teologul]'; tot astfel, şi sfântul Grigorie Palama a fost numit 'noul Hrisostom'.
[133] Aşadar – pe lângă *Metodă* – sf. Grigorie citise şi alte scrieri ale lui Simeon.
[134] În sensul scripturisticului 'cuvintele vieții' (*Ioan* 6, 68).
[135] Adică: ale Părinților, 'patristice'.

[12] Că ştii viața lui Simeon[131], a noului Teolog[132] (întreagă fiind, putem zice, o minune şi [întreagă] slăvită de către Dumnezeu cu minuni mai presus de fire), ale cărui scrieri[133] 'scrieri ale vieții'[134] de le-ar numi cineva, nu ar greşi; şi pe Nichifor, cuviosul acela care, vreme de mulți ani în linişte şi în isihie petrecând, mai apoi şi în părțile mai pustii ale sfântului Munte [cu bucurie] sălăşluindu-se şi îndeletnicindu-se [cu aceasta], din toate zicerile părinteşti[135] culegând, nouă înşine ne-a predat această faptă trezvitoare[136]; aceştia, dar, [tocmai] lucrul acesta – pe care spui că unii îl răstoarnă[137] – îl înfățişează limpede celor ce voiesc [să audă]. Şi ce zic [doar de] sfinții vechi? Că bărbați [ce au trăit] puțin înaintea noastră – mărturisiți[138] şi dovediți întru puterea Duhului sfânt – cu gura lor ne-au predat nouă acestea, iar pe teologul acesta[139] cu adevărat Teolog şi văzător preanegreşit[140] al adevărului tainelor lui Dumnezeu ni l-au vestit nouă [a fi]: l-ai auzit pe acel [vestit] Theolipt – cel pe drept numit aşa[141] – întâistătătorul Filadelfiei (mai bine zis pe cel ce din [Filadelfia] aceasta ca dintru un sfeşnic a luminat lumea); pe acel [vestit] Athanasie, care nu puțini ani a împodobit tronul patriarhal, ale căruia moaşte Dumnezeu i le-a şi cinstit; pe acel [vestit] Nil, cel [cu obârşia] din itali[eni], Seliotul, râvnitorul marelui Nil, şi pe Ilie, [care] cu nimic [nu sînt] mai prejos decât acela[142]; pe Gavriil şi pe Athanasie, cei şi de harisma proorocească învrednițiți? Pe toți aceştia, [cum] şi pe mulți alții dinaintea lor, şi din vremea lor, şi de după ei, negreşit îi auzi lăudând – şi îndemnând la – [faptul de] a ține, cei ce voiesc, predania aceasta, pe care 'noii învățători ai isihiei' – care nici urmă de isihie nu cunosc şi care nu din cercare dau sfaturi, ci din

[136] Sau: 'această practică neptică'; scrierea în care Nichifor îşi justifică metoda sa prin citate patristice este *Despre paza inimii* – P.G. 147, 945:66.
[137] Sau: 'îl combat'.
[138] Adică: recunoscuți.
[139] E vorba de Simeon.
[140] Adică: foarte sigur.
[141] Θεόληπτος (*Theolipt*) înseamnă 'cel luat (în stăpânire) de Dumnezeu'.
[142] Adică decât Nil cel mare.

ἀλλ' ἀπὸ λογολεσχίας νουθετοῦντες, ἀθετεῖν καὶ μεταδιδάσκειν καὶ ἐξουθενεῖν πειρῶνται, πρὸς οὐδὲν χρήσιμον τῶν ἀκουόντων. Ἡμεῖς δὲ καὶ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἔστιν οἷς αὐτοπροσώπως ὡμιλήσαμεν καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοὺς καὶ πείρᾳ καὶ χάριτι δεδιδαγμένους, τοῖς ἀπὸ τύφου καὶ λογομαχίας ἐπὶ τὸ διδάσκειν χωρήσασιν εἴξομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Καὶ σὺ τοίνυν τοὺς τοιούτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυὶδ συνετῶς σεαυτῷ προσλαλῶν «εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»· σεαυτόν τε πειθήνιον παρέχων τοῖς πατράσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμπειν ἀεὶ τὸν νοῦν προτρέπονται.

[iubire de] flecăreală – se străduiesc a o da la o parte, şi a o schimba, şi a o defăima, spre nici un folos al celor ce [îi] ascultă. Dintre sfinţii aceia sînt însă unii cu care şi noi înşine am petrecut şi pe care i-am avut învăţători[143]. Cum, dar, nesocotindu-i pe aceştia – [pe cei] învăţaţi şí de cercare, şí de har – vom încuviinţa cu cei ce din îngâmfare şi din [iubire de] gâlceavă[144] s-au apucat să înveţe [pe alţii]? Nu se va întâmpla aceasta, nu, nicidecum. Şí tu, aşadar, împotriveşte-te unora ca aceştia, cu pricepere zicându-ţi ţie însuşi, [dimpreună] cu David: «binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul, şi toate cele dinlăuntrul meu numele cel sfânt al Lui»[145], şi ascultător pe tine însuţi făcându-te Părinţilor, auzi-i cum îndeamnă a trimite pururea mintea înlăuntru: [...][146].

[143] Dascălul lui Palama în privinţa trezviei a fost Theolipt (vezi Filothei, *Engomiu*, PG 151, 561 A); a cunoscut însă, fără îndoială, şi pe alţii din cei pomeniţi aici; se pare că pe Grigorie Sinaitul, care are şi el o astfel de scriere, nu l-a cunoscut. Mai mult, aşa cum am arătat în studiul nostru *Un veac de isihasm* (*Marcu Evghenicul* II, GA, p. 8-9), *Cuvântul* Sinaitului la Schimbarea la Faţă are certe influenţe din Triadele lui Palama.

[144] Literal: dispută verbală.

[145] *Psalmii* 102, 1.

[146] Autorul se referă aici la o antologie de locuri patristice, care nu s-a păstrat.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT AL TREILEA DIN PRIMELE, DESPRE LUMINĂ ŞI DUMNEZEIASCA LUMINARE ŞI SFÂNTA EUDEMONIE ŞI DESĂVÂRŞIREA CEA ÎN HRISTOS

[illegible] rugăciunea ca a-ţi fi curăţit sufletul.

Iar cu cugetul să te pregăteşti aşa:

„Orice mi s-ar întâmpla, orice ar aduce diavolul ca să mă lupte, eu nu voi opune voinţa mea, părerea proprie nu voi avea, şi nici în ambiţie nu voi face.

Să fie [illegible], să fie de orice fel porunca celui ce porunceşte, eu o voi împlini fără ezitare, ca şi când mi-aş [illegible] [illegible].

[illegible] să vadă inima mea şi să nu mă [illegible] războiul" (Gher. Iosif Isih. Scri. XV)

— O, Duhule Sfinte, sălăşluieşte în noi puterea, căci bine este nouă să fim împreună cu Tine. (—Siluan At. Iadul desnăd. ...)

LOR CE
ÂNT
ELE,
ZEIASCA
EMONIE
IRISTOS

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

Ἄρτι, πάτερ, ἀκριβέστερον ἔγνων μὴ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων οὐκ ἔχοντας εἴδησιν, μηδὲ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου πείρας, ἥ καὶ μόνη βεβαία καὶ ἀνεξέλεγκτος ἀνεπιγνώμονας ὄντας τοὺς κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων γράφοντας, ἀλλὰ καὶ τῶν πατερικῶν λόγων ἀνηκόους παντάπασιν. Εἰκῇ δὴ φυσιούμενοι, κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ ἃ μὴ ἑωράκασιν ἐμβατεύοντες, ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτῶν, εἰς τοσοῦτον ἐξετράπησαν τῆς εὐθείας, ὡς ἐκείνους μὲν συκοφαντεῖν φανερῶς, ἑαυτοῖς δὲ μηδ' ὁπωσοῦν συμφωνεῖν· διὸ καὶ περὶ φωτισμοῦ λέγειν ἐπιχειροῦντες ἀπαγορεύουσι μὲν ὡς πλάνην πάντα φωτισμὸν αἰσθήσει ληπτόν, οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ πάντα φωτισμὸν θεῖον αἰσθήσει λέγουσι ληπτόν, συμβολικοὺς μὲν φάσκοντες τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν Ἰουδαίοις καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν προφήταις γενομένους, αἰσθητὸν δὲ σαφῶς τὸν ἐν Θαβωρίῳ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθόδου καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς. Ὑπὲρ αἴσθησιν δὲ φωτισμὸν τὴν γνῶσιν μόνην λέγουσι, διὸ καὶ ταύτην κρείττω τοῦ φωτὸς καὶ τέλος πάσης ἀποφαίνονται θεωρίας. Ἃ δέ φασι παρά τινων ἀκοῦσαι, νῦν ὡς ἐν βραχεῖ σοι διηγήσομαι. Παρακαλῶ δ' ἀνέχεσθαί μου

[1] E vorba de antiisihaşti.
[2] «care»: cercare.
[3] Literal: irefutabilă.
[4] Adică: de cuvintele Părinților.
[5] Aici «călcând» are şi înțelesul de a lua în stăpânire, a-şi împropria.
[6] Adică: orice (fel de) luminare 'prinsă' sau 'receptată' de simțire, aflată sub incidența simțurilor.
[7] Sau: cu Iudeii şi cu prorocii.

ÎNTREBAREA A TREIA

Acum, Părinte, am cunoscut mai îndeaproape că cei ce scriu împotriva celor ce se liniştesc – neavând[1] cunoştința [venită] de la fapte, nici cercarea [venită] din trăire, care[2] şi este singura sigură şi de nepârât[3] – nu sînt, simplu, necunoscători, ci şi cu totul neascultători de cuvintele părinteşti[4]; 'zadarnic, dar, îngâmfându-se' – după [cum zice] apostolul – şi 'călcând în cele ce nu au văzut[5], după mintea trupului lor', într-atât s-au abătut de la [calea] cea dreaptă, că [şi] pe aceia – vădit – îi calomniază şi, pe de altă parte, nu conglăsuiesc câtuşi de puțin nici cu ei înşişi; fapt pentru care, şi despre luminare apucându-se să vorbească, pe de o parte interzic – ca [fiind] rătăcire – toată luminarea cea luată prin simțire[6], dar, pe de alta, tot ei zic şi că toată dumnezeiasca luminare este luată prin simțire, 'simbolice' numind [ei] luminările cele făcute în legea de demult, înaintea venirii lui Hristos, în Iudei şi în prorócii cei dintre dânşii[7], şi 'simțită'[8] pe cea [făcută] limpede în Tavor la schimbarea la față a Mântuitorului şi pe cea de la pogorârea sfântului Duh şi [toate] câte asemenea acestora; pe când, 'luminare mai presus de simțire' spun [că] este singură cunoaşterea [adică gnoza], [fapt] pentru care o şi declară pe aceasta [a fi] mai superioară luminii şi sfârşit [culme, adică] a toată vederea dumnezeiască. Şi îți voi povesti acum pe scurt cele pe care [ei] zic că le-au auzit de la unii[9]; şi te rog să mă îngădui şi să ai în minte [faptul] că, de la nimeni dintre cei ce

[8] Adică: sensibilă, senzorială.
[9] Adică: de la unii dascăli ai isihiei.

καὶ διανοεῖσθαι ὡς, παρ' οὐδενὸς ἐγώ ποτε τοιαῦτ' ἀκούσας τῶν ἡσυχαζόντων, οὐ δύναμαι πείθειν ἐμαυτὸν ὡς ἐκεῖνοι τοιοῦτό τι παρά τινος ἀκηκόασιν τῶν ἡμετέρων. Λέγουσι δ' ὅμως ὑποκριθῆναι μὲν μαθητιῶντας, ἀλλ' οὐκ εὐμαθεῖς, διὸ γραφῇ διδόναι τὰ παρὰ τῶν διδασκάλων πρὸς αὐτοὺς λεγόμενα λιπαρῆσαί τε καὶ πεῖσαι. Γράφουσιν τοίνυν φάναι τοὺς διδάσκοντας αὐτοὺς πάσης μὲν Γραφῆς ἱερᾶς ὡς πονηρᾶς ἀφεῖσθαι, προσανέχειν δὲ μόνῃ τῇ εὐχῇ, δι' ἧς ἀπελαύνεσθαι μὲν τὰ πονηρὰ πνεύματα, συνουσιωμένα ὄντα τοῖς ἀνθρώποις, ἐκπυροῦσθαι δὲ τοὺς αὐτοὺς αἰσθητῶς καὶ σκιρτᾶν καὶ ἥδεσθαι, μηδὲν ἀλλοιουμένης τῆς ψυχῆς, βλέπειν δὲ φῶτα τούτους αἰσθητὰ σημεῖον δ' ἡγεῖσθαι τῶν μὲν θείων τὴν ἐπικεχρωσμένην λευκότητα, τῶν δὲ πονηρῶν τὸ οἷον πυρῶδες καὶ ξανθόν. Τοὺς μὲν οὖν διδάσκοντας αὐτοὺς φάναι ταῦτα γράφουσιν, αὐτοὶ δὲ δαιμονιώδη τοῦτ' εἶναι πάντα ἀποφαίνονται· κἄν τις ἐπί τινος τῶν εἰρημένων ἀντιλέγῃ τούτοις, σημεῖον μὲ τοῦτο τίθενται τῆς ἐμπαθείας, τὴν δ' αὖθις δεῖγμα τίθενται τῆς πλάνης· καὶ διὰ πολλῶν ἄν τις ἐπισκέψαιτο περιπίπτονας οἷς κατηγοροῦσι καὶ μάλιστα τὸ πολυέλικτον καὶ δολερὸν τοῦ ὀφεως ἐν τοῖς ἑαυτῶν μιμουμένους γράμμασι, πολλάς τε στροφὰς στρεφομένους καὶ πολλὰς ἐξελίττοντας πλοκὰς καὶ ἄλλοτε ἄλλως καὶ ἐναντίως τὰ σφῶν αὐτῶν ἐξηγουμένους. Τὸ γὰρ ἑδραῖον καὶ ἁπλοῦν οὐκ ἔχοντες τῆς ἀληθείας εὐεπίτρεπτοί εἰσιν εἰς τἀναντία, καὶ τῷ ἐλέγχῳ τοῦ οἰκείου συνειδότος αἰσχυνόμενοι κρύπτειν ἑαυτοὺς ὡς καὶ ὁ Ἀδάμ ἐπιχειροῦσι τῷ ποικίλῳ καὶ γραφοειδεῖ καὶ ἀμφιῤῥέπει πρὸς διάφορα νοήματα τῶν λόγων. Σὲ δ' ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν δόξης περὶ τῶν ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων ἀξιῶ, πάτερ, σαφηνίσαι.

se liniştesc nemaiauzind eu vreodată unele ca acestea, îmi este cu neputinţă să mă conving [pe mine însumi] că aceia au auzit una ca aceasta de la vreunii dintre ai noştri. Dar ei zic că, prefăcându-se a fi ucenici, dar neîndemânatici la învăţat, le-au cerut[10] – şi i-au înduplecat – a aşterne în scris spusele către ei ale dascălilor; Scriu, aşadar, că dascălii le-au zis să lase toată scriptura sfântă – ca [fiind] rea – şi să ţină doar de rugăciune, prin care se alungă, pe de o parte, duhurile cele rele – con-în-fiinţate fiind [acestea] oamenilor[11] – iar ei înşişi, pe de alta, se înfoacă în chip simţit şi saltă şi se îndulcesc, întru nimic vătămându-li-se sufletul, şi văd [şi] lumini simţite[12], semn al celor dumnezeieşti socotind răspândirea înafară a albului, iar al celor rele răspândirea galbenului ca de foc. Scriu [ei[13]], aşadar, că acestea le-au spus cei ce îi învăţau; dar, în ceea ce îi priveşte, ei declară că toate acestea sînt [lucruri] diavoleşti; iar dacă cineva li se împotriveşte în privinţa vreunuia din [lucrurile] cele spuse [de ei], [aceştia] socotesc că acesta este semn al împătimirii, [împătimire] pe care o socotesc dovadă a rătăcirii; şi în multe chipuri – de ar sta cineva să cerceteze – cad [ei înşişi] în cele pe care le condamnă şi, mai mult, întortocherea şi vicleşugul [unduirii] şarpelui imitându-le în scrierile lor, multe întorsături fac, şi împletituri, şi uneori altminteri şi [chiar] potrivnic [lor] le tâlcuiesc pe cele de ei înşişi zise; că neavând întemeierea şi simplitatea [proprii] adevărului, sînt schimbători, trecând lesne la [opiniile] cele potrivnice, şi, ruşinaţi de mustrarea conştiinţei lor, încearcă – precum Adam – a se ascunde, sub felurimea şi întortocherea şi ambivalenţa cuvintelor. Te rog, deci, Părinte, să [mă] lămureşti ce socotim noi în privinţa celor spuse de aceia.

[10] Adică: dascălilor.
[11] Adică: unite fiind [ele] cu fiinţa oamenilor.
[12] Adică: sensibile, sub incidenţa simţurilor trupeşti.
[13] Adică: antiisihaştii.

1, 3
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

[1] Οὐκ ἄρα μόνον ταῖς ἀρεταῖς αἱ κακίαι παραπεπήγασιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐσεβέσι λόγοις ἐπὶ τοσοῦτον οἱ δυσσεβεῖς ἐν γειτόνων εἶναι δοκοῦσιν, ὡς διὰ μικρᾶς πάνυ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως μεταβάλλειν εἰς ἀλλήλους ῥᾳδίως καὶ πρὸς πᾶν τοὐναντίον μεταχωρεῖν τὴν τῶν ῥημάτων διάνοιαν· ἐντεῦθεν ψευδοδοξία σχεδὸν πᾶσα προσωπεῖον φέρει τῆς ἀληθείας τοῖς μὴ τὴν μικρὰν ἔλλειψιν ἢ προσθήκην συνορᾶν δυναμένοις. Τέχνη δὲ καὶ τοῦτο δεινὴ τοῦ πρὸς ἀπάτην εὐμηχάνου πονηροῦ δαίμονος. Μὴ μακρὰν γὰρ ἀποστήσας τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας διπλῆν συνεσκεύασατο τὴν ἀπάτην· τῇ γὰρ βραχύτητι τῆς διαφορᾶς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης, ἢ τὸ ψεῦδος ἡγήσεταί τις ἀλήθειαν ἢ καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς παραπλησίαν τῷ ψεύδει, ψεῦδος· ἑκατέρωθεν δὲ πάντως ἐκπεσεῖται τῆς ἀληθείας. Ταύτην μυηθέντας τὴν τέχνην οἱ τὰ Ἀρείου πρεσβεύοντες, τὴν

[14] Am preferat să redăm prin *eudemonia* cuvântul elin *εὐδαιμονία*, care înseamnă literal *fericire, prosperitate*, pentru a păstra măcar întrucâtva jocul de cuvinte prin care Palama opune adevărata fericire roadelor insuflării demonice.

1, 3
AL ACELUIAŞI, CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT AL TREILEA DIN PRIMELE, DESPRE LUMINĂ ŞI DUMNEZEIASCA LUMINARE ŞI SFÂNTA EUDEMONIE[14] ŞI DESĂVÂRŞIREA CEA ÎN HRISTOS

RĂSPUNSUL AL TREILEA

[1] Aşadar nu doar [că] răutăţile se proţăpesc[15] [pe] lângă virtuţi, ci [şi] cei rău-cinstitori caută a fi cât mai aproape de cuvintele bine-cinstitoare, încât, printr-o foarte mică adăugire ori omisiune, să poată lesne preschimba înţelesul spuselor dintr-unul într-altul, ba [chiar] să-l aducă la ceea ce este cu totul pe dos; astfel, mai toată mincinoasa socotinţă poartă masca adevărului [în faţa] celor ce nu sînt în stare a vedea mica lipsă ori adăugire; iar lucrul acesta este tot meşteşug al vicleanului diavol, celui lesne născocitor de chipuri de înşelare; că nedepărtând mult minciuna de adevăr, îndoită înşelare a ticluit: că deosebirea – din pricina micimii [ei] – scăpându-le celor mulţi, sau minciuna să o socotească cineva adevăr, sau chiar adevărul – ca pe unul aproape de minciună – minciună; şi în amândouă chipurile să cadă, negreşit, de la adevăr. Meşteşugul acesta învăţându-se [de la diavol] cei ce ţineau cele ale lui Arie, puneau

[15] Literal: 'se afişează' (chiar şi în înţelesul de la reflexiv).

ἐν Νίκῃ τῇ πόλει πίστιν ἀντὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ προὐβάλλοντο, τὸν ὀρθοτομοῦντα τῆς ἀληθείας λυμαινόμενοι λόγον. Ταύτῃ κεχρημένος αὐτὸς Ἄρειος τῇ ἀπάτῃ, μικροῦ κοινωνοὺς ἂν ἔσχε καὶ συλλειτουργοὺς τοὺς αὐτὸν ἐπ' ἐκκλησίας ἀποκηρύξαντας, εἰ μή, τὸν δόλιον φωρᾶσαι μὲν δυνηθείς, ἀλλ' οὐκ ἐξελέγξαι σαφῶς ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, Θεῷ δι' εὐχῆς προσέδραμε καὶ δι' αὐτῆς μυσαρῷ θανάτῳ δικαίως τὸν μυσαρὸν ἐκεῖνον καὶ φερωνύμως μεμηνότα παρέπεμψε.

[2] Ταύτῃ καὶ νῦν, ἀδελφέ, χρῆσθαι διὰ πάντων μοι δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἃ διήγησαι. Ἀφεῖσθαι μὲν γὰρ τοὺς ἀρχομένους ἡσυχάζειν μακρᾶς ἀναγνώσεως καὶ προσανέχειν τῇ μονολογίστῳ προσευχῇ, μέχρις ἂν ἔξιν τινὰ σχοῖεν τοῦ ταύτης ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι κατὰ διάνοιαν, κἂν ἄλλο τι τὸ σῶμα πράττῃ, ὅ τε ἅγιος Διάδοχος καὶ Φιλήμων ὁ μέγας καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος καὶ ὁ τῆς Κλίμακος Ἰωάννης καὶ πολλοὶ τῶν ζώντων εἰσηγοῦνται πατέρων, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνονήτου καὶ πονηρᾶς· προστιθέντες δ' οὗτοι τὸ «πονηρᾶς», πονηρὰς ἐποίησαν τὰς ἀγαθὰς εἰσηγήσεις. Καὶ τῶν πονηρῶν δὲ πνευμάτων καὶ παθημάτων εἶναι τὴν προσευχὴν ἐλάτειραν τοὺς ἁγίους πάντας σχεδὸν ἔργῳ τε καὶ λόγῳ δείξαντας γινώσκομεν, καὶ πᾶς τις εὖ φρονῶν οὕτω καὶ δοξάζει καὶ διδάσκει· συνουσιωμένα δὲ ταῦθ' ἡμῖν οὐδείς· τοῦτο δὲ προσθέντες οὓς

[16] «credința din Nice»: mărturisirea de credință formulată la Nice. În 359 reprezentanți ai conciliului de la Seleucia i-au obligat – la presiunea împăratului – pe reprezentanții conciliului de la Arimin să semneze un simbol arian de credință în cetatea Nice, cu scopul clar de a înlocui insidios simbolul de la Niceea cu cel de la Nice.

[17] *II Timotei* 2, 15. Înțelesul propriu-zis al verbului grecesc (*ὀρθοτομέω*) este faptul de *a tăia* (a croi drum) *drept*; în cazul de față traducerea literală ar fi: *cuvântul ce taie drept* (drumul spre locul unde se află) *adevărul*.

[18] Adică: coliturghisitori.

[19] Este vorba despre arhiepiscopul Constantinopolei, Alexandru (Socrate, *Istoria Bisericească* 1, 38, stephanus.tlg.uci.edu); moartea scornitorului ereziei s-a pus și pe seama rugăciunilor lui Hesiod al Corintului.

[20] Dat fiind, probabil, contextul politic.

[21] Adică: prin rugăciune.

de față credința din cetatea Nicei[16] în locul celei din Niceea, spre a prăpădi cuvântul cel ce drept-învață[17] adevărul. De înșelarea aceasta slujindu-se și Arie însuși, cât pe ce să și-i facă părtași și împreună-slujitori[18] pe [înșiși] cei ce îl alungaseră din Biserică, dacă marele Alexandru[19] – pricepându-i vicleșugul, dar neputându-i-l da limpede în vileag[20] – nu ar fi alergat prin rugăciune la Dumnezeu și, prin aceasta[21], nu l-ar fi dat, pe drept, la moarte spurcată pe acel spurcat și turbat după cum îi și era numele[22].

[2] De [înșelarea] aceasta și acum, frate, îmi pare că se slujesc întru toate cei ce zic lucrurile pe care le povestești. Că [la faptul de] a lăsa – cei ce au început a se linişti – citirea îndelungă și să ia seama [doar] la rugăciunea cea dintr-un cuvânt[23], până când vor dobândi întrucâtva deprinderea de a o avea pe aceasta neîncetat în cuget, chiar și altceva făcând [cu] trupul, îndeamnă [și] sfântul Diadoh și Filimon cel mare și Nil cel mult [deprins] în cele dumnezeiești și Ioan al Scării și mulți părinți din cei ce trăiesc [astăzi], dar nu ca [fiind citirea aceea] nefolositoare și rea; adăugându-l, deci, aceștia pe 'rea', [în] rele au [pre]făcut bunele îndemnuri. Iar faptul de a fi rugăciunea alungătoare a relelor duhuri și patimi știm că aproape toți părinții l-au arătat cu cuvântul și cu lucrul; și oricine – [din cei] bine cugetând – așa și socotește și învață [pe ceilalți]; dar nimeni [nu le-a arătat] pe acestea [a fi] 'con-în-ființate' nouă; aceasta, deci, adăugând-o de la ei înșiși cei de care zici, [în] lucru de lepădat au [pre]făcut lucrul [cel] de dorit[24]. Iar [faptul de] a sălta inima, ca oarecum sărind

[22] Adjectivul ἄρειος înseamnă cuvenit sau închinat lui Ares, zeului războiului și al vrajbei.

[23] 'Rugăciunea dintr-un cuvânt' este 'Doamne Iisuse' (cu sau fără 'miluiește-mă'), pe care isihaștii o rosteau rugându-se neîncetat, practicată încă din vechime. Vezi trimiterea la Diadoh al Foticeii din nota de mai jos; vezi, de asemenea, Ioan Scărarul, *Scara*, treptele 9, 15, 28 (PG 88, 841; 900; 1132); Isihie, *Despre trezvie* 62, *Filocalia românească* IV, Sibiu 1948, p. 57.

[24] Adică: rostirea rugăciunii.

φῆς παρ' ἑαυτῶν, φευκτὸν ἐποίησαν τὸ διωκτόν. Σκιρτᾶν δὲ τὴν καρδίαν οἱονεὶ πηδῶσαν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος σημεῖον τοῦτο τίθεται τῆς χάριτος· ἐξέρχεσθαί τε ἀπὸ τῆς εὐχῆς οἱονεὶ πεπυρωμένον, ὅταν ἀνεπιθολότῳ νῷ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἔντευξιν ποιήσεταί τις, ἥ τε πεῖρα καὶ ὁ τῆς Κλίμακος σαφῶς διδάσκει, τούτου τε χωρίς καὶ τῆς κατὰ τὴν εὐχὴν ἐπιδημίας τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης τῇ ψυχῇ πραότητος, σωματικὴν ἢ καὶ ἰουδαϊκὴν τὴν προσευχὴν ἡγεῖται· ἡδονῆς τε ἔμφασιν ἐγγίνεσθαι τῷ τῶν εὐχομένων στόματι οὐκ ἀπὸ τῆς προσευχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν συνέσει ψαλμῳδίας, πολλοί τε ἄλλοι καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς βελτίωσιν ἔχουσιν ἀρχήν. Τοῦτο δὲ νῦν οἱ συκοφάνται τῶν ἁγίων οὓς λέγεις ἀφελόντες, τὰ ἀξιέπαινα μεμπτέα πεποιήκεσαν καὶ τοῦ ἱεροῦ καὶ θείου φωτισμοῦ τἆλλα μὲν περικόψαντες ὅσαπερ ἀσφαλῆ τεκμήρια, μικρὸν δὲ τι καὶ τοῦτο τὸ χωροῦν τὰς διαβολὰς αὐτῶν προσθέντες, δαιμονιῶδες φεῦ τὸ θεῖον ἡγεῖσθαι πείθειν ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀπείρους. Τὸ δὲ τὸ μεῖζον ὅτι τὸν μὲν ὑπὸ ζόφον αἰώνιον τετηρημένον φωτίζειν πείθονται, εἰ καὶ ἀπατηλῶς, τὸν δ' ὑπερφαῆ καὶ ἀρχίφωτον καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν ἐπιτηδείως πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσαν ἐμπιπλῶντα νοεροῦ φωτὸς Θεὸν φωτίζειν νοητῶς οὐκ οἴονται.

[3] Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνῶσιν ἣν φῆς φωτισμὸν μόνον λέγειν νοητὸν αὐτούς, διὰ τοῦτ' οἶομαι φῶς αὐτὴν καλεῖσθαι, διότι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ χορηγεῖται, καθὰ καὶ ὁ μέγας λέγει Παῦλος·

[24a] PG 31, 909BC. [24b] PG 26, 896C. [25] Adică: o pradă.

[26] *Psalmii* 46, 8. Semnalăm incoerența din actuala traducere ortodoxă oficială românească, care în versetul de față pe *συνετῶς* îl traduce prin *cu înțelegere*, deși doi psalmi mai jos (*Psalmii* 48, 4) pe *σύνεσις* îl redă prin *pricepere* («gura mea va grăi înțelepciune și cugetul inimii mele pricepere»).

[27] *Cuvântul 8, 5, Despre discernământ*, Isaac Sirul, *Τα σωζόμενα ασκητικά*, Atena 1871, p. 49.

de înrâurirea dragostei binelui, l-a zis și marele Vasile[24a]; iar marele Athanasie acest semn îl pune [cercării] harului[24b]: [faptul de] a ieși cineva de la rugăciune ca înfocat, când cu minte netulbure își va face cineva vorbirea cu Dumnezeu, cercare pe care și [Ioan] al *Scării* o învață[25] limpede, iar rugăciunea [făcută] fără faptul acesta și fără venirea luminii la vremea rugăciunii și [fără] blândețea ce se naște în suflet de la [lumina] aceasta, trupească și iudaicească o socotește [a fi]. Iar a se ivi dulceață în gura celor ce se roagă – nu doar de la rugăciune, dar și de la psalmodia cea cu pricepere[26] – mulți alții și sfântul Isaac o arată limpede[27]. Dar toate acestea[28] au ca pricină [faptul de a urmări] îmbunătățirea sufletului cuvântător. Aceasta, deci, lăsându-o deoparte defăimătorii – de care zici – ai sfinților, pe cele vrednice de laudă le-au făcut [lucruri] de osândit; și tăind, pe de o parte, celelalte dovezi neclătinate despre sfânta și dumnezeiasca luminare și, pe de alta, adăugând ceva mic, dar încăpător al pârelor lor, drăcească – vai! – a socoti dumnezeiasca lumină se apucă a-i convinge pe cei necercați. Și culmea e că sînt încredințați că cel ținut sub întuneric veșnic luminează, deși [în chip] înșelător, dar pe Dumnezeu – Cel mai presus de lumină și începătorul luminii și Care umple de lumină înțelegătoare toată firea cuvântătoare cea în stare, potrivit ei, a lua lumină – [pe Acesta] nu și-L închipuie [în stare] a lumina în chip înțelegător.

[3] Iar eu socotesc că și *cunoașterea* pe care spui că aceia – singură pe ea – o numesc *luminare înțeleasă* [sau *iluminare inteligibilă*], pentru aceasta o denumesc *lumină*: pentru că [nu altcum decât] prin lumina aceasta se dă [ea oamenilor]; după cum zice și marele Pavel: «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care a strălucit

[28] Toate cele spuse de părinți începătorilor (lăsarea deoparte – deocamdată – a lecturilor biblice etc.).

«ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ». Συνῳδὰ δὲ τούτῳ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «ἡ τοῦ νοητοῦ», φησί, «φωτὸς παρουσία ἑνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστίν εἰς μίαν καὶ ἀληθῆ συνάγουσα γνῶσιν». Ὁρᾷς τὸ τῆς γνώσεως φῶς ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος χορηγούμενον καὶ τῆς διαιρετικῆς ἀγνοίας ἀπαλλάττον; Οὗτος μὲν οὖν νοητὸν αὐτὸ προεῖπεν, ὁ δὲ μέγας Μακάριος, ἐντρέπων ἀριδήλως τοὺς γνῶσιν οἰομένους τὸ τῆς χάριτος φῶς, νοερὸν προσηγόρευσεν αὐτό· «εἴσῃ» γάρ, φησίν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, εἴτε τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν». Ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως δόξαν ἀθανασίαν προσειπών, εἰ καὶ τῷ θνητῷ περιήστραψε προσώπῳ τότε, καὶ δεικνὺς ὅπως ταῖς ψυχαῖς ἀρτίως ἐμφανίζεται τῶν ἐν ἀληθείᾳ τὸν Θεὸν ἠγαπηκότων, «ὡς οἱ τῆς αἰσθητῆς», φησίν, «ὄψεως ὀφθαλμοὶ ὁρῶσι τὸν αἰσθητὸν ἥλιον οὕτως ἐκεῖνοι διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν τὸ νοερὸν ὁρῶσι φῶς, ὃ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναστάσεως προκύψαν καὶ ἐπιχυθὲν τοῖς σώμασιν ὡραϊσμένα καὶ ταῦτα δείξει τῷ αἰνίῳ φωτί». Τὸ γοῦν φῶς τῆς γνώσεως νοερὸν οὐδέποτ' ἄν τις φαίη, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὡς νοερὸν ἔστιν ὅτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς νοητὸν διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως ὑπό τοῦ νοῦ ὁρᾶται καὶ ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδῆ γνῶσιν ἀπὸ τῶν πολλῶν

[29] *II Corinteni* 4, 6.

[30] În sensul că fiecare dintre aceştia se unifică, devine un *unu* coerent (se ad-*unã*, aşa zicând), lepădând împărţirea lor lăuntrică.

[31] *Despre numirile dumnezeieşti* IV 6, PG 3, 701 B; pasajul întreg este: «precum necunoaşterea este împărţitoare [sau scindătoare] a celor rătăciţi, aşa venirea luminii înţelese este adunătoare şi întrunitoare [sau unificatoare] a celor ce se luminează şi desăvârşitoare şi, încă, întorcătoare spre *ceea ce este cu adevărat*, întorcând[u-i] de la multele socotinţe şi feluritele vederi sau – mai propriu zis – închipuiri adunându-le întru o [singură] cunoaştere – adevărată şi curată şi uniformă – şi umplând[u-i] de lumina cea una şi întrunitoare».

în inimile noastre, spre luminarea cunoaşterii slavei lui Dumnezeu»[29]; în conglăsuire cu acesta şi marele Dionisie zice [că] «venirea luminii înţelese este întrunitoare [sau unificatoare] a celor ce se luminează[30], adunând întru una şi adevărată cunoaştere»[31]; vezi că lumina cunoaşterii este dată de venirea luminii harului şi [că] izbăveşte de necunoaşterea împărţitoare?; acesta, aşadar, o numeşte *înţeleasă*, iar marele Macarie – ruşinându-i limpede pe cei ce lumina harului o socotesc cunoaştere – *înţelegătoare* o numeşte pe aceasta; că zice: «din [înseşi] cele lucrate [sau din lucrături] vei şti de lumina înţelegătoare ce ţi-a strălucit în suflet este a lui Dumnezeu ori a satanei»[32]; iar altundeva, *nemurire* numind slava cea de pe faţa lui Moisí – deşi de pe faţă muritoare a strălucit atunci – şi arătând cum se arată acum sufletelor ce întru adevăr L-au iubit pe Dumnezeu, zice «precum ochii vederii simţite[33] văd soarele simţit, aşa văd aceia – prin ochii sufletului – lumina înţelegătoare, [lumină] care, la vremea învierii [obşteşti], ieşind la iveală şi vărsându-se asupra trupurilor, şí pe acestea le va arăta înfrumuseţate cu lumina cea veşnică»[34]. Aşadar, lumina cunoaşterii nimeni nu ar numi-o vreodată *înţelegătoare*, pe când lumina aceea şí ca *înţelegătoare* lucrează uneori, şí ca *înţeleasă* se vede de către minte prin simţirea înţelegătoare, şí în sufletele cuvântătoare venind, le izbăveşte pe acestea de necunoaşterea cea după dispoziţie, la cunoaştere uniformă – de la multele socotinţe – întorcându-le [pe acestea]; fapt pentru care şi cântăreţul acela al *Numirilor dumnezeieşti*, purcezând a lăuda cea cu-numele-luminii denumire [sau denumirea fotonimică[35]] a binelui, «trebuie spus» zice «că

[32] *Despre răbdare* 13, PG 34, 876 D.

[33] Adică ai vederii trupeşti, sensibile.

[34] Vezi *Omilii* 1, 2, PG 34, 452; 34, 1, PG 34 744 CD.

[35] «denumirea fotonimică a binelui»: denumirea de *lumină* pusă binelui, denumirea binelui cu numele de *lumină*, numirea rezultată prin faptul de a i se pune binelui numele de *lumină*.

ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διὸ καὶ ὁ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνῳδὸς ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικὴν ἐπωνυμίαν ἐπιβαλλόμενος ὑμνεῖν, ῥητέον, φησίν, ὅτι «φῶς νοητὸν ὁ ἀγαθὸς λέγεται διὰ τὸ πάντα μὲν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δὲ ἀγνοίαν καὶ πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἷς ἂν ἐγγένηται ψυχαῖς». Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἡ γνῶσις, ἡ καὶ τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινομένη, ἄλλο δὲ τὸ νοητὸν φῶς, ὃ παρεκτικόν ἐστιν αὐτῆς. Διὸ καὶ τὸ μὲν νοητὸν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῷ ἐμφανῶς ἐγγίνεται τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτόν. Πῶς δ' ἂν κληθείη γνῶσις, εἰ μὴ μεταφορικῶς, τὸ ὑπερουράνιον καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς; Ἡ δὲ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀποκάθαρσις, ἣν ἄγνοιαν καὶ πλάνην ὠνόμασεν ὁ μέγας οὗτος, ἐπὶ μόνης τῆς λογικῆς ψυχῆς τελεῖσθαι πέφυκεν.

[4] Ὑπεραναβαίνει δὲ ἑαυτὸν οὐκ ἀγγέλων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀγγελοειδὴς δι' ἀπαθείας γεγονώς· οὐκοῦν καὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου τεύξεται καὶ θεοφανείας ὑπερφυοῦς ἀξιωθήσεται, τὴν μὲν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐχ ὁρῶν, Θεὸν δὲ ὁρῶν διὰ θεοπρεποῦς ἐκφαντορίας ἀναλόγου ἑαυτῷ· κατὰ ἀπόφασιν μέν, οὐ (ὁρᾷ γὰρ τι) κρεῖττον δ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν, τοῦ Θεοῦ μὴ μόνον ὑπὲρ γνῶσιν ἀλλὰ καὶ ὑπεραγνώστου ὄντος καὶ ὡς ἀληθῶς κρύφιον καὶ τὴν ἔκφανσιν ἔχοντος, τὸ θειότατον καὶ πάντων καινότατον, ἐπεὶ καὶ αἱ θεοειδεῖς ὄψεις, κἂν συμβολικαὶ ὦσιν,

[36] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești* IV 5, PG 3, 700 D.
[37] «una este… şi alta»: altceva este… şi altceva… .
[38] «în singur sufletul cuvântător»: în mod 'imanent', sufletul rămânând în hotarele proprii firi, adică fără a mai ieşi mai presus de sine însuşi – ca în cazul anterior, al împărtăşirii sufletului de lumina nezidită.
[39] Adică: îngerească.
[40] Literal: prin arătarea cea cuvenită lui Dumnezeu sau – în limbaj liturgic – cea cu 'dumnezeiască-cuviinţă'.
[41] Adică: pe potriva minţii, 'adaptată' măsurii minţii.
[42] Adică: rămânând ascuns în însăşi arătarea Lui.
[43] Literal: vederile – adică vedeniile – cele în-chip-dumnezeiesc; cele ce se văd în vedenii.

Cel bun se numeşte *lumină înţeleasă* pentru faptul că, pe de o parte, toată mintea cea mai presus de cer o umple de lumină înţeleasă şi, pe de alta, alungă toată necunoaşterea şi rătăcirea din sufletele în care vine»[36]; una este, aşadar, cunoaşterea – cea ivită şi odată cu alungarea necunoaşterii – şi alta lumina înţeleasă[37], care este dătătoarea [cunoaşterii] acesteia; fapt pentru care lumina înţeleasă vine – vădit – [doar] în mintea cea mai presus de cer, adică în [mintea] cea ridicată mai presus de sine însăşi (şi, deci, cum s-ar chema *cunoaştere* – dacă nu metaforic – lumina aceea cea mai presus de cer şi de minte?), pe când curăţirea de necunoaşterea cea după dispoziţie – pe care marele [Dionisie] acesta a numit-o *necunoaştere* şi *rătăcire* – [aceasta] este dat a se săvârşi în singur sufletul cuvântător[38].

[4] Iar mai presus de sine însăşi se ridică nu doar [mintea] îngerilor, dar şi mintea omenească, în-chip-îngeresc[39] – prin [ajungerea la] nepătimire – făcându-se; aşadar şí de lumina aceea se va împărtăşi şi se va învrednici şí de dumnezeiasca-arătare cea mai presus de fire, nu fiinţa lui Dumnezeu văzându-o, ci văzând pe Dumnezeu prin dumnezeiască arătarea [Lui[40] cea] pe potriva ei[41]; aşadar nu prin apofază – pentru că *vede* ceva – ci mai presus de [urcuşul] prin apofază, Dumnezeu nefiind doar mai presus de cunoaştere, ci şi mai presus de necunoaştere şi ascunsă cu adevărat având şi [însăşi] arătarea [Lui][42] – preadumnezeiesc [lucru] şi [la auzire] mai nou decât toate; că şi dumnezeieştile vederi[43] – şí simbolice să fie [ele] – [nu altcum decât] în înţeles de depăşire au [atribuită] însuşirea *necunoscutului*; pentru că printr-altă rânduială – neţinătoare nici de firea dumnezeiască, nici de cea omenească – se arată [acestea oamenilor] şi, cum s-ar zice, 'pe potriva noastră mai presus de noi', astfel că nici nu există nume arătător propriu-zis al acestora[44]; iar lucrul acesta l-a arătat cel ce i-a spus lui Manoé – celui ce întrebase

[44] «al acestora»: al 'vederilor', al celor ce se văd în răstimpul vedeniei.

ὑπεροχικῶς ἔχουσι τὸ ἄγνωστον· ἑτέρῳ γὰρ παρὰ τὴν φύσιν τήν τε θείαν καὶ ἀνθρωπίνην θεσμῷ διαφαίνονται καί, ὡς εἰπεῖν, καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμᾶς, ὡς μηδὲ ὄνομα δηλωτικὸν αὐτῶν κυρίως εἶναι. Καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ τῷ Μανωέ πυθομένῳ τί τὸ ὄνομά σου; Φάμενος ὅτι καὶ αὐτὸ θαυμαστόν, ὡς καὶ τῆς ὁράσεως οὐχ ἧττον οὔσης θαυμαστῆς καὶ πρὸς τῷ ἀλήπτῳ καὶ τὸ ἀνώνυμον ἐχούσης. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡ ὅρασις κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόφασιν, ἀλλ' ὁ ἑρμηνεύς ἐκείνης λόγος ἀποδεῖ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου, παραδειγματικῶς ἢ κατὰ ἀναλογίαν προαγόμενος, διὸ καὶ τὸ ὡς, ὁμοιωματικὴν φέρον σημασίαν, συνηρμένον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχει τοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἀῤῥήτου καὶ ὑπερωνύμου τῆς ὁράσεως οὔσης.

[5] Ὅταν δ' ἐν ἑαυτοῖς οἱ ἱεροὶ ἄνδρες τὸ θεοπρεπὲς ἐκεῖνο θεωρῶσι φῶς, ὁρῶσι δ' ἠνίκα τύχωσι τῆς θεουργοῦ κοινωνίας τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ἀπόῤῥητον τῶν τελεσιουργῶν ἐλλάμψεων ἐπιφοίτησιν, τὸ τῆς θεώσεως αὐτῶν ὁρῶσιν ἔνδυμα, τοῦ νοῦ δοξαζομένου καὶ τῆς ὑπερκάλου πληρουμένου ἀγλαΐας ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου χάριτος, καθάπερ ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου θεότητος θεοπρεπεῖ φωτί τὸ συνημμένον ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐδοξάσθη σῶμα. Τὴν γὰρ δόξαν ἣν ὁ Πατὴρ ἔδωκεν αὐτῷ δέδωκεν αὐτὸς τοῖς ὑπηκόοις, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις λόγον, καὶ ἠθέλησεν ἵνα ὦσιν οὗτοι μετ' αὐτοῦ καὶ θεωρῶσι τὴν δόξαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ πῶς ἂν γίγνοιτο σωματικῶς, μηκέτι σωματικῶς αὐτοῦ παρόντος μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν; Τελεῖται τοίνυν κατὰ πᾶσαν

[45] Adică: de 'neprins' – sau de 'nereceptat' – prin simțurile proprii firii omenești.
[46] Literal: vedenia.
[47] Aici «cuvântul tâlcuitor al acesteia» înseamnă îndeosebi cuvântul care o formulează, o numește sau o întrupează în planul lexical, nu cel care o explică; este acel cuvânt care este expresie lexicală a acelei vedenii.
[48] Sau: mai cu lipsuri.
[49] Sau: paradigmatic și prin analogie.
[50] Literal [vezi și nota 40]: 'acea cuvenită-lui-Dumnezeu lumină' sau – în limbaj liturgic – 'acea lumină cu dumnezeiască-cuviință'.
[51] Literal: când li se întâmplă părtășia Duhului.

'care ți-e numele?' – cum că 'și acesta este minunat', că – adică – nici vedenia nu era în mai puțină măsură minunată și avea – pe lângă [însușirea de a fi] de neluat[45] – și [pe cea de a fi] de nenumit. Dar, deși vederea[46] e mai presus de [urcușul] prin apofază, [totuși] cuvântul tâlcuitor al acesteia[47] e mai prejos[48] de urcușul prin apofază, pentru că povățuiește prin pilde și asemănare[49], fapt pentru care îl și are pe '*ca* [sau *precum*]' – care arată purtătorul înțelesului asemănării – adăugat la cele mai multe dintre cuvinte, ca negrăită și mai-presus-de-nume fiind – adică – vederea.

[5] Iar când sfinții bărbați văd în ei înșiși acea dumnezeiască lumină[50] – și [de văzut] o văd atunci când au parte de împărtășirea Duhului[51], în vremea negrăitei veniri a luminărilor [de]săvârșitoare – își văd haina îndumnezeirii[52], mintea slăvindu-li-se – de către harul Cuvântului – și umplându-li-se de o bucurie mai presus de bunătate, precum s-a slăvit în munte – de către dumnezeirea Cuvântului – trupul cel unit cu dumnezeiasca lumină[53]; pentru că slava pe care I-a dat-o Tatăl El a dat-o celor ce ascultă – după cuvântul Evangheliei[54] – și a voit ca aceștia să fie împreună cu El și să vadă slava Lui[55]; iar aceasta[56] cum să se facă trupește, nemaifiind El trupește de față după înălțarea la ceruri?; așadar se săvârșește – negreșit[57] – [în chip] înțelegător, când mintea, cerească făcându-se și ajungând ca un [fel de] tovarăș al Celui ce S-a suit – pentru noi – mai presus de ceruri, se va uni acolo, văzut[58] și negrăit,

[52] Vezi troparul de la taina Botezului: «Dă mie haină luminoasă, Cela ce Te îmbraci cu lumina ca și cu o haină».
[53] Vezi nota 50.
[54] *Ioan* 17, 22.
[55] *Ioan* 17, 24.
[56] «aceasta»: faptul acesta, faptul de a vedea slava Lui.
[57] Literal: 'după toată nevoia', adică: obligatoriu din punct de vedere logic-matematic.
[58] Literal: arătat, dovedit; adică: evident, manifest sau – în limbajul liturgic ușor arhaizant – 'la iveală' (vezi irmosul Pesnei a III[a], în Canonul Duminicii Floriilor).

ἀνάγκην νοερῶς, ὁπηνίκα γεγονὼς ὁ νοῦς ἐπουράνιος καὶ οἷον ὀπαδὸς χρηματίσας τοῦ ὑπεραναβεβηκότος δι' ἡμᾶς τοὺς οὐρανούς, ἐμφανῶς καὶ ἀποῤῥήτως ἐνωθείη τῷ Θεῷ ἐκεῖ καὶ τῶν ὑπερφυῶν καὶ ἀποῤῥήτων ἐπιτυγχάνοι θεαμάτων, πάσης ἀΰλου γνώσεως ὑψηλοτέρου φωτὸς ἀναπιμπλάμενος, οὐχ ὡς αἰσθητῶν συμβόλων ἱερῶν θεωρός, οὐδ' ὡς ἱερογραφικῆς ποικιλίας ἐπιγνώμων, ἀλλ' ὡς τῷ καλοποιῷ καὶ ἀρχικῷ καλλωπιζόμενος κάλλει καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ λαμπρυνόμενος λαμπρότητι. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ αἱ ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἀναλόγως ἑαυταῖς, κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα καὶ ὑποφήτην τῆς κατ' αὐτὰς Ἱεραρχίας, οὐ μόνον πρωτοδότου γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ πρώτου φωτός πρὸς τῆς ἀνωτάτω τριαδικῆς τελεταρχίας ἱεραρχούμεναι πληροῦνται καὶ οὐχὶ τῆς τριαδικῆς μόνης δόξης μέτοχοι γίνονται καὶ θεωροί, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας, ἣ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐν Θαβὼρ ἀπεκαλύφθη. Μυοῦνται γάρ, τῆς θεωρίας κατηξιωμέναι ταύτης, θεουργὸν φῶς ὄντα καὶ αὐτὸν ὡς ἀληθῶς, αὐτῷ πλησιάζουσαι καὶ τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ γινόμεναι· διὸ καὶ ὁ φερώνυμος Μακάριος

[59] «simțite»: sensibile, sub incidența simțurilor trupești.

[60] «[bună] ştiutoare»: fiind în greceşte de genul masculin, mintea e comparată aici cu cel ce cunoaşte (ceva) cu acrivie ştiințifică, în mod obiectiv, aşadar cu omul de ştiință; în cazul nostru – cum se va vedea imediat – cu biblistul.

[61] Această *felurime* (sau, în vechea traducere, *împestrițare*) este un consacrat termen dionisian; vezi, de pildă, *Despre dumnezeieştile numiri* I 4: «şi câte alte lumini îndumnezeitoare – următor scripturilor – ascunsa predanie a dumnezeieştilor noştri călăuzitori ni le-a dăruit *la iveală* [adică *adăpostite simbolic în cele văzute*; n.n., conform scoliei sfântului Maxim], în acestea şi noi am fost inițiați; [în viața de] acum – potrivit nouă, *iubirea-de-oameni* [*proprie*] *scripturilor* şi predaniilor ierarhice acoperindu-le [sau îmbrăcându-le], prin sfintele văluri, pe cele înțelese cu cele simțite şi pe cele mai presus de ființă cu cele ce sînt, şi forme şi chipuri punând-împrejur celor fără de formă şi fără de chip, şi înmulțind [sau multiplicând] simplitatea cea mai-presus-de-fire şi fără-de-înfățişare prin *felurimea* simbolurilor împărțite [...]; iar când nestricăcioşi şi nemuritori ne vom face şi vom ajunge la sfârşitul cel în-chipul-lui-Hristos şi preafericit, 'totdeauna cu Domnul' – după cuvântul Scripturii – 'vom fi', plini făcându-ne, pe de o parte, prin preacuratele vederi-de-Dumnezeu, de văzuta arătare-a-dumnezeirii Lui, [teofanie] ce ne va lumina împrejur în sclipiri prealuminoase, ca şi pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față, [şi] împărtăşindu-ne, pe de altă

cu Dumnezeu şi va avea parte de vederile cele mai presus de fire şi negrăite, 'îndestulându-se de lumina cea mai presus de toată cunoaşterea nematerialnică, nu ca văzătoare de sfinte simboluri simțite[59], nici ca [bună] ştiutoare[60] al felurimii [proprii] sfintei scripturi[61], ci ca înfrumusețată cu înfrumusețătoarea şi începătoarea frumusețe[62] şi [ca] strălucind de strălucirea lui Dumnezeu'[63]; că într-acelaşi chip şi cetele cele de sus ale minților mai presus de lume, [în chip] potrivit lor – după de-cele-cereşti-arătătorul şi tâlcuitorul ierarhiei acestora – se umplu nu doar de întâi-data[64] cunoaştere şi ştiință, ci şi de lumina întâie, călăuzite ierarhiceşte de către treimica teletarhíe[65], şi se fac părtaşe şi văzătoare nu numai ale slavei treimice, ci şi ale strălucirii lui Iisus[66], care şi ucenicilor s-a descoperit pe Tavor[67]; pentru că ajung să cunoască în taină[68] – învrednicindu-se [ele] de dumnezeiască-vederea aceasta – faptul că şi El este cu adevărat lumină îndumnezeitoare[69], apropiindu-se [ele] de El şi părtaşe făcându-se – în părtăşie întâie – de luminile Lui dumnezeieşte-lucrătoare; fapt pentru care şi Macarie – cel pe drept numit aşa – *mâncare a cereştilor* [cete] numeşte

parte, cu minte nepătimitoare şi nematerialnică, de netrupeasca Lui dare-de-lumină» (PG 3, 592 BC).

[62] Adică: frumusețea primordială, în forma ei 'brută', încă neadăpostită – tăinuită ca după nişte catapetesme – în ziditi şi concepte tributare lor.

[63] Pasajul marcat corespunde – după cum însuşi sfântul Grigorie o dovedeşte – cu fraza sfântului Dionisie Areopagitul din *Despre cereasca ierarhie* VII 2, PG 3, 208 BC.

[64] Adică: 'la prima mână'.

[65] «teletarhía»: *săvârşitoarea Începătorie* sau *Începătoria săvârşirilor*; adică dumnezeiasca Treime, Obârşia – şi Întâistătătoarea – tuturor 'săvârşirilor' (sau ritualurilor) mistagogice din cult.

[66] Literal: *de-lumină-arătării* lui Iisus, a 'fotofaniei' lui Iisus, a arătării luminii de către Iisus.

[67] Sfântul Dionisie Areopagitul, *Despre cereasca ierarhie* I 3, PG 3, 124 A.

[68] Literal: 'pentru că se inițiază... în faptul că...'.

[69] Literal: 'lumină dumnezeieşte-lucrătoare' sau 'lucrătoare de cele dumnezeieşti'.

βρῶμα τῶν ἐπουρανίων τουτὶ καλεῖ τὸ φῶς. Ἕτερος δέ τις τῶν θεολόγων, «τοῦτο», φησί, «πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἡ νοητὴ διακόσμησις ἀΰλως ἑστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Λόγου φιλανθρωπίας». Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Παῦλος, τοῖς ἀοράτοις καὶ ἐπουρανίοις ἐν αὐτῷ θεάμασι μέλλων ἐντυγχάνειν, ἁρπαγείς γέγονεν ὑπερουράνιος, οὐχ ὡς τοπικῶς ὑπεραναβῆναι δεομένου τοῦ νοῦ τοὺς οὐρανούς, εἰ καὶ μυστήριον ἄλλο τι ἡ ἁρπαγὴ δηλοῖ, μόνοις τοῖς παθοῦσιν ἐγνωσμένον, περὶ οὗ νῦν λέγειν οὐκ ἐπάναγκες, ἃ παρὰ τῶν πεπειραμένων πατέρων ἐσμὲν ἀκηκοότες, μὴ καὶ ταῦτα προθώμεθα πρὸς κακουργίαν. Ὡς δ' ἔστι φωτισμὸς νοερὸς τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, ἄλλος παντάπασι παρὰ τὴν γνῶσιν, ὃς καὶ παρεκτικός ἐστιν αὐτῆς καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰρημένων τοῖς μὴ πειθομένοις εὐχερέστατά γε δείξομεν.

[6] Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικους εἶναι τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερὸς φωτισμὸς οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δὲ τούτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅταν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπος ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσηται, τότε καὶ τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν ὄψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαπφείρῳ ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἥντινα καὶ *τόπον Θεοῦ* ἡ Γραφὴ ὀνομάζει, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ». Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσαάκ ἀκούομεν λέγοντος «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁρᾶν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιᾷ, ἥτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνόμασται τόπος, ἡνίκα ὤφθη αὐτοῖς

[70] *Omilii* 12, PG 34, 565 B.
[71] Adică: toată cereasca ceată îngerească.
[72] Andrei al Cretei, *Omilia la Schimbarea la față*, PG 97, 934 C.
[73] *II Corinteni* 12, 2.
[74] Luminare.
[75] Cunoașterii, gnozei.
[76] *Ieșirea* 24, 10 și urm.

lumina aceasta[70]; iar altul dintre cuvântătorii-de-Dumnezeu spune: «pe aceasta nematerialnic primindu-o toată înțeleasa orânduire a celor mai presus de lume[71], dovadă preavădită este despre iubirea de oameni a Cuvântului față de noi»[72]; [tot] astfel, așadar, și marele Pavel, întru [lumina] aceasta urmând [el] a se face părtaș de priveliștile cele nevăzute și cereşti, răpindu-se, a ajuns mai presus de ceruri[73], netrebuind ca mintea să [i] se suie *spațial* mai presus de ceruri, deși răpirea arată încă și oarecare altă taină, cunoscută doar celor ce [o] pătimesc, [taină] legat de care nu e nevoie acum să spunem cele ce am auzit de la părinții cei cercați, ca să nu le punem și pe acestea în primejdia de a fi călcate în picioare; iar cum că *este* luminare înțelegătoare, văzută în cei curățiți la inimă – negreșit alta decât cunoașterea, care[74] și este dătătoarea acesteia[75] – o vom arăta, prealesne, din înșesi spusele celor ce nu primesc [lucrul acesta].

[6] Pentru că [ei] spun – precum însuți ai zis – că *simbolice* sînt luminările din legea veche; așadar aceia tocmai aceasta o arată: că *este* sfântă luminare, al căreia simbol au fost acestea; iar că ale acesteia erau simboluri cele mai multe dintre [luminările] acelea – [aceasta] și de la sfântul Nil am învățat-o, care zice: «când mintea, dezbrăcându-se de omul cel vechi, se îmbracă în [omul] cel din har, atunci își vede – în vremea rugăciunii – și starea sa proprie [a fi] asemenea safirului sau culorii cerului, [stare] pe care scriptura[76] o numește și 'loc al lui Dumnezeu', văzut de bătrâni sub muntele Sinai»[77]; așijderea și pe sfântul Isaac îl auzim zicând 'în vremea rugăciunii a-și vedea mintea cea cu-har-dăruită propria curăție, asemănătoare culorii cerului, care *loc al lui Dumnezeu* a fost numită de bătrânii fiilor lui Israil, când li

[77] *Despre felurite gânduri rele* 18, PG 79, 1221 B (vezi *Filocalia românească* I, Sibiu 1947, p. 62); lucrarea a fost ulterior atribuită de către cercetători lui Evagrie.

ἐν τῷ ὄρει». Βλέπεις πῶς τῶν ἐν ταῖς καθαραῖς καρδίαις ἀρτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς καὶ τὴν γλῶτταν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δείνυσι», φησί, «μετὰ προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀστράπτουσαν· καθάπερ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καὶ παρακατιών, «ἐν ἀρχῇ μέν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε, καὶ ἐγένετο φῶς· νῦν δὲ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονεν φῶς». Εἰ μὲν οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἦ τὸ ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρία καὶ ἡ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσθήκην δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινομένη τῷ προσώπῳ καὶ ἡ ἐν ὑμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμπρότης ἐστὶ ψυχῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ. Ἐκείνην μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν, καθάπερ ταύτην νοητήν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὄμμασι καὶ ἐντὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

[7] Ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ἁπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καὶ τῷ προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἴπερ τὴν δόξαν τοῦ φωτὸς τοῦ προσώπου Μωϋσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν

[78] Pasajul de față parafrazează – am zice – textul sfântului Isaac (care citează aproape cuvânt cu cuvânt precedentul pasaj din Nil/Evagrie): «în vremea rugăciunii – zice – când mintea se dezbracă de omul cel vechi și se îmbracă în cel nou, al harului, atunci își va vedea propria curăție, asemănătoare culorii cerului, care 'loc al lui Dumnezeu' a fost numită de bătrânii fiilor lui Israil, când s-a arătat lor în munte»; *Cuvinte* 32, ed. (Ieromonahului Ioachim) Spetsieris, Athena, 1895, p. 140.

[79] În originalul sfântului Ioan acest *Carele* lipsește.

[80] *II Corinteni* 4, 6.

[81] Notăm că, după cât se pare, în pasajul de față, expresia «μετὰ προσθήκης» – ca în multe alte locuri ale operei sfântului Ioan Hrisostom – înseamnă «prin [acest] adaos» (referitor la fraza «[Care] a strălucit în inimile noastre», adăugată anterioarei fraze «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină»), astfel că textul original ar susține că tocmai slava de pe fața lui Moisí e cea primită de credincioși în inimi (după cum se spune și la începutul paragrafului imediat următor

s-a arătat în munte'[78]; vezi cum [că luminările] acelea sînt simboluri ale celor săvârșite acum în inimile curate?; iar Ioan – cel de aur și la limbă și la cuget – tâlcuind acel apostolicesc «Dumnezeu, Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care[79] a strălucit în inimile noastre»[80], 'arată' zice 'că cu adaos[81] *strălucește* în noi slava lui Moisí; că – precum pe fața lui Moisí – așa *a strălucit* în inimile noastre'; și, mai jos, zice că 'la începutul zidirii a zis și s-a făcut lumină; pe când acum nu a zis, ci Însuși ni S-a făcut nouă lumină'[82]; dacă, așadar, lumina cea de la începutul zidirii sau cea de pe fața lui Moisí ar fi fost [vreo] cunoaștere mijlocie[83], atunci și strălucirea din inimile noastre ar fi [vreo] cunoaștere mai înaltă, ca una ce a primit adaos; dar, de vreme ce aceea nu cunoaștere era, ci strălucire ivită pe față, atunci și strălucirea dinlăuntrul nostru nu cunoaștere este, ci strălucire a sufletului, ivită pe mintea cea curățită; aceea[84], deci, stând sub puterea ochilor simțiți[85], trebuie numaidecât a se numi *simțită*, după cum și aceasta [trebuie numită] *înțeleasă*[86], stând [ea] în puterea ochilor înțeleși și lucrată fiind [ea] înlăuntrul nostru.

[7] Dar nici aceea nu a fost simțită în chip simplu[87] – măcar că se vedea pe proroceasca față – de vreme ce, după sfântul Macarie, [tocmai] slava luminii feței lui Moisí [este cea pe care] acum o primesc în suflet sfinții[88],

al scrierii de față, prin citatul pe care sfântul Grigorie Palama îl dă din sfântul Macarie). Sensul pe care sfântul Grigorie se pare că îl dă locului – că 'slava din inimile noastre' este 'mai adăugită' decât cea de pe fața lui Moisí – se poate datora manuscrisului pe care l-a avut la dispoziție.

[82] *Tâlcuire la II Corinteni 8, 3*, PG 61, 457.

[83] Adică de mijloc, medie, modestă.

[84] «aceea»: strălucirea de pe fața lui Moisí.

[85] Adică: trupești, sensibili.

[86] Sau inteligibilă; avem aici confirmarea anterioarei afirmații că *νοητός* înseamnă ceea ce stă sub incidența simțului netrupesc, al minții.

[87] Adică: automat, de firea omenească autonomă, fără vreun amestec al harului.

[88] *Omilii* 5, 10, PG 34, 516 A, *Despre răbdare* 4, idem 868 CD.

ἅγιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τὸ αὐτὸ δ' οὕτος καὶ *δόξαν τοῦ Χριστοῦ* καλεῖ καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν ἡγεῖται, εἰ καὶ κατ' αἴσθησιν ἐφάνη, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο προβαλλόμενος μετὰ μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου», τουτέστι τὸ νοερὸν φῶς αὐτοῦ, «κατοπριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», τῇ περιουσίᾳ δηλαδὴ τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρότητος, ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτὸς προϊούσης ἐπὶ τὸ τηλαυγέστερον ἀεί. Τί γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφιβάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξηται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανής τις ὅλος γίνεται, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς αὐτὸν πλουσίως ὁρᾶν· τοῦτο γὰρ ὅλως γίνεται, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν». τί δ' αὖθις ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἂν τοσοῦτον ἴσχυσεν ἀναδραμεῖν ἀνθρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν καὶ ταῖς θείαις αὐγαῖς κατεφώτισε». Τί δ' αὖθις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ περιβόητος τῆς ἀληθείας φησίν ὁ στῦλος; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος φησί· 'τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καὶ γυμνασία κρατύνει, τὴν δὲ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην, δικαιοσύνη καὶ ἔλεος· καὶ τὴν μὲν προτέραν δυνατὸν καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δὲ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι εἰσὶ δεκτικοί, οἳ καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς τὸ οἰκεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπον αὐτοὺς θεωροῦσι'». Συνῆκας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν προσευχὴν ὁρᾷ καὶ θείῳ περιλάμπεται

[89] Macarie.

[90] Adică: deşi simţirii s-a arătat.

[91] Adică: după 'imaginea' pe care o vedem; căci – după spusa Părinţilor – în ceea ce vede mintea, într'aceea se şi preschimbă; vezi, de pildă, spusele sfântului Calist Catafyghiotul din capul 19.

[92] Vezi că în TLG în loc de *μεταμορφούμενοι* (PG 34, 889C) zice *ἀναμορφούμενοι*. Vezi *Omilia 10*, 3, 1, ed. GCS, Berlin, 1973.

[93] *II Corinteni* 3, 18; notăm că în textul scripturistic grecesc, cât şi în cel oficial românesc, prezentul şi participiul verbelor este invers: 'oglindindu-o/ne schimbăm la faţă (ne prefacem)'. Semnalăm că varianta de faţă (Macarie/Palama) apare şi la sfântul Marcu Evghenicul (vezi *Al doilea cuvânt antiretic*, în *Opere complete* II, GA, p. 318).

iar acelaşi lucru acesta[89] îl numeşte şi 'slava lui Hristos' şi îl socoteşte [a fi] 'mai presus de simţire', măcar că s-a arătat după simţire[90], punând de faţă, cu un mic adaos, acel [stih] apostolicesc «'iar noi toţi, cu faţă descoperită, slava Domnului' – adică lumina Lui înţelegătoare – 'o oglindim, după acelaşi chip[91] schimbându-ne la faţă[92] din slavă în slavă'»[93], adică după bogăţia strălucirii dinlăuntrul nostru, adusă – de către dumnezeiasca lumină – la o tot mai mare lucire. Că ce zice şi sfântul Diadoh? – «nu trebuie să ne îndoim că mintea, când va începe a se lucra îndesit de către dumnezeiasca lumină[94], se face oarecum cu totul străvezie, încât să îşi poate vedea îmbelşugat propria lumină; iar aceasta se întâmplă, negreşit, când puterea sufletului va stăpâni asupra patimilor»[95]. Şi ce [zice], iarăşi, dumnezeiescul Maxim? – «că nu într-atâta ar izbuti să se înalţe mintea omenească – încât să simtă dumnezeiasca strălucire – dacă nu Dumnezeu Însuşi ar trage-o şi ar lumina-o cu dumnezeieştile raze»[96]. Şi ce [spune], iarăşi, dimpreună cu marele Vasile, Nil, preavestitul stâlp al adevărului? – «Vasile capadocianul zice: 'cunoaşterea [sau gnoza] omenească o întăreşte studiul şi exerciţiul; iar pe cea făcută [omului] de la harul lui Dumnezeu – dreptatea şi mila; iar pe cea dintâi şi pătimaşilor [le] este cu putinţă să o primească; pe când primitori ai celei de-a doua sînt doar nepătimaşii, care şi văd, la vremea rugăciunii, propria lucire a minţii, strălucind împrejurul lor'»[97]. Ai priceput, frate, cu limpezime că mintea, izbăvindu-se de patimi, ca [pe o] lumină se vede pe sine însăşi în vremea rugăciunii şi este luminată de către dumnezeiasca lumină? Iar acum, aducând ureche credincioasă, auzi-l iarăşi pe fericitul (după

[94] Sau: 'când va prinde a sta îndesit sub lucrarea dumnezeiască'.

[95] *Capete* 40, ed. Des Places, SC 5, p. 108.

[96] *Capete teologice* 1, 31, PG 90, 1096 A.

[97] Pasajul acesta îl găsim – cu foarte mici deosebiri – la Evagrie Ponticul, *Γνωστικός* 45 şi la Socrates Scholasticus, *Istoria bisericească* 4.23.166-171.

φωτί; Νῦν οὖν πειθήνιον ὑπέχων οὖς αὖθις ἄκουε καὶ τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὃν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσεν, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ μεταφρασθεῖσι Κεφαλαίοις· «ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψίς ἐστιν, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκὴς ἔλλαμψις· τὸ γὰρ 'ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν' καὶ τὸ 'φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον' καὶ τὸ 'ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτά με ὁδηγήσουσιν εἰς ὄρος ἅγιόν σου' καὶ τὸ 'ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου' καὶ πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὸ αὐτὸ παρίστησιν». Ὑποστατικὸν δὲ εἶπεν, ἵν' ἐμφράξῃ τὰ στόματα τῶν τὴν γνῶσιν μόνον οἰομένων φωτισμὸν καὶ περιτρεπόντων τὴν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν οἰκείαν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν γνῶσιν παρεξηγουμένους [παρεξηγουμένων] πᾶν ὅ,τιπερ ἂν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγουμένην, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον.

[8] Διόπερ οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην εἴδησιν, καίτοι γνῶσιν οὖσαν ἔστιν ὅπου καὶ ἀσφαλεστάτην, φῶς πώποτέ τις προσηγόρευσεν, ἀλλὰ μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ λογικήν. Οὐδὲν γὰρ ὁρῶμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ νοερόν ἐστι φῶς. Οἵ τε γὰρ ἄγγελοι, πῦρ οἷον ἄυλον καὶ ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτό ἐστιν ἢ φῶς νοερόν; Ὅ τε νοῦς αὐτὸς ἑαυτὸν ὁρῶν, ὡς φῶς ὁρᾷ· τί τοίνυν καὶ οὗτος, εἰ μὴ νοερὸν ἑαυτὸν βλέπει φῶς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ παντὸς νοεροῦ φωτὸς ἐπέκεινα Θεὸς καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως

[98] Evagrie Ponticul, *Πρακτικός* 1, 93, PG 40, 1249 B.
[99] În colecția Migne (PG 34, 956 D), în loc de *τελεία* (desăvârșită) *τοιαύτη* (această); notăm, de asemenea, că sfântul Grigorie nu citează textul original cuvânt cu cuvânt.
[100] *II Corinteni* 4, 6. [101] *Psalmii* 12, 4.
[102] *Psalmii* 42, 3; în *Septuaginta* verbul este la trecut ('m-au povățuit').
[103] *Psalmii* 4, 7.
[104] Macarie, *Despre libertatea minții* 22, PG 34, 956 D – 957 A.

cum îi și este numele) Macarie – pe care 'vas al alegerii' l-a numit Nil cel mult întru cele dumnezeiești[98] – care spune în *Capetele* tălmăcite de Metafrast: «desăvârșita[99] strălucire a Duhului nu este doar ca o descoperire de înțelesuri, ci în suflete încredințată și necontenită strălucire de lumină ipostatică; că [stihul] 'Cel ce a zis să strălucească – din întuneric – lumină, Care a strălucit în inimile noastre'[100] și 'luminează ochii mei, ca nu cândva să adorm întru moarte'[101] și 'trimite lumina Ta și adevărul Tău; acestea mă vor povățui la muntele sfânt al Tău'[102] și 'însemnatu-s-a peste noi lumina feței Tale, Doamne'[103] și toate câte [sînt] asemenea acestora – același [lucru] îl pun de față»[104]; iar 'ipostatic' a zis ca să astupe gurile celor ce doar cunoașterea o socotesc luminare și strică cugetul multora și – înainte de al altora – pe al lor înșiși, răstălmăcind, prin prefacerea [luminării] în cunoaștere, orice le-ar spune cineva despre lumina aceea; pe când eu și cunoașterea – paronimic numită [așa] de acela[105] – o socotesc lumină, ca una ce se dă de către [lumina] aceea, după cum am spus mai sus[106].

[8] Fapt pentru care nici înștiințarea venită omului de la simțuri – măcar că uneori este [o] cunoaștere cu totul sigură – nu a fost vreodată numită de cineva 'lumină', ci doar cea [care este venită] de la minte și [este] cuvântătoare. Pentru că nu vedem nimic să aibă putere cuvântătoare și să nu fie lumină înțelegătoare; că îngerii ca [un] foc nematerialnic [sînt] și netrupesc; și ce altceva este acesta decât lumină înțelegătoare?; iar mintea, văzându-se pe sine însăși, ca [pe o] lumină se vede; [că] ce [mai este], dar, și [mintea] aceasta, dacă nu [ceva ce] se vede pe sine ca lumină înțelegătoare? Că și Dumnezeu Însuși, Cel dincolo de toată lumina înțelegătoare

[105] Este vorba despre cunoașterea venită omului de la harul Duhului, pomenită de sfântul Vasile, care e cu totul altceva decât cunoașterea (gnoza) dobândită autonom de firea omenească; așadar cele două cunoașteri sînt într-un caz de paronimie.
[106] Vezi paragraful 3 al triadei de față.

ἐκβεβηκώς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μέν, ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τὸ κρύφιόν τε καὶ ἀθεώρητον καθ' ἑαυτόν, μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδείας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται – τοιαύτη δέ ἐστι πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, τὸ τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα – τηνικαῦτα καὶ αὐτὸς ὡς φῶς ὁρᾶται νοερόν, ὡς δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμέν τε καὶ δείξομεν ἁγίων.

[9] Ὥσπερ δὲ τὸ πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῇ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζει δὲ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχῃ τὸ ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, γνῶσιν μὲν παρέχειν δύναιτ' ἄν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ φῶς. Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστιν ὁ νοῦς νῷ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τὸν τρόπον ὁρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμὸς ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γάρ, φησί, «τῇ ψυχῇ ὁ συμφυὴς αὐτῇ νοῦς», ὥσπερ ἡ κατ' αἴσθησιν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργείᾳ γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμψαντος αὐτῇ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἦ νοερὰν ἔχων αἴσθησιν ὁρᾷη καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείᾳ γίγνοιτο, μὴ τοῦ θείου περιλάμψαντος αὐτὸν φωτός. Ὥσπερ δὲ ἡ ὄψις, ὅταν ἐνεργῇ, φῶς αὐτή τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτὸς συγγίνεται καὶ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ὁρᾷ πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκ' ἂν εἰς ἐντελέχειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὅλος οἷον φῶς ἐστι καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστι καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωστῶς ὁρᾷ τὸ φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὅ

[107] Adică: după – nepotrivita, de fapt – analogie cu focul material.
[108] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre cereasca ierarhie* 15, 2, PG 3, 329 AC.
[109] După celebra expresie a Teologului: «λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν» (vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul 38. La teofanie* 11, PG 36, 324 A şi *Cuvântul 45. La sfintele Paşti* 7, PG 36, 632 B); locul e citat şi în *Epistola a III[a] către Achindin* 5, Opere complete II, GA, p. 295.
[110] Sufletului.
[111] Vasile cel Mare (pseudo), *Regulile ascetice* 2, 1, PG 31, 1340 A.
[112] Adică: vederea simţită sau trupească.

şi [în chip] mai-presus-de-fiinţă ieşit [afară] din toată fiinţa, 'foc' numit fiind El de către cuvântătorii-de-Dumnezeu, este, pe de o parte, în Sine Însuşi – ca după chipul întunecat al focului[107] celui dintru [lucrurile] cele simţite – ascuns şi nevăzut, neputând sta înainte[a Lui vreo] materie care să încapă în sine dumnezeiasca arătare[108]; dar, pe de altă parte, când ia în stăpânire [o] materie potrivită [Lui], [şi anume] neacoperită (iar aşa este toată firea înţelegătoare cea curăţită, care nu poartă acoperământul răutăţii), atunci şi El este văzut [de către aceasta] ca lumină înţelegătoare, după cum prin înşişi sfinţii care au şi pătimit şi au şi văzut strălucirea lui Dumnezeu[109] am arătat-o şi [iarăşi o] vom arăta.

[9] Şi după cum focul, de este acoperit cu o materie nestrăvezie, o poate încălzi, nu însă şi luminá, aşa şi mintea, când are asupra sa acoperământul întunecat al patimilor celor rele, poate da[110] cunoaştere, nu însă şi lumină; iar pentru că mintea nu este doar lumină văzută minţii – măcar că este cea de pe urmă din cele văzute într-acest chip – ci şi [lumină] văzătoare, fiind ca un ochi al sufletului (că zice «vedere a sufletului este mintea cea con-săditá lui»[111]), precum vederea cea după simţire[112] nu s-ar face *în lucrare*[113] de nu i-ar străluci dinafară lumină, aşa şi mintea nu ar vedea – ca una ce are simţire înţelegătoare – şi nu face de la sine însăşi *în lucrare* de nu i-ar străluci [împrejur] dumnezeiasca lumină; şi precum vederea, când lucrează, se face ea însăşi lumină şi împreună cu lumina şi tocmai pe aceasta o vede mai întâi, [pe cea] vărsată împrejurul a toate cele văzute, într-acelaşi chip şi mintea, când ajunge la înfăptuirea simţirii înţelegătoare[114], este întreagă ca lumina şi este împreună cu lumina şi – dimpreună cu lumina – întru cunoştinţă vede lumina, nu doar mai presus de simţurile trupeşti, dar şi mai presus de orice din cele cunoscute nouă

[113] Adică: nu ar ajunge lucrătoare.
[114] Sau: la activarea simţului intelectiv.

τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἁπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεὸν γὰρ ὁρῶσιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὃς φῶς ὤν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν· ἐμφανίζει δὲ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἐν ἐσόπτρῳ μορφή· φαινομένη οὐχ ὁρᾶται καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν ἐστιν ὁρᾶν τε ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ ταὐτὸ τὸ μορφοῦν τὸ ἔσοπτρον ὁρᾶν.

[10] Νῦν μὲν οὕτω τοῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θεὸς ὁρᾶται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δὲ τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς ὁρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι, τυφλοῖς ἐοίκασιν, οἳ τῆς τοῦ ἡλίου θέρμης μόνης ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὁρῶσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός ἐστιν ὁ ἥλιος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς ὁρῶντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκειν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστιν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος ἁπάντων ἥλιος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητῶς ὁρῶσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντὸς ὑπερανιδρυμένον 'τῆς δικαιοσύνης ἥλιον', οὐ παρὰ τῶν νοερῶς ὡς ἀληθῶς ὁρώντων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὁρῶσι θρηνηθήσονται, μὴ μόνον ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξῃρημένου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου, πρὸς τὸ νῷ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητὸν ἀοράτως συγκαταβαίνοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον

[115] *Matei* 5, 8.
[116] *I Ioan* 1, 5.
[117] *Ioan* 14, 21 şi 23.
[118] Adică: neoglindit, nemijlocit.
[119] *I Corinteni* 13, 12.
[120] Adică: nu şi lumina.
[121] Adică: nu doar fierbinte.
[122] Adică: celor ce văd trupeşte.

şi, într-un cuvânt, din cele ce sînt; că [nu altceva decât] pe Dumnezeu Îl văd cei curăţiţi la inimă (după nemincinoasa fericire de către Domnul[115]), Care, luminã fiind[116] (după preacuvântătoarea-de-Dumnezeu spusă a lui Ioan, a fiului tunetului), Se sălăşlueşte în şi Se arată celor ce Îl iubesc şi sînt iubiţi de El (după [însăşi] făgăduinţa Lui către aceştia[117]); iar [de arătat] Se arată – minţii curăţite – ca în oglindă, Cel ce nevăzut este în Sine Însuşi; că aşa este chipul cel văzut în oglindă: [deşi] arătat, [totuşi] nu se vede şi – s-ar putea spune – cu neputinţă este a privi şi în oglindă şi, totodată, a vedea şi în sine însuşi[118] [lucrul] ce dă chip[ul dinlăuntrul] oglinzii.

[10] Aşadar, aşa Se vede acum Dumnezeu celor ce s-au curăţit prin dragoste, pe când atunci, [precum] zice, «faţă către faţă»[119]; iar cei ce – nepătimind [ei] cele dumnezeieşti, nici văzându-le [pe acelea] – nicidecum nu cred că Dumnezeu Se vede ca o lumină mai presus de lumină, ci doar că Se teoretizează logic – aceştia sînt asemenea orbilor, care, simţind singură căldura soarelui[120], nu dau crezare – celor ce văd – că soarele este şi luminos[121]; iar dacă orbii se mai apucă şi să îi înveţe pe cei ce văd cum că nu lumină este soarele cel preastrălucitor tuturora, cel de pe tărâmul [lucrurilor] celor simţite, aceştia de tot râsul se vor face celor ce văd în chip simţit[122]; iar aceia[123] – care [întocmai] aceleaşi lucruri le pătimesc, doar că în privinţa 'Soarelui dreptăţii', Celui aşezat mai presus de toate – jeliţi vor fi nu doar de cei ce cu adevărat văd în chip înţelegător, dar şi de cei ce cred văzătorilor, nu doar [pentru] că Dumnezeu, pentru covârşirea bunătăţii lui faţă de noi, de la [faptul de] a fi [El] scos dincolo de toate şi de-neluat şi de-negrăit la [faptul de] a fi împărtăşit şi văzut minţii pogorându-Se, [în chip] nevăzut, după neieşită [din Sine] puterea Sa cea mai-presus-de-fiinţă, aceştia rămân neaprinşi de dragostea aceea însăşi-văzută şi

[123] «aceia»: cei orbi la suflet.

ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγοῦσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἁγίοις οὐκ ἐθέλοντες ἕπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοὺς καὶ συγκατασπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δήπου κοινωνοὺς σχοῖεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὃν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδὲ ἐπίστευσαν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκότει ταὐτόν. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προητοίμασται κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὔτε αἰσθητὸν ἁπλῶς – ἀμοιροῦσι γὰρ αἰσθήσεως προητοίμασται τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις – οὔθ' ἁπλῶς ἄγνοια τουτὶ τὸ σκότος, οὐ γὰρ ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεὸν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονόμοις τοῦ σκότους ἐκείνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ βέλτιον εἴσονται· «πᾶσα» γάρ, φησί, «σάρξ ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός»· ἀμήν. Οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητὸν κυρίως, οὐδὲ μὲν οὖν γνῶσις, εἴπερ μηδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικὸν δὲ μᾶλλον τῆς μυστικῆς καὶ ἀποῤῥήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀῤῥαβὼν νῦν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, οὐ γνῶσίς ἐστιν ἁπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν γνώσεως χορηγός, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερὸν μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ ὁρώμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ἐνταῦθα κατὰ χριστιανοὺς τελειότητος παρεκτικὸς μονώτατος, οὐκ ἀπὸ μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀποκαλύψει καὶ χάριτι τοῦ Πνεύματος.

[124] «întunericul amenințat [nouă]»: întunericul pomenit în amenințarea rostită de Domnul (*Matei* 8, 12; 22, 13; 25, 30).
[125] *Matei* 25, 41.
[126] «doar simțit»: strict sensibil, strict în planul simțurilor trupești.
[127] *Filipeni* 2, 11 (însă cu 'toată limba' în loc de 'tot trupul'); *amin*-ul este pus aici – probabil – sub influența textului dumnezeiești Liturghii.
[128] Adică: 'tainică și negrăită a tainelor lui Dumnezeu'.
[129] Subiectul este aici *arvuna*.

însăși-înțeleasă, dar și [pentru] că, nevoind nici să urmeze sfinților celor ce călăuzesc – cu cuvintele, din iubire-de-oameni – la lumina aceea, înșiși se aruncă în prăpastie și se străduiesc [și] a-i trage – dimpreună cu ei – pe cei ce cred [sfinților], ca să îi aibă părtași loruși atunci când «ca foc Îl vor vedea», după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie, «pe Cel ce nu L-au cunoscut ca lumină», nici L-au crezut [a fi lumină]. Ba încă și focul acela [va fi] întunecat; ba mai mult: [va fi] totuna cu întunericul amenințat[124]; dar acestea s-au gătit diavolului și îngerilor lui, după cuvântul Domnului[125]; așadar, întunericul acesta nu e nici doar simțit[126] – că îngerilor celor răi s-a gătit, [care sînt] nepărtași de simțire [trupească] – nici doar necunoaștere, că cei ce dau acum crezare moștenitorilor întunericului aceluia nu vor fi atunci într-o mai mare necunoaștere de Dumnezeu decât acum, ba chiar și mai bine [Îl] vor ști [a fi Dumnezeu]; că «tot trupul» zice «va mărturisi că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl»; amin[127]. Așadar focul acela nu este nici *simțit* propriu-zis și nici [propriu-zis] *cunoaștere* – de vreme ce nu necunoaștere este opusul lui; iar dacă focul acela nu este cunoaștere, ci – mai degrabă – dătător de cunoașterea tainică și negrăită a tainelor lui Dumnezeu, atunci nici *arvuna* cea văzută acum în cei curățiți la inimă nu este doar cunoaștere, ci, pe de o parte, [este] dătătoare de [o] cunoaștere de felul [celei pomenite][128], și, pe de alta, [este, în] ea însăși[129], lumină înțeleasă și înțelegătoare – sau, mai degrabă, duhovmicească, duhovnicește făcându-se[130] și văzându-se, rămânând dincolo și mai presus de toată cunoașterea și virtutea și preasingura dătătoare a desăvârșirii de aici a creștinilor, cea venită [lor] nu de la imitare și gândire, ci prin descoperirea și harul Duhului.

[130] Tot *arvuna*, celor curățiți la inimă.

[11] Διό φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε καὶ συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἥδιστον ἐν ἑρμηνεῦσιν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν τε καὶ τηλαυγέστερον τὸ ἐντελὲς τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον ἑκάστῃ [...] ψυχῇ δεδήλωκεν [...], ὅπερ ἐστίν ἡ τοῦ ἐπουρανίου φωτὸς ἐν ἀποκαλύψει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις, ἵνα μή τις, τὸν διὰ γνώσεως νοημάτων φωτισμὸν μόνον τοῦ Πνεύματος εἶναι νομίσας κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καὶ ῥᾳθυμίαν τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποτυχεῖν μυστηρίου. Διὰ τοῦτο καὶ τό ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ Πνεύματος δόξης εἰς παράστασιν ὡμολογημένην προήνεγκεν: '[...] εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, φησί, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ', καταργούμενον εἰρηκὼς διὰ τὸ θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν· ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀκαταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησὶ γοῦν· 'ἡμεῖς δὲ πάντες' – τουτέστιν οἱ κατὰ τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες – 'ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος'· 'ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ', τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδή· καὶ γὰρ ἡνίκ' ἂν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς Κύριον, 'περιαιρεῖται, φησί, τὸ κάλυμμα', 'ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι'. Φανερῶς οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβλῆσθαι τὴν ψυχήν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι, νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ Πνεύματος, περιαιρεῖσθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἡ ἔλευσις ἡ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

[12] Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς τὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προῦπέγραψαν αἰσθητοὶ ἐκεῖνοι

[131] Vezi poziția lui *μόνον*.
[132] Sau: ca dovadă recunoscută.

[11] [Fapt] pentru care [şi] zice marele Macarie, împreună-martor şi împreună-grăitor avându-l pe Simeon cel preadulce între tâlcuitori: «dumnezeiescul Apostol Pavel a arătat fiecărui suflet [...], mai limpede şi mai strălucit, desăvârşita taină a creştinismului [...], [taină] care este strălucirea luminii cereşti, întru descoperirea şi puterea Duhului, ca nu cumva cineva, crezând că singura luminare a Duhului[131] e cea prin cunoaşterea înţelesurilor [cuvintelor], să fie – din necunoaştere şi lenevire – în primejdie de a nu avea parte de taina desăvârşită a harului; pentru aceasta a şi adus [de faţă] – spre mărturisită înfăţişare[132] – pilda slavei Duhului celei stătătoare împrejurul feţei lui Moisí; 'că dacă ceea ce s-a desfiinţat' zice '[era] prin slavă, cu cât mai mult ceea ce rămâne [este] în slavă' ('desfiinţat' zicând pentru faptul că slava stătea împrejur trupului *muritor* al lui Moisí) şi a arătat [că] acea slavă nemuritoare [încă de] acum străluceşte – prin descoperirea Duhului – celor vrednici, fără-de-desfiinţare, pe faţa nemuritoare a omului celui dinlăuntru; că zice: 'iar noi toţi' – adică cei ce, după[133] credinţa cea desăvârşită, ne-am născut de la Duhul – 'cu faţă descoperită, slava Domnului o oglindim, după acelaşi chip schimbându-ne la faţă din slavă în slavă, ca de la Duhul Domnului'[134]; 'cu faţă descoperită' – cu cea a sufletului, adică; că [atunci] 'când s-ar întoarce spre Domnul i se va ridica vălul; iar [acest] *Domnul* Duhul este'; aşadar, prin acestea a arătat limpede că peste suflet a căzut un văl de întuneric – care de la neascultarea lui Adam a prins a se strecura în omenire – iar acum, prin strălucirea Duhului, acesta se ridică de pe sufletele cele cu adevărat credincioase şi vrednice, pricină pentru care s-a şi făcut venirea lui Hristos»[135].

[12] Vezi, frate, cum [că] acele luminări simţite din [legea] veche au preînchipuit luminarea Duhului cea din sufletele

[133] Adică: din unghiul, în privinţa, prin.
[134] *II Corinteni* 3, 18;
[135] Macarie, *Despre libertatea minţii* 21, PG 34, 956.

φωτισμοί; Τοὺς οὖν αἰσθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους λέγοντας ἐχρῆν δι' ἐκείνων πρὸς τὴν τούτου πίστιν τε καὶ ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας – μᾶλλον δὲ εἰ δυνατὸν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἄληστον τὴν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας – πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόῤῥητα δεδιδαγμένους, οὐδ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντρεπόμενοι, ὅς φησιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται, νοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν» τουτέστι πιστὰ ποιήσει, λογισμοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ Πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδὲ γνῶναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ τοῖς οἰκείοις λογισμοῖς καὶ ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεσι πιστεύων, διαιρέσεσί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὑρίσκεσθαι οἰόμενος· ψυχικὸς γάρ ἐστιν ὁ τοιοῦτος, «ὁ δὲ ψυχικός», φησίν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», οὐδὲ δύναται· ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλλοις συμβιβάσας γνωστά τε καὶ πιστὰ ποιήσειε; Διὰ τοῦτο εἴ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῶς καὶ ἀπόῤῥητος τελουμένων πείρας περὶ νήψεως διδάσκει, στοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δῆλός ἐστι κατενεχθεὶς καὶ τὴν σοφίαν ὄντως μωρανθείς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώσει τὰ ὑπὲρ φύσιν κατοπτεῦσαι καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνωστὰ μόνῳ τῷ Πνεύματι, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ἅ γνωστὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, φυσικῇ διανοίᾳ

[136] Sau cu fapta.
[137] Adică: prin har.
[138] Literal: a-i striga (să vină) afară, la necredință.
[139] Sau: a-i corija, a-i converti la altă doctrină.
[140] *I Corinteni* 2, 15 și urm.
[141] Sau: vrednice de crezare, nedezmințite.
[142] Sau: discuțiilor pe baza acestora.
[143] *I Corinteni* 2, 14.

celor ce – cu lucrul[136] și adevărul – cred în Hristos?; așadar cei ce le numesc pe acelea 'simțite și simbolice' trebuia să fie împinși de acelea la credința și căutarea acesteia; pe când aceștia și pe cei ce cred – mai mult, de s-ar putea, și pe cei ce în chip vădit au avut parte de har și nefurată au cunoașterea cea [venită] prin acesta[137] – se silesc în tot chipul a-i abate la necredință[138], apucându-se, obraznic și prostește, a-i învăța altele[139] pe cei ce – de Dumnezeu și de tainica Lui arătare și lucrare – au fost învățați cele negrăite, nerușinându-se nici de marele Pavel, care zice că «cel duhovnicesc toate le judecă, pe când el de nimeni nu e judecat»; că are mintea/cugetul lui Hristos; «și cine a cunoscut mintea/cugetul Domnului, să Îl învețe pe El»[140], adică să facă credincioase[141] – judecând gândurile – cele ale Duhului?; că nicidecum nu le poate cunoaște sau crede pe cele ale omului duhovnicesc acela care, crezând propriilor gânduri și cercetărilor din unghiul acestora[142] – își închipuie că tot adevărul se află prin diereze și silogisme și analize; că sufletesc este unul ca acesta; «iar cel sufletesc» zice «nu primește cele ale Duhului»[143], nici nu [le] poate [primi]; așadar, cel ce nu [le] cunoaște – [și] nici nu [le] crede – cum, învățându-i pe ceilalți, le va face cunoscute și credincioase? Pentru aceasta, dacă cineva – fără isihia [sau liniștirea] și trezvia minții și fără cercarea, cea întru aceasta făcută, a celor duhovnicește și negrăit săvârșite – va învăța [pe alții] despre trezvie, urmând propriilor gânduri și căutând a arăta prin cuvânt binele cel mai presus de cuvânt – vădit [lucru este că acesta] a ajuns la sminteala cea de pe urmă și s-a nebunit de-a binelea întru înțelepciunea sa[144], că [în chip] necugetat a socotit a scruta prin cunoașterea firească pe cele mai presus de fire și adâncurile lui Dumnezeu – cele cunoscute doar Duhului – și darurile Duhului – cele cunoscute doar celor duhovnicești, celor ce au mintea [sau cugetul] lui Hristos – a le cerceta și demonstra

[144] Sau: suferă de înțelepciunea cea de Dumnezeu nebunită (sau vădită a fi nebună); vezi *I Corinteni* 1, 20.

καὶ σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνῆσαί τε καὶ δεῖξαι· πρὸς δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, καὶ θεομάχος εὑρεθήσεται, παραγνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βελίαρ, ὥ τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιταττόμενος τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαί» ἔσται κληρονόμος διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων βλάβην· «οὐαί» γάρ, φησίν ὁ προφήτης, «τῷ ποτίζοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν».

[13] Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις – δηλονότι τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γὰρ πνευματικὸς πάντα ἀνακρίνει» κατὰ τὸν ἀπόστολον) – δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιούτους φέροντας ὑποτάσσειν ἑαυτούς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενὸς τούτους ἀνακρινομένους («ὁ γὰρ πνευματικός» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται») κρίνειν καὶ διορθοῦν ἐπιχειροῦσι πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τούτοις πειθομένων. Φασὶ γὰρ μηδένα δυνατὸν εἶναι τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περὶ τῶν ὄντων οὐχ εὑρηκότα δόξαν, εὑρηκέναι δὲ αὐτὴν ἄνευ διαρέσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν ἐπειλῆφθαι τελειότητος καὶ ἁγιότητος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀναγκαιότατον παρὰ τῆς ἔξω παιδείας διδαχθῆναί τε καὶ μετιέναι συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιούτων λόγων τὴν καταργηθεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δὲ παρὰ τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀλήθειαν μαθεῖν, ἤκουσαν ἂν ὡς τοῦτο τὸ δόγμα φρονήματός

[145] *Avvacum* 2, 15; *vărsătură* (adică *'răsturnătură' a stomacului*) este, conform lui Ioanid şi Montanari, unul din sensurile lui *ἀνατροπή* (literal: *răsturnătură*; de la *ἀνατρέπω*: a răsturna); semnalăm că în actuala ediție ortodoxă românească a Vechiului Testament acest *ἀνατροπή* este redat prin romanticul 'cupa lui otrăvită'.
[146] *I Corinteni* 2, 15.
[147] «cele ale lor înşişi»: propria stare, de stau în adevăr sau nu.

prin cugetarea firească şi trupeasca filozofie; şi, pe lângă necugetare, şi luptător-împotriva-lui-Dumnezeu se va vădi, socotind [el] a lui Veliar [a fi] – o, ce prăpăd! – harul şi lucrarea Duhului celui bun şi împotrivindu-se celor ce au luat Duhul de la Dumnezeu, ca prin El să cunoască cele hărăzite nouă de la Dumnezeu; încă şi al lui 'vai' moştenitor va fi, pentru vătămarea celor ce [îl] ascultă; că 'vai' zice prorocul 'de cel ce îşi adapă fratele său cu vărsătură tulbure'[145].

[13] Trebuie, aşadar, [ca] celor ce pot judeca toate – adică celor duhovniceşti, pentru că «cel duhovnicesc toate le judecă», după Apostolul[146] – trebuie, aşadar, [ca] acestora să se supună pe ei înşişi cei ce nu au dobândit unele ca acestea, ca şí ei să cunoască, prin judecata acestora, cele ale lor înşişi[147]; [pe când] ei [tocmai] pe aceştia – pe cei de către nimeni judecați, că cel duhovnicesc, după acelaşi Apostol, «de nimeni nu este judecat»[148] – se străduiesc a-i judeca şi îndrepta, spre pierzarea lor înşişi şi a celor ce ascultă de ei; pentru că [ei] zic [cum] că nimănui nu îi este cu putință a fi părtaş desăvârşirii şi sfințeniei dacă nu a găsit [mai întâi] opinia adevărată privitor la cele ce sînt; şi că fără diereză şi silogism şi analiză e cu neputință a o găsi pe aceasta; prin urmare, cutează să conchidă[149] că celui ce pofteşte a dobândi desăvârşire şi sfințenie îi este de neapărată trebuință [faptul de] a fi învățat – de către instruirea cea din afară[150] – şi a îmbrățişa metodele dieretice şi silogistice şi analitice; şi, prin asemenea cuvinte, desființata înțelepciune[151] iarăşi lucrătoare se silesc a o arăta; că dacă ar fi voit să afle adevărul de la cei în stare a judeca toate, apropiindu-se cu smerenie, ar fi auzit că o astfel de dogmă ține de cugetul elinesc, [fiind]

[148] Tot *I Corinteni* 2, 15.
[149] Sau, mai estompat, 'înțeleg să conchidă'.
[150] Adică: educația păgână antică.
[151] Adică: de Dumnezeu desființata înțelepciune; vezi *I Corinteni* 1, 20; 3, 19.

ἐστιν ἑλληνικοῦ, Στωικῶν τε καὶ Πυθαγορείων αἵρεσις, οἳ τὴν ἐπιστήμην τέλος λέγουσι τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλήψεως. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὑρισκομένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε καὶ βίου ἀποδεικνυμένη ἣ καὶ μὴ μόνον ἀληθής, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλής ἐστι καὶ ἀπερίτρεπτος. «Λόγῳ» γὰρ, φησί, «παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς»; Καὶ μὴν οὐδὲ ἑαυτὸν γνῶναι δυνηθῆναί τινα οἰόμεθα διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιήσῃ τὸν οἰκεῖον νοῦν. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω τὸν ἑαυτοῦ κατασκεύσας νοῦν, οὐδὲ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὃ τοῦ γνῶναί τινα ἑαυτόν ἐστιν ἀρχὴ λυσιτελής.

[14] Ἀλλ' οὐδὲ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θοῖτ' ἄν τις εὖ φρονῶν, οὐδὲ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; Διπλοῦν δέ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα. Καὶ τέλος δὲ τὸ προκείμενον ἡμῖν, αἱ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἱοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις καὶ κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσιν

[152] Sau: idee, părere; dar şi erezie.
[153] Amintim că în greceşte *θεωρία* înseamnă atât contemplare urmată de formularea unei teorii (ştiinţifice), cât şi vederea (sau theoria sau 'contemplarea') lui Dumnezeu.
[154] Sau: cea dovedită de fapte şi [de] viaţă; vezi şi *Iacov* 2, 18 şi urm.; vezi şi începutul întrebării din *Triade* 1, 2.
[155] «zice»: (Grigorie) Teologul, adică.
[156] Vezi 1,2,1, nota 17.
[157] Adică: pe această cale.
[158] Literal: avantajos.

eres[152] al stoicilor şi pitagoreicilor, care numeau ştiinţa scopul theoriei [sau a dumnezeieştii-vederi][153], ce se dobândeşte prin însuşirea disciplinelor [elinilor]; pe când noi nu cunoaşterea aflată prin cuvinte şi silogisme o credem [a fi] opinie adevărată, ci pe cea dovedită prin lucruri şi [prin] viaţă[154], care nu doar adevărată este, ci şi sigură şi de nerăsturnat. că zice[155] «cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viaţa care [cuvânt se poate lupta]?»[156]; şi socotim că nici pe sine însuşi nu se poate cunoaşte cineva prin metodele dieretice şi silogistice şi analitice, de nu îşi va face mintea – prin pocăinţă ostenitoare şi nevoinţă stăruitoare – neînfumurată şi nevicleană; pentru că cel ce nu astfel – şi [nu] în astfel de chip[157] – îşi va face mintea, [acela] nici nu îşi va afla propria sărăcie în privinţa cunoaşterii, [fapt] care [şi] este început rodnic[158] în a se cunoaşte cineva pe sine însuşi.

[14] Dar nici toată necunoaşterea[159] nu poate fi osândită de vreunul din cei ce cugetă drept[160], [după cum] nici toată cunoaşterea o socotim [a fi] de fericit; cum, deci, să facem toate căutând spre aceasta ca spre un scop[161]? Că şi marele Vasile spune că îndoit este felul adevărului[162], [feluri] din care unul e de neapărată trebuinţă să îl avem şi să îl punem de faţă, ca fiind împreună-lucrător al mântuirii; cât despre pământ şi mare, despre cer şi cele de sub cer – de nu vom şti adevărul cel dintru unele ca acestea, nimic nu ne va împiedica de la fericirea cea din făgăduinţe[163]. Iar scopul ce ne stă dinainte – făgăduinţele de la Dumnezeu a bunătăţilor ce au să vie, înfierea, îndumnezeirea, a comorilor cereşti descoperire şi dobândire şi desfătare; pe când cunoaşterea

[159] Sau: orice fel de necunoştinţă, de ignoranţă, de neştiinţă.
[160] Literal: din cei ce bine cugetă.
[161] Adică: pe aceasta avându-o drept ţintă/ţel/scop.
[162] Sau: că adevărul este de două feluri.
[163] Vezi *Omilia a 3-a la Psalmi*, PG 29, 256 BC; *Către tineri* 2, PG 31, 565 şi urm. Vezi şi *Triade* 1, 1, 23; 2, 1, 44.

τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην ἴσμεν. Εἰ γὰρ *αἰσθητοὶ λόγοι* ἐν αἰῶνι τῷ μέλλοντι παριστῶσι τὰ πράγματα, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιτ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δὲ καθαρότης ψυχῆς ὁρᾷ, μακρὰν οἱ σοφοὶ γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεία γνώσεως τῆς μὴ ἐγγιζούσης Θεῷ; Πῶς δὲ χωρὶς αὐτῆς τελειότητος καὶ ἁγιότητος μεταλαχεῖν οὐκ ἔνι;

[15] Καὶ ἵνα τἄλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναί τε καὶ φρεναπατώντων ἑαυτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφὰς τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔργων χρῆσθαι καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν ὑπόθεσις ἡμῖν ἐστι τοῦ ἀνὰ χεῖρας λόγου. Φασὶ γὰρ ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν καὶ ἀπερινόητον· «Θεὸν γοῦν οὐδείς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο». Πῶς οὖν, φασίν, οὐχὶ σαφῶς πλανῶνται οἱ τὸν Θεὸν ὡς φῶς νεορῶς ἐν ἑαυτοῖς ὁρᾶν ἰσχυριζόμενοι; Κἄν τις αὐτῶν αὖθις τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ λόγον προσενέγκῃ λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὄψονται» καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἐμαυτόν, μετὰ τοῦ Πατρὸς τούτοις ἐνσκηνώσας», εὐθύς *θεωρίαν* τὴν γνῶσιν λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασιν ἑαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γὰρ ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τὸ θεῖον. Τοὺς γοῦν τὴν ἐν φωτὶ νοερὰν ὅρασιν Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον φαντασίαν ἐψευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντας ἐνέργειαν ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς ὁμοίας κατασπᾶν ἐρεσχελίας. Ἀλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως οὐδὲν ἀντιπεῖν πρὸς αὐτοὺς αἱρούμεθα· συνῳδὰ

[164] Adică: realitățile.
[165] *Ioan* 1, 18.
[166] *Matei* 5, 8.
[167] Vezi *Ioan* 14, 21 și 23.
[168] Literal: vorbesc în inconsecvență cu ei înșiși.
[169] De nevăzut și de neînțeles fiind Dumnezeu, ar fi trebuit, pentru consecvență, ca cei ce tăgăduiau vederea Lui (întrucât e nevăzut) să tăgăduiască și cunoașterea Lui (întrucât e neînțeles).

[164a] Vezi 2,3,39, nota 264.

[venită] din instruirea cea dinafară, [pe aceasta] o știm [a fi] după asemănarea veacului acestuia. Că dacă științe simțite [ne] aduc de față lucrurile[164] din veacul cel ce va să vie, înțelepții veacului acestuia s-ar face moștenitori ai împărăției cerurilor; iar 'dacă [nu alta decât] curăția sufletului vede [acele lucruri], departe vor fi aceștia de cunoașterea lui Dumnezeu', după cu adevărat filosoful Maxim[164a]; ce nevoie avem, așadar, de cunoașterea ce nu se apropie de Dumnezeu?; și cum să nu poată a avea parte [cineva] – fără aceasta – de desăvârșire și sfințenie?

[15] Și ca să las acum deoparte celelalte [spuse] ale celor ce își închipuie că sînt c[in]eva și într-atâta se înșeală pe ei înșiși încât până și scripturile Duhului, răstălmăcindu-le, le folosesc împotriva lucrurilor duhovnicești și a bărbaților [duhovnicești], le voi adăuga doar pe acelea care sînt acum [legate de] chestiunea cuvântului de față. Pentru că ei zic, așadar, că Dumnezeu este [de] nevăzut și [de] neînțeles; că «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Unul-Născut Fiul lui Dumnezeu, Cel ce este în sânul Tatălui, Acela [L-a] tâlcuit»[165]; cum, dar, nu [e] limpede – zic [ei] – [că] rătăcesc cei ce susțin că Îl văd [în chip] înțelegător pe Dumnezeu ca lumină în ei înșiși? Iar dacă cineva li-L pune de față, apoi, pe Unul-Născut Cuvântul lui Dumnezeu zicând [El] că 'cei curați cu inima vor vedea pe Dumnezeu'[166] și [că] 'Eu Mă voi arăta lor pe Mine Însumi, dimpreună cu Tatăl sălășluindu-Mă într-înșii'[167], numaidecât spun că vederea aceea cunoașterea este; și nu își dau seama că [singuri] vorbesc împotriva loruși[168]; că precum dumnezeiescul este nevăzut, așa [este] și [de] neînțeles[169]; prin urmare, cei ce – pentru faptul că Dumnezeu e nevăzut – dogmatizează că vederea înțelegătoare a lui Dumnezeu, cea în lumină, este nălucire mincinoasă și drăcească lucrare, [aceștia] trebuiau să o supună acelorași fel de bârfe. Ci noi, pe de o parte, în

γὰρ λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ συντᾶσιν ὅ τι λέγουσιν. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις, θεωρία, ὃ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσίς τε καὶ κίνησις ἀναμόρφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκόνος· ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεία τῆς ἄνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαὲς φῶς ὑπερφυὴς ἕνωσις, παρ' ἧς μόνης ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἑστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην [τήν ἕνωσιν] οὖν ἀναιροῦντες συνανεῖλον πᾶσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν.

[16] Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέγουσι μυστικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν θεωρίαν, μηδ' εἶναι ὅλως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, παρὰ τῶν ἐν ἀληθεῖ θεωρίᾳ γεγονότων μυηθέντες, ἐρωτήσομεν αὐτούς· τί ἡμῖν δοκεῖ, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁρᾷ τὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ μὴν αὐτὸ «ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ». Εἰ μὲν οὖν χωρὶς Πνεύματος ἁγίου ὁρᾶν ἔλεγέ τις τὸ ἀκήρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «πῶς ἂν ὁραθείη ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις ἀποθέμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου (ὃ *σκότος νοητὸν ἐπικείμενον* ταῖς μὴ κεκαθαρμέναις καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν) εἶ

[170] Cei doi teologi aflați în dispută.
[171] Adică: reașează chipul cuvântător, chipul omului lăuntric.
[172] Sau: podoabă, frumusețe.
[173] Adică: nobleței.
[174] Citim, de pildă la sfântul Calist Catafighiotul, că, la experierea Unului nezidit și ascuns, 'tăcerea' cea exercitată de minte (ca nemișcare a puterii cugetării discursive) și de gură, este nu *după voie*, ci *după fire* (vezi capul 37: «σιωπὴν ἀσκεῖ, *οὐχ ἑκών, ἀλλὰ φυσικῶς*»; vezi și capetele 39, 47, 48); pentru că Unul acela fiind nemărginit și fără discontinuități ontologice, mintea ce se 'lipește' de El și Îl gustă se oprește – cu toată mișcarea ziditelor puteri ale omului – în mod *obiectiv*, neavând cum trece de la o parte a Lui la alta, trecere ce ar însemna 'lecturare' a Lui; acesta e singurul caz în care se întâmplă lucrul acesta, odihna sau sabatul acesta. Probabil că aceasta este perspectiva în care trebuie înțeles acest 'a sta după fire', afirmat aici de sfântul Grigorie.

privința cunoașterii [de Dumnezeu] alegem a nu spune nimic împotriva lor; că în conglăsuire cu noi zic [ei] acestea, măcar că [ei] nu pricep ceea ce [înșișio] zic[170]; pentru că [încuviințăm că] vedere este și cunoașterea despre Dumnezeu – și [cea] a dogmelor privitoare la El – ceea ce numim 'teologie [sau cuvântare de Dumnezeu]', [după cum] și folosirea și mișcarea – după fire – a puterilor sufletești și a mădularelor trupești aduce prefacere chipului cuvântător[171], dar nu [starea] aceasta este desăvârșita bună-cuviință[172] a evgheníei[173] [celei] de sus [date] nouă și unirea cea mai-presus-de-fire cu lumina cea mai-presus-de-strălucire, [unire] de la care – doar de la ea – ni se dă și [faptul de] a teologhisi [în chip] negreșit și [faptul de] a sta – după fire – [nemișcate][174] și a se mișca – [tot după fire][175] – puterile sufletului și trupului nostru; [unirea] aceasta, așadar, desființându-o, împreună [cu ea] au desființat și toată virtutea și [tot] adevărul.

[16] [Pe de altă parte,] în privința faptului cum că, întrucât Dumnezeu este nevăzut, nu există [nici o] vedere mai tainică și mai înaltă de ceea ce numesc ei 'cunoaștere' și că nu există nicidecum [vreo] astfel de vedere [nemijlocită] a lui Dumnezeu, inițiindu-ne noi de către cei ce au ajuns întru adevărată vedere [de Dumnezeu], să îi întrebăm [pe ei[176]]: 'ce vi se pare?; oare nici Duhul Sfânt nu vede cele ale lui Dumnezeu?' Bine, dar El 'și adâncurile lui Dumnezeu le cercetează'. Prin urmare, dacă cineva ar fi spus că fără Duhul Sfânt vede preacurata lumină, împotrivindu-i-vă, bine i-ați fi zis: 'dar cum să fie văzut Cel nevăzut?'. Dar lepădând cineva duhul lumii – pe care Părinții îl numesc întuneric înțeles, ce stă asupra inimilor necurățite

[175] Acest 'a se mișca după fire' ar fi faptul de a se mișca – mintea și toate aceste puteri sufletești și trupești – în atmosfera mulțimii lucrărilor dumnezeiești nezidite, cele ieșite din Unul nezidit, pentru că – așa zicând – 'din fabricație' acestea sînt compatibile cu acelea.
[176] «pe ei»: pe cei ce tăgăduiesc acestea.

τις οὖν ἀποθέμενος τοῦτο καὶ καθαρεύσας παντὸς οἰκείου θελήματος καὶ ἀπαναστὰς πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν ἐμποιούσης τῇ ὀφειλομένῃ σπουδῇ, κἂν εὐπρόσωπος ᾖ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἑνὸν συναθροίσας καὶ νηφάλιον ἐπιστήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπήν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις διαζῇ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἶθ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς ἐν ἑαυτῷ λάβοι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ὃ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο τοῦτο λαβών, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἵν' εἰδῇ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα μυστικῶς αὐτῷ, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», πῶς οὐκ ἂν ὁρᾷη οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἴη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὁρώμενον, τὸ φῶς; Ὁρᾶται γὰρ ὑπὸ τῶν βλεπόντων «ἃ ὀφαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικοὺς γὰρ λαμβάνουσιν οὗτοι ὀφθαλμοὺς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γὰρ ἑαυτῷ ἀόρατός ἐστιν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὁρῶσιν. Οἷς δ' ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἐνήρμοσεν ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐχὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὴν τῆς χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

[17] Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἀσματικῆς θεολογίας ἀξιώσαι προσρημάτων, ἐγκωμιάζων τὴν ἐγγεγενημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν, «ἰδοὺ εἰ καλή», λέγων πρὸς αὐτούς, «ἡ πλησίον μου· ὀφθαλμοί σου περιστεραί»;

[177] Adică: nu împotriva firii; deci, aceste *vederi* (nu *θεωρίαι*, ci *θεωρήματα*) *după fire* – credem noi – nu înseamnă *vedenii* (adică vederi nemijlocite ale lui Dumnezeu), ci mai degrabă *viziuni* asupra realității, în sensul de poziționare corectă față de ea și lecturare corectă a ei (nu prin prisma patimilor).

– lepădându-l, așadar, cineva pe acesta și curățindu-se de toată voia proprie și strămutându-se din toată predania omenească care îl încetinește – câtuși de puțin – din silința datorată (chiar îndreptățită părând ea) și puterile sufletești întrunindu-le pe cât cu putință și punând trează supravegherea cugetului, va petrece, mai întâi, în vederile cele după fire[177] și plăcute lui Dumnezeu, iar mai apoi, ridicându-se mai presus de sine, va lua în sine Duhul Cel din Dumnezeu – Care știe cele ale lui Dumnezeu precum [știe] duhul omului cele dintr-însul – și așa ([adică] pentru aceasta) luându-L pe Acesta, după cum propovăduiește marele Pavel, [și anume] ca să știe cele dăruite lui în taină de către Dumnezeu, «pe care ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit», cum nu va vedea acesta, prin Duhul, lumina cea nevăzută?; și, iarăși, cum nu va fi lumina aceasta – deși văzută – nevăzută și neauzită și neînțeleasă? pentru că [zice limpede că] se vede de către cei ce văd «cele pe care ochiul *nu le-a văzut* și urechea *nu le-a auzit* și la inima omului *nu s-au suit*»; pentru că aceștia iau [de la Duhul] *ochi duhovnicești* și au *mintea lui Hristos*, prin care și Îl văd pe Cel nevăzut și Îl înțeleg pe Cel neînțeles; că nu Sieși este nevăzut, ci celor ce [nu altcum decât] prin zidirii ochi și prin ziditele cugete văd și înțeleg; dar celor cărora Dumnezeu S-a dat pe Sine Însuși [a le fi] cap [în trupul Bisericii][178], cum nu le va da, prin Sine Însuși, în chip vădit[179], și vederea harului Său?

[17] Și cum nu o va învrednici de numirile teologiei proprii *Cântării*, lăudând puterea duhovnicească ivită înlăuntrul ochilor lor, «iată, frumoasă ești», zicându-le acestora, «cea de aproape a mea[180]; ochii tăi – porum-

[178] Literal: cărora Dumnezeu S-a articulat pe Sine Însuși drept mădular conducător.
[179] Sau, în limbaj imnografic: la iveală; adică: la vedere.
[180] Sau: apropiata mea, 'aproapea' mea.

δι' ὧν καὶ αὐτοί, τῆς ὡραιότητος αἰσθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαψιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιδιδόασι λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμυημένοις τίς αὕτη ἡ περιστερὰ ἦν ἡ νύμφη σχοῦσα ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ αὐτὴ τῷ τοῦ νυμφίου Θεοῦ τότε πρῶτον τρανῶς ἐνατενίζει κάλλει καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πιστῶς περιεστώτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον τὴν καλοποιὸν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γὰρ ἡ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγή, ἑνωθεῖσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχείᾳ γίνεται καὶ οὕτως ὁρᾷ τὰ αἰσθητά, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἓν Πνεῦμα μετὰ τοῦ Κυρίου γεγονώς, οὕτω τὰ πνευματικὰ τρανῶς ὁρᾷ. Μένει δ' ὅμως καὶ ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον ἢ κατὰ τοὺς χαμερπεῖς λογισμούς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρούντων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γὰρ ἑώρακέ ποτέ τις τὸ πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διὸ καὶ κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμὸς τοῦθ' ἑώρακεν οὐδείς, εἰ καὶ ἀεὶ βλέπει»· οὐδὲ γὰρ ὅσον ἐστίν ἐκεῖνο, ἀλλὰ καθόσον ἑαυτὸν ἐποίησε δεκτικὸν τῆς τοῦ θείου Πνεύματος δυνάμεως, κατὰ τοσοῦτον βλέπει. Πρὸς δὲ τῇ ἀκαταληψίᾳ ταύτῃ, καὶ ἣν ἔχουσι κατάληψιν ἀκαταλήπτως ἔχουσι, τὸ θειότατον ἁπάντων καὶ καινότατον· οὐ γὰρ ᾧ ταῦτα βλέπουσι τότ' ἴσασιν οἱ βλέποντες – οὐδ' ᾧ ἀκούουσί τε καὶ μυοῦνται – ἢ τὴν τῶν μήπω γεγονότων γνῶσιν ἢ τὴν τῶν ἀεὶ ὄντων ἐπιστήμην, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Πνεύματος, δι'

[181] *Cântarea cântărilor* 1, 15; 4, 1. Notăm că în actuala românească traducere ortodoxă oficială stihul de față – «*ἰδοὺ εἶ καλή, ἡ πλησίον μου, ἰδοὺ εἶ καλή· ὀφθαλμοί σου περιστεραί* (*iată, frumoasă eşti, cea de aproape a mea, iată, frumoasă eşti; ochii tăi – porumbei*)» – e redat, romantic, prin 'Cât de frumoasă eşti tu, draga mea! Cât de frumoasă eşti! Ochi de porumbiță sînt ochii tăi', zădărnicind erminia sfântului Grigorie, care numaidecât va vorbi despre nemijlocita prezență – în văzătorii-de-Dumnezeu – a '*porumbiței/porumbelului*', adică a Duhului. Semnalăm şi faptul că, pe de altă parte, fraza similară din *Cântarea cântărilor* 5, 12 – «*ὀφθαλμοί αὐτοῦ ὡς περιστεραί* (*ochii săi – ca porumbeii*)» – este redată, brut, prin 'ochii săi sînt porumbei', lăsându-se deoparte prepoziția comparativă *ὡς* (*ca*).

[182] «*care*»: *ochi* sau *porumbei*, deopotrivă.

[183] Vezi *Matei* 3, 16, *Marcu* 1, 10, *Luca* 3, 22, *Ioan* 1, 32.

[184] Adică discursiv.

[185] Adică: în cadrul vederii aceleia mai presus de fire, întru Duhul.

[186] Adică: superior.

bei»[181]?, prin care[182] şi aceştia simțind frumusețea Mirelui înțeles, [Îi] întorc, îmbelşugat, cuvinte de laudă; prin urmare, celor inițiați nu le este ascuns cine este 'porumbelul' Acesta[183], pe care mireasa avându-L în[lăuntrul] ochi[lor] şi ea poate căuta atunci, mai întâi, desluşit, la frumusețea Mirelui Dumnezeu şi poate şi povesti, în auzul celor ce stau cu credință în jurul ei, desfăşurat[184] acea bună-cuviință; că precum strălucirea cea dinlăuntrul ochilor, unită strălucirilor soarelui, se face *după lucrare* lumină şi aşa le vede pe cele simțite, în acelaşi chip şi mintea, un duh cu Domnul făcându-se, aşa le vede, desluşit, pe cele duhovniceşti. Dar şi acolo[185], într-alt chip – mai înalt[186] decât cel după gândurile târâtoare pe pământ ale celor ce se apucă a'i contrazice pe bărbații duhovniceşti – rămâne nevăzut Stăpânul; pentru că nimeni nu a văzut vreodată întregul frumuseții aceleia – că şi după Grigorie al Nyssei «nici un ochi nu a văzut aceasta, măcar că pururea vede» – pentru că nu [după] cât este [realitatea] aceea, ci întru cât pe sine însuşi s-a făcut primitor al puterii dumnezeiescului Duh – întru atâta vede. Şi, pe lângă necuprinderea aceasta[187], şi cuprinderea pe care o au [cei duhovniceşti], [pe aceasta tot] în chip de necuprins o au, [faptul acesta fiind] cel mai dumnezeiesc şi mai nou dintre toate[188]; pentru că cei ce văd, văzând [ei] (sau auzind şi fiind inițiați [în ceva]), nu înseamnă că şi au[189] cunoaşterea celor încă nepetrecute ori ştiința celor pururea-fiitoare, [şi aceasta] din pricina necuprinderii Duhului[190] prin Care văd. pentru că «prin

[187] Adică: în afară de necuprinderea aceasta, de acest aspect al necuprinderii lui Dumnezeu, care este unul 'cantitativ' (Dumnezeu e necuprins pentru că ceea ce cuprindem din El este ceva parțial).

[188] Acesta este, deci, alt aspect al necuprinderii lui Dumnezeu, cel 'calitativ': Dumnezeu e necuprins şi pentru că ceea ce cuprindem din El cuprindem – paradoxal – în chip necuprins, adică în mod de neînțeles.

[189] Literal: că ştiu.

[190] Adică: din pricina însuşirii Duhului de a fi (de) necuprins.

οὔ ὁρῶσι· «κατὰ γὰρ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἡ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθεουμένων πρὸς τὸ ὕπερθεν φῶς ἕνωσις», ὡς ὁ μέγας λέγει Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὖσα ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἐπεὶ ταῦτα κατ' ἐνέργειάν ἐστι τοῦ νοῦ, κατὰ δὲ ἀφαίρεσιν οὖσα, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τοῦτο οὖσα ἀφαίρεσις· εἰ γὰρ ἀφαίρεσις ἦν μόνον, ἐφ' ἡμῖν ἂν ἦν – ἀλλὰ τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστι τὸ δόγμα –, ἡνίκ' ἄν τις ἐθελήσῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ ἀπόῤῥητα μυστήρια, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ περὶ αὐτῶν φησιν. Οὔκουν ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις μόνη ἐστίν ἡ θεωρία, ἀλλ' ἕνωσις καὶ ἐκθέωσις, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν κάτωθεν τυποῦντων τὸν νοῦν, μυστικῶς καὶ ἀπορῥήτως χάριτι γινομένη τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν ἥ μεῖζόν ἐστι τῆς ἀφαιρέσεως· ἀπεικόνισμα γάρ ἐστιν ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διό καὶ τὸ χωρίζειν πάντων τῶν κτισμάτων τὸν Θεὸν παντός ἐστι πιστοῦ· ἡ δὲ νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπαυσις καὶ ἡ μετ' αὐτὴν πρὸς τὸ ὕπερθεν φῶς ἕνωσις, οἷόν τε πάθος οὖσα καὶ τέλος θεουργόν, μόνων ἐστὶ τῶν κεκαθαρμένων καὶ κεχαριτωμένων τὴν καρδίαν. Καὶ τί λέγω τὴν ἕνωσιν, ὅτε καὶ ἡ πρὸς βραχὺ θέα τῶν ἐκκρίτων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καὶ τούτων κατ' ἔκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καὶ νοερᾶς ἀντιλήψεως καὶ τῷ μηδόλως ὁρᾶν τὸ ὄντως ὁρᾶν εἰσδεδεγμένων καὶ τῷ πάσχειν ἀγνώστως τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἴσθησιν προσιεμένων; Ἀλλ' ὅτι μὲν οὗτοι καὶ εἶδον καὶ οὐχὶ κατ' αἴσθησιν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σὺν Θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δείξομεν.

[18] Νῦν δ' ἆρα συνορᾷς ὅτι τὸ ἀκατάληπτον – ἀντὶ νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὤτων – εὐμοιροῦσι Πνεῦμα, δι' οὗ ὁρῶσι καὶ ἀκούουσι καὶ συνιᾶσι; Νοερᾶς γὰρ πάσης

[191] Sau: oprirea, încetarea.

[192] *Despre dumnezeieştile numiri* I 5, PG 3, 593 C, unde în loc de adverbul ὕπερθεν (*de sus*) avem adjectivul ὑπέρθεον (*mai-presus-de-dumnezeire*, 'supradivin').

[193] «i-a cerut [doar] pe cei aleşi dintre ucenici»: a impus alegerea (adică selectarea) doar a câtorva ucenici, ca doar aceştia să se facă părtaşi ei.

odihnirea[191] a toată lucrarea înțelegătoare se face [o] asemenea unire – a celor ce se îndumnezeiesc – cu lumina cea de sus»[192], cum zice marele Dionisie, [unirea aceasta] nefiind, pe de o parte, *după cauză* sau *după analogie* (de vreme ce acestea sînt după lucrarea minții), fiind, însă, pe de alta, *după negare*, dar nefiind – ea însăşi, în sine – negare; că de ar fi doar negare, atunci în putința noastră ar fi – dar aceasta este dogma masalienilor – când va voi cineva să se suie la tainele negrăite ale lui Dumnezeu, după cum şi sfântul Isaac spune despre acestea; Aşadar nu doar *negare* şi *apofază* este vederea [de Dumnezeu], ci *unire* şi *îndumnezeire*, făcută – tainic şi negrăit – prin harul lui Dumnezeu după înlăturarea tuturor celor ce – de jos – întipăresc mintea, mai bine zis: după odihnirea – care şi este superioară – negării; pentru că negarea [nu] este [altceva decât o] icoană a acelei odihniri; astfel că faptul de a-L despărți [sau distinge] pe Dumnezeu de toate zidirile este [ceva dat] oricărui credincios, pe când odihnirea lucrării înțelegătoare şi unirea – următoare ei – cu lumina cea de sus (care [unire] este ca o patimă şi ca un sfârşit îndumnezeitor) este doar a celor curățiți – şi cu har dăruiți – la inimă. Şi ce zic de unire[a cu lumina aceea], când şi scurtă vederea [ei] i-a cerut [doar] pe cei aleşi dintre ucenici[193], şi pe aceştia [nu oricum, ci] ieşiți [fiind ei afară] din toată percepția simțită şi înțelegătoare şi – prin faptul de a nu vedea nicidecum – primitori înlăuntrul lor ai faptului de a vedea cu adevărat şi mutați la faptul de a pătimi [în chip] necunoscut simțirea celor mai presus de fire. Iar [cum] că, pe de o parte, au şí văzut şi [că], pe de alta, nu după simțire sau minte propriu-zis au văzut, [acestea le] vom arăta, cu [ajutorul lui] Dumnezeu, în curgerea mai departe a cuvântului.

[18] Acum înțelegi, oare, că [aceştia] au parte – în locul minții şi ochiului şi urechilor – de Duhul Cel necuprins, prin Care văd şi aud şi pricep? Că odihnindu-se [în ei]

καταπαυσαμένης ἐνεργείας, τίνι ὁρῶσιν ἄγγελοί τε καὶ ἄνθρωποι ἰσάγγελοι Θεόν, εἰ μὴ τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει; Διὸ καὶ ἡ ὅρασις αὐτοῖς αὕτη αἴσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δὲ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας εὑρίσκουσιν αὐτήν· οὔκουν, οὐδὲ φαντασία ἐστίν, οὐδὲ διάνοια, οὐδὲ δόξα, οὐθ' οἷον συμπέρασμα συλλογισμῶν· οὐδὲ διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυγχάνει ταύτης· πᾶσα μὲν γὰρ θεία ἐντολὴ καὶ πᾶς νόμος ἱερὸς μέχρι τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας ὁρίζεται, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς τρόπος καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσευχῆς, καὶ πᾶς λόγος κάτωθεν ἀνιὼν εἰς τὸν ὑπερανιδρυμένον καὶ ἀπολελυμένον τοῦ παντὸς μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὅτων πάντων ἵσταται. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο μετὰ τὰς θείας ἐντολὰς οὐδέν ἐστιν ἄλλο πλὴν ἡ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσὶ καὶ πλεῖστὰ εἰσιν· ὁ κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀῤῥαβὼν καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ δι' αὐτῆς ὁρώμενά τε καὶ τρυφώμενα· οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσευχήν, θέα ἀνεκλάλητος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θέᾳ καὶ ἀπόῤῥητα μυστήρια· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελουμένην ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοίνυν, εἰ καὶ ἀγνωσία ἐστίν, ἀλλ' ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ εἰ γνόφος ἐστίν, ἀλλ' ὑπερφαής· καὶ ἐν τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνόφῳ δοτὰ γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεῖα τοῖς ἁγίοις. Ὥστε οὐκ ἀφαίρεσίς ἐστιν ἁπλῶς ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων τελεωτάτη θεωρία, ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν

[194] Literal: o percep.
[195] sau: 'fantasie', imaginare.
[196] Ca, de pildă, în Luca 16, 16: «legea şi prorocii – până la Ioan».
[197] «ieşire [din sine]»: stare în afară, 'extaz'.
[198] Sau: scoaterea, înlăturarea, afereza.
[199] *Despre teologia mistică* I, 3, PG 3, 1000 CD. Notăm că ordinea de aici a cuvintelor (*τά θεῖα τοῖς ἁγίοις*, adică '*dumnezeieştile – sfinţilor*') este cea din anaforaua Liturghiei (*τά θεῖα τοῖς ἁγίοις*, adică '*dumnezeieştile – sfinţilor*').

toată lucrarea înţelegătoare, prin ce Îl văd pe Dumnezeu – îngerii şi oamenii cei deopotrivă-cu-îngerii – dacă nu prin puterea Duhului?; fapt pentru care şi vederea aceasta nu *simţire* le este acestora (de vreme ce nu prin simţuri o prind pe ea[194]), [cum] nu le este [nici] *înţelegere*, (de vreme ce nu prin gânduri sau prin cunoaşterea prin acestea [săvârşită], ci prin odihnirea a toată lucrarea înţelegătoare o află pe aceasta), [cum nici] *închipuire*[195] nu [le] este, nici *gândire*, nici *socotinţă*, nici [nu este] ca o *concluzie* a unor silogisme; nici este izbutită de către minte prin singur urcuşul [cel] prin apofază; pentru că toată dumnezeiasca poruncă şi toată sfânta lege [doar] până[196] la curăţia inimii – după cuvântul părinţilor – este hotărnicită [a avea putere]; şi tot chipul şi tot felul rugăciunii până la rugăciunea curată sfârşeşte, şi tot cuvântul [adică ştiinţa], urcând – din jos – la Cel aşezat mai presus de toate şi dezlegat de toate, până la negarea celor ce sînt stătut-a; dar nu [înseamnă că] – pentru aceasta – dincolo de dumnezeieştile porunci nu ar mai fi nimic altceva decât curăţia inimii, ci sînt [şi altele] şi sînt multe: arvuna [sau logodirea] din veacul de acum a celor făgăduite şi bunătăţile veacului viitor, cele prin [arvuna] aceasta văzute şi gustate; tot aşa şi după rugăciune [este] vedere nespusă şi ieşire [din sine[197]] – întru [această] vedere – şi taine negrăite; în acelaşi chip şi după negarea[198] celor ce sînt (mai bine zis: după odihnirea – nu doar de cuvinte, ci şi de lucruri – săvârşită în noi); şi după aceasta, aşadar, deşi necunoaştere este [ceea ce este], însă mai presus cunoaştere [este necunoaşterea aceasta]; iar de întuneric este [acela], mai presus de lumină [este întunericul acesta]; şi [nu altfel decât] în[tru] întunericul acela cel mai presus de lumină sînt date sfinţilor – după marele Dionisie – cele dumnezeieşti[199]; Încât nu doar negare este preadesăvârşita vedere de Dumnezeu – şi a [lucrurilor] celor dumnezeieşti – ci împărtăşirea – cea de după negare – de cele dumnezeieşti; şi *dare* [a acestora] şi *luare* [a lor] mai

μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις τε καὶ λῆψις μᾶλλον ἢ ἀφαίρεσις. Ἄρρητα δὲ ἐστι τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα, διὸ κἂν λέγωσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καὶ κατὰ ἀναλογίαν, οὐχ ὡς ὁρωμένων ἐκείνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκείνοις ὁρωμένων. Οἱ τοίνυν τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τοῦτων λεγομένων μὴ μετ' εὐλαβείας – ὡς ἀρρήτων – ἐπαΐοντες, μωρίαν ἡγοῦνται τὴν ὑπέρσοφον γνῶσιν καὶ τοὺς νοητοὺς τῷ διασύρειν καταπατοῦντες μαργαρίτας, τοὺς ὡς ἔνεστι προδείξαντας αὐτοὺς τῇ λογομαχίᾳ διαρρήσουσιν.

[19] Ἐκεῖνοι δ' ὅμως ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, ὡς ἔφην, λέγουσι τὰ ἄρρητα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν ἀμυήτως οἰομένων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἀλλ' ἐκεῖνα πάλιν ἄρρητα τῇ ἑαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναί φησι λόγον ἀλλὰ ἀλογίαν καὶ μετὰ πᾶσαν ἄνοδον ἑνωθησόμεθα, φησί, τῷ ἀφθέγκτῳ. Ἀλλ' οὐχ, ὅτι ἄφθεγκτα, δι' ἀποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν· καὶ ἡ τοιαύτη γὰρ ἄνοδος νόησίς τίς ἐστι τῶν ἀπεμφαινόντων τῷ Θεῷ καὶ εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτή ἐστιν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δὲ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνοῦσιν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ τούτῳ ἀγγελομιμήτως ἑνωθέντες, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυστικῆς ἑνώσεως μεμυημένοι, ὅτι πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξῃρημένον. Καὶ ὅσοι περ ἂν ἀπὸ τῶν τοιούτων δι' ἀκοῆς πιστῆς καὶ εὐγνώμονος παραδέξασθαι καταξιωθῶσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καὶ οὗτοι ἐκ τῆς τῶν

[200] «aşa»: paradigmatic şi după analogie.
[201] Sau în acest sens al lui 'paradigmatic': că, adică, paradigmatică le este *zicerea* şi zugrăvirea lor în cuvânt, nu *experierea* însăşi, care este întru puterea Duhului necuprins.
[202] Adică: exprimă, înfăţişează în cuvânt.
[203] Literal: [în mod] neiniţiat.
[204] *Despre teologia mistică* III, PG 3, 1033 BC.
[205] Literal: prin imitarea îngerilor.

degrabă decât *negare* [sau *scoatere*]; şi negrăite sînt luările şi darurile acelea, fapt pentru care şi zicând [ei] ceva despre acestea, însă paradigmatic şi după analogie [zic acelea]; [şi] nu că aşa[200] le-ar fi văzute acestea acelora, ci pentru că nu este cu putinţă a fi altfel arătate de cei ce le văd. Încât cei ce, lipsiţi de evlavie, nu pricep că acestea, negrăite [fiind ele], în acest chip paradigmatic[201] sînt zise [adică exprimate de văzătorii lor], nebunie socotesc [ei a fi] cunoaşterea cea mai presus-de-înţelepciune şi, călcând în picioare – prin defăimare – mărgăritarele înţelese, îi sfâşie, prin cearta [aceasta] în cuvinte, pe înşişi cei ce li le arată, pe cât cu putinţă.

[19] Aceia, deci, din iubire de oameni, pe cât cu putinţă, cum spuneam, zic[202] cele negrăite (scoţând [afară] rătăcirea celora ce, după scoaterea [afară] a celor ce sînt, socotesc, ca nişte neştiutori ai tainelor[203], că este nelucrare desăvârşită [/ propriu-zisă], şi nu nelucrare mai presus de lucrare); acelea, însă, tot negrăite – prin [însăşi] firea lor – rămân; pentru aceasta marele Dionisie zice că, după scoaterea afară a celor ce sînt, nu este cuvânt, ci *necuvântare*, şi [că] după tot urcuşul *ne unim* – zice – *cu negrăitul*[204]. Dar nu înseamnă că, întrucât sînt negrăite, prin singură negarea [/apofaza] mintea va izbuti [să se împărtăşească de] cele mai presus de minte; pentru că şi urcuşul acesta [cel prin negare] este [o] oarecare înţelegere a celor neasemenea lui Dumnezeu; şi poartă, desigur, chipul acelei vederi fără-de-chip şi al văzătoarei pliniri celei după minte, dar nu este – în sine, ea însăşi – [vederea] aceea. Prin această afereză a toate [câte sînt] imnologhisesc lumina aceea cei uniţi – asemenea îngerilor[205] – cu ea, de către ea învăţându-se în taină[206] că [ea[207]] este, [în chip] mai presus de fiinţă, dincolo de toate [câte sînt]. şi oricâţi s-ar învrednici, prin auz credincios şi recunoscător, a primi taina de la unii ca

[206] Literal: iniţiaţi fiind că.
[207] Adică: lumina aceea.

πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνεῖν τὸ θεῖον καὶ ἀπερινόητον ἐκεῖνο φῶς· ἑνοῦσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ὁρᾶν οὐ δύνανται, ἂν μή, διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἑαυτοὺς καθάραντες, τῇ ἀπειλικρινημένῃ καὶ ἀΰλῳ προσευχῇ τὸν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξωνται.

[20] Πῶς οὖν ταύτην, ἢ μήτ' αἴσθησίς ἐστι μηδ' ὅλως νόησις, ἡμεῖς καλέσομεν; Πάντως οὐκ ἄλλως ἢ ὡς ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ σεσοφισμένος Σολομών, *αἴσθησιν* δηλονότι *νοερὰν καὶ θείαν*. Τῇ γὰρ ἀμφοτέρων συζυγίᾳ πείθει τὸν ἀκούοντα μηδέτερον νομίσαι ταύτην, μήτ' αἴσθησιν, μήτε νόησιν· οὔτε γὰρ ἡ νόησις αἴσθησίς ποτε, οὔθ' ἡ αἴσθησις νόησις· οὐκοῦν ἡ νοερὰ αἴσθησις ἄλλο παρ' ἑκάτερον αὐτῶν. Ἤ οὖν οὕτω προσρητέον ταύτην, ἤ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος, ἕνωσιν ἀλλ' οὐχὶ γνῶσιν. «Δέον» γάρ, φησίν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἕνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»· καὶ πάλιν, «περιτται μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἡ ψυχὴ θεοειδὴς γενομένη δι' ἑνώσεως ἀγνώστου ταῖς τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς ἀκτῖσιν ἐπιβάλλῃ ταῖς

[208] Adică: a ambelor noțiuni, a *simțirii* și a *înțelegerii*.
[209] Adică: simțire înțelegătoare.
[210] *Despre numirile dumnezeiești* VII 1, PG 3, 865 C.
[211] Adică: ajuns 'deiform'.
[212] «necunoscută»: care nu stă sub incidența discursivelor puteri înțelegătoare zidite.
[213] Marcu II, GA, p. 226-7: Această 'aruncare' nediscursivă ('fără-de-ochi') a minții asupra 'ascunzimii celei mai presus de ființă' (și, totodată, izvorâtoare a toată ființa), marcată prin verbul *ἐπιβάλλω* (și substantivul *ἐπιβολή*), este o temă constantă atât a literaturii neoplatonice cât și a celei neptice-trezvitoare creștine. Termenul a fost redat variat în românește; de pildă pr. Stăniloae traduce aici (*Despre numirile dumnezeiești* IV 11) prin *a se atinge* [mintea de Dumnezeu], în II 7 prin *a cugeta* [mintea despre Dumnezeu]; în Capetele lui Calist Catafyghiotul același concept îl redă prin *intuire* [a lui Dumnezeu de către minte] (capul 44), *privire* [a minții la Dumnezeu] (55, 76), *atintire* [a minții la Dumnezeu] (61, 33), *vedere* [a lui Dumnezeu de către minte] (81), *a păși* [mintea în ascunzimea dumnezeiască] (43), *a pătrunde* [mintea în

aceștia, și aceștia vor putea imnologhisi prin afereza a toate [câte sînt] dumnezeiască și neînțeleasă lumina aceea; dar nu vor putea [și] să se unească cu ea și să o vadă, dacă nu, curățindu-se pe ei înșiși prin paza poruncilor, îndeletnicindu-și mintea cu rugăciunea cea curată și nematerialnică, va primi cea mai presus de fire putere a vederii [de Dumnezeu].

[20] Cum, așadar, o vom numi noi pe una ca aceasta, care nici simțire [nu] este, nici câtuși de puțin înțelegere?; negreșit că nu altcumva decât a numit-o Solomon, cel mai înțelept decât toți de dinaintea lui, adică *simțire înțelegătoare* și dumnezeiască; pentru că, prin însoțirea amândurora[208], îl face – pe cel ce aude – să nu o socotească [a fi] niciuna dintre acestea [două], [adică] nici simțire, nici înțelegere; că nici înțelegerea nu [va fi] vreodată simțire, nici simțirea înțelegere; astfel că *simțirea înțelegătoare* este altceva decât fiecare dintre acestea [două]; așadar, ori așa[209] o vom numi, ori – ca marele Dionisie – *unire*, și nu *cunoaștere*; pentru că «trebuie știut» zice «că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înțelege*, prin care le vede pe cele înțelegătoare, și, pe de altă parte, *unirea* covârșitoare a firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»[210]; și iarăși: «de prisos sînt – dimpreună cu simțirile – și puterile înțelegătoare, atunci când sufletul, făcându-se în chipul lui Dumnezeu[211], prin unire necunoscută[212] se aruncă[213] asupra razelor luminii neapropiate prin aruncările cele fără-de-ochi»[214], [unire] prin

ascunzimea dumnezeiască] (47, 76), *a se afla* [mintea în cele mai presus de cuvânt] (63), *a se apropia* [mintea de Dumnezeu] (76). Noi am tradus aici prin *a se arunca*, mai mult sau mai puțin sub influența stihului «spre Tine m'am aruncat din mitras, din pântecele maicii mele Dumnezeul meu ești Tu».
[214] *Despre numirile dumnezeiești* IV 11, PG 3, 708 D; textul original este puțin mai extins: «atunci când sufletul nostru se mișcă – prin lucrările înțelegătoare – asupra celor netrupești, de prisos sînt – dimpreună cu cele simțite [trupește] – [și] simțurile; după cum [de prisos sînt] și puterile înțelegătoare atunci când sufletul, făcându-se în chipul lui Dumnezeu prin unire necunoscută, se aruncă asupra razelor luminii neapropiate prin aruncările cele fără-de-ochi».

ἀνομμάτοις ἐπιβολαῖς», καθ' ἣν καί, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

[21] Καὶ μή τις ὑπολάβῃ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γὰρ παντός ἐστι τοῦ βουλομένου καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μετατάττει πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάνοιαν, ἕνωσιν δὲ οὐ δύναται μόνη πρὸς τὰ ἐπέκεινα ποιεῖν. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἑνοῖ διὰ τῆς προσευχῆς τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδής τε καὶ θεοειδὴς καθίσταται. Διὸ οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες *αἰσθησιν πνευματικὴν* προσηγόρευσαν αὐτήν, ὃ καὶ αὐτὸ κατάλληλόν ἐστι καὶ ἐμφανικώτερόν πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καὶ ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ νῷ, οὐδὲ σώματι ὁρᾷ. Καὶ ὅτι μὲν ὁρᾷ φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφυῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίνι δὲ τοῦθ' ὁρᾷ, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξετάζειν δύναται τὴν τούτου φύσιν, διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ Πνεύματος δι' οὗ ὁρᾷ. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ καὶ Παῦλος εἶπεν, ἡνίκα ἤκουε τὰ ἄρρητα καὶ ἑώρα τὰ ἀόρατα· «ἑώρων» γάρ, φησίν, «εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε ἐντὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα»· τουτέστιν οὐκ ἤδειν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ ὁρῶν. Ὁρᾷ γάρ, οὐκ αἰσθήσει μέν, ὡς ἡ αἴσθησις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καὶ τρανότερον ἢ αὕτη. Ὁρᾷ δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ ὁρωμένου γλυκυθυμίας ἀπορρήτου ἐκστάντα τε καὶ ἁρπαγέντα οὐ μόνον παντὸς πράγματός τε καὶ νοήματος πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ. Καὶ αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς Θεὸν δεήσεως· καὶ

[215] Adică: dimpreună cu Îngerii.
[216] Adică: la rangul.
[217] Adică: de a fi inexplorabil, insondabil.
[218] *II Corinteni* 12, 2; adică: «nu ştiu dacă afară de trup sau dacă în trup».

care – şí după Maxim cel mult în cele dumnezeieşti – «lumina nearătatei slave, celei mai-presus-de-negrăire, văzându-o sfinţii, şí ei se fac primitori – dimpreună cu Puterile cele de sus[215] – ai fericitei curăţii».

[21] Şi să nu socotească cineva că despre urcuşul cel prin apofaze vorbesc aici aceşti mari [părinţi]; că [urcuşul] acela este în putinţa oricui voieşte şi nu mută sufletul la vrednicia îngerilor[216]; şi desparte, desigur, cugetarea de celelalte, dar nu poate – singur – face unirea [minţii] cu cele de dincolo [de ea]; pe când curăţia părţii pătimitoare a sufletului, despărţind – prin nepătimire, [în chip] lucrător – mintea de toate, [o] uneşte, prin rugăciune, cu harul Duhului, [har] prin care se desfată de dumnezeieştile sclipiri, [sclipiri] prin care se face îngeresc-la-chip şi dumnezeiesc-la-chip; fapt pentru care părinţii de după marele Dionisie o numesc pe aceasta *simţire duhovnicească*, ceea ce şí potrivit este şí mai [bine] arătător, oarecum, al tainicei şi nespusei vederii aceleia; pentru că atunci vede omul cu adevărat – prin Duhul, nu prin minte, nici prin trup; iar că, pe de o parte, vede lumină mai presus de lumină [în chip] mai presus de fire – aceasta cu acrivie o ştie; dar, pe de altă parte, prin ce [o] vede [pe] aceasta – aceasta nu o ştie atunci, şi nici nu o poate cerceta, din pricina însuşirii de [a fi] de-neurmat[217] a Duhului prin Care vede; iar aceasta este ceea ce şí Pavel a zis, când a auzit cele negrăite şi a văzut cele nevăzute; pentru că 'vedeam' zice «fie afară de trup – nu ştiu; fie în trup – nu ştiu»[218], nu ştia, adică, dacă mintea era ceea ce vedea sau [dacă] trupul [era cel ce vedea]; pentru că, pe de o parte, vedea – deşi nu prin simţire – [aşa] cum le vede limpede simţirea pe cele simţite, ba chiar mai limpede decât aceasta; iar, pe de alta, se vedea pe sine însuşi răpit – de negrăita dulceaţă a ceea ce vedea – şi scos afară nu doar din toate lucrurile şi înţelesurile lucrurilor, ci şi din sine însuşi; şi uită, datorită ieşirii din sine, şi de însăşi rugăciunea către Dumnezeu; iar aceasta este ceea

τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπιμαρτυροῦντα τὸν μέγαν καὶ θεῖον ἔχων Γρηγόριον, ὅτι «προσευχή ἐστι καθαρότης νοός, ἥτις μόνη ἐκ τοῦ φωτὸς τῆς ἁγίας Τριάδος μετ' ἐκπλήξεως τέμνεται· καὶ πάλιν, «καθαρότης ἐστὶ νοὸς ἐφ' ᾗ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τὸ φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ τότε ὁ νοῦς ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται, καὶ οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλὰ τοκετὸν τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, τῆς διὰ τοῦ Πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδὲ προσευχῇ τότε προσεύχεται ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει γίνεται ἐν τοῖς ἀκαταλήπτοις πράγμασι· καὶ αὕτη ἐστίν ἡ ἄγνοια ἡ ὑπερτέρα τῆς γνώσεως». Τὸ γοῦν ἁρπάσαν ἐκεῖνο καὶ τὸν νοῦν ἐκστῆσαν πάντων καὶ πρὸς ἑαυτὸ ὅλον ἐπιστρέψαν θυμηρέστατόν τι χρῆμα, φῶς οἷον ὁρᾷ, ἀποκαλυπτικὸν μέν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καὶ πέρας ὅλως οὐχ ὁρᾷ τοῦ ὁρωμένου καὶ περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλ' ὥσπερ ἂν εἴ τις ἦν ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καὶ μείζων τοῦ παντός· μέσον δ' ἔστηκεν αὐτός, ὢν ὅλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τί ἐστιν ἐκεῖνο.

[22] Διὸ ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὑπερουράνιον τουτί φησι τὸ φῶς. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, ὥσπερ ὑπὸ μίαν τινὰ περιεχόμενα ἀκτῖνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις ἕτερος ἑώρακε ἁγίων, καίτοι κἀκεῖνος, οὐχ ὅπερ καὶ ὅσον ἐστίν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτὸν ἐκείνου δεκτικὸν ἐποίησεν ἰδὼν καὶ μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως, οὐχ *ὅπερ ἐστίν* αὐτὸ τὴν φύσιν, ἀλλ' *ὅ,τι ἐστίν* ὡς ἀληθῶς, καὶ ὑπερφυὲς καὶ ὑπερούσιόν ἐστιν, ἄλλο τι παρὰ τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὃν δὲ κυρίως τε καὶ μόνον καὶ πᾶν ὂν ἀποῤῥήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοτε δ' ἑνὶ ἢ πᾶσι τὸ ἄπειρον τοῦτο οὐχ ὁρᾶται.

[219] Adică: ea însăşi se dă pe sine minţii, 'ruptă' din lumina Treimii.
[220] *Omilii* 23, ed. Spetsieris, p. 140.
[221] Sau: corpuri sensibile.
[223] Adică: mintea.
[223] Benedict; vezi PL 66, 197 B.

ce a zis sfântul Isaac, împreună-mărturisitor avându-l pe marele şi dumnezeiescul Grigorie, [cum] că «rugăciunea este curăţia minţii, care singură se taie[219], cu uimire [extatică], din lumina sfintei Treimi»; şi iarăşi: «curăţia minţii este [cea] prin care luceşte în vremea rugăciunii lumina sfintei Treimi şi mintea se ridică atunci deasupra rugăciunii; iar aceasta nu trebuie numită rugăciune, ci născut al rugăciunii curate, celei trimise prin Duhul; nu cu rugăciune se roagă atunci mintea, ci iese în lucrurile [sau realităţile] cele de neînţeles; iar aceasta este necunoaşterea cea mai presus de cunoaştere»[220]; aşadar preaplăcut lucrul acela care a răpit şi a scos mintea afară de toate şi a întors-o întreagă la sine însăşi [mintea îl] vede ca [pe o] lumină – descoperitoare, da, dar nu de trupuri simţite[221], nici în jos sfârşindu-se, nici în sus, nici spre laturi – şi nu vede nicidecum margine a acestei lumini ce i s-a făcut [ei] văzute şi o luminează împrejur, ci [o vede] de parcă ar fi un soare de nesfârşite ori mai luminos şi mai mare decât orice; iar ea[222] stă la mijloc, fiind întreagă ochi; astfel este [lumina] aceea.

[22] Fapt pentru care marele Macarie, pe de o parte, *nemărginită* şi *mai-presus-de-cer* numeşte lumina aceasta, iar un altul dintre sfinţii cei mai desăvârşiţi[223], pe de alta, pe toate cele ce sînt le-a văzut ca [şi cum ar fi fost] cuprinse sub o [singură] rază a soarelui acestuia înţeles, deşi şí acela[224] vedea nu [*ceea*] *ce este* şi *cât este* [lumina] aceea, ci [atât] cât s-a făcut pe sineşi primitor al aceleia, şi [se] învăţa – de la vederea aceasta şi [de către] mai-presus-de-minte unirea cu [lumina] aceasta – nu *ceea ce este* ea prin fire, ci [faptul] *că este* cu adevărat şi că este mai-presus-se-fire şi mai-presus-de-fiinţă, altceva fiind decât toate cele ce sînt, fiind [adică în chip] propriu-zis şi singură [ea fiind astfel] şi negrăit zămislind în sine tot

[224] Benedict.

Ὁ δὲ μὴ ὁρῶν συνίησιν ὡς αὐτὸς ὁρᾶν ἀδυνατεῖ μὴ τελείως δι' ἐντελεστέρας καθαρότητος ἐναρμοσθείς τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ὁρώμενον λαμβάνει πέρας. Ὅτε τοίνυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέβηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀπαθοῦς τῷ ὁρῶντι θυμηδίας καὶ γαλήνης νοερᾶς καὶ τοῦ ἀνακαιομένου πυρὸς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ ὁρῶν ὅτι τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, εἰ καὶ ἀμυδρότερον ὁρᾷ· καὶ κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς θεαρέστου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλλων πάντων ἀποχῆς καὶ τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ ψυχῆς ὅλης ἀνανεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενος ἀεὶ καὶ διαυγεστέρας πειρώμενος τῆς θεωρίας, κἀντεῦθεν τὸ ἄπειρον συνίησι τοῦ ὁρωμένου ὅτι ἄπειρον καὶ τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκείνου πέρας οὐχ ὁρᾷ, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτοληψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὁρᾷ τὸ ἀδρανές.

[23] Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ οἴεται εἶναι ἁπλῶς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ὃ κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὥσπερ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡ ζωὴ ἐγγίνεται τῷ ἐμψύχῳ σώματι, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν ψυχήν, ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὖσαν τὴν ἐν ἡμῖν οὖσαν καὶ παρεκτικὴν ζωῆς ψυχήν, οὕτω καὶ τῇ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ ἐγγίνεται τὸ φῶς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτό ἐστιν ἡ τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἠξιωμένους ἕνωσις, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν καὶ ὅλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καὶ ὁλικῶς οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν καὶ

[225] Sau: pe fiecare în parte dintre cele ce sînt.
[226] Verbul grecesc (*ὑποβαίνω*) se foloseşte şi în cazul refluxului apei mării, astfel că imaginea generată aici este foarte frumoasă: vederea lui Dumnezeu, venind – ca un flux – din largul Lui asupra minţii, o 'inundă' pe aceasta şi, apoi, se retrage iarăşi în largul acela, după judecăţile lui Dumnezeu.
[227] Acest *γαλήνη* numeşte seninul – adică liniştea – mării neînviforate.
[228] «asemenea»: nepătimitoare ca şi cea din vremea vederii depline.
[229] «aceasta»: ceea ce gustă înlăuntrul său.
[230] Literal: purtat la cele ce le are în faţă.
[231] Adică: decât *sufletul~viaţă*.
[232] Literal: ne transmite, dând mai departe.

ceea ce este[225]. Şi nu totdeauna se vede – de unul ori de mai mulţi – nemărginitul acesta; iar cel ce nu [îl mai] vede înţelege că îi este cu neputinţă a-l vedea pentru că nu desăvârşit s-a potrivit pe sine Duhului printr-o mai pe de-a-ntregul curăţie, dar nu [înseamnă că] are sfârşit ceea ce se vede; când, aşadar, [valurile] cele ale [dumnezeieştii] vederi s-au tras înapoi[226], din înţelegătoarea bucurie şi seninătate[227] – cea de asemenea nepătimitoare[228] – izvorâtă văzătorului şi [din] focul aprins al dragostei celei către Dumnezeu, cel ce vede ştie cu acrivie că aceasta[229] [tot] lumina aceea este, deşi o vede mai umbrită; şi, după măsura făptuirii celei plăcute lui Dumnezeu – a lepădării de toate celelalte şi a luării aminte la rugăciune, [cum] şi a căutării, din tot sufletul, la Dumnezeu – pururea întinzându-se asupra celor dinainte[230] şi cercând o [şi] mai străvezie vedere [de Dumnezeu], înţelege, astfel, că *nemărginit* este *nemărginitul* a ceea ce vede, nevăzând margine a strălucirii [lucrului] aceluia, ci văzându-şi propria îndemânare de-a primi lumină [fiind] neînstare de a primi mai mult.

[23] Dar nici nu socoteşte că aceasta – ceea ce s-a învrednicit a vedea – este, simplu, firea lui Dumnezeu; ci, precum de la suflet vine viaţa în trupul însufleţit şi numim şi această viaţă *suflet*, dar ştim că altceva decât acesta[231] este sufletul acesta cel dinlăuntrul nostru şi dătător de viaţă, aşa şi sufletului purtător-de-Dumnezeu îi vine înlăuntru – de la Dumnezeu Cel ce locuieşte într'însul – lumina, dar unirea lui Dumnezeu Celui a-tot-pricinuitor cu cei învredniciţi este mai presus şi de [lumina] aceasta, întrucât, după puterea [Lui] cea mai presus de fiinţă, şi rămâne întreg în Sine Însuşi şi locuieşte pe de-a-ntregul în noi, şi ne dă[232] nouă – nu propria fire, ci – propria slavă şi strălucire[233]. Dumnezeiască este, dar, lumina

[233] Rămânând Dumnezeu, prin puterea Sa cea mai presus de fiinţă, întreg în Sine Însuşi – deşi locuieşte întreg înlăuntrul omului – cazul unirii Lui cu cei credincioşi nu se poate înfăţişa integral prin această icoană lexicală, nu se epuizează de către această imagine a luminii împărtăşite omului.

μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οἰκείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστι τουτὶ τὸ φῶς καὶ *θεότης* ὑπὸ τῶν ἁγίων ὀνομάζεται δικαίως, θεοποιεῖ γάρ· οὐκοῦν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ *αὐτοθέωσις* καὶ *θεαρχία*, καὶ «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἑνὸς Θεοῦ διάκρισις καὶ πολυπλασιασμός, ἔστι δὲ οὐδὲν ἧττον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος», εἷς ἐν μιᾷ Θεότητι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστιν ὑποστάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύσιον ἔφασαν, *θεότητα* λέγοντες τὴν θεοποιὸν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καὶ τοίνυν ὁ αὐτὸς Γαΐῳ γράφων, πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστιν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα», φησί, «νοήσας τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καθ' ὃ θεούμεθα καὶ εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης *θεότητος* ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιός ἐστιν ἐπέκεινα». Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἁπλῶς ἐστι τὴν φύσιν ὁ Θεός, οὐ φωτίζειν μόνον καὶ θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ παράγειν ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

[24] Εἶδες πῶς καὶ ὁρῶντες αὐτὸν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν περιττούς; Ἴσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ὅτι φῶς ὁρῶσιν αἰσθήσει νοερᾷ καὶ ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἐστι, τῇ ἑνώσει χάριτι λαμπρύνων ἀποῤῥήτως τοὺς μετέχοντας. Ἂν δ'

[234] Adică: nu doar denumirea aceasta i se dă – luminii acesteia – de către sfinți.
[235] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 11, 6, PG 3, 956 A.
[236] Ibidem, 2, 11, PG 3, 649 C.
[237] Adică: în conformitate cu.
[238] Adică: în ce fel, în ce sens.
[239] Adică: de socotești *dumnezeire* însuși darul de-dumnezeu-făcător [sau îndumnezeitor].
[240] Adică: prin care.
[241] Adică: față de în acest sens numita 'dumnezeire', în sensul de obârșie a îndumnezeirii făpturilor.
[242] *Epistole* 2, PG 3, 1068.

aceasta; și pe drept este numită de către sfinți *dumnezeire*, că îndumnezeiește; și, așadar, nu doar aceasta[234], ci și *îndumnezeire-în-sine* [sau însăși-îndumnezeire][235] și *thearhie* [sau obârșie-a-îndumnezeirii] și «[se] socotește a fi deosebire și înmulțire [sau multiplicare] a Unuia Dumnezeu, dar Dumnezeul-începător este, nu mai puțin, și [Dumnezeu] mai-presus-de-dumnezeire și [Dumnezeu] mai-presus-de-obârșie»[236], unul întru o [singură] dumnezeire; și pentru [pricina] aceasta [este El] Dumnezeul-începător și [Dumnezeu] mai-presus-de-dumnezeire și [Dumnezeu] mai-presus-de-obârșie: pentru că este subzistătorul acestei dumnezeiri, după cum au spus – după[237] marele areopagit Dionisie – învățătorii Bisericii, *dumnezeire* numind de-dumnezeu-făcătorul dar cel venit de la Dumnezeu; că el însuși scriind lui Gaius, celui ce întrebase cum[238] Dumnezeu este mai presus de *thearhie* [sau de *obârșia dumnezeirii*], «dacă socotești» zice «*dumnezeire* însuși lucrul [sau realitatea] darului celui îndumnezeitor[239], după[240] care ne îndumnezeim și dacă [lucrul] acesta se face obârșie a faptului de a [ne] îndumnezei, față de *așa* zisa 'dumnezeire'[241] este dincolo Cel mai presus de toată obârșia»[242]; Așadar, este teologhisit[243] – de către părinți – dumnezeiescul har[244] al luminii celei mai presus de simțire, dar nu [lucrul] acesta este Dumnezeu după fire[a Sa], Care putere are nu doar de a lumina mintea și de a o îndumnezei, ci și de a aduce [la existență] – din cele ce nu sînt – toată ființa cea înțelegătoare.

[24] Ai văzut cum[245] – și văzându-L – [părinții] Îl socotesc [a fi] nevăzut [dar] într-un chip mai înalt decât cei prisositori în înțelepciunea dinafară? Că știu, așadar, cei ce s-au suit la măsura aceasta a vederii [de Dumnezeu], că lumină văd prin simțirea înțelegătoare și că lumina aceasta Dumnezeu

[243] Adică: este cuvântat [a fi] dumnezeu; (adică: este numit *dumnezeu* sau *dumnezeire*);
[244] Adică: dar.
[245] Adică: în ce fel.

ἐρωτᾷς αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρατος ὁρᾶται, ἀποκριθήσονταί σοι· «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου». Ἀνενδεεῖς γὰρ εἰσι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τὴν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ Πνεύματος καὶ μετὰ τοῦ ἀποστόλου ταύτην ἔχοντες τὴν καύχησιν «ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ». Ἀποκριθήσονταί σοι τοίνυν εὐλαβῶς ὡς «οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τὰ θεῖα, ὦ ἄνθρωπε, πολλὰ δὲ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπρεπεῖς· πνευματικοῖς οὖν πνευματικὰ συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὰς τῆς καινῆς βεβαιωσόμεθα χάριτας». Διὰ τοῦτο δὲ σύγκρισιν τὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόστολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν βεβαιώσεως καὶ μείζω δείκνυται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καὶ τοίνυν ἐροῦσιν οἱ πνεύματι καὶ ζῶντες καὶ ὁρῶντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὁρᾶται τὸ ἀόρατον φῶς· «ὡς καὶ ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἑώρακεν Ἠλίας· ὅτι γὰρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἡ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μηλωτή· ὅτι δὲ τὸν Θεὸν ἑώρακε, τῇ μηλωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγάσας ὀφθαλμούς, μάρτυς τε καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος τὸ παρὰ πᾶσι τούτου τῆς ἐπωνυμίας γνώρισμα· θεόπτης γάρ, μᾶλλον δὲ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς θεοπτικώτατος, ἀκούει παρὰ πάντων».

[25] Κἂν αὖθις ἔρηταί τις τοὺς τοιούτους, «τί δ' ὅ φατε μυστικῶς ἐνηχεῖν ἡμῖν τὴν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καὶ τί

[246] Sau: întru simplitate şi sinceritate.
[247] Literal: 'cea după noi'; adică cea din putința noastră.
[248] Sau: potrivite lui Dumnezeu, cu dumnezeiască cuviință.
[249] Lit.: 'comparând' (în contextul paulin: cele ale harului cu cele ale legii).
[250] Cf. *I Corinteni* 2, 13.
[251] Literal: comparare.
[252] Adică: prin simțuri, trupeşte.
[253] *III Împărați* 19, 13; semnalăm că în varianta ortodoxă oficială a Bibliei româneşti, o migmă paradoxală între textul masoretic şi cel al Septuagintei, *cojocul* (μηλωτή) lui Ilie a fost înlocuit cu [o] *mantie*.

este, Care, prin unire, negrăit îi străluceşte cu harul pe părtaşii [de El]; Iar de îi întrebi pe aceştia cum [de] Se vede Cel Nevăzut, îți vor răspunde 'nu în cuvinte învățate de la înțelepciunea omenească, ci în cele învățate de la Duhul Sfânt'; că fără de lipsă sînt [aceştia] şi nu au trebuință de înțelepciunea omenească, având învățătura Duhului şi, dimpreună cu Apostolul, [pe] aceasta avându-o [drept] laudă: [faptul] 'că în nemeşteşugire şi [în] neprefăcătorie[246] şi [în] harul lui Dumnezeu – şi nu după înțelepciunea trupească – au petrecut în lume'; îți vor răspunde, aşadar, cu evlavie cum [că] nu prin cunoaşterea [sau gnoza] cea omenească[247] se cuprind în cuvânt cele dumnezeieşti, o, omule; şi multe din cele necunoscute de noi au pricini dumnezeieşti[248]; «asemănând[249]» aşadar – după acelaşi apostol – «cele duhovniceşti celor duhovniceşti»[250] [pe temeiul celor] din Vechiul Testament să adeverim harurile [Testamentului] celui nou (şi pentru aceasta a numit apostolul *asemănare*[251] dovada [pe temeiul celor] din vechiul testament: pentru că, după adeverirea [acestora pe temeiul celor] de acolo, darurile harului să fie dovedite [a fi] mai presus de ale legii); şi vor zice – cei ce în Duhul şí trăiesc şí văd – către cei ce întreabă cum [de] se vede nevăzuta lumină: aşa cum a văzut şi de-Dumnezeu-văzătorul acela Ilie; pentru că [faptul] că nu [în chip] simțit[252] a văzut acela – [aceasta] a dovedit-o cojocul cel pus peste față[253]; iar [cum] că pe [Însuşi] Dumnezeu L-a văzut, acoperind[u-şi] cu cojocul ochii cei simțiți, martor şi propovăduitor vrednic de laudă [este] însuşirea arătată de denumirea dată de către toți acestuia; că de la toți aude [zicându-i-se] *văzător-de-Dumnezeu*, ba chiar, în chip covârşitor, şi *preavăzător-de-Dumnezeu*.

[25] Iar dacă cineva i-ar întreba, iarăşi, pe unii ca aceştia 'dar ce [mai e] şi ceea ce spuneți, [şi anume faptul de] a vă

τὸ τὴν καρδίαν συγκινοῦν», τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἡλιοὺ προβαλοῦνται συσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανοῦς νοερᾶς Θεοῦ ἐπιφανείας, καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν Ἡσΐου. Τῷ δὲ προσερομένῳ, «τίς δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θέρμη», τὸ πῦρ ὑποδείξουσιν, ὅ φησιν αὐτὸς αὖθις ὁ Ἠλίας, σημεῖον μὲν Θεοῦ, ὅσον οὔπω ἐμφανιζομένου, δεόμενον δ' ἔτι τῆς πρὸς αὔραν λεπτὴν μεταποιήσεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυτῷ τὴν θείαν δεξάμενον ἀκτῖνα τῷ προσορῶντι δείξειν τὸν ἀόρατον, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Ἠλίαν ὡς πῦρ τε ὄντα καὶ φαινόμενον καὶ πύρινον ἀναβαίνοντα ἅρμα μετὰ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὸν ὡς ὑπὸ πυρὸς καιόμενον τὰ σπλάγχνα ἕτερον προφήτην, καὶ ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς πῦρ γενομένου ἐν αὐτῷ. Κἂν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μυστικῶς ἐνεργουμένων ἐξετάζῃς, ἐκεῖνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔφημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσι καὶ κοινῇ πρὸς πάντα φήσουσι· οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος»; Οὐκ ἀκούεις τοῦ Κυρίου λέγοντος ὅτι δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός; Τίς οὖν ὁ τῶν ἀγγέλων ἄρτος; Οὐ τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς ᾧ εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν ὑπὲρ νοῦν οἱ νόες ἑνοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον; Τούτου τοίνυν τοῦ φωτὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προϋπέγραψεν μὲν ὁ Θεὸς ἐπὶ τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἄνωθεν τὸ μάννα καθιείς, ἐπλήρωσε δὲ ὁ Χριστός, τοῖς βεβαίως εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις ἐνιείς τὸν φωτισμὸν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸ φωτιστικὸν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος εἰς βρῶσιν· καὶ τοῦτο γὰρ ἀῤῥαβών ἐστι τῆς ἀποῤῥήτου κατὰ τὸ μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δὲ καὶ

[254] *III Împărați* 19, 12.

[255] *Isaia* 16, 11 («pântecele meu suna-va ca o alăută şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»); vezi şi *Epistola a II[a] către Varlaam* 50.

[256] *Luca* 11, 13; vezi şi 18, 7.

[257] Adică: prin aruncare.

[258] *Despre dumnezeieştile numiri* I 5, PG 3, 593 B (ed. De Gruyter, p. 116); notăm că pasajul areopagit este citat – în controversele isihaste post-palamite – de un Manuil Caleca, care îl răstălmăceşte, sensul restabilindu-i-se ulterior de către sfântul Marcu Evghenicul (Marcu II, GA, p. 432).

răsuna tainic rugăciunea în cele dinăuntru [ale voastre]?; şi ce [mai e şi] ceea ce mişcă inima?', de faţă vor pune, iarăşi, cutremurul [vestit de Domnul] aceluiaşi Ilie, care a fost începutul văditei arătări înţelegătoare a lui Dumnezeu[254], şi pântecele răsunător al Isaiei[255]; iar celui de întreabă 'şi care mai este şi [cu] căldura cea [înlăuntru] venită de la rugăciune?' îi vor arăta, iarăşi, focul căruia acelaşi Ilie îi zice *semn al lui Dumnezeu* câtă vreme încă nu Se arătase, ca Unul ce mai avea [încă] trebuinţă de prefacerea [focului] în adiere subţire, urmând ca [abia aşa acesta], primind în sine dumnezeiasca rază, să Îl arate – celui ce priveşte – pe Cel Nevăzut; dar [i-l vor pune de faţă] şi pe Ilie însuşi, fiind – şi fiind văzut – ca [de] foc şi în car de foc suindu-se cu trupul, dar şi pe celălalt proroc, căruia ce de [un] foc îi ardeau măruntaiele, ca [un] foc făcându-se în el cuvântul lui Dumnezeu; şi, de vei cerceta orice altceva din cele lucrate tainic înlăuntrul lor, aceia – asemănându-le, cum am spus, celor duhovniceşti – asemănătoarele [locuri ale legii vechi] ţi le vor arăta şi îndeobşte vor zice în privinţa a toate: nu auzi, omule, că «pâinea îngerilor a mâncat-o omul»?; nu Îl auzi pe Domnul zicând că 'va da Duh sfânt celor care cer de la El zi şi noapte'[256]?; şi care e pâinea îngerilor?; nu dumnezeiasca şi mai-presus-de-ceruri lumină, cu care – fie după aruncare[257] [asupra ei], fie după primire [a ei] – [în chip] mai presus de minte se unesc minţile, după [cum spune] marele Dionisie[258]? A acestei lumini, aşadar, [venire la oameni şi] strălucire către oameni a preînchipuit-o Dumnezeu trimiţând de sus – vreme de patruzeci de ani – manna, iar [de plinit] a plinit-o Hristos dând înlăuntru celor ce cred cu tărie în El – şi îşi arată prin fapte credinţa – luminarea Duhului şi punându-le înainte luminătorul Său trup, spre mâncare; iar aceasta este arvuna negrăitei împărtăşiri de Iisus celei ce va fi [în veacul viitor]. Iar dacă [chipurile] acelea [din legea veche] au preînchipuit şi altceva din darurile cele de Hristos date nouă – [nu ar fi]

ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἀπὸ Χριστοῦ δεδωρημένων προϋπέγραψαν ἐκεῖνα, θαυμαστὸν οὐδέν. Ἀλλ' ὁρᾷς ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμός τις νοερὸς καὶ μυστήρια ἕτερα παρὰ τὴν γνῶσιν;

[26] Ἐπεὶ δὲ αἰσθητὸν ἔφης λέγειν φῶς τὸ φανὲν ἐν Θαβωρίῳ τοὺς τὸ θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτοὺς εἰ θεολογοῦσι τὸ περιαστράψαν τηνικαῦτα φῶς ἐν Θαβορίῳ τοὺς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους. Εἰ γὰρ μὴ θεολογοῦσιν, ἐλέγξει μὲν αὐτοὺς ὁ Πέτρος, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ Μάρκον διαγρηγορήσας καὶ ἰδὼν τὴν δόξαν Χριστοῦ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν αὐτὸς γράφων ἐποπτεῦσαι τὴν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ· ἐπιστομίσει δὲ αὐτοὺς λαμπρῶς ὁ χρυσῇ γλώττῃ τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα διασαφῶν· φησὶ γάρ, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, Τοῦ μὲν σώματος μένοντος ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δὲ θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· ἐμφράξει δὲ αὐτῶν τελέως τὰ στόματα Διονύσιος ὁ μέγας, θεοφάνειαν αὐτὸ καὶ θεοπτίαν σαφῶς ἀποκαλῶν, πρὸς δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς», σὺν πολλοῖς δὲ ἑτέροις καὶ Συμεών, ὁ τὰς πολιτείας πάντων σχεδὸν ἁγίων καλλιεπείᾳ κοσμήσας, γράφων τὸν διαφερόντως ἠγαπημένον τῷ Χριστῷ θεολόγον «αὐτὴν τὴν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν». Εἰ δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνῳδὰ

[259] Adică: simțită trupește, strict trupește.
[260] Adică: dacă [o] socotesc a fi dumnezeire; literal: 'dacă [o] cuvântă [a fi] dumnezeu'; vezi sedealna din Duminica glasului 5: «tâlharul *Dumnezeu Te-a cuvântat* [*ἐθεολόγησε*]»; sau irmosul pesnei a VII[a] la Întâmpinarea Domnului: «Pe Tine Cela ce ai răcorit în foc pe Tinerii cei ce *Dumnezeu Te-au numit*' [*θεολογήσαντας*]».
[261] Deci: dacă nu o socotesc a fi dumnezeu sau dumnezeire.
[262] Vezi *Marcu* 9, 2-8. [263] *II Petru* 1, 16; 18. [264] Literal: la forma lui.
[265] Parafrazare a textului *Către Theodor* 11, PG 47, 292.
[266] *Omilii* 40, 6, PG 36, 365 A.
[267] Aici 'petrecere' este termenul din expresia 'Viața și petrecerea…'.

nimic de mirare; dar vezi că și din luminările acelea simbolice iese la iveală o anume luminare și taine [ce sînt] altele decât [cele ce le împărtășește] cunoașterea [sau gnoza omenească]?

[26] Și, pentru că ai zis că cei ce leapădă dumnezeiasca lumină a harului spun că simțită[259] este lumina cea arătată în Tavor, să îi întrebăm [și noi], mai întâi, dacă ei teologhisesc[260] lumina ce a strălucit atunci în Tavor împrejurul ucenicilor aleși. Că, dacă nu o teologhisesc[261], îi va da în vileag [că greșesc] Petru, care – cum spune, pe de o parte, Marcu – a privegheat în munte și a văzut slava lui Hristos[262] și care – el însuși, pe de altă parte – scrie în a doua din epistolele sale că a văzut măreția Lui, fiind împreună cu El în muntele cel sfânt[263]; și le va închide gura, iarăși, în chip strălucit, cela ce cu limbă de aur limpezește propovăduirile evangheliceşti; că zice «mai strălucitor decât Sine Se arăta Domnul, trupul rămânând la chipul său[264], iar dumnezeirea arătându-și razele ei»[265]; și le va astupa cu desăvârșire gura Dionisie cel mare, denumind desluşit [lumina] aceasta *theofanie* (adică *arătare a lui Dumnezeu*) și *theoptie* (*vedere a lui Dumnezeu*), încă și Grigorie cel de-un-nume cu teologia, «lumină» zicând «[a fi] dumnezeirea cea arătată pe munte ucenicilor»[266], și – dimpreună cu mulți alții – și Simeon, cela ce aproape tuturor sfinților le-a împodobit petrecerea[267] cu frumusețea cuvântului, scriind despre de-Dumnezeu-cuvântătorul cel în chip aparte iubit de Domnul [cum] că în munte «a văzut, dezgolită, însăși dumnezeirea Cuvântului»[268]. Iar dacă – după adevăr și în conglăsuire cu tâlcuitorii adevărului – *dumnezeiască* și *lumină a lui Dumnezeu* numesc[269] lumina aceea [atunci] arătată,

[268] Simeon Metafrastul, *Viața lui Ioan Evenghelistul* 1, PG 116, 685 D; vezi și *Epistola a III[a] către Achindin* 5 (GA, 295); vezi și Marcu II (GA, 151), unde citează din sfântul Ioan Damaschinul, din *Slava* Stihoavnei Vecerniei din 7 August: «Rază subțire a dumnezeirii Tale dezgolind, Hristoase, celor ce împreună se suiseră cu Tine în munte…», unde *subțire* îl redă pe *ἀμυδρός, -ά, -όν* (estompat).
[269] Se trece acum la varianta pozitivă a răspunsului la întrebarea din debutul paragrafului (dacă antiisihaștii 'teologhisesc' sau nu lumina de pe Tavor).

θεῖον καὶ Θεοῦ φῶς προσαγορεύουσι τὸ ὀφθὲν ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ τελεωτάτην θέαν. Διὸ καὶ Μωϋσῆς οὕτως ἑώρακεν αὐτὸν καὶ μικροῦ τῶν προφητῶν ἁπάντων ἕκαστος, καὶ μάλιστα οἷς ὕπαρ ἀλλ' οὐκ ὄναρ ὤφθη. Συμβολικὰ δ' ὅμως ἅπαντ' ἔστω τὰ ἱερὰ θεάματα ἐκείνων καὶ τοιαῦτα οἷα περ βούλοιντ' ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβὼρ ἀποκαλυφθεῖσα ὄψις τοιοῦτο συμβολικὸν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι· τῆς γὰρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας ἔχει τὸ ἀξίωμα καὶ τοῦτ' αὐτὸ περιαυγάζον διηνεκῶς ἔσται τοὺς ἀξίους κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης ταύτην ὁ μέγας εἴρηκε Βασίλειος, ὁ δὲ Κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

[27] Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀπορρήτως ὁρῶσι τὸν Θεὸν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἡ θέα αὐτοῦ καὶ νῦν κἂν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; Ἆρ' ὅτι μὴ αἰσθητὸν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ νοερόν, ὡς καὶ Σολομὼν τὸ ἅγιον ὀνομάζει Πνεῦμα; Καὶ μὴν αὐτοί εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τοὺς τοιούτους αἰσθητὸν φῶς κατὰ τὴν προσευχὴν θεᾶσθαι καὶ κατηγοροῦντες πάντων τῶν αἰσθητῶν τι τῶν θείων λεγόντων χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἑαυτῶν ἐπιλαθόμενοι, τοὺς μὴ αἰσθητὸν τὸ φῶς τὸ θεῖον λέγοντας κατηγορεῖσθαι οἴονται

[270] «aşa»: ca lumină.
[271] Adică: ale profeţilor.
[272] Adică: în acest înţeles al termenului *simbolic*.
[273] Sau rangul, sau calitatea.
[274] Părintele Stăniloae traduce chiar, direct, prin «e slava venirii a doua a lui Hristos».
[275] Antiisihaştii, adică.
[276] *Înţelepciunea lui Solomon* 7, 22: «pentru că este în Aceasta Duh înţelegător». Semnalăm, iarăşi, hilara traducere românească a locului scripturistic cu pricina (7, 22-23: «Ἔστιν γὰρ ἐν αὐτῇ [τῇ τοῦ Θεοῦ Σοφίᾳ] πνεῦμα νοερόν, ἅγιον, [...] διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων», adică «pentru că este în Aceasta [în Înţelepciunea lui Dumnezeu] Duh înţelegător, sfânt, [...], pătrunzând

atunci, siliţi [de logica lucrurilor], vor mărturisi ca o lumină a fi preadesăvârşita vedere a lui Dumnezeu; fapt pentru care şi Moisi aşa[270] L-a văzut pe El şi, se poate zice, fiecare dintre proroci, cărora nu [în] vis, ci aievea li S-a arătat. Simbolice fie, însă, toate sfintele vederi ale acelora[271], [şi anume] în înţelesul dorit de cei ce ni se împotrivesc nouă; dar nu şi vederea cea descoperită apostolilor în Tavor a fost o astfel[272] de lumină simbolică, acum înfiripându-se şi mai apoi destrămându-se; pentru că [lumina aceasta de pe Tavor] are vrednicia[273] viitoarei a doua veniri a lui Hristos[274] şi chiar aceasta va fi cea care neîncetat îi va lumina-împrejur pe cei vrednici în veacul fără de sfârşit, după cum a zis de-Dumnezeu-grăitorul Dionisie, fapt pentru care marele Vasile a zis că [vederea] aceasta este pregustare a [venirii] aceleia, iar Domnul *împărăţia lui Dumnezeu* o numeşte în Evanghelii.

[27] Pentru care lucru, aşadar, îi învinuiesc[275] pe cei ce spun că sfinţii Îl văd negrăit pe Dumnezeu ca [o] lumină, de vreme ce ca [o] lumină este vederea Lui şí acum şí în veacul ce va să vie?; oare cumva pentru că [sfinţii] spun [că] nu simţită [trupeşte este lumina] aceasta, ci înţelegătoare, aşa cum şi Solomon Îl numeşte pe sfântul Duh[276]?; păi ei înşişi sînt cei care îi defaimă pe [sfinţii] aceştia [cum] că spun că văd lumină simţită [trupeşte] în vremea rugăciunii şi care îi învinuiesc pe toţi cei ce spun [a fi] simţit [trupeşte] vreunul din dumnezeieştile daruri; cum aşa, uitând [cele zise] de ei înşişi, îi socotesc vrednici de osândă pe cei ce spun [că] nu simţită [trupeşte este] dumnezeiasca lumină?;

prin toate duhurile înţelegătoare curate preasubţiri»), pe care ne-o pune în faţă textul oficial: «Într-adevăr, în ea se află un duh de înţelegere, sfânt, [...] răzbătând prin toate duhurile isteţe, curate şi oricât de subţiri». Aşadar, adjectivul *νοερόν* – tradus înlăuntrul Bisericii, de regulă, prin *înţelegător*, iar în afară prin apuseanul *inteligibil* – este tradus mai întâi, cu referire la Duhul sfânt, prin «de înţelegere», iar mai apoi, cu referire la duhurile zidite, prin neaşteptatul «isteţ». Dacă «isteţ» nu pare hilar celor ce au săvârşit traducerea oficială, ne întrebăm – iarăşi – de ce nu am alege şi ordinea inversă?

ἀξίους; Ὁρᾷς τὸ ἀβέβαιον καὶ εὐπερίστατον αὐτῶν; Δεινοὶ γὰρ εἰσιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐχὶ καλόν τι συνορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ κοινῆς φωτοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί, εἰ ζῶον ἄλογον ἐτύγχανε τότε παρὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἆρ' ἂν ἤσθετο τοῦ τὸν ἥλιον ὑπερλάμψαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι· καὶ γὰρ οὐδὲ τῆς περιλαμψάσης δόξης Κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τὰ ποίμνια. Πῶς τοίνυν αἰσθητὸν φῶς ὃ τοῖς τὰ αἰσθητὰ ὁρῶσι τῶν ἀλόγων ζώων οὐχ ὁρᾶται ὄμμασι, παροῦσι καὶ ἀνεῳγμένους ἐπιλάμπον; Εἰ δὲ τοῖς ἀνθρωπίνοις αἰσθητοῖς ὄμμασιν ὡράθη, κατὰ τοῦτ' ἄρ' ἑωράκασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διενηνόχασι. τί δὴ τοῦτό ἐστι; τί γε ἄλλο ἢ τὸ δι' ἀνθρωπίνων ὄψεων τον νοῦν ὁρᾶν; Εἰ δὲ μὴ τῇ αἰσθητικῇ δυνάμει, τάχα γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα ἑώρων, ἀλλὰ τῇ διὰ τῆς αἰσθήσεως ἀντιλαμβανομένῃ νοητικῇ δυνάμει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτῃ, πᾶς γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός, μάλιστα οἱ πλησιόχωροι, λάμψαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ τοίνυν μηδὲ ταύτῃ κυρίως τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς τοῦτο κυρίως αἰσθητόν. Καὶ μὴν οὐδὲν αἰσθητὸν ἀΐδιον· τὸ δὲ τῆς θεότητος φῶς, ὃ καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ καλεῖται πολλαχοῦ, προαιώνιόν τε καὶ ἀτελεύτητόν ἐστιν. Οὐκ ἄρα αἰσθητόν.

[277] Adică: nu se dau înapoi de a-şi schimba opinia, chiar îmbrăţişându-o pe cea contrară, dacă faptul acesta le permite să îi învinuiască de ceva pe cei atacaţi de ei. Acest caracter schimbător – care permite variata împresurare a adversarului – este propriu ispitei şi păcatului, care iau lesne orice chip; termenul este cel din *Evrei* 12, 1.

[278] Sau: ai fotofaniilor din legea veche şi din cea nouă.

[279] Literal: aura aceea.

[280] Slava Domnului – zice evanghelistul – i-a strălucit-împrejur doar pe păstori.

[281] Se spune aici 'ochi omeneşti simţiţi [adică: sensibili, materiali]' întrucât omul are şi ochi netrupeşti, cei ai duhului.

[282] Adică: nu prin puterea simţului trupesc al văzului.

[283] Adică: netrupească.

[284] Adică: facultăţii văzului trupesc îi corespunde – în minte – o facultate netrupească care, ca o interfaţă între trup şi netrupesc, dă minţii înseşi

vezi nestatornicia lor şi că lesne [se schimbă şi] îşi înconjură potrivnicii[277]? că grozavi sînt – precum se vede – în a vorbi de rău, dar nu [şi] în a vedea vreun lucru bun. Şi să [mai] spună – interpreţii [aceştia] exacţi ai vechii şi noii arătări-de-lumină[278] – şi lucrul acesta: de s-ar fi întâmplat [a fi] atunci de faţă pe munte [vreo] vietate necuvântătoare, oare ar fi simţit raza aceea[279] care a strălucit mai presus decât soarele?; eu socotesc că nu; că nici [despre] turmele [de oi] nu s-a scris să fi simţit, la naşterea lui Hristos, slava Domnului cea care i-a strălucit-împrejur pe păstori[280]. Cum, aşadar, [să fie] lumină simţită [trupeşte] cea care, strălucind, nu se vede ochilor vietăţilor necuvântătoare – [ochi] care le văd pe cele simţite [trupeşte] – de faţă fiind [ochii aceştia] şi deschişi [fiind ei]? Iar dacă ochilor omeneşti simţiţi[281] s-a văzut, aceasta înseamnă că prin aceasta au văzut-o [aceştia] pe aceasta: prin ceea ce se deosebesc ei de ochii necuvântătoarelor; şi ce este aceasta?; ce altceva decât faptul că *mintea* [este cea care] vede prin vederile omeneşti?; iar dacă nu prin puterea simţitoare[282] (că, [de ar fi fost] aşa, [atunci] şi necuvântătoarele ar fi văzut), ci prin puterea înţelegătoare[283] cuprinzătoare prin simţirea [trupească][284] (ba, mai degrabă, nici prin aceasta, că atunci orice ochi [omenesc] ar fi simţit [lumina] ce a strălucit mai presus decât soarele, mai ales cei din apropiere[285]); dacă, aşadar, nici – propriu-zis – prin aceasta nu vedeau lumina aceea, atunci, aşadar, nici lumina aceasta nu este propriu-zis simţită [trupeşte]. Şi, pe de altă parte, nimic simţit [trupeşte] nu este veşnic; pe când lumina dumnezeirii – care şi *slavă a lui Dumnezeu* este numită în multe locuri – este dinainte-de-veci şi fără-de-sfârşit; prin urmare nu este simţită [trupeşte].

putinţa perceperii lumii văzute; aceasta ar fi această 'putere înţelegătoare cuprinzătoare [sau perceptivă] prin simţirea [trupească]'.

[285] Adică: mai ales ochii oamenilor din vecinătatea muntelui, de la poalele lui.

[28] Εἰ δὲ μὴ αἰσθητόν, εἰ καὶ ὀφθαλμὸς λαβεῖν αὐτὸ οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἑτέρᾳ τινὶ δυνάμει, καὶ οὐχὶ τῇ αἰσθητικῇ· διὸ καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἀῤῥητον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀπόῤῥητόν τι οὖσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὥσπερ καὶ τὸ φῶς, ὁ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθένδε ἐκδημίαν κατὰ τὰς ἐν οὐρανῷ λήξεις, ὅπου τὸ φῶς, οὗ καὶ προοίμιον αὕτη ἡ λαμπρότης ἦν καὶ ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται ἐνταῦθα. Εἰ γὰρ καὶ φωτωνυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καὶ δοκεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλὰ καὶ νοῦ ὑψηλότερά ἐστι καὶ τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας ἀποδεούσας ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν αἰσθητὰ κυρίως; Καὶ μή, ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἱερὰς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς ψυχάς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Τίς οὖν χρεία ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Τίς δ' ἂρ' ἀνία ταύταις κἀκ τοῦ ἐναντίου μέν, αἰσθητοῦ δ' ὁμοίως σκότους; Ὁρᾷς ὡς οὐδὲν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητόν; Ὅτι δ' οὐδὲ ἁπλῶς ἄγνοια ἡ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδείξαμεν, ἡνίκα καὶ περὶ τοῦ ἡτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρὸς τῷ δαιμονίῳ φύλῳ ὑπεμνήσαμεν. Ἐχρῆν οὖν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβὼρ ἀποῤῥήτου Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνοις δηλονότι, καὶ ἐπισφαλέσιν ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλὰ πειθαρχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς καὶ τὴν ἐν καθαρότητι καρδίας ἀκριβῆ διὰ τῆς πείρας ἀναμένειν εἴδησιν. Αὕτη γὰρ τὴν πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνον ἕνωσιν ἱερουργοῦσα, μυστικῶς ἐκδιδάσκει

[286] Adică: a o percepe.
[287] Sau netemporală.
[288] Adică: strălucirea feței lui Iisus, lumina Tavorului, lumina în care locuiesc sfinții în veacul viitor etc.
[289] Se numesc cu nume din paradigma luminii (lumină, strălucire, rază etc).
[290] Literal: mai înalte.
[291] Adică: ce își are obârșia în Dumnezeu.
[292] Din realitățile dumnezeiești nezidite, cele mai sus numite fotonimic.
[293] Literal: *de-lumină-arătării* lui Iisus; vezi nota de la paragraful 5: Literal: *de-lumină-arătării* lui Iisus, a 'fotofaniei' lui Iisus, a arătării luminii de către Iisus.

[28] Iar dacă nu este simțită, atunci, măcar că *prin ochi* a o lua[286] pe aceasta s-au învrednicit apostolii, dar [de luat au luat-o] prin oarecare altă putere, nu prin cea simțuală; fapt pentru care și strălucirea feței lui Iisus este înfățișată de toți cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] *negrăită* și *neapropiată* și *fără-de-ani*[287] – ca una ce este de nespus – iar nu simțită propriu-zis, după cum și lumina [Lui], [lumină] care este și loc al sfinților după plecarea lor de aici la moștenirile cele din cer, [acolo] unde este lumina, a cărei pregustare a și fost această strălucire și s-a dat sfinților aici în parte [ca] arvună; că deși toate acestea[288] se denumesc în chip fotonimic[289] și uneori pare că – paradoxal – cad sub simțire, [acestea] sînt însă mai presus de minte[290] și au denumiri lipsite de [putința de a înfățișa] adevărul în privința a ceea ce sînt acestea în ele însele; cum, deci, să fie [socotite] simțite propriu-zis? Apoi, făcând [noi] sfinte rugăciuni pentru cei adormiți, «așează sufletele lor» – strigăm stăruitor bunătății thearhice[291] – «în loc *luminos*»; ce trebuință le este, așadar, sufletelor de lumina simțită? și, deci, ce supărare le poate fi de la potrivnicul acesteia – dar tot simțit, ca și ea – [și anume] de la întuneric?; vezi că nimic dintre acestea[292] nu este [ceva] simțit propriu-zis? Iar că acestea nu sînt nici – simplu – necunoaștere sau cunoaștere, [aceasta] am arătat-o mai înainte, când am vorbit și despre focul cel întunecat, cel gătit neamului diavolesc; așadar, și în privința nespusei strălucirii lui Iisus[293] pe Tavor, trebuia nu a se pronunța[294] urmând 'gândurilor ticăloase' – omenești adică – și 'izvodirilor cu greșeală'[295], ci a asculta de zicerile părinteşti[296] și a aștepta [faptul de a primi], întru curăția inimii, prin cercare, cunoștința [acesteia]; că aceasta, săvârșind cu sfințenie unirea cu lumina acestea, îi învață în

[294] Adică antiisihaștii.
[295] *Înțelepciunea lui Solomon* 9, 14: «că gândurile muritorilor [sînt] ticăloase; și cu greșeală izvodirile lor»; loc citat, în apărarea sfântului Grigorie Palama, și de sfântul Marcu Evghenicul (II GA, 149).
[296] Adică: ale Părinților.

τοὺς εὐμοιρηκότας ὅτι τὸ φῶς τοῦτο τῶν ὄντων ἐστίν οὐδέν, ὡς τὰ ὄντα πάντα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα αἰσθητόν; τί δὲ τῶν αἰσθητῶν οὐ κτίσμα; Πῶς δὲ τὸ κτίσμα ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ κυρίως.

[29] Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχὴ», φησί, «φόβῳ καὶ ἀγάπῃ καὶ αἰσχύνῃ, ὡς καὶ ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην καὶ Πατέρα καὶ Θεόν, προσδέχεται αὐτήν, μὴ λογιζόμενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καὶ δίδωσιν αὐτῇ σχολὴν δόξης, τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ». Τίς δ' ἄλλη δόξα καὶ φῶς ἐστι Χριστοῦ ἢ ἥνπερ διαγρηγορήσας εἶδεν ὁ Πέτρος «σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»; Πῶς οὖν στολὴ ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἄν, εἴπερ αἰσθητόν; Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτὸς θεολόγος «ἐπουράνιόν» φησι «τουτὶ τὸ φῶς». τί τοίνυν ἐπουράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἀλλαχοῦ δ' αὖ «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθησε», φησίν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλῆρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὅλῳ τὸ σώματι». Ἆρ' οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένου τοῦ φωτὸς ἐκείνου; Μάτην γάρ, εἴπερ αἰσθητόν. Ἢ τοῦτό ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἡ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων; Διὸ καὶ προσευχόμενοί φαμεν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πρὸς Χριστὸν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔνθα ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πῶς οὖν ἀπολαύσονται ψυχαί, πῶς δὲ καὶ ὅλως ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς ἐπιλάμποντι φωτεῖ; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς τηνικαῦτα καθαροὺς τὴν καρδίαν, κατὰ τὴν διὰ σαρκὸς δεσποτικὴν ἐπιφάνειαν, ὁρᾶν φησι δυνεκῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσαν σώματος. Πῶς οὖν αἰσθητὸν φῶς, τὸ διὰ καθαρότητος

[297] Fontem non inveni.
[298] *II Petru* 1, 16 şi 18.
[299] Cf. *Despre eliberarea minții* 21, PG 34, 956 A.
[300] *Evrei* 1, 3.
[301] Cf. *Despre răbdare* 4, PG 33, 868 CD.
[302] Adică: la arătarea cu trupul a Stăpânului, la a doua venire.

tainã pe părtaşii [de ea] că lumina aceasta nu e nimic din cele ce sînt, ca una ce este mai presus de cele ce sînt; cum aşadar [să fie ceva] simţit ceea ce este mai presus de toate cele ce sînt?; şi care [lucru] dintre cele simţite nu este zidire?; cum, deci, [să fie] zidire strălucirea lui Dumnezeu?; aşadar nu este propriu-zis [o strălucire] simţită.

[29] Zice marele Macarie: «când sufletul se întoarce – cu frică, cu dragoste şi cu ruşine, ca fiul cel pierdut – la Dumnezeu, [adică la] stăpânul şi tatăl său, [Acesta] îl primeşte, nemaisocotind greşalele lui, şi îi dă haina slavei luminii lui Hristos»[297]; şi care alta este slava şi lumina lui Hristos, dacă nu cea pe care, priveghind, a văzut-o Petru, «împreună cu El fiind [el] în muntele cel sfânt»[298]? păi cum se face aceasta haină *a sufletului*, dacă este [ceva] simţit [trupeşte]? Iar altundeva acelaşi cuvântător-de-Dumnezeu «cerească este» zice «lumina aceasta»[299]; păi ce [lucru] este ceresc dintre cele simţite? Iar altundeva, iarăşi, zice: «frământătura [adică plămada] firii omeneşti, pe care Domnul a luat-o asupra Sa a şezut de-a dreapta măreţiei, în ceruri[300], plină de slavă, de acum nu doar la faţă, ca Moisí, ci în întreg trupul»[301]; [în ceruri] nefiind nimeni care să o poată prinde prin simţuri, [alegem a socoti] oare [că], aşadar, degeaba luceşte acolo? – că degeaba [luceşte], de vreme ce este [ceva] simţit; – sau [alegem, cum se şi cade, a socoti că] aceasta este cu adevărat hrana duhurilor, [şi anume] a [duhurilor] îngerilor şi [ale] oamenilor, fapt pentru care, rugându-ne pentru cei adormiţi, şí zicem către Hristos să aşeze sufletele lor unde cercetează lumina feţei Sale?; cum, deci, se vor mai desfăta sufletele de ea şi cum se vor mai sălăşlui în ea, dacă lumina aceasta străluceşte [în chip] simţit [trupeşte]? Iar marele Vasile zice despre cei curaţi cu inima că atunci, la stăpâneasca arătare cea cu trupul[302], vor vedea necontenit această putere strălucind din închinatul trup[303]; aşadar, cum [să fie] lumină simţită [trupeşte] cea care se vede prin curăţia

[303] Adică: din trupul Domnului, căruia ne închinăm. Fontem non inveni.

τῆς καρδίας ὁρώμενον; «Χριστὸς δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλετον εἶδεος ἧκεν», κατὰ τὸν θεῖον ᾠδικὸν Κοσμᾶν. Πῶς οὖν ἄπλετον εἴπερ αἰσθητόν;

[30] Στέφανος δὲ ὁ μετὰ Χριστὸν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς Θεοῦ καὶ τὸν Χριστὸν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἔστι τοίνυν αἰσθητικὴν δύναμιν μέχρις αὐτῶν φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἀλλὰ μὴν οὗτος κάτωθεν ἐκεῖσε ἀπὸ γῆς ἑώρα, καὶ τὸ μεῖζον ὡς οὐ τὸν Χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γὰρ ἂν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἑώρα τὸν υἱόν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον ἔβλεπεν; Ὁρᾷς ὅτι ὁρᾶται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρμένων τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶς, οὐδὲ νοητῶς, οὐδὲ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀῤῥήτῳ τινὶ δυνάμει; Τὸ μὲν γὰρ τοῦ ὕψους ὑπερβάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς οὐδαμῶς προσίεται τὴν αἴσθησιν. Συμβολικὴ δ' ἡ στάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ ὅρασις. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, καίτοι σύμβολον οὖσα τοῦ παγίου καὶ ἀναλλοιώτου καὶ τῆς μονιμωτάτης τῆς θείας φύσεως ἱδρύσεως, ὃ ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀῤῥήτως ἑωρᾶτο. Οὐ γὰρ ὑπεκρίνετο τὴν ἐκ δεξιῶν στάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δείξῃ διὰ τούτου ἕτερον, ἀλλ' ἀεὶ ὢν τοῦ πατρὸς ἐκ δεξιῶν, τὴν οἰκείαν δόξαν εὐδόκησεν, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προεμένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δὲ οὐκ ἔνι τι ὁρᾶν, οὐδὲ νοεῖν· ἐκεῖνος δὲ ἑώρα δόξαν Θεοῦ. Νοητὴ δ' εἴπερ ἦν ἡ ὅρασις ἐκείνη, ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν ὁμοίως βλέπομεν ἐκείνῳ, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος στάσιν καὶ καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δὲ καὶ μὴ πρότερον καὶ ἀεὶ διενοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου

[304] Literal: 'în punctul de observație', adică în vârful muntelui.
[305] Acrostihul primului canon al utreniei Schimbării la față, al sfântului Cosma melodul.
[306] *Fapte* 7, 55.
[307] Concret: facultății văzului.
[308] Adică: vedea cele mai presus de ceruri.
[309] Adică: pe Însuşi Tatăl.
[310] Sau: printr-o facultate inexprimabilă.
[311] Fiind, adică, mai presus de ea.

inimii?; iar «Hristos în vârf[304] neapropiată lucire a chipului a slobozit»[305], după dumnezeiescul cântăreț Cosma; cum [de este], deci, *neapropiată*, dacă [e ceva] simțit [trupeşte]?

[30] Iar Ştefan – întâiul după Hristos care a mărturisit pentru Hristos – căutând în sus [cu privirea] a văzut cerurile deschise şi slava lui Dumnezeu în ele şi pe Hristos stând de-a dreapta lui Dumnezeu[306]; este, oare, cu putință puterii omeneşti[307] a ajunge până la înseşi cele mai presus de ceruri?; dar iată că acesta de jos, de pe pământ, vedea într-acolo[308]; ba mai mult [decât aceasta], că [Îl vedea] nu doar pe Hristos, ci şi pe Tatăl Său; căci cum L-ar mai fi văzut pe Fiul *de-a dreapta Lui*, de nu L-ar fi văzut şi pe Însuşi Acela[309]?; vezi că Se vede Cel Nevăzut – [şi anume] de cei curățiți la inimă – dar nu [în chip] simțit, nici [în chip] înțeles, nici prin negare, ci întru o anume negrăită putere[310]?; pentru că ceea ce covârşeşte înălțimea[311] şi [anume] slava Tatălui – [aceasta] nicidecum nu este [ceva] apropiat simțului [omenesc][312]. Iar simbolică era şederea [*de-a dreapta* a Fiului], nu vederea [Lui de către Ştefan]. Dar şi această *şedere de-a dreapta*, măcar că era simbol al statorniciei şi neschimbării şi al preadăinuitoarei aşezări a firii dumnezeieşti, însăşi *ceea ce era* aceea – *aceasta* se vedea negrăit [de către Ştefan]; că Cel Unul-Născut nu mima şederea de-a dreapta, spre a arăta – prin aceasta – altceva, ci, pururea fiind [El] de-a dreapta Tatălui, propria Sa slavă a binevoit a Şi-o descoperi [lui Ştefan] celui ce încă era în trup, celui ce şi sufletul îşi punea pentru slava Aceluia. Iar prin negație nu se poate vedea ceva, nici înțelege; pe când acela *vedea* slava lui Dumnezeu. Iar dacă *înțeleasă* [sau noetică] ar fi fost vederea aceea – fie prin cauzalitate[313], fie prin analogie – atunci şi noi vedem asemenea [lui Ştefan] aceluia, că şi noi socotim [prin analogie] cea de-a dreapta stare şi şedere a înomenitului Dumnezeu; şi cum de ucenicul evangheliei nu a cugetat şi mai-înainte – şi pururea – lucrul acesta[314], ci [doar]

[312] Literal: nu este accesibil prin simțire [omenească].
[313] Adică: prin ajungerea la intuirea cauzei, după o analiză cauzală.

μαθητής, ἀλλὰ τότ' ἐνόησεν αὐτό; «Ἰδοὺ φάρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγότας καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ». Τίς δὲ καὶ χρεία ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γνῶσις ἦν ἡ ὅρασις μόνη, νοητῶς προσγινομένη; Πῶς οὖν ἑώρακε τοῦθ' ὁ πρωτομάρτυς ἐκεῖνος, εἰ μήτε νοητῶς εἶδε, μήτε αἰσθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Ἐγώ σοι παῤῥησίᾳ ἐρῶ· πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τὸ ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλύψεως ὁρῶντας εἶπον, ὃ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λουκᾶς εἰπών· «ὑπάρχων δὲ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καὶ σὺ τοίνυν, ἂν πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου καταστῇς, τὰ καὶ νῷ ἀόρατα πνευματικῶς θεάσῃ· εἰ δὲ κενὸς εἰ παντάπασι τῆς πίστεως, οὐδὲ τοῖς μαρτυροῦσιν ὃ ἑωράκασι πιστεύσεις. Πίστιν γὰρ ἔχων μετρίαν γοῦν, εὐλαβῶς ἀκούσῃ τῶν διηγουμένων κατὰ τὸ ἐκχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόῤῥητα, μήτε πρὸς τὰ αἰσθητὰ ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητά, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ οὕτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τὴν ἡμῖν δεδομένην ἀθετῶν ἀπόῤῥητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

[31] Τοιοῦτον γάρ τί ἐστι καὶ ἡ ἐξαιρέτως ἀληθὴς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θέρμη τε καὶ ἡδονὴ κάι τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον. Τὰ γάρ τούτων αἴτια νοερᾷ κυρίως καταλαμβάνεται αἰσθήσει. Λέγω δὲ αἰσθήσει,

[314] Adică şederea de-a dreapta a Fiului.
[315] Adică prin discursiva înțelegere cu mintea.
[316] Adică: prin simțul văzului trupesc.
[317] *Fapte* 7, 55; «[plin] de credință» nu apare în acest verset, ci în *Fapte* 6, 5.
[318] sînt pomenite aici trei categorii de oameni: cei plini de credință (ca Ştefan), cei goi de credință (ca antiisihaştii) şi cei cu credință mijlocie, care – deşi nu au experiența celor nezidite – ascultă de cei ce o au.
[319] Adică: încadrându-le în categoria celor sensibile.
[320] Adică: deşi acestor realități nezidite nevăzute minții li se spune tot *înțelese* (sau *inteligibile*; precum li se spune conceptelor şi realităților

atunci l-a *înțeles*?; că [de zis] zice «iată, *văd* cerurile deschise şi pe Fiul omului stând de-a dreapta Tatălui»; şi ce trebuință [mai] era de-a căuta el spre ceruri şi de-a se deschide acestea, de era cunoaştere vederea aceea, [cea] făcută prin înțelegere? Bine, dar cum a văzut acestea întâiul-mucenic acela, dacă nici în chip înțeles[315] nu a văzut, nici în chip simțit[316], nici prin apofază, nici prin cauzalitate, nici prin analogie înțelegând [el] cele dumnezeieşti? Îți voi spune cu îndrăznire: în chip duhovnicesc [sau duhovniceşte, adică prin Duhul], precum am spus despre cei ce văd – prin descoperire – preacurata lumină, cum şi mulți dintre părinți au spus-o mai înainte; iar aceasta [ne-]a învățat şi însuşi dumnezeiescul Luca zicând: «şi fiind Ştefan *plin* de credință şi *de Duh sfânt*, căutând [cu privirea] la ceruri a văzut slava lui Dumnezeu»[317]; şí tu, [aşa]dar, de vei ajunge plin de credință şi de Duh sfânt, le vei vedea – duhovniceşte – pe cele şí minții nevăzute; iar dacă eşti cu totul gol de credință, nu crezi nici celor ce mărturisesc ceea ce au văzut; că de ai avea credință mijlocie[318], [atunci] ai asculta cu evlavie de cei ce din cercare povestesc, pe cât cu putință, cele de nespus, nici spre cele *simțite* [trupeşte] trăgându-le [tu] pe acestea[319] ori spre cele *înțelese*, măcar că sînt pomenite omonimic[320] – şi, astfel, luptându-te împotriva adevărului, socotindu-l rătăcire – nici nepăsător fiind față de nespusul har al lui Dumnezeu, cel dat nouă.

[31] Pentru că ceva de felul acesta este şi *vederea* 'deosebit de adevărată', [după cum este] numită de către părinți, şi *lucrarea* – înlăuntrul inimii – a rugăciunii şi duhovniceasca *dulceață şi căldură* cea [venită] din [lucrarea] aceasta şi *lacrima* [venită] din har, cea [mult] poftită [sufletului]; pentru că pricinile acestora sînt [cu putință a fi] propriu-zis cuprinse [de om] prin *simțirea înțelegătoare*; şi [îi] zic *simțire*

netrupeşti zidite), ele nu stau sub incidența facultății de a înțelege discursiv, cu care este înzestrată mintea de către Ziditorul ei.

διὰ τὸ τρανὸν καὶ ἐναργὲς καὶ ἁπλανὲς πάντῃ καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πως τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταῤῥυθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναίσθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀποῤῥήτου μυστηρίου, καὶ τοῖς κεκτημένους αἴσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων, ἔξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βλέπουσι τοὺς κεκτημένους αἴσθησίν τινα παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων. Οὕτως Μωσέως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντὸς λαμπρότητος τοῦ νοῦ κἀπὶ τὸ σῶμα περικεχυμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν ὡς μηδὲ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν περιουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀτενίζειν ἔχειν. Οὕτως ὤφθη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου· καὶ γὰρ ἔνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως καὶ ἀγγελοπρεπῶς, εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχήν, ἐνούμενος τῷ ὑπερανῳκισμένῳ τοῦ παντὸς φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπόῤῥητον, ἀγγελοειδὴς ἐγίγνετο. Οὕτως ἡ αἴγυπτία, μᾶλλον δ' οὐρανία, Μαρία μετέωρος γέγονε καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, καὶ γάρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συνανυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπαναστὰν ὤφθην ἐναέριον.

[32] Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσης καὶ οἱονεὶ συγκινουμένης τῷ ἀσχέτῳ ἔρωτι τοῦ μόνου ἐφετοῦ, καὶ ἡ καρδία συγκινεῖται, σκιρτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνυμένη καὶ ὥσπερ ἐνθένδε ὁρμωμένη πρὸς

[321] Sau 'nenălucitului', adică faptului de a nu fi produsul imaginației.
[322] Adică: nu lucrător după trup, ci lucrător după minte, prin minte.
[323] Adică: împreună cu mintea; sau, altfel, 'o anume simțire'.
[324] Adică: celei săvârșite în suflet.
[325] Adică: în modul acesta.
[326] Literal: prin imitarea îngerilor.
[327] Vezi și paragraful 25; pasajul este tributar lui Dionisie Areopagitul; vezi *Despre dumnezeiești numiri* I 5, PG 3, 593 B (ed. De Gruyter, p. 116).
[328] Literal: în-chip-îngeresc.
[329] Notăm că în greceşte cele două cuvinte (*αἰγυπτία~οὐρανία*) au o mai pronunțată afinitate acustică decât în românește.
[330] Literal: s-a făcut plutitoare în aer.
[331] Literal: [a fi] aerian.

datorită limpezimii şi văditului şi întru totul nerătăcitului şi neînchipuitului[321] cuprinderii [acesteia] şi, pe lângă acestea, datorită faptului că şí trupul se împărtăşeşte cumva de harul cel lucrător după minte[322] şi se preface potrivindu-se acestuia şi dobândeşte – el – o anume împreună-simțire[323] a nespusei taine, celei după suflet[324], iar celor ce [în chip] simțit îi văd atunci [pe] dinafară pe cei ce au dobândit [acestea] le dă oarecare simțire a celor ce [se] lucrează în aceştia; astfel[325] a strălucit fața lui Moisí, strălucirea cea dinlăuntru a minții şí asupra trupului revărsându-se, şi într-atâta a strălucit, încât cei ce priveau [în chip] simțit la el nici nu putea căuta la belşugul lucirii aceleia; astfel s-a văzut fața cea simțită [trupeşte] a lui Ştefan ca o față de înger; pentru că, înlăuntrul său, asemenea îngerilor[326] şi [în chip] cuvenit lor, mintea – fie prin aruncare, fie prin primire[327] – unindu-se cu lumina cea mai presus de toate, prin nespusă împărtăşire, [i] se făcea îngerească[328]; astfel egipteanca – sau, mai bine zis, cereasca[329] – Maria, rugându-se, şí cu trupul s-a ridicat [de la pământ][330], spațial şi simțit [trupeşte], că, înălțându-i-se mintea, împreună i s-a înălțat şi trupul şi, ridicându-se de pe pământ, s-a văzut [a fi] în văzduh[331].

[32] Astfel – dumnezeieşte aprinzându-se sufletul şi oarecum cutremurându-se de dragostea nerelațională[332] pentru singurul [lucru cu adevărat de] dorit[333] – şí inima se împreună-mişcă[334], cu săltări duhovniceşti vădind împărtăşirea de har şi oarecum avântându-se, de aici, spre cea cu trupul

[332] Adică: care, paradoxal, deşi îl leagă cu adevărat pe om de Dumnezeu, nicidecum nu îl 'supune' pe Dumnezeu acestei legături, nu îl 'reduce' la aceasta. Expresia poate fi datorată unei greşeli de copist; poate că în original scria *ἀκατασχέτῳ ἔρωτι* (*dragoste de nestăvilit*).
[333] «singurul [lucru] dorit»: μόνον ἐφετόν, ἄκρον ἐφετόν (Maria Magdalina, Sedealnă), τῶν ἐφετῶν ἡ ἀκρότης (marginea – adică culmea – doririlor).
[334] Adică: se mişcă împreună cu sufletul, se antrenează – de acela – în aceeaşi mişcare.

τὴν μετὰ σώματος ἐν νεφέλαις κατά τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ Κυρίου ὑπαντήν. Οὕτως ἐν τῇ συντόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀναφανέντος καὶ τῆς νοητῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς μετέωρον φλόγα διὰ πνευματικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα παραδόξως κουφίζεταί τε καὶ διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰσθητῆς καμίνου τοῖς ὁρῶσιν ἐξειέναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως. Ἐμέ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευχὴν ἱδρὼς Χριστοῦ τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι διδάσκει θέρμην ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεως. τί δὴ πρὸς ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς ἀποφαινόμενοι θέρμην; Ἢ καὶ τοῦτο διδάξουσι, μὴ ἐναγωνίως, μηδ' ἐκτενῶς προσεύχεσθαι, ἵνα μή, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξηται θέρμην; Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἔστωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς Θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μηδὲ μετασκευαζούσης πρὸς τὸ κρεῖττον τὸν ἄνθρωπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ τὴν ἡδονήν, πρὸς ἣν φεῦ ἠὐτομολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιάσαντες διὰ τῆς ἑκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπωθούμενοι, κατὰ τὴν προσευχὴν αἰσθήσει νοερᾷ γευόμεθα τῆς θείας καὶ ἀμιγοῦς ὀδύνης ἡδονῆς, ἧς θαυμασίως καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔρωτα μετασκευασαμένης ὁ ἐν πείρᾳ γεγονὼς βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου» καὶ «ὡς ἐκ στέατος καὶ πιότητος ἐμπλησθείη ἡ ψυχή μου καὶ χείλει ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου». Μεθ' ἣν καὶ δι' ἧς οἱ ἀναβάσεις ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς ῥαστώνης καὶ ἀγγελικῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ τὰς θεουργοὺς τῶν θείων ἐλλάμψεων ἐποφοιτήσεις» ὡς Διονύσιος ὁ μέγας εἶπεν.

[335] Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1137 C.
[336] Sau: din simpla rugăciune stăruitoare.
[337] *Psalmii* 118, 103; aici «gurii» este în dativ: «mai mult decât mierea [sînt ele dulci] gurii mele».
[338] *Psalmii* 62, 6. [339] Adică: prin.
[340] Literal: de-dumnezeu-făcătoarele.
[341] *Despre cereasca ierarhie* 15, 9, PG 3, 340 A; tot aici apare şi pomenita 'ajungere la buna-pătimire'.

– după făgăduință – întâmpinare în nori a Domnului. astfel, în rugăciunea stăruitoare, iscându-se focul cel înțeles şi aprinzându-se făclia cea înțeleasă şi, prin [netrupeasca] vedere, mintea trezindu-şi pofta [şi preschimbându-o] în văpaie plutitoare în văzduh, [atunci] şi trupul – în chip ce scapă socotinței [omeneşti] – se face uşor [ca un nor] şi se dogoreşte, încât celor ce [îl] văd li se pare că a ieşit dintr-un cuptor simțit [trupeşte], după [cum spune] scriitorul duhovnicescului suiş[335]. Dar şi sudoarea lui Iisus cea din vremea rugăciunii mă învață [despre] căldura simțită [trupeşte] ce se face în trup din singură[336] rugăciunea stăruitoare către Dumnezeu; că despre aceasta ce vor [mai] zice cei ce spun că drăcească este căldura [venită] din rugăciune?; sau [oare ne] vor învăța şi aceasta, [şi anume] a nu [ne] ruga cu încordare şi stăruință, ca nu cumva – după rânduiala luptei duse de suflet – şí trupul să arate [înafară] căldura cea interzisă de aceştia? Dar fie aceştia dascălii [căii] celei ce nu duce la Dumnezeu sau la imitarea lui Dumnezeu, ai rugăciunii care nu îl preschimbă pe om spre ce e mai bun; pe când noi ştim că, prin durerea cea de bunăvoie, prin tovarăşa înfrânării, lepădând [noi] [şi] plăcerea la care, lepădând porunca, am dezertat, gustăm, prin simțire înțelegătoare, în vremea rugăciunii, dulceața cea dumnezeiască şi neamestecată cu durerea, [dulceață] care şí trupul reîntocmindu-l [în chip] minunat spre nepătimaşa şi dumnezeiasca dragoste cel ce ajunge la cercarea aceasta strigă către Dumnezeu «cât de dulci sînt gâtlejului meu cuvintele Tale, mai mult decât mierea gurii mele»[337] şi «ca din seu şi din grăsime să se umple sufletul meu şi cu buze de bucurie va lăuda gura mea»[338]; [dulceață] cu care şi prin care cei ce pun suişuri în inimă ajung la împărtăşirea de dumnezeiasca odihnă şi de îngerească bună-pătimire, «după[339] îndumnezeitoare[340] venirile dumnezeieştilor străluciri», cum a zis Dionisie cel mare[341].

[33] Εἰ δὲ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ τὴν ψυχὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύτης καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἴσθησιν (καὶ δεῖγμα τούτου ἐναργὲς τὸ κατώδυνον τοῖς ἐφ' ἁμαρτήσασι πενθοῦσι δάκρυον), διατί μὴ καὶ τὰ τῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς τεκμήρια, ταῖς χωρούσαις τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ἐνσημαινόμενα, εὐλαβῶς παραδεξαίμεθα; Τί δὲ καὶ ὁ Κύριος, οὐ διὰ τοῦτο μακαρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ παρακληθήσονται, τουτέστι τὴν χαράν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαυτοῖς ἕξουσι τοῦ πνεύματος; Ἀλλὰ τῆς παρακλήσεως ταύτης καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρόπως. Ὧν τοὺς μὲν ἴσασιν οἱ ἐν πείρᾳ γεγονότες, οἱ δὲ καὶ τοῖς ἔξωθεν ὁρῶσι δῆλοι, τὸ προσηνὲς ἦθος, τὸ γλυκὺ δάκρυον, ἡ χαρίτων γέμουσα τοῖς προσιοῦσιν ἔντευξις, κατὰ τὸν ἐν Ἄσμασιν εἰπόντα, «κηρία μέλιτος ἀπὸ στόματός σου στάζουσι, νύμφη». Λαμβάνει γὰρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τὸν ἀῤῥαβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ συνδιανύον τὸν πρὸς ταῦτα τοῦ εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο λέγων, καὶ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι μετὰ σώματος ἀπαναίνεται διαγωγήν. Εἰ δὲ καὶ τὸ σῶμα συμμεθέξει τότε τῶν ἀποῤῥήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ νῦν δήπου συμμεθέξει καταλλήλως ἑαυτῷ τῆς ἐνδιδομένης πρὸς Θεοῦ χάριτος τῷ νῷ. Διὰ ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι φαμὲν αὐτά, προστίθεμεν δὲ τὸ «νοερᾷ», διά τε τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν εἶναι ταῦτα φυσικὴν καὶ διὰ τὸ πρώτως τὸν νοῦν εἶναι τούτων δεκτικὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν πρῶτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, οὗ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτός τε καὶ δι' αὐτοῦ τὸ συνημμένον σῶμα πρὸς τὸ θειότερον μετασκευάζεται, δεικνὺς ἐντεῦθεν καὶ προοιμιαζόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκὸς κατάπωσιν. Οὐ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τὴν ὁρῶσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ

[342] *Matei* 5, 4.
[343] *Cântarea cântărilor* 4, 11.
[344] Adică: cel ce nu consideră că lucrurile stau aşa.
[345] Adică: spre o stare mai dumnezeiască.

[33] Iar dacă curăţitoarea plângere cea după Dumnezeu se săvârşeşte nu doar asupra sufletului celor ce se luptă, ci, de la acesta, trece şi asupra trupului şi asupra simţirii celei după trup (şi semn limpede al lucrului acestuia [e] lacrima cea preadureroasă a celor ce îşi plâng păcatele), pentru ce să nu primim, cu evlavie, şi dovezile dumnezeieştii dulceţi celei după Duh, cele însemnate în simţirile ce străbat trupul?; oare şi Domnul nu pentru lucrul acesta îi fericeşte pe 'cei ce plâng', [şi anume] pentru 'că se vor mângâia'[342], că – adică – vor avea în ei bucuria, roada Duhului?; ci de mângâierea aceasta şi trupul se împărtăşeşte, în felurite chipuri, dintre care pe unele le ştiu cei ce au ajuns la cercarea lor, iar altele sînt vădite şi celor ce [îi] văd din afară: purtarea blândă, lacrima dulce, vorbirea plină de haruri cu cei ce vin [la ei], după cel ce în *Cântări* spune: «faguri de miere picură din gura ta, mireasă»[343]; că nu doar sufletul ia arvuna bunătăţilor viitoare, ci şi trupul, care împreună-străbate drumul evangheliei, cel [ce duce] către acestea. Iar cel ce nu zice aşa[344], [acesta] tăgăduieşte şi petrecerea cu trupul în veacul viitor; iar dacă şi trupul se va împărtăşi atunci de nespuse bunătăţile acelea, aşadar şi acum se va împărtăşi – potrivit lui – de harul dat de la Dumnezeu în[lăuntrul] minţii; pentru [temeiurile] acestea zicem, aşadar, că acestea sînt [cu]prinse de *simţire*, dar îl adăugăm pe *înţelegătoare*, datorită faptului că acestea sînt mai presus de simţirea firească şi datorită faptului că mintea este mai întâi primitoare a acestora şi datorită înălţării minţii noastre la Mintea [Cea] dintâi, de Care împărtăşindu-se – pe cât cu putinţă – dumnezeieşte, şi ea şi, prin ea, şi trupul cel unit ei se reîntocmeşte către ce e mai dumnezeiesc[345], arătând [încă] de aici şi vădind pârga înghiţirii trupului de către duh, celei din veacul viitor; că nu ochii trupului, ci cei ai sufletului iau puterea Duhului cea văzătoare a [bunătăţilor] acestora; pentru [temeiurile] acestea o numim pe [simţirea] aceasta

πνεύματος λαμβάνουσι· διὰ ταῦτα *νοερὰν* αὐτὴν καλοῦμεν, ὑπὲρ νοερὰν οὖσαν.

[34] Πρὸς δὲ τούτοις, ὡς ἂν καὶ τῶν ἀκουόντων τὴν διάνοιαν ἀπείρξωμεν τοῦ μὴ προσύλους καὶ σωματικὰς οἴεσθαι τὰς πνευματικὰς καὶ ἀποῤῥήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καὶ οὗτοι πεπόνθασιν ἀρτίως, οἳ βεβήλοις καὶ ἀνιέροις ἀκοαῖς καὶ διανοίᾳ πιστεύειν οὐκ εἰδυίᾳ καὶ στοιχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς ἀνοσίως τὰ τῶν ὁσίων ἐκλαβόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καὶ τοὺς ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέῤῥηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ, ἴσως δὲ μηδὲ πυθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος· «ἄψαυστά ἐστι τοῖς ἀπείροις τὰ πνευματικά· ψυχῇ δὲ ἁγίᾳ καὶ πιστῇ πρὸς κατάληψιν ἔρχεται ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνία, καὶ οἱ ἐπουράνιοι τοῦ Πνεύματος θησαυροὶ τῷ πείρᾳ παραλαβόντι μόνῳ γίνονται καταφανεῖς, ἀμυήτῳ δὲ οὐδὲ ἐννοῆσαι δυνατὸν τὸ παράπαν». Εὐλαβῶς τοίνυν φησὶ περὶ αὐτῶν· ἄκουε, μέχρις ἂν καὶ σοὶ γένοιτο πιστεύοντι καταξιωθῆναι τούτων τυχεῖν· τότε γὰρ εἴσῃ αὐτῇ πείρᾳ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἵων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχαὶ χριστιανῶν κἀνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται. *Ὀφθαλμοὺς δὲ ψυχῆς* ἀκούων αὐτῇ πείρᾳ γινώσκοντας τοὺς ἐπουρανίους θησαυρούς, μὴ τὴν διάνοιαν νομίσῃς. Αὕτη γὰρ καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοερὰ ἐπίσης διανοητὰ δι' ἑαυτῆς ποιεῖ. Καθάπερ δὲ ἦν οὔπω εἶδες πόλιν, εἰ διανοῇ περὶ αὐτῆς, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρᾳ γέγονας αὐτῆς, οὕτω καὶ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καὶ θεολογεῖν ἐν πείρᾳ τούτων γίνῃ. Καὶ καθάπερ χρυσόν, εἰ μὴ αἰσθητῶς κτήσῃ καὶ αἰσθητῶς ἔχεις ταῖν χεροῖν καὶ αἰσθητῶς ὁρᾷς, κἂν μυριάκις νόημα χρυσοῦ ἐν διανοίᾳ λάβῃς, ἥκιστα κατέχεις ἢ ὁρᾷς ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἂν μυριάκις περὶ τῶν θείων θησαυρῶν διανοήσῃ, μὴ

[346] Adică: înțelegând în chip necuvios spusele Cuvioșilor.
[347] Adică: cele ale Duhului sînt inaccesibile neexperimentaților, celor ce nu experiența lor.
[348] Adică: din însăși experiența la care vor fi supuși ochii sufletului.
[349] *Despre dragoste* XII, PG 34, 920 C.
[350] Adică: nu și posedate, nu și avute, nu și pipăite.

înțelegătoare, [deși propriu-zis] ea este mai presus de [starea de a fi] înțelegătoare.

[34] Și, pe lângă acestea, [o numim *înțelegătoare*] și ca să desfacem cugetul celor ce [ne] aud [de ispita] de a socoti materialnice și trupești aceste lucrări duhovnicești și nespuse, cum au pățit-o acum aceștia care – cu auz spurcat și pângărit și cu cuget ce nu știe să creadă și să urmeze zicerilor părintești – [în chip] necuvios luând cele ale cuvioșilor[346], le-au călcat [în picioare] pe acestea și i-au sfâșiat pe cei ce li le-au pus dinainte, necrezând marelui Macarie, poate nici știind că [acesta] zice: «de neatins sînt necercaților cele duhovnicești[347]; dar sufletului sfânt și credincios [îi] vine împărtășirea Duhului sfânt, și cereștile vistierii ale Duhului sînt limpezi doar celui ce le-a luat prin [propria] cercare, iar neinițiatului nu îi este cu putință nici a le gândi în vreun fel; așadar, cu evlavie» zice «ascultă despre acestea; că atunci vei ști – din însăși cercarea ochilor sufletului[348] – de ce fel de bunătăți și taine se pot împărtăși încă de aici sufletele creștinilor»[349]; și auzind [tu zicându-se că] ochii sufletului cunosc – prin însăși cercarea [lor] – cereștile vistierii, nu socoti că despre cugetare este vorba; că aceasta și pe cele simțite [trupește] și pe cele înțelegătoare prin sine însăși le face, deopotrivă, [a fi doar] cugetate[350]; dar, după cum cetatea ce încă nu ai văzut-o, dacă [doar] cugeți despre ea, nu ai – prin [singur] faptul de a o cugeta – și cercarea ei, [tot] așa și despre Dumnezeu și cele dumnezeiești, nu ai – prin [singur] faptul de a le cugeta – și cercarea acestora; și după cum aurul, dacă nu îl dobândești [în chip] simțit și nu îl ai [în chip] simțit în mâini și nu îl vezi [în chip] simțit, și de mii de ori de ți-ai pune în cuget înțelesul aurului, câtuși de puțin ai și vezi și ai dobândit aur[ul], tot așa și de mii de ori de ai cugeta despre dumnezeiești vistierii – de nu le pătimești [pe acestea] și nu le vezi cu ochii cei înțelegători

πάθης δὲ τὰ θεῖα, μηδὲ ἴδῃς τοῖς νοεροῖς καὶ ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς, οὔτε ὁρᾷς, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτησαί τι τῶν θείων ἀληθῶς. *Νοεροῖς* δέ εἶπον *ὀφθαλμοῖς*, ὡς αὐτοῖς ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὁρᾶται ταῦτα, ἐπεὶ καὶ ὑπὲρ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμούς ἐστι τὸ πανίερον ἐκεῖνο θέαμα τοῦ θειοτάτου καὶ ὑπερφαοῦς φωτός.

[35] Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὐ πάντας, ἀλλὰ τοὺς ἐκκρίτους πρὸς τὴν ἐν Θαβὼρ γεγεννημένην ἄῤῥητον καὶ ἀόρατον αἰσθητικῇ δυνάμει πνευματικὴν ἐκείνην συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι «τῇ μὲν *ὁρατῇ*» φησι «Χριστοῦ θεοφανείᾳ» περιαυγάζεσθαι ἡμᾶς, «ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς δὲ *νοητῆς* φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεῖ καὶ ἀΰλῳ τῷ νῷ μετέχειν, καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων», ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὔτως αἰσθητὴν ὑπολῃψόμεθα τὴν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐκείνου σώματος ἀπαστράπτουσαν αὐγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μὴ δυνάμει λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοις, ἥ μόνη δύναμις δεκτικὴ ἐστι τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τὸ φῶς τῆς χάριτος ὁρᾶται. Ἡ δὲ μὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητή, οὐδὲ αἰσθητὴ κυρίως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ μέλλονμήτε φωτὸς μήτ' ἀέρος μήτε τινὸς ἑτέρου χρεία τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύστων διδασκόμεθα Γραφῶν, «ἔσται γὰρ τότε ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον, οὐδὲ γοῦν αἰσθητοῦ τότ' ἄρα δεησόμεθα φωτός· εἰ γάρ πάνθ' ἡμῖν ἔσται τότε ὁ Θεός, θεῖον ἄρα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς οὖν αἰσθητὸν κυρίως; Ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καὶ κατὰ

[351] Sau vine.
[352] Literal: de teofania vizibilă a Lui.
[353] Literal: înțelegătoarea, inteligibila.
[354] *Despre dumnezeieștile numiri* 1, 4, PG 3, 592 C.
[355] «care»: puterea Duhului.
[356] Adică: simțirilor nepărtașe de puterea sufletului cuvântător.
[357] *I Corinteni* 15, 28.

și [cei] mai presus de cugetare – nici vezi, nici ai, nici ai dobândit cu adevărat ceva din cele dumnezeiești. Iar 'cu ochii înțelegători' am zis pentru că într-aceștia se face[351] puterea Duhului, [putere] prin care se văd acestea; pentru că [de ar fi să vorbim propriu-zis] mai presus și de ochii înțelegători este acea vedere întru-tot-sfântă a luminii preadumnezeiești și mai presus de strălucire.

[35] Fapt pentru care și Domnul nu pe toți, ci [doar] pe cei aleși i-a chemat spre acea nespusă și nevăzută – prin putere simțitoare [săvârșită] – vedere duhovnicească, cea făcută în Tavor; pentru că deși Dionisie cel mare, cel din Areopag, zice că în veacul viitor, 'pe de o parte, văzuta arătare-a-dumnezeirii Lui[352] ne va lumina împrejur, ca pe ucenici la acea preadumnezeiască Schimbare-la-față, [și], pe de altă parte, ne vom împărtăși, cu minte nepătimitoare și nematerialnică, de netrupeasca[353] Lui dare-de-lumină și de unirea cea mai presus de minte, într-o mai dumnezeiască imitare a minților [celor] mai presus de ceruri'[354], nici aceasta nu înseamnă că noi socotim simțită [trupește] lucirea ce fulgera din închinat trupul acela, încât să fie cu putință de luat simțurilor care nu simt prin putere a sufletului cuvântător, putere care este singura primitoare a puterii Duhului, prin care[355] se poate vedea lumina harului; iar cea care nu este de luat prin astfel de simțiri[356] – [aceasta] nu e nici propriu-zis *simțită*; dar și sfântul însuși a dat de înțeles lucrul acesta acolo celor ce au minte; că, de vreme ce spune că în veacul viitor ne va străluci împrejur lumina aceasta – unde nu este trebuință nici de lumină, nici de aer, nici de altceva din cele ale vieții de față, după cum ne învățăm din scripturile cele de-Dumnezeu-însuflate, că «va fi atunci Dumnezeu toate în toate», după Apostolul[357] – așadar nici de lumina simțită nu vom [mai] avea atunci trebuință; că, dacă atunci *Dumnezeu* ne va fi toate, prin urmare *dumnezeiască* [va fi] și lumina aceea; cum, deci, să fie propriu-zis *simțită*?; dar și adaosul privitor la mai dumnezeiasca imitare

τῶν τριῶν τρόπων λέγεσθαι δυνάμενον, καὶ τοὺς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένους. Πῶς οὖν, εἴπερ αἰσθητόν; Καὶ μήν, εἴπερ αἰσθητόν, δι' ἀέρος ὁρατόν· οὐκοῦν οὐ κατὰ τὸ μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης καθαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὸν ἀέρα καθαρότητος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὀψονται τὸ φῶς. Εἰ δὲ καὶ «οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος», ἀναλόγως καὶ τούτων ἕκαστος, ταῖς μὲν ἀγαθοεργίαις οὔ, τῇ δὲ τοῦ περιέχοντος ἀέρος καθαρότητι, λαμπρότερος ἢ ἀμαυρότερος φανεῖται. Πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπτὰ νῦν καὶ εἰς ἔπειτα τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἅ μὴ μόνον «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδὲ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύοντος. Πῶς δὲ καὶ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἀόρατον, εἴπερ αἰσθητόν; Ἢ καὶ τὸ διαφράττον ἔσται τότε καὶ σκιαὶ καὶ κῶνοι, τούτοις ἑπομένως ἐκλειπτικοί τε σύνδεσμοι καὶ φωτισμῶν κύκλοι πολυσχήμονες, ὡς καὶ τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων καταιότητος κατὰ τὴν ἐνθεωρουμένην τῷ ἀκαταλήκτῳ τῶν αἰώνων ζωήν;

[36] Ἀλλὰ πῶς αἴσθησις σωματικὴ φωτὸς ἀντιλήψεται μὴ κυρίως αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατεῖδον ἐν Θαβώρ, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν υἱὸν σαρκὸς μόνον ἀποστράπτον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καὶ τὸ σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ ψυχικὸν ἔσται, κατὰ τὸν ἀπόστολον· «σπείρεται» γάρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν»· πνευματικὸν δ' ὂν καὶ πνευματικῶς ὁρῶν τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήψεται αὐγῆς. Καὶ ὥσπερ νῦν ἔργον ἐστὶν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοερὰν ψυχήν, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστάναι δυναμένην διὰ τὴν παχεῖαν ταύτην σάρκα καὶ θνητὴν καὶ

[358] Literal: receptori.
[359] Adică: fiecare dintre sfinți, în veacul viitor.
[360] *Matei* 13, 43.
[361] Literal: ochilor sensibili.
[362] Adică: de receptat, de perceput.
[363] *I Corinteni* 2, 9.
[364] Literal: percepe.
[365] Adică: prin carea.

a îngerilor – şi care poate fi înțeles în trei feluri – şí pe îngeri îi arată a fi primitori[358] ai luminii aceleia; cum dar [mai sînt ei aşa], dacă e simțită [trupeşte]? Bine, dar dacă este simțită [trupeşte], [atunci nu altcum decât] prin aer este văzută; aşadar, fiecare[359], nu după măsura propriei virtuți şi a curăției [venite] din aceasta, ci după măsura puritățiı aerului – mai transparent sau mai opac – [aşa] va vedea lumina. Iar dacă şí «drepții vor străluci ca soarele»[360], [atunci] şí fiecare dintre aceştia, nu pe potriva faptelor bune, ci proporțional cu puritatea aerului înconjurător – [aşa] se va arăta mai strălucitor sau mai întunecat. Pe lângă acestea, [vom avea] şi [aberația că înşişi] ochilor trupeşti[361] le vor fi cu putință de luat[362] – şí acum şí mai apoi – cele ale veacului viitor, cele ce nu doar că «ochiul nu le-a văzut», nici «urechea [nu] le-a auzit», dar nici «la inima omului [nu] s-au suit»[363], a celui ce calcă – prin năvăliri discursive – în cele de necuprins. Şi cum va mai fi păcătoşilor nevăzută, dacă e simțită [trupeşte]? Sau va [mai] fi şi atunci diafragmă şi umbre şi conuri [de umbră] şi, prin urmare, conjuncții ecliptice şi cicluri multiforme de luminozitate, încât şi de multpreocupata deşertăciune a astrologilor să fie trebuință în viața cea considerată în nesfârşitul veacurilor?

[36] Dar cum simțire trupească simte[364] lumină ce nu este propriu-zis simțită? – prin puterea Duhului atotputernic, [putere] după care[365] şí cei aleşi dintre apostoli au văzut-o pe aceasta în Tavor, fulgerând nu doar din trupul ce Îl purta în el pe Fiul, dar şi din norul ce Îl purta în el pe Tatăl lui Hristos. De altminteri, şi trupul va atunci duhovnicesc, nu sufletesc, după Apostolul; că «se seamănă» zice «trup sufletesc, se ridică trup duhovnicesc»[366]; şi duhovnicesc fiind [el] şi duhovniceşte văzând [el], fireşte că va simți[367] dumnezeiasca rază. Şi după cum acum cu anevoie ne este a şti că avem suflet înțelegător, în stare de-a subzista de sine

[366] *I Corinteni* 15, 44.
[367] Literal: va percepe.

καιρῷ ἐν πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες». Ἆρα κἀν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἣν αὐτὸς λέγεις, ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι ταὐτόν ἐστιν ἀδιαλείπτως τε εἰπεῖν καὶ ἐν παντὶ καιρῷ; Προσεπισκήψας δὲ τὴν ἐπὶ τῷ προσεύχεσθαι ἀγρυπνίαν, δῆλός ἐστιν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάττων. Ἔλεγε δὲ καὶ ὁ Κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν». Ἆρ' οὖν κἀνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνῆγεν; Ἀλλ' οὐ τοῦτο ἡ παραβολὴ δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἴτησιν· καὶ τὸ μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ἐφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ῥαθυμίας, δείκνυσι τὴν προτροπὴν οὖσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καὶ ταῦθ' ἣν ὁ σοφὸς οὗτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς τὴν αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ τὴν δέησιν, ὃ καὶ τὸ ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ῥῆμα τοῦ Κυρίου δηλοῖ· «δώσει γάρ», φησίν, «ὁ Θεὸς ἅγιον τοῖς αἰτοῦσι αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός», τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. … ἐσόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε πεῖσαι Θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον … αὐτὸν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐπιστρέφοντες, ὡς μεθέξοντες … τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ Θεῷ σύνεσμεν, ὅτε πανάγνοις μὲν … ἐπικαλώμεθα». Διὰ τοῦτο τοίνυν …

[31] … δὲ ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἣν ἄρτι διενοήθη πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδὲ ὁ διάβολος … προσευχόμενος· ᾔδει γὰρ μηδὲ … δυνησόμενος τι, μὴ τοῦ Κυρίου τῶν ὅλων ἐνδόντος, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσεων γοῦν, καὶ πρὸ τούτων κατὰ τοῦ Ἰὼβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις

… terpretările … în Duhul" … „… duhul", cât şi pe cel

spune „neîncetat" şi … că … să de a priveghea la rugăciun… potrivit evanghelistului nem neîncetat de lucrare. … Luca, zicea pildă ucenicilor: *Trebuie în*… rind … *nu slăbi* (*Luca* 18, 1). Şi … stăruitoare, şi *a nu slăbi*, adică pilda nu arată aceasta, ci … astră din pricina lenevirii, arată că nu sîntem îndemnaţi aici la deprindere – şi cu atât mai mult la cea de care vorbeşte … şi cuvântul lucrarea rugăciunii, adică la … *dă Domnul Duh* prin care încheie Domnul … 11, 13; 18, 7), adică *Sfânt celor ce cer de la El* … Şi avem nevoie de cererea aceasta neîncetată nu ca … celor care se roagă aşa, … înduplecăm pe Dumnezeu, … nici ca să îl atragem la noi, fiindcă este de la Sine înduplecat, … prin chemarea cea către Dânsul să … căci este pretutindeni, ci … El pe noi înşine, ca să

[31] De această … nici diavolul nu se arată cel dintâi a născocit-o „filosoful" … că nu se roagă niciodată, fiindcă ştia … nimi

ἐπιβουλαῖς· τοσοῦτον ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων, τὸ πεπεῖσθαι Κύριον εἶναι τὸν Θεὸν ἁπάντων· οἱ μὲν γὰρ ἐκτὸς σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες, εὔχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γάρ ἐστι καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγὰς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς φυγάς ἐστιν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παντὸς Θεὸν ἴσασιν πάντες, πάντες δ' εὔχονται καταλλήλως ἕκαστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκοντα Θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτῃ καὶ τὸ χωρίς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ποιεῖν μηδέν· τῶν δὴ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἔρως θεῖος εἷλεν ἑνωθεῖναι κυρίως τῷ Κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι τροφῆς ἄνευ καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, ἐπιστρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕτω τῇ πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπιτηδειότητι τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀποῤῥήτου πνευματικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιοῦνται δώρου, ὃ καὶ ἀδιαλείπτως σύνεστιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ ἕλκον τὸν καταξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀῤῥητοτάτην ἕνωσιν καὶ πηγάζον εὐφροσύνην ἱεράν, νῦν δὲ τῷ νῷ δι' εὐχῆς ἀνατεινομένῳ πρὸς Θεὸν μυστικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχόμενον, ὥσπερ μουσικὴ τῷ πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ᾠδήν. Οὕτω γὰρ ἐν μεθέξει τῆς ἀεικινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγονότες χάριτος ἐνῤῥιζωμένην ἔχουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖν». Ὁ τοίνυν βουλόμενος ἐπιτυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς ἀδιαλείπτου προσευχῆς παρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς

[64] Am folosit în mod intenționat cuvântul „muzichie", deoarece considerăm că Palama folosește aici un concept străin muzicii „clasice" de sorginte occidental-europeană. În numeroase tradiții muzicale, printre care se numără și cea bizantină, există sisteme modale complexe (un astfel de sistem este numit, de exemplu, *maqam* la arabi, *dastgah* la persani, *raga* în India, „glas – ἦχος" în muzica bizantină), care combină scări muzicale, structuri melodice și ritmice într-un tot unitar, cu o lucrare specifică

n-a izbândit prin uneltirile cele de multe feluri (v. *Iov* 1, 12). Iată cât este de departe de rugăciune – nu doar de cea neîncetată, ci și de cea cu pauze – credința că Domnul este Dumnezeul tuturor: că dintre făpturile cuvântătoare toate câte-s fără de trup cunosc aceasta, dar nu se roagă toate, fiindcă potrivnicul lui Dumnezeu este potrivnic și rugăciunii, și cel ce a fugit de Bine va fi fugar și de ruga către Dumnezeu. Dimpotrivă, nu toți cei îmbrăcați cu trup cunosc pe Dumnezeul tuturor, dar de rugat se roagă toți, fiecare potrivit socotinței sale. La cei ce Îl cunosc pe Unul și Adevăratul Dumnezeu, această socotință a lor cuprinde și faptul că fără El nimic nu ar putea face – iar dintre cei încredințați de aceasta, câți au fost aleși de dumnezeiasca dragoste să se unească în deplinul înțeles al cuvântului cu Domnul a tot, aceștia, ajungând în rugăciune fără mâncare și răsuflare, după îndrumarea Părinților, își întorc mintea în ea însăși și astfel, făcându-se potriviți pentru unirea dumnezeiască, se învrednicesc darului de taină, și negrăit, și duhovnicesc al rugăciunii, care și este necontenit cu dânșii, ba de la sineși trăgând mintea învrednicită la preanegrăita unire și izvorând veselie sfințită, ba în chip de taină împreună-sunând cu mintea întinsă prin rugăciune în sus, către Dumnezeu, și împreună cu ea rugându-se, la fel ca muzichia[64] pentru cel ce alcătuiește după aceasta cântarea sa, pentru că astfel, împărtășindu-se de harul cel pururea-mișcător și neobosit, au rugăciunea înrădăcinată în suflet și lucrătoare necontenit, potrivit celui care a zis: *Eu dorm, dar inima mea veghează* (*Cântarea cântărilor* 5, 2). Așadar, cel ce vrea să dobândească rugăciunea aceasta adevărată și cu adevărat necontenită de la Cel ce dă, după cuvântul prorocesc, rugăciune celui care se roagă (*1 Împărați* 2, 9)[65], să-i creadă pe dumnezeiescul Nil și pe Grigorie, încât să

asupra sufletului. Cel ce alcătuiește cântări în cadrul unui astfel de sistem este întipărit și călăuzit de formulele melodico-ritmice ale acestuia: poate nu am greși prea mult spunând că și cel care se roagă este întipărit și călăuzit de „melodiile" și „ritmurile" harului.

[65] Vezi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune* 58, P.G. 79, 1180A.

εἰπεῖν «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ», πειθέσθω τῷ θείῳ Νείλῳ καὶ Γρηγορίῳ, ὥστε ζῆν μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, κἂν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὥσπερ σφραγῖδα ἀνεξάλειπτον τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν ἐντετυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περιφέρειν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἔργοις τε καὶ γὰρ λόγοις καὶ διανοήμασιν τὴν δυνατὴν ἡμῖν τέως καὶ ἀδιάλειπτον προσευχὴν ἐπιτηδεύειν χρή, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου· «εἰ μὴ γὰρ», φησίν, «ἔλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέδρευσον καὶ λήψῃ»· τὸ γὰρ Πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα, καὶ «Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν».

[32] Ἀλλὰ μετὰ τὸ διδάξαι περὶ προσευχῆς ἐκεῖνος καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἕξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐμοῦ προηγμένων τοῦ θεολόγου ῥητῶν, δι' ὧν λέγει τοῦτ' ἀπολαῦσαι μόνον τῶν λόγων τὸ διὰ Χριστὸν προετίμησεν, ἀντεπιφέρει ἐκεῖνα, δι' ὧν φησι, παρῆκα τὰ πάντα τῇ ἐντολῇ· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου καὶ οὐκ ἂν ποτε τούτου ἑκὼν ἀμελήσαιμι»· καί οὕτως αὐτὸν ἑαυτῷ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι. Τί οὖν πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι 'λόγους' μὲν οὓς διὰ Χριστὸν καταλιπεῖν λέγει, τὴν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, 'λόγον' δ' οὗ περιέχεται, τὸ ἀπ' ἐκείνης ἐξειλεγμένον καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις μαθήμασι συγκεκραμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγούμεθα, πρὸς οὓς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὦ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρὸς ταῦτα καὶ τὰ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· οὗτος

[66] Vezi Grigorie Teologul, *Cuvântul 2*, P.G. 35, 413; *Cuvântul 20*, P.G. 35, 1065, şi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune*, 61, P.G. 79, 1180A.
[67] Vezi Vasilie cel Mare, *Rânduielile vieţii monahale, pe larg*, P.G. 31, 921.
[68] Vezi Nil Sinaitul, *Despre rugăciune*, 87, P.G. 79, 1185C.
[69] Adică din ştiinţele discursive. În acest pasaj, în cele care urmează şi în multe altele, termenul de „cuvinte" este adeseori folosit cu acest înţeles, lucru de care trebuie neapărat să se ţină seama pentru o corectă înţelegere

trăiască nelegându-se de nimic dintre cele omeneşti fără nevoie neapărată[66] şi nici în omeneştile nevoi să nu lase, pe cât le stă în putinţă, pomenirea lui Dumnezeu, ci ca pe o pecete de neşters să se sârguiască a purta întipărit în suflet gândul la Dumnezeu, potrivit marelui Vasilie[67]. Că prin fapte, şi prin cuvinte, şi prin gânduri trebuie să lucrăm rugăciunea neîncetată, pe cât ne este cu putinţă, până când vom dobândi darul, că zice: „De n-ai primit darul cel cu bună faimă al rugăciunii, stăruie şi îl vei primi"[68], că Duhul este Cel prin Care ne închinăm şi prin Care ne rugăm, şi *Duh este Dumnezeu, şi cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh şi în adevăr* (*Ioan* 4, 24).

[32] Dar după ce acesta ne învaţă despre rugăciune şi despre deprinderea rugăciunii, deşi a auzit mai înainte spusele pe care le-am înfăţişat de la Cuvântătorul de Dumnezeu, prin care acesta zice că singurul folos pe care l-a tras din cuvinte[69] e faptul că le-a părăsit pentru Hristos şi a avut în faţa cui să dea întâietate lui Hristos, le pune împotrivă cuvintele acelea prin care [Cuvântătorul de Dumnezeu] zice: „Am lăsat toate pentru poruncă; mă mai ţin numai de cuvânt, şi niciodată nu l-aş lăsa de bunăvoie în părăsire" – şi astfel îl arată pe sfânt cu totul nestatornic în ce spune[70]. Ce vom răspunde, aşadar, la acestea, umăr la umăr cu înţeleptul cuvântător de Dumnezeu? Ce altceva decât că prin „cuvintele" pe care le-a părăsit pentru Hristos are în vedere înţelepciunea elinilor, iar prin „cuvântul" de care se ţine îl înţelege pe cel ales din aceea şi îmbinat cu sfinţitele şi dumnezeieştile învăţături, precum arătăm noi, cu care tu te contrazici fără înfrânare, o, filosoafe. La acestea mă aduc şi roadele „cuvântului" cu pricina, că zice: „Fiindcă acesta mă îndeamnă să fiu neputincios împreună cu cel neputincios şi să mă bucur împreună cu cel tare" – acesta este chiar îndemnul apostolesc! –, „acesta desparte pentru mine

a felului în care Palama foloseşte polisemia cuvântului grecesc λόγος, ale cărui numeroase nuanţe nu pot fi redate deplin de românescul „cuvânt".
[70] Lit. „inconsecvent cu sine însuşi".

γάρ με», φησί, «πείθει ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν καὶ ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι» (τοῦ δ' ἄντικρυς ἀποστολικόν ἐστι τὸ παράγγελμα) «οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προστίθησι· ποῦ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὕροι τις ἄν; «Οὗτος καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὅπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης, κἀν τοῖς ἀριστεροῖς συμφιλοσοφεῖ, τὴν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραζευγνύς καὶ τὸ παρὸν κουφίζων τῷ μέλλοντι». Ταῦτα καὶ ἐπὶ λέξεως τῶν ἀποστολικῶν ἔχεται φωνῶν. Εἰ δέ τις τοῖς λόγοις τούτοις μὴ συναινεῖ, δότω λόγον εὔλογον ἄλλον ὁμολογίας καὶ πείσομαι· τὸν γὰρ θεολόγον ἑαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ πείθομαι.

[33] Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὰς ἀντιφθεγγομένας, ὡς ὁ φιλόσοφος οἴεται ταύτας ῥήσεις, «σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους» ὀνομάσας ἡμᾶς, καὶ τῷ Ἰουλιανῷ συντάττειν οὐ παραιτεῖται καὶ μισεῖσθαι δίκαιον εἶναι μέν φησιν «ὡς ἀποστεροῦντα τῶν λόγων τοὺς μοναχούς, καθάπερ ἐκεῖνος καὶ τοὺς ἐν κόσμῳ χριστιανούς». Ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμῳδοῦ λέγοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι Θεός», τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἴεται συντάττειν τούτῳ, λέγοντα περὶ Θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστατος αὐτὸς ὢν καὶ μὴ συνείς τὸ τῆς διαφορᾶς ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπὲρ τὰ ὄντα γινώσκει καὶ θεολογεῖ τὸν Θεόν, ἡ δὲ τοῦ ἄφρονος καρδία ἐν τοῖς μηδαμῇ μηδαμῶς τίθεται τὸ μόνον ὄντως ὄν. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον ἡμεῖς μὲν ὑπὲρ λόγον ἴσμεν οὖσαν τὴν κατὰ μοναχοὺς πολιτείαν, ὁ δ' ἀποστάτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τὴν κατὰ χριστιανούς, διὰ τοῦτ' ἀπεῖργε τῶν λόγων, ὃ μὴ δυνηθείς συνιδεῖν ὁ πάντ' ἐπίστασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀξιοῖ τοὺς τιμῆς πάσης ὑπερτιθέντας

[71] Grigorie Teologul, *Cuvântul* 6, 6, P.G. 35, 728D-729A. În original, textul complet este „prin armele de-a dreapta ale dreptății mă călăuzește ferindu-mă de îngâmfare".

[72] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 5: 4, *Corpus Dionysiacum* i, PTS 33, Berlin, 1990.

lumile şi de una mă depărtează, iar de alta mă alipeşte". Unde vei afla aşa ceva în înţelepciunea cea elinească? „Acesta şi prin armele de-a dreapta ale dreptăţii mă călăuzeşte, şi cu cele de-a stânga împreună-filosofează, cu nădejdea ce nu face de ruşine împreunându-mă şi uşurând ceea ce e de faţă prin ceea ce va să fie"[71]. Aici se ţine chiar cuvânt cu cuvânt de spusele apostoleşti (v. *Romani* 5, 5; 15, 1, 4; *2 Corinteni* 6, 7) – iar dacă cineva nu încuviinţează tâlcuirea aceasta, să arate o altă lămurire cu bun temei a împreună-glăsuirii [cuvintelor sfântului] şi îl voi crede, deoarece nu pot crede că de Dumnezeu cuvântătorul se contrazice cu sine însuşi.

[33] Mai mult decât atât: după ce, în urma acestor spuse care – cum crede „filosoful" – se contrazic, ne-a numit „nătângi şi neînvăţaţi", nu se dă în lături nici a mă pune în rând cu Iulian şi a spune că este cu dreptate să fiu urât, „ca unul care-i lipseşte de „cuvinte" pe monahi, precum şi acela pe creştinii mireni". Asta-i ca şi cum cineva, auzindu-l pe Psalmist că spune: *Zise cel nebun: „Nu este Dumnezeu"* (*Psalmi* 13, 1), ar socoti că arătătorul de cele dumnezeieşti cel din Areopag, care grăieşte despre Dumnezeu că nici nu era, nici nu este, nici nu va fi[72], trebuie pus în rând cu nebunul: unul ca acesta este el însuşi cel mai nebun dintre toţi nebunii şi nu pricepe cât de covârşitoare este deosebirea, şi anume că sfântul Îl cunoaşte şi-L teologhiseşte pe Dumnezeu ca fiind mai presus de cele ce sînt, pe când inima nebunului Îl pune între cele ce nu sînt nicidecum pe Cel ce singur este cu adevărat. Şi noi aşijderea ştim că mai presus de cuvânt este petrecerea monahilor, pe când apostatul acela, necuvântătoare socotind petrecerea creştinească, o oprea de la cuvinte – lucru de care neputându-şi da seama acesta, care crede că ştie toate, îi învredniceşte pe cei care au pus cele creştineşti mai presus decât toată cinstirea de aceeaşi pedeapsă cu cei care au ales a le necinsti cât se poate de mult, şi socoate că este drept ca cei binecinstitori să fie la fel de urâţi ca cei

τὰ χριστιανῶν τοῖς ἀτιμάζειν εἰς τὰ μάλιστα προῃρημένοις, καὶ μισεῖσθαι δικαίους εἶναι τοῖς ἀσεβεστάτοις ἐξίσου τοὺς εὐσεβεῖς, διότι παντὸς οὑτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδαστον ἀποφαίνοντα τὴν πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρείαν.

[34] «Κἂν ὁ Κύριος», φησίν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελίοις τὴν περὶ λόγους σπουδήν, ἀλλ' οὐδὲ ἐκώλυσε». τί οὖν ὅταν λέγῃ, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί»; Οὐ διαιρεῖ καὶ ἀπολαμβάνει τῆς ἔξω σοφίας τὸ χρήσιμον καὶ τῇ ἁπλότητι τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅπερ ἐν τοῖς λόγοις ἐκείνοις καὶ ἡμεῖς λέγομεν, οἱ παρὰ σοῦ δι' αὐτὸ τοῦτο νῦν ὑβριζόμενοι; τί δ' ὅταν αὖθις λέγῃ, «ἐγὼ λόγον καὶ σοφίαν ὑμῖν δώσω, ᾗ οὐδεὶς ἀντιστῆναι δυνήσεται» καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»; Ἆρ' οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειοτέραν καὶ ταύτης τῆς ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πεφυκυίας, ἣν αὐτὸς ὑπερμαχῶν ἐξυμνεῖς ὑπερτέραν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν; τί οὖν ἐποίησαν οἱ τῆς σοφίας ἐρασταὶ ταύτης, πρίν ἐκείνης καθαρῶς τυχεῖν; Ἆρα περιήεσαν ζητοῦντες εἴ τις ἐπαγγέλλεταί τι εἰδέναι, Ἕλλην ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρὰ τούτου καὶ τῶν τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καὶ πανταχόθεν συλλέγειν τὸ φρονεῖν. ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπὶ λέξεως οὕτως, «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας μόνης τὸ εἰδέναι τὰ ὄντα περιγίνεται» καὶ «οὐκ ἔστιν ἅγιον εἶναι μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀγνοίας ταύτης κεκαθαρμένον»; Ἆρ' οὖν περιήρεσαν πανταχόθεν τὸ φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις, ἢ ἦσαν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει καὶ προϋπογράφοντες καὶ πρακτικῶς ἱερογραφοῦντες τὴν κατὰ μοναχοὺς ταύτην ὄντως ὑπεραγωκισμένην καὶ πανίερον ζωήν, καθ' ἣν τὴν ἐν μεσότητι μὲν οὖσαν ἱερὰν πολιτείαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα, πάσῃ δὲ διαιρετῇ καὶ ζωῇ καὶ φαντασίᾳ ἀποταττόμεθα

[73] *Triade* 1, 1, 11; 17; 19-21.

mai necinstitori de Dumnezeu dintre oameni deoarece ei fac cunoscut că a stărui către Dumnezeu în rugăciune este lucru mai de dorit decât oricare altul.

[34] „Măcar că Domnul", zice, „n-a poruncit în Evanghelii să ne sârguim pentru cuvinte, nici nu ne-a oprit [să facem asta]". Dar cum rămâne atunci cu spusa: *Fiți înțelepți ca șerpii și simpli ca porumbeii* (*Matei* 10, 16). Nu desparte și nu ia din înțelepciunea cea dinafară ceea ce este de folos și nu amestecă cu simplitatea Evangheliei, așa cum spunem și noi în cuvintele acelea[73], care acum sînt defăimate de tine chiar pentru acest fapt. Ce zice iarăși [Domnul]? *Eu voi da vouă cuvânt și înțelepciune căreia nimeni nu-i va putea sta împotrivă* (*Luca* 21, 15), și: *Când va veni Mângâietorul, Acela vă va învăța pe voi tot adevărul* (v. *Ioan* 14, 26). Au nu a făgăduit înțelepciune mai dumnezeiască și nespus mai presus decât aceasta, care din fire este sub semnul întrebării întotdeauna, pe care tu, apărându-o, o ridici în slăvi? Ce au făcut, dar, iubitorii acestei înțelepciuni înainte să aibă parte de ea în chip curat? Au umblat, cumva, căutând doar-doar vor găsi pe cineva care să pretindă că știe ceva, fie acela elin, ori egiptean, ori haldeu, ca de la el și din scrierile lui să învețe și de pretutindeni să-și adune felul de a gândi, după cum îni suți ne înveți zicând, cuvânt cu cuvânt, așa: „Nu din păzirea poruncilor, nu numai din despătimire rezultă cunoașterea celor ce sînt", și: „Nu poate să fie sfânt cel care n-a primit cunoașterea celor ce sînt și nu s-a curățit de necunoașterea aceasta"? Oare au umblat, întreb, adunându-și de peste tot felul de a gândi, așa cum ne înveți tu, ori erau, precum este scris, întotdeauna *în Biserică, stăruind în rugăciune și în cerere* (*Fapte* 1, 14; 2, 46) și mai înainte însemnând și prin făptuire zugrăvind în chip sfințit viețuirea aceasta monahicească, cu adevărat preaînălțată și preasfințită, potrivit căreia făgăduim că ne vom ridica deasupra sfințitei petreceri de mijloc, ne lepădăm și de orice viețuire împărțită, și de orice închipuire

καὶ πρὸς τὴν πάσης φιλοσοφίας ὑψηλοτέραν ἑνιαίαν θεοσοφίαν διὰ τῶν ἑνοποιῶν ἐντολῶν ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καὶ εἰς ἱερωτάτην ἱερουργικῶς τελεσιουργούμεθα μονάδα; Ἑνὰς γὰρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ πάντων ὑπεξῃρημένῃ καὶ μόνῃ πάντως ἀπερινοήτως τρισυποστάτῳ μονάδι, κατὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὴν καὶ μυστικὴν ἐμφάνειαν καὶ συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυάδι καὶ τῆς οἰκείας ἀπορρήτως μὴ ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον.

[35] Τί οὖν ἄτοπον ποιοῦμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τὸν πρὸς τὴν ἑνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμενον, ἀφέμενον τῆς κατὰ τὰ πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερβῆναι ἀξιοῦμεν τὰς ἐν τούτοις μεριστὰς καὶ μεταβατικὰς νοήσεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας γνώσεις τὴν ἀρχήν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασταίη μοναχὸς κατὰ λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἑνιαίας ζωῆς, εἰ μὴ τὸν ἐπίκτητον κόσμον ὑπεραναβαίη καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπικὰς μαθήσεις καὶ ἑνιαίως καὶ μοναχῶς πρὸς Θεὸν ἀνατείνει συντόμως ἑαυτόν, ὃ καὶ ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κόσμος περιαιρούμενος τοῖς ἐπαΐειν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδιδάσκει; Τάχα δὲ καὶ τὸ μὴ ἀναβαθμίσιν ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ θεῖον θυσιαστήριον καὶ τὸ λίθοις τοῦτο κτίζειν ἀτμήτοις, ἐφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιβέβληται, τοῦτ' αἰνιττόμενον ἦν, ὡς αὐτὴν χρὴ γυμνὴν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευχῆς, περινοίας παντίαις καὶ ἀνθρωπίναις μεθόδοις ἀνεπιχείρητον; Ἀλλ' ὁ Κύριος οὐ ῥητῶς ἀπεῖρξε τὴν περὶ λόγους σπουδήν; Ἀλλ' οὐδὲ τὸν γάμον, οὐδὲ τὸ κρεῶν

[74] Joc de cuvinte: însuşi termenul *monah* vine, după Dionisie, de la faptul că vieţuirea monahului îl face pe acesta „monadă cu-chip-dumnezeiesc". Aşadar, „în chip cu adevărat monastic" înseamnă totodată, în gândirea palamită, „în chip cu adevărat monadificator", ca să zicem aşa.
[75] Dualitatea suflet-trup a naturii umane.
[76] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 4: 9, *Corpus Dionysiacum i*, PTS 33, Berlin, 1990.

împărţită, şi prin poruncile făcătoare de unime sîntem înălţaţi în chip cu adevărat monastic[74] la theosofia unitară, cea mai presus de toată filosofia, şi în chip sfinţit-lucrător sîntem (de) săvârşiţi întru preasfinţită monadă, căci cu adevărat ne facem enadă în Monada Cea Aparte de toate şi Una Întreit-Ipostatică în chip de necuprins cu mintea, potrivit rugăciunii celei pentru noi (v. *Ioan* 17, 23), şi arătării, şi împreună-lucrării de taină a Celui ce pentru noi S-a împărtăşit de diada noastră[75], în chip de negrăit rămânând în monadicitatea Sa, potrivit nedespărţitei Sale puteri mai presus de fiinţă.

[35] Şi atunci, ce lucru nelalocul său facem, o, preaiubitorule de cuvinte, dacă socotim că cel care năzuieşte spre înfăşurarea cea cu-chip-de-unul a minţii[76] şi lasă îndeletnicirea cu disciplinele cele de multe feluri se înalţă mai presus de înţelegerile cele împărţite şi metabatice din acestea, şi de cuvintele cele simţite [trupeşte], şi de cunoaşterile ce din simţire îşi au obârşia? Cum s-ar putea face monah omul cel dinlăuntru după raţiunea vieţii unitare transcendente, de nu se va sui mai presus de podoaba cea dobândită[77] şi de toate învăţăturile omeneşti şi nu se va tinde pe sineşi cu sârguinţă în sus, către Dumnezeu, în chip unitar şi monahic[78], lucru pe care şi tăierea podoabei capului celei [alcătuite] din peri îl lămureşte simbolic celor în stare să înţeleagă? Şi faptul că trebuia să se urce pe dumnezeiescul jertfelnic nu pe trepte şi că acesta era clădit din pietre necioplite, pe care nu s-a pus cuţit (v. *Ieşire* 20, 25-26), nu dădea, oare, de înţeles că trebuie ca însăşi firea goală[79] a minţii să fie casă de rugăciune, neatinsă de subtilităţi de tot felul şi de metode omeneşti? „Dar Domnul", [vei zice], „nu ne-a oprit răspicat de la sârguinţa pentru cuvinte". Dar nu ne-a oprit nici de la nuntă, nici de la cărnuri, nici de la locuirea cu cei ce vieţuiesc în căsătorie. Şi atunci, dacă cerem de la ei[80] acestea, se va găsi

[77] „Dobândită" este aici în opoziţie cu „naturală".
[78] Vezi nota 73.
[79] Adică fără „podoaba cea dobândită" despre care se vorbeşte mai sus.
[80] De la monahi.

ἀπέχεσθαι, οὐδὲ τὸ μετὰ τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν ἡμεῖς ταῦτα τούτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέγων κατὰ σὲ τὸν πάντα στρέφειν δοκοῦντα τοῖς τῶν λόγων στροφαῖς ὡς οὐδὲν ἧττον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπὶ οὐκ ἐπέτρεψεν; Οὔμενουν, εἰ μὴ κατηγορημένος αὐτὸς ἐθέλει δικαίως εἶναι· πολλὰ γὰρ τῶν ἀκατακρίτως ἐνεργουμένων τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, τρόπῳ παντὶ τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφεῖται διὰ τὸ τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμένον. Εἰσὶ δ' οἳ τῶν πατέρων καὶ λουτρῶν θεραπείας ἀπείργουσι καὶ νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοηθείας οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὅλους ἀνακειμένους Θεῷ καὶ τὸ πᾶν ἐξηρτημένους ἐκεῖθεν καὶ τὸ συνοῖσον ἀνενδοιάστως προσδόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μὴν τοὺς μὴ πρὸς τὸ μέτρον τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίους ἡγοῦνται, καίτοι τοῦ Θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισίων θαυμάτων ἐπιμαρτυρήσαντος ἐκείνη τῇ γνώμῃ. Πατρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καὶ συγκαταβαίνουσι τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν· τοῦτο δὴ καὶ περὶ τὴν τοῦ λόγου παιδείαν εὕροι τις ἂν καὶ ποιοῦντας καὶ λέγοντας. Πῶς οὖν τὸν ταὐτὰ τοῖς πατράσι καὶ ποιοῦντα καὶ λέγοντα τῷ παραβάτῃ καὶ ἀποστάτῃ συντάττειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος; Ἐκεῖνος χριστιανοὺς ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποστερεῖν ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποστερεῖν μοναχούς. Ἱκανὸς γὰρ ὁ πρὸ τοῦ τὴν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρὸς λόγου κτῆσιν παντοίαν τοῖς οὐ ῥᾳθύμοις. Οὔτ' οὖν ἀποστερῶ, καὶ παρακαλῶ πρὸς τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγειλαμένους πρὸς τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἐλλεπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν λόγων τοὺς μακαριστῶς ἑπομένους· τῆς γὰρ περὶ λόγους τριβῆς καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοτέρα ἐστὶν ἡ πρὸς Θεὸν ἐν προσευχῇ προσεδρεία.

[36] Σὲ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς πατράσι φαμὲν καὶ πάσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ ἄν τις ἐν τοῖς τοιούτοις ὑποστα-
λείη φάναι τἀληθές; Σὺ τοίνυν τἀναντία τοῖς πατράσι φρονεῖς,

cineva să ne osândească, zicând ca tine (căruia ți se pare că pe toate poți să le dai la întors cu întorsăturile vorbelor), că trebuie să ne ținem de ele, întrucât [Domnul] nu ne-a oprit, cu nimic mai puțin decât trebuie să ne abținem de la ele, întrucât ni le-a îngăduit. Nicidecum însă, dacă nu va vrea să fie el însuşi, pe bună dreptate, osândit, fiindcă multe dintre cele pe care le lucrează fără a fi osândită pliroma cea numită cu numele lui Hristos nu li se îngăduie nicidecum monahilor, datorită petrecerii lor aparte. Unii dintre părinți chiar îi opresc să se îngrijească prin băi şi nu îngăduie ca atunci când sînt bolnavi să se folosească de ajutorul ştiinței doctorilor, ca pe unii ce sînt afierosiți în întregime lui Dumnezeu, şi de El atârnă întru totul, şi de la El aşteaptă fără urmă de îndoială ceea ce este de folos. Bineînțeles, despre cei care n-au ajuns la această măsură a credinței [părinții] nu socotesc că trebuie lepădați, măcar că Dumnezeu a dat mărturie adeseori, prin minuni nemaipomenite, în folosul părerii de mai sus. Câteodată, ei chiar ne fac pogorământ părinteşte nouă, smeriților; pot fi aflați făcând şi grăind aceasta şi cu privire la învățătura cuvântului. Aşadar, cum se face că tu, monahul şi filosoful, ai îndrăznit să-l pui în rând cu abătutul de la credință şi apostatul pe cel care şi face, şi grăieşte acelaşi lucru ca părinții? Acela s-a apucat să îi lipsească de cuvinte pe creştini, ca şi cum ar fi fost nevrednici, pe când eu nu mă apuc să îi lipsesc [de ele] pe monahi, că cei ce nu se lenevesc au timp destul să dobândească în fel şi chip cuvântul înainte să intre în această petrecere. Aşadar, nu îi lipsesc, ci îi chem la Binele Cel mai presus de cuvânt, ca pe unii ce au făgăduit a se sârgui spre asta, nu prin lipsire, ci prin covârşire scoțându-i din cuvinte pe cei ce în chip fericit urmează, deoarece stăruința în rugăciune către Dumnezeu este cu covârşire mai presus de îndeletnicirea cu cuvintele.

[36] Da, spunem că tu îi contrazici pe Părinți şi contrazici toată Biserica lui Dumnezeu – căci cum ar putea cineva să se dea în lături de la rostirea adevărului în lucruri ca acestea? Tu, dar, cugeți pe dos decât Părinții – [şi spun aceasta]

οὐκ ἐφ' οἷς μεταξὺ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς οὐχ ἱκανὰς εἶναι λέγεις τελείως καθᾶραι τὴν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας τὴν τελεστικὴν καὶ σωτήριον γῶνσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κτησαμένῳ, οὐδ' ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἄνευ μαθημάτων καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος ἐπιτυχεῖν τὸν μὴ ἀπαλλαγέντα τούτων, καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁμοίως εἶναι δῶρον Θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένοις, καὶ ὁμοίως ταῦτά τε κἀκείνην ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς μετὰ τὸ δεδόσθαι καταλαμβάνεσθαι, καὶ τὸ πάντα εἰδέναι, ὃ Θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν ἀνθρώπῳ τελειότητα εἶναι. Τὴν ἱερὰν δὲ Γραφήν, εἰ καὶ ἀναμιγνύεις τοῖς λόγοις καὶ πολλὰ δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν οἴει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν· οὐδὲ γὰρ ἂν εἰσῆγες τὸ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν μὴ εὐσεβὴς ᾖ, τὸν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δόλῳ τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπὲρ τῶν μαθημάτων σου λόγοις εἰς ἐξαπάτην τῶν ἁπλουστέρων. Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἰσχυριζομένοις δεῖν τὰς θείας ἐντολὰς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καὶ σωτηρίου καθάρσεώς τε καὶ γνώσεως παρεκτικὰς σὺ σαφῶς ἀντιλέγεις, τῶν ἐντολῶν δέ ἐστι καὶ τὸ τὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν, οἱ μὲν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν προτρέποντες κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν προτρέπονται, σὺ δὲ οὐδὲ ταύτας οἴει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν κάθαρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ ἐκεῖνο τὸ συνάγεις εἰς ἓν τὴν θείαν Γραφὴν καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα· τὸ δὲ καὶ εἰς ἓν τέλος ἄγειν ἀμφότερα τὸν μετιόντα λέγειν οὐ δόλος μόνον, ἀλλὰ καὶ σαφὴς ἀντίθεσις πρὸς αὐτὴν τὴν ἱερὰν καὶ θείαν Γραφήν. Οὐδένα γὰρ ἐκείνη τῶν μακρῶν ὠδίνων ἔδωκε καρπόν, ἀλλὰ πάντες ὑπηνέμιοί τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὸς τὸ φῶς τῆς

[81] Adică filosofia.

[82] Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi* 2:11, *Grégoire de Nysse. La vie de Moïse, SC 1, Paris, 1968.*

nu din pricina celor pe care le-ai înşirat în cuvintele [tale] pe temeiul [simplei] bănuieli, ci deoarece zici că poruncile evanghelice nu-s îndestulătoare pentru a curăți desăvârşit sufletul celui care le păzeşte pe dânsele, că nu din despătimire îi vine cunoaşterea desăvârşitoare şi mântuitoare celui care a dobândit-o, că nu putem scăpa de ignoranță şi de păcatele mincinoase fără discipline şi fără studiul acestora, că nici desăvârşirea şi sfințenia nu le poate dobândi cel care n-a scăpat de acelea şi că învățătura cea elinească este dar al lui Dumnezeu deopotrivă cu cele date prin descoperire proroacilor şi apostolilor, şi că pe aceea şi pe acestea deopotrivă le cuprind gândurile omeneşti după ce au fost date, şi că atotştiința – lucru pe care-l ştim a fi doar al lui Dumnezeu – este desăvârşirea cea cuvenită omului. Cât priveşte dumnezeiasca Scriptură, măcar că o amesteci cu cuvintele şi te faci că te lupți mult pentru ea, nici despre aceasta nu crezi că aduce sufletului curățire desăvârşită, deoarece altfel n-ai fi învățat că cel care năzuieşte spre curățire trebuie să caute a învăța de la oricine pretinde a şti ceva, fie că este binecredincios, fie că nu este. Aşadar, în chip viclean o amesteci în cuvintele tale despre discipline, spre amăgirea celor ce sînt mai simpli. Întrucât tu îi contrazici în chip vădit pe cei care afirmă că dumnezeieştile porunci trebuie ținute fiindcă aduc despătimire, şi curățire mântuitoare, şi cunoaştere, iar de porunci ține şi cercetarea Scripturilor, [reiese că] aceia, îndemnând la păzirea poruncilor, în mod absolut necesar îndeamnă şi la citirea statornică a Scripturilor, pe când tu socoți că nici acestea nu dau sufletului curățirea. Prin urmare, momeală este acea adunare întru una a dumnezeieştii Scripturi şi a disciplinelor filosofice – iar a spune că amândouă îl duc la unul şi acelaşi scop pe cel care le urmează este nu numai vicleşug, ci şi împotrivire învederată față de însăşi sfânta şi dumnezeiasca Scriptură, fiindcă aceea[81] nu a dat nici un rod al îndelungilor sale dureri de naştere, ci toate [roadele] îi sînt seci şi neîmplinite[82], la lumina cunoaşterii lui Dumnezeu

θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι τὸ κατὰ σὲ μάλιστα σκότος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτὸς τῶν μαθημάτων ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν. Πῶς δὲ καὶ τῶν ἁγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς οἱ πλεῖστοι, κατὰ τούτους τοὺς λόγους, οἱ μὲν ἑλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπειλημμένοι συλλήβδην ἅπαντες, τῶν δὲ μετεσχηκότων τῆς ἐκεῖθεν παιδείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκηνὴν πηγνύντες, οὐρανὸν δὲ ὡσεὶ καμάραν ἱστάντες, ἥλιον δὲ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς γῆς ἐπανάγοντες, ὅθεν ἀνίσχει, κοῖλα δὲ τὰ οὐράνια νῶτα πρὸς ὑποδοχὴν ὑδάτων δοξάζοντες καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ὡς αὐτὸς λέγεις ἄγνοιαν, τὸ μάλιστα κατὰ σὲ σκότος τῆς ψυχῆς, αὐτοί τε κεκτημένοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν ἐπιχειροῦντες;

[37] Ἵνα δὲ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρὸς ἐνταυθοῖ καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκείνου τὰς ῥήσεις προθώμεθα καὶ τῶν ἁγίων ἑνὸς ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς σαφῶς ἀντιφθέγγεται· πάντως δὲ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὖ φρονοῦσιν ὅτι πάντες ἓν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἑνὸς κινούμενοι Πνεύματος· ἐκείνας δ' ὅμως ἡμεῖς προθήσομεν αἱ καὶ τὴν ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἕξουσι. Φησίν οὖν ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως· «Διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἀγαπητόν, εἰ καὶ μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνη· οὐκ ἀρκεῖ δὲ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν· ἡ γὰρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς· οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὕτη γένοιτο τῇ ψυχῇ πρὸς τὸ τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, ἣ μάλιστα πάντως σκότος ἐστὶ τῆς ψυχῆς· ὥστε τῷ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ψευδῶν δοξῶν τὴν ἑαυτοῦ καθαριεῖ ψυχήν,

[83] Conform comentatorilor antici ai lui Aristotel, ignoranța „după dispoziție", numită și „dubla ignoranță", este ignoranța celui ce nu știe, însă nu știe că nu știe, ci crede că știe, sau a celui care știe ceva, dar în mod deformat și strâmb. V. Themistius, *Analyticorum posteriorum paraphrasis*, pg. 30, r. 25-30, *Commentaria in Aristotelem Graeca* 5.1, Berlin, 1900; Hermias, *In Platonis Phaedrum scholia*, pg. 26, r. 11-12, ed. Couvreur, Paris, 1901.

neajungând, măcar că alungă prin lumina disciplinelor ceea ce numești tu „întuneric maxim al sufletului", și anume ignoranța cea după dispoziție[83]. Și atunci, cum să nu fie întunecați și nedesăvârșiți, potrivit cuvintelor acestora [ale tale], cei mai mulți dintre sfinți – toți cei ce n-au primit instruire elinească, iar dintre aceia care s-au împărtășit de ea cei ce ridică lumea ca pe un cort, întind cerul ca pe o boltă, înalță soarele din părțile de miazănoapte ale pământului și socot că tăria cerului e scobită ca să poată primi apă[84], și [astfel] dobândind ei înșiși ignoranța cea după dispoziție de care vorbești tu (care, după tine, este „întunericul maxim al sufletului"), încearcă să-i înduplece și pe ceilalți [să o primească]?

[37] Iar ca să nu pară cuiva că socotințele acestui bărbat pe care le-am înșirat aici sînt de fapt născocite de noi, să arătăm înseși spusele lui și să le punem față în față cu una sau două dintre acele spuse ale sfinților pe care el le contrazice în chip vădit. De cei ce bine cugetă nu este nicidecum ascuns faptul că toți [sfinții] sînt o singură buză mișcată de Singurul Duh; oricum, noi o să le arătăm pe cele a căror împreună-glăsuire este vădită. „Călugărul" și „filosoful" acestuia spune, cuvânt cu cuvânt, așa: „Prin păzirea poruncilor încă ar fi bine dacă am dobândi cu chiu, cu vai, fie și numai despătimirea – dar nu ajunge curățirea de patimi pentru a zări adevărul, fiindcă despătimirea nu vindecă ignoranța cea după dispoziție a sufletului. Ea n-ar putea fi de folos sufletului spre zărirea celor ce se cunosc cu mintea atâta timp cât în acesta rămâne ignoranța cea după dispoziție, care este, mai mult ca orice altceva, întuneric al sufletului. Așa încât celui care filosofează i se cuvine să exerseze toată viața pentru a-și curăți sufletul de patimi și de părerită le mincinoase și, pe de o parte chemând ajutorul de Sus

[84] Este vorba de acei Părinți la care se întâlnesc concepții astronomice preptolemeice, pe care era firesc ca Varlaam, fiind adept al lui Ptolemeu, să le socotească rod al ignoranței.

καὶ τὴν ἄνωθεν μὲν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις ἐπικαλούμενον, πράττοντι δὲ καὶ αὐτῷ ὅσα προὔργου πρὸς τὸ τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μανθάνειν βουλήσεται καὶ ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται. Οὐδὲν γὰρ αὐτῷ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἂν μόνον πρὸς γνῶσιν αὐτῷ συμβάλληται· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ τῆς προσηκούσης ἀνθρώποις τελειότητος ἐπῆβολος, ὃς τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἕνωσιν μόνιμον».

[38] Ταῦτα καὶ πλείω τούτων ἔν τε τῷ *Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης* καὶ [*Περὶ*] *σοφίας κτήσεως* σποράδην εἰρήκει. Δύο τοίνυν φησὶ καθάρσεων τὴν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν καὶ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, καὶ τὴν μὲν κάθαρσιν μόνην τῶν παθῶν τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησί, καὶ ταύτην μόγις, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ, τὴν δὲ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τὴν μάθησιν, οὐ τῶν θείων Γραφῶν, ἡ γὰρ τούτων μάθησις ἐμπεριείληπται τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδὲν ἂν ἐπηκολούθει βλάβος, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τὴν τῆς ἀρετῆς πράξιν τῶν θείων δογμάτων διαιρῶν, καὶ ἡμεῖς ἔστιν ὅτε λέγομεν διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν τὴν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῇ δὲ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τὰ τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται κατ' ἐξοχήν, ὡς καὶ ὁ τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἄγγελος ἔλεγε ταῖς μυροφόροις· «εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν». Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἐστιν, εἰ καὶ ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαί εἰσι Θεοῦ, εἰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐκείνων διαιροῦνται,

[85] Maxim Mărturisitorul, *Către Marin*, P.G. 91, 12A.
[86] Adică în virtutea preeminenței lor sînt menționate separat de celelalte câte fac parte din aceeaşi categorie.

pentru amândouă aceste curățiri, pe de alta să făptuiască şi el câte sînt potrivite scopului. Bineînțeles că va voi atunci ca întreaga viață să învețe şi să petreacă împreună cu toți câți pretind a şti ceva, căci pentru el nu va avea însemnătate cine anume îl învață dacă învățătura aceea îi va folosi spre cunoaştere, fiindcă la desăvârşirea cuvenită oamenilor a ajuns cel ce a potrivit mintea sa, prin unire trainică, cu adevărul cel prin toate".

[38] Acestea şi altele de acelaşi soi, mai gogonate decât acestea, zisese ici şi colo în *Despre desăvârşirea omenească* şi *Despre dobândirea înțelepciunii*. Spune, dar, că de două curățiri are trebuință sufletul nostru: curățirea de patimi şi curățirea de ignoranța cea după dispoziție, şi că păzirea poruncilor aduce numai curățirea de patimi, şi pe aceasta „cu chiu, cu vai", precum zice el, o recunoaşte poruncilor lui Dumnezeu, pe când curățirea de ignoranță o dă, zice el, cercetarea – nu a dumnezeieştilor Scripturi, fiindcă cercetarea lor este cuprinsă în păzirea poruncilor. Dacă pe aceasta ar fi avut-o în vedere n-ar fi urmat, totuşi, de aici nici o vătămare, fiindcă şi marele Maxim vorbeşte în chip asemănător despre făptuirea virtuților, despărțind-o de dumnezeieştile dogme[85], şi noi înşine spunem câteodată că prin dumnezeieştile porunci sufletul se curățeşte de patimi, iar prin rugăciunea curată lasă deoparte orice cunoaştere ridicându-se mai presus de ea. Lucrurile de acest fel sînt spuse aşa după preeminența[86], precum şi îngerul vestitor al Învierii Stăpânului le zicea mironosițelor: *Spuneți ucenicilor Lui şi lui Petru că merge mai-nainte de voi în Galileea* (*Marcu* 16, 7). Petru face parte din ceata ucenicilor, deşi este osebit de aceştia fiind numit după preeminență: deopotrivă şi rugăciunea, şi citirea sfintelor Scripturi sînt porunci ale lui Dumnezeu, deşi sînt osebite de acestea după preeminență. Nu însă şi însuşirea disciplinelor filosofice – iar dacă despre aceasta s-ar spune aşa ceva chiar

ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δὲ καὶ ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.

[39] Οὗτος δὲ οὐ τὴν τῶν θείων Γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελείως τὴν ψυχήν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διὸ καὶ τὸ δεῖν μανθάνειν τὸν καθαρθησόμενον, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν θεοσεβὴς ᾖ κἂν μή, προστίθησι, καὶ ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καὶ ἀτελῆ τὸν μὴ τὴν γνῶσιν ἐσχηκότα τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρτικήν τε καὶ τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τήν μάθησιν. Ὅτι μὲν οὖν ὁ ταῦτα λέγων τἀναντίαν φρονεῖ τοῖς πατράσι τε πᾶσι καί τῷ τῶν πατέρων Θεῷ, φανερὸν οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὖ φρονοῦσιν· ἡμῖν δὲ παρελθέτω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ ἁπάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντωρ Διονύσιος, ᾧ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελεώτερον τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος αὐχεῖ συμφωνεῖν. Φησὶ γοῦν ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἡ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Ἆρ' ἔστιν εὑρεῖν τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσεως τελεώτερον; Οὔμενουν, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἵνα δὲ ἡμῖν καὶ ὁ ὑπερτελὴς οὗτος κατὰ τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμένων αὐτῷ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν· ἐκεῖ γάρ φησι, «τέλειος ἄνθρωπός ἐστιν ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατόν, ὁμοίαν τῷ Θεῷ πεποιηκώς».

[40] Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τελείωσις, αὕτη δὲ μόνῃ τῇ δι' ἀγάπης ἱερᾷ ἐργασίᾳ τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἡ ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων καὶ τοῦ διὰ βίου μανθάνειν ἐθέλειν καὶ πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται καὶ πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, κἂν Αἰγύπτιοι κἂν Σκύθαι κἂν Ἕλληνες ὦσι, κάθαρσις καὶ τελείωσις;

[87] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* 2:1, *Corpus Dionysiacum ii*, PTS 36, Berlin, 1991.

cu înțelesul că este preeminentă, cu ce absurditate am avea de-a face!

[39] Acesta spune că nu învățarea dumnezeieștilor Scripturi curăță desăvârșit sufletul, ci învățarea disciplinelor elineşti; drept aceea, adaugă şi că cel ce va să se curățească trebuie să învețe de la oricine pretinde a şti ceva, fie că este cinstitor de Dumnezeu, fie că nu este, şi îl numeşte „necurat" şi „nedesăvârşit" pe cel ce nu are cunoştința celor ce sînt, ca să arate că cercetarea aceasta este mântuitoare, curățitoare şi desăvârşitoare. Acum, cât priveşte faptul că cel ce spune aşa ceva cugetă cele potrivnice tuturor părinților şi Dumnezeului părinților, socot că este vădit pentru toți cei ce bine cugetă – şi să ne iasă în față ca martor, mai presus de toți, Dionisie, arătătorul de cele dumnezeieşti din Areopag, cu care [Varlaam] cel mai desăvârşit decât dumnezeieştile porunci se făleşte că prin toate, mai presus decât toți, este împreună-glăsuitor. Zice, dar, în capul întâi din *Ierarhia bisericească*: „După cum ne învață dumnezeieştile Scripturi, asemănarea şi unirea cu Dumnezeu se săvârşeşte doar prin iubirea şi prin sfințita lucrare a preacinstitelor porunci"[87]. Oare se poate găsi ceva mai desăvârşit decât asemănarea cu Dumnezeu? Aşa ceva nu se poate nici spune, nici gândi cumva – iar ca să se învoiască cu noi şi acest „preadesăvârşit", vom aminti începutul scrierii lui *Despre desăvârşirea omenească*, fiindcă acolo zice: „Om desăvârşit este cel care a făcut sufletul său asemenea cu Dumnezeu pe cât stă în putință omului".

[40] Ei bine, dacă asemănarea cu Dumnezeu este desăvârşire, iar aceasta se săvârşeşte doar prin sfințita lucrare a dumnezeieştilor porunci, unde este curățirea şi desăvârşirea cea din cunoaştere şi din discipline şi din dorința de a învăța întreaga viață şi de a sârgui a petrece împreună cu toți câți pretind a şti ceva şi sînt cu priință pentru cunoaştere, chiar dacă ar fi egipteni, sau sciți, sau elini? Cum să nu

Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τὴν κάθαρσιν, οὐ τοῖς θείοις φανερῶς ἀντιλέγει λογίοις καὶ τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς πατράσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μόνην τὴν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τὴν μὴ καθαρτικὴν οὖσαν τῆς ἀγνοίας μηδὲ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς οὖσιν ἀληθείας, ὡς αὐτὸς αὖθις οἴεται, καὶ ταύτην μόγις, τὴν δὲ μὴ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθαιρομένην ἄγνοιαν μάλιστα σκότος λέγων τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἔξω πεφυκὸς καθαίρεσθαι παιδείς, πῶς οὖν οὗτος, οὐδὲν ἧττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἰατρούς καὶ φωστῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἕλληνας καὶ Αἰγυπτίους καὶ οὐστινασοῦν λογικῶν μαθημάτων εὑρετάς, ἢ τὸν Ἰησοῦν ἡγεῖται; Ἀλλ' ἡ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονοῦντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη τοσαύτη καὶ ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περὶ αὐτῆς λόγων τουτωνί· τοῦ δὲ φρονοῦντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ ὅ τι καὶ ὅθεν αὐτὸ νοσεῖ μὴ νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τὴν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καὶ ἐξειπεῖν, ἀλλὰ καὶ φάρμακον σὺν Θεῷ κεράσαι, ἤν ἄρα πεισθῇ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γὰρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχήν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοητῶς ὁρῶν ταύτης ἀποῤῥηγνύμενον; Ἔγωγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθείς τὴν ἀρχήν, ὡς μὴ ἂν πιστευθῆναί τισι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων, ὡς καὶ αὐτὸς τότε τοῖς συνοῦσιν ἔλεγον, οὐχ ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσί· κἂν εἴπερ ἠθέλησεν, ἀξιοῦντι τὴν ἀρχήν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διὰ στόματος λόγοις καταλῦσαι τὰς δόξας ταύτας καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἁπλουστέρους τῶν ἀδελφῶν ἐπιθέσεις, φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγγράμματα. Νῦν δ' οὐκ οἶδ' εἰς ὅ τι ταυτὶ τελευτήσει· Θεῷ δ' εὔχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ κρείττω.

[41] Ἀλλὰ γὰρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καὶ ποῤῥωτέρω αἰτίων ἀφεῖσθαί μοι δοκῶ· τὸ προσεχέστατον δ' ἁπάντων, ὃ κἂν τοῖς τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τὸ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς

contrazică fățiș Dumnezeieștile Scripturi şi pe Părinți, care pe acestea le-au mărturisit, cel ce zice că din cele de mai sus vine curățirea? Cum se poate ca cel care zice că din păzirea poruncilor se dobândeşte numai despătimirea, care nu curăţeşte de ignoranță şi nici nu luminează adevărul din cele ce sînt, precum tot el socoate, şi aceea „cu chiu, cu vai", iar că ignoranța, ce nu se curăţeşte prin poruncile lui Dumnezeu, este mai vârtos întuneric al sufletului, care, din firea lui, se curăţeşte doar prin învățătura cea dinafară; cum se poate, zic, ca unul ca acesta să nu-i socoată pe elini, şi pe egipteni, şi pe orice alți descoperitori de ştiințe discursive, doctori, şi luminători, şi mântuitori de suflete cu nimic mai prejos, ba chiar mai presus decât Iisus? Vom încerca, dar, să înțelegem şi să numim pricina bolii, dar să şi alcătuim leac, cu ajutorul lui Dumnezeu, care să-l readucă la sănătate de va voi să îl primească – că cine nu va pătimi cu sufletul văzând smuls din Biserică în chip înțeles cu mintea un mădular atât de frumos al ei? În ce mă priveşte, ştiu că atât m-a durut sufletul pentru asta la început încât mi se părea că nici nu aş fi crezut dacă aş spune cât – şi, după cum însumi le spuneam atunci celor ce vieţuiau cu mine, tot chinul cât l-am îndurat scriind nu atât pentru cei ce îmbrățişează liniştirea l-am îndurat, cât pentru acesta către care sînt îndreptate antitezele[88]; şi dacă ar fi vrut, când l-am rugat la început, să pună capăt, prin viul grai față către față[89], părerilor acestora şi atacurilor împotriva celor ce sînt mai simpli între frați, n-ar mai fi fost nevoie de scrieri lungi. Acum, nu ştiu cum se va sfârşi aceasta, însă mă rog lui Dumnezeu şi nădăjduiesc că va ieşi cum e mai bine.

[41] Cred că trebuie să las deoparte pricinile dintâi şi mai depărtate ale bolii – iar cea mai nemijlocită dintre toate, care se arată chiar din cuvintele bolnavului, este atât însuşi adevărul

[88] În sensul de teze care le combat pe cele ale lui Varlaam.
[89] Adică în urma discuțiilor purtate față către față cu Palama.

ἀληθείας ἐστὶ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Δεινὸν ὄντως ἄνδρα κλέψαι φιλομαθῆ καὶ ταῖς περὶ τὸ εἰδέναι λίχνως διακειμέναις ψυχαῖς ἔφεσιν ἀνέφικτον ἐντεκεῖν· αὕτη γὰρ καὶ τῷ Ἀδάμ τῆς ἰσοθείας τὸν ἔρωτα τὴν ἀρχὴν ἐνεποίησεν. Ὡήθη γὰρ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος τοῦτ' εἶναι σωτηριῶδες καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ τῶν κτισμάτων πάντων τοῦ Θεοῦ διηκούσῃ ἀληθείᾳ τὸ γνωστικὸν ἐνηρμόσθαι τῆς ψυχῆς καθ' ἕνωσιν μόνιμον. Τοῦτο δ' ἐκ τῶν θείων λογίων καὶ ἐνταλμάτων μὴ τελέως προσγινόμενον ὁρῶν, πρὸς τοὺς δοκοῦντας τοὺς τῆς κτίσεως εὑρηκέναι λόγους ἔβλεψεν Ἕλληνας καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὡς τελεστικὰ ψυχῆς ἐσεβάσθη μαθήματα· οὐ γὰρ ἐνενόησεν ὡς ἀλυσιτελὲς τοῦτο κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῇ ψυχῇ καὶ ἀδύνατον· «ὡς γὰρ ὀστᾶ ἐν γαστρὶ τῆς κυοφορούσης», φησίν ὁ Σολομών, «οὕτως οὐ γνώσῃ τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ, ἃ ποιήσει τὰ σύμπαντα». Ἀλλ' ἃ μὲν ποιήσει οὐκ εἴσῃ, ἃ δὲ πεποίηκεν εἴσῃ; Καὶ μὴν ὁ αὐτός φησιν· «οὐ δυνήσεται ἄνθρωπος τοῦ εὑρεῖν τὸ ποίημα τὸ πεποιημένον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσα ἐὰν μοχθήσῃ τοῦ ζητῆσαι, καί γε ὅσα ἂν εἴποι ὁ σοφὸς τοῦ γνῶναι, οὐ δυνήσεται εὑρεῖν. Διὸ καὶ διάφοροι περὶ κτίσεως μὲν εἰσίν οἱ τῶν ἔξωθεν λόγοι, πάντες δ' ὅτι μὴ ἀληθεῖς, εἰσίν οἳ τούτων ἐπιστήμην συνέθεντο τὴν δεικνῦσαν· ὅτι δὲ εἷς τις τῶν διαφερομένων τἀληθὲς αὐχεῖ, οὐδεμία τούτων ἐπιστήμη δύναται δεῖξαι ἢ ὅλως ἐπινενόηται. Καὶ τοίνυν ὁ μὴ τοῖς ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων ἐπὶ τὸ συνοῖσον ἐκφανεῖσι μόνοις τὸ ἀναμφίλεκτον τῆς ἀληθείας προσμαρτυρῶν κἀν τῶν πρὸς τὸν Ἰώβ ὑπὸ Θεοῦ εἰρημένων τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ σοφίας τὸ ἀκατάληπτον συνιών, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὴν διὰ πάντων δεικνουμένην ἀλήθειαν ἀκριβῶς κατανοῆσαι οἰόμενος, ἔλαθεν ἑαυτὸν ἐπὶ ψάμμου, μᾶλλον δὲ ἐπ' ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, τὸν τῆς γνώσεως οἶκον οἰκοδομῶν, τοσοῦτο πρᾶγμα λόγων στροφαῖς πιστεύων, ἀεὶ στροφαῖς ἄλλων λόγων πεφυκυῖαις καταπαλαίεσθαι· μωρῷ τοίνυν ὁμοιωθήσεται ὁ τοιοῦτος σοφὸς

cel mai presus de noi, cât şi numirea lui, ce au o uriaşă putere de a-l fura pe bărbatul iubitor de învăţătură şi de a da naştere în sufletele lacome de cunoaştere unei năzuinţă de neîmplinit, fiindcă aceasta a vârât şi în Adam, întru început, iubirea de a fi deopotrivă cu Dumnezeu. Şi „filosoful" ăsta a socotit că mântuitoare e tocmai potrivirea părţii cunoscătoare a sufletului, prin unire dăinuitoare, cu adevărul care pătrunde prin toate făpturile lui Dumnezeu, şi că fără această potrivire nu poate fi vorba de desăvârşire. Văzând el că n-o primim desăvârşit din cuvintele şi poruncile dumnezeieşti, a căutat către elini, care cred că au aflat noimele zidirii, şi a cinstit disciplinele lor ca pe nişte [lucruri] desăvârşitoare de suflet, deoarece nu a priceput că în veacul de acum [cunoaşterea deplină] e lucru fără de folos pentru suflet şi cu neputinţă, căci *cum nu vei cunoaşte în ce chip se încheagă oasele în pântecele celei ce poartă făt*, zice Solomon, *aşa nu vei cunoaşte faptele lui Dumnezeu, câte va face toate* (*Eclisiastul* 11, 5). Sau cele pe care le va face nu le vei cunoaşte, dar [poate] vei cunoaşte cele ce a făcut? Acelaşi spune însă: *Nu va putea omul a afla faptul cel făcut sub soare, şi oricât va trudi înţeleptul a afla, nu va putea să afle* (*Eclisiastul* 8, 17). De aceea şi sînt felurite teoriile despre zidire ale celor dinafară: unii dintre ei chiar au alcătuit o ştiinţă ce arată că toate acestea nu sînt adevărate – dar că vreuna dintre cele care se gâlcevesc se poate lăuda cu adevărul, asta nici o teorie de-a lor nu poate să arate sau măcar să-şi închipuie. Aşadar, cine nu mărturiseşte că adevărul neîndoielnic e doar în cele dezvăluite spre folos de către [oamenii] de Dumnezeu însuflaţi şi nu pricepe din cuvintele rostite de Dumnezeu către Iov (v. *Iov* 38-41) că înţelepciunea lui Dumnezeu cea din zidiri este de nepătruns, ci socoate a înţelege cu de-amănuntul din înţelepciunea cea dinafară adevărul ce pătrunde prin toate, nu îşi dă seama că pe nisip – ba mai vârtos pe valuri care se întorc unul asupra altuia – clădeşte casa cunoaşterii, încredinţând un lucru atât de însemnat întorsăturilor de cuvinte, care din fire mereu se luptă cu întorsăturile altor cuvinte. Prin urmare, un „înţelept" de felul acesta va semăna

καὶ δέος οὔ τι μικρὸν μὴ καὶ τὴν πτῶσιν πάθῃ μεγάλην κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου παραβολήν. Τὸ γοῦν αἴτιον τῆς ἀπάτης, εἴπερ ἄρα καταστοχάζομαι τῆς ἀληθείας, τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὑπόλοιπον δ' ἄρα κεράσαι τὸ καθάρσιον πόμα.

[42] Προμηθευόμενοι δὲ ὥστε καὶ προσενέγκασθαι τοὺς νοσοῦντας ἀλύπως, δῶμεν ὃ ἀπείπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνατον παντάπασιν ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν κτισμάτων ἀληθεῖς λόγους ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων εὑρίσκεσθαι, κἀκείνους ἀξιώσωμεν τοῖς ἐκ τῶν λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις ἕπεσθαι καὶ μόνον εἶναι πιστεύειν ἰατρὸν τῶν πνευμάτων Χριστόν, τὸν τῶν πνευμάτων Θεόν, καὶ μόνῃ τῇ ἀγαπήσει τε καὶ τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν τελεῖσθαι, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ὑγίειαν ψυχῆς καὶ τελείωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅσον οὐδ' ἐχρῆν, παρ' ἐκείνων δὲ ἀπῃτήσαμεν ὃ οὐκ ἂν ἔχοιεν ἀρνήσασθαι, φέρ' ἴδωμεν τί τὸ περαινόμενον ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης. τί γε ἄλλο ἢ ὅτι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος ἔν τε γνώσει καὶ δόγμασι, τὸ ταὐτὰ φρονεῖν προφήταις, ἀποστόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἁπλῶς, δι' ὧν τὸ ἅγιον Πνεῦμα μαρτυρεῖται λαλῆσαν περί τε Θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἑτέρων δὲ εὑρημένα, ἀσυντελῆ πρός γε ψυχῆς σωτηρίαν, κἂν ἀληθῆ· τῶν γὰρ λυσιτελούντων οὐδὲν παρεῖται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ τοὺς διαφωνοῦντας ἐπί τινος τῶν παρεωραμένων οὐδὲ μεμφόμεθα καὶ τοὺς κρεῖττον κατὰ τι τούτων εἰδότας οὐ μακαρίζομεν.

[43] Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώσεως ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί», καὶ τὰς ἱερὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν

[90] Prin συναπήχθημεν Palama face, probabil, aluzie la *Galateni* 2, 13; *2 Petru* 3, 17. Avem de-a face cu o aparentă cedare în fața lui Varlaam, cedare al cărei rezultat e, în cele din urmă, o reducere la absurd și mai deplină a argumentației acestuia.

cu un nebun, şi nu puţin este de temut că va şi păţi căderea cea mare, potrivit pildei Domnului (v. *Matei* 7, 45 şi urm.). Aşadar, pricina amăgirii, dacă îmi dau eu seama de adevăr, este această parte a adevărului. Acum rămâne, dar, să pregătim băutura curăţitoare.

[42] Îngrijindu-ne însă a-i lecui fără durere pe cei bolnavi, să zicem că ar fi adevărat ceea ce am tăgăduit la început ca fiind cu totul cu neputinţă: să zicem, deci, că adevăratele raţiuni ale făpturilor se află din disciplinele dinafară, şi să cerem de la [bolnavii] aceia să urmeze celor pe care le-am dovedit mai înainte pe temeiul Scripturilor şi să creadă că singurul Doctor al duhurilor este Hristos, Dumnezeul duhurilor (v. *Numeri* 16, 22) şi că doar prin iubirea şi păzirea poruncilor Lui se desăvârşeşte asemănarea cu El, altfel spus sănătatea şi desăvârşirea sufletului. Acum, după ce ne-am lăsat traşi[90] de aceia, lăsând de la noi cât nici n-ar fi trebuit, iar de la ei am pretins [doar] ceea ce [oricum] n-ar fi putut să tăgăduiască, hai să vedem la ce ne-a dus această împreună-glăsuire: ei bine, la ce altceva decât că desăvârşirea mântuitoare atât în cunoaştere, cât şi în dogme este a cugeta aceleaşi lucruri ca prorocii, apostolii, părinţii şi, pe scurt, toţi cei despre care avem mărturie că Sfântul Duh a grăit prin ei despre Dumnezeu şi despre zidirile Lui? Iar cele pe care El le-a lăsat deoparte, dar le-au descoperit alţii, nu sînt de folos spre mântuirea sufletului, chiar dacă sînt adevărate, fiindcă învăţătura Duhului nu poate lăsa deoparte nimic din cele de folos. Drept aceea, nici pe cei ce gândesc altfel în privinţa vreunuia dintre cele lăsate deoparte nu îi învinuim, nici pe cei ce ştiu mai mult decât aceştia în vreo privinţă nu-i fericim.

[43] Hristos însă, ducându-ne la desăvârşirea acelei cunoaşteri mântuitoare, zicea: *Dacă aţi crede lui Moisi, aţi crede şi Mie* (*Ioan* 5, 46), şi ne poruncea să cercetăm sfintele

ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐτοῖς εὑρήσοντας ζωὴν τὴν αἰώνιον. Αὕτη μὲν οὖν ἡ γνῶσις, τελεία οὖσα καὶ οὕτω προσγινομένη, πράξεως πρὸς τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδὲ πόνων πολλῶν. Διὸ καὶ ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης περὶ τοῦ Κυρίου φησίν ὅτι περὶ δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγετο, οὐδὲ γὰρ δεῖται πόνου τὸ πρᾶγμα, περὶ δὲ τοῦ βίου πολλάκις μᾶλλον δὲ πανταχοῦ· «τοῦτο γάρ», φησίν, «ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἵνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἑτέρων ἡμῖν, ταῦτα καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Ἐπεὶ δ' ἔστι γνῶσις καὶ ἡ τοῦ πρακτέου διάγνωσις, καὶ ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα καὶ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπειλῆφθαι τὸν πρὸς τὸν Θεὸν ἐφωμοιωμένον καὶ τέλειον ἄνθρωπον· πρὸς ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τὴν γνῶσιν ὁ Κύριος αὖθις ἐνετείλατο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί», τὸ τοῦ ἤθους εἰσάγων μετὰ συνέσεως ἄκακον, καὶ τὰς φρονίμους παρθένους τοῦ νυμφῶνος ἠξίωσεν, ὡς τὰ τῆς ἀγάπης ἔργα μὴ διαζευγνύσας τῆς ἐγκρατείας. Ἀλλ' ἡ γνῶσις αὕτη χωρὶς πράξεως οὐδενὶ λυσιτελήσειεν ἄν· «ἀγαθὴ» γὰρ «σύνεσις τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν». Διὸ καὶ ὁ Κύριος τὸν φρόνιμον δοῦλον ἐκεῖνον λέγει μακάριον, «ὃν ἐλθὼν εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως» ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καὶ τὸν εἰδότα καὶ μὴ ποιοῦντα δαρήσεσθαί φησι πολλάς, κἀκεῖνον ὄντως συντάττει τοῖς φρονίμοις, τὸν ἀκούοντα καὶ ποιοῦντα τοὺς λόγους αὐτοῦ· ἀλλὰ γὰρ ὁ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον ἀκούων καὶ ποιῶν, αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ κτᾶται κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὸν ἐντειλάμενον· ὁ δέ ἐστιν αὐτοσοφία καὶ περιοχὴ πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Οὐκοῦν ὁ τοῦτον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος οὐδὲ τῆς μαθήσεως τῶν Γραφῶν δεήσεται, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καὶ τῶν διὰ μαθήσεως ἰόντων διδάσκαλος ἂν εἴη ἀσφαλής, ὡς ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος.

[91] Vezi *Omilia a 23-a la Matei* 5, PG 57, 314, *Omilia 4 la Ioan* 4, PG 59, 50 *et alibi*.

Scripturi, că în acestea vom găsi viaţa veşnică (v. *Ioan* 5, 39). Ei bine, această cunoaştere, desăvârşită fiind şi în acest fel venind, nu mai are nevoie spre desăvârşire nici de făptuire, nici de osteneli multe. De aceea şi Ioan, cuvântătorul de Dumnezeu cel asemenea aurului, spune despre Domnul că despre dogme rareori vorbea, că nici nu e nevoie de osteneală în privinţa acestora, pe când despre viaţă vorbea deseori, mai bine zis mereu, „fiindcă aceasta", zice, „e legea şi prorocii: ca toate câte voim să ne facă alţii să le facem şi noi lor"[91]; iar întrucât cunoaştere este şi deosebirea a ceea ce este de făcut, şi de aceasta avem nevoie în făptuire, şi pe aceasta are, prin urmare, trebuinţă s-o capete omul ce s-a asemănat cu Dumnezeu şi e desăvârşit, Domnul, la această cunoaştere aducându-ne, a poruncit din nou, zicând: *Fiţi înţelepţi ca şerpii şi simpli ca porumbeii* (*Matei* 10, 16), cerând, odată cu priceperea, şi nerăutatea obiceiului, şi pe fecioarele cele înţelepte le-a învrednicit cămării de nuntă fiindcă n-au despărţit de înfrânare faptele dragostei. Cunoaşterea aceasta nu ar folosi însă nimănui fără fapte, pentru că *pricepere bună este celor care o fac pe ea* (*Pilde* 1, 7). De aceea şi Domnul o numeşte „fericită" pe sluga cea înţeleaptă *pe care, venind domnul său, o va afla făcând aşa* (*Luca* 12, 43; *Matei* 24, 46), şi zice că cel ce a ştiut şi n-a făcut va fi bătut mult (v. *Luca* 12, 47), şi îl pune în rândul înţelepţilor cu adevărat pe cel care aude şi face cuvântul Lui – iar cel ce aude şi face cuvântul Domnului Îl dobândeşte în sineşi, potrivit făgăduinţei, pe Însuşi Cel ce a dat poruncile (v. *Ioan* 14, 23), iar El este Însăşi-Înţelepciunea şi cuprinde toată cunoaşterea adevărată. Aşadar, cel care prin păzirea dumnezeieştilor porunci L-a dobândit pe Acesta în sineşi nici de cercetarea Scripturilor nu va avea nevoie, ci şi fără aceasta le va şti pe toate cu de-amănuntul şi, aidoma lui Ioan [Botezătorul] şi lui Antonie, ar putea fi învăţător sigur celor ce trec prin ea.

[44] Τὸ μὲν οὖν τελεστικὸν ἡμῖν ὄντως καὶ σωτήριον, τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν διδασκόμεθα· τὸ δ' ἐπὶ τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβείου ἀῤῥαβῶνα Παῦλος μὲν ἁρπαγὴν καὶ ἄνοδον ὠνόμασεν ὑπερουράνιον, ὁ δὲ Χριστὸς ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Πατρός· ὅτι μὲν γὰρ ἓν ταῦτα, εἰ καὶ διαφόρως εἴρηται, οὐκ ἀσυμφανὲς τοῖς μεμυημένοις. Οὐ γὰρ ἄλλοσε ἄλλοθεν ἐλεύσεται ἡ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδὲ μενεῖ που ἡ μηδαμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἔλευσις πρὸς ἡμᾶς ἐκείνου καὶ μονή, ἡ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἄνοδος· τοῦτο τοίνυν ὡς μὴ γνῶσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δείξομεν ἔπειτα. Νῦν δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καὶ μάρτυρα παραγαγεῖν ὅτι τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι λόγων οὐ προσδεόμεθα πρὸς σωτηρίας καὶ ἁγιωσύνης τελείωσιν. Παρίτω τοίνυν ὁ καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἐκμελετήσας ἀκριβῶς Βασίλειος ὁ μέγας· οὗτος γὰρ τὴν διὰ τοῦ ψαλμῳδοῦ προσμαρτυρομένην ἐν τῇ τοῦ τελείου καρδίᾳ διευκρινῶν ἀλήθειαν, «δύο», φησί, «τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὕρομεν· ἓν μὲν τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἱουσδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἴδησιν ὑγιᾶ· ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὃς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος».

[44] Aşadar, ceea ce cu adevărat ne desăvârşeşte şi ne mântuieşte, aceasta este esenţa adevărului, după cum sîntem învăţaţi prin poruncile theurgice, iar răsplata pentru aceasta – sau arvuna răsplăţii – a fost numită de Pavel răpire şi suiş mai sus de ceruri (v. 2 *Corinteni* 12, 2), iar de Hristos venire, şi sălăşluire, şi arătare a Lui şi a Tatălui (v. *Ioan* 14, 21, 23). De cei aduşi la cele de taină nu este însă ascuns faptul că una sînt acestea, deşi sînt numite în felurite chipuri, fiindcă nu va veni dintr-un loc în altul puterea ce e de faţă pretutindeni, nici va rămâne undeva anume cea care nu este [circumscrisă] nicăieri, ci venire la noi şi sălăşluire a Lui este suirea noastră către El prin descoperire. Vom arăta pe urmă că aceasta nu e cunoaştere, ci necunoaştere în înţelesul că este mai presus de cunoaştere; acum însă cred că trebuie adus şi un martor al celor spuse, care arată că pentru desăvârşirea mântuirii şi a sfinţeniei nu avem trebuinţă de cunoaşterea şi adevărul raţiunilor din zidiri. Să iasă, dar, în faţă şi marele Vasilie, care a învăţat cu de-amănuntul cunoaşterea celor ce sînt, fiindcă acesta, lămurind mărturia Psalmistului despre adevărul care trăieşte în inima celui desăvârşit, spune: „Cuvântul *adevăr* are, am aflat noi, două înţelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viaţa cea fericită, iar celălalt este cunoaşterea sănătoasă a celor privitoare la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mântuire este în inima celui desăvârşit, care îl şi predaniseşte fără de vicleşug aproapelui său – iar cât priveşte pământul şi marea, stelele şi mişcarea sau repeziciunea lor, dacă nu ştim adevărul despre acestea nu sîntem împiedicaţi cu nimic să dobândim fericirea făgăduită"[92].

[92] La *Psalmii* 14, 3; PG 29, 256BC.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT DIN CELE DE PE URMĂ AL DOILEA DESPRE RUGĂCIUNE

2, 2
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

[1] Τῶν μὲν οὖν οὐδὲν μέγα τιθεμένων τὴν ἀπὸ τῆς ἔξω παιδείας ὄνησιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς κατ' αὐτὸ ζῶσι νῦν τε προσγινομένην καὶ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας ἐλπιζομένην κατηγορεῖν οὕτως ἀφειδῶς τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς καὶ συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τὰς κατ' αὐτῶν λοιδορίας, ὑπὸ τοῦ φίλτρου τῆς παιδείας εἴποι τις ἂν ἐπῆρθαι καὶ τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι διαθέσεως ἄκρας. Μόνας γὰρ ἐκείνων περὶ πλείστου ποιουμένων τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐντολὰς καὶ πρὸς μόνας ταύτας πάντας προτρεπομένων ὡς μόνας ἱερουργούσας τὴν πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσιν καὶ τελειούσας καὶ θεουργούσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, λόγους δὲ καὶ τὴν ἐν λόγοις φιλοσοφίαν μὴ πάνυ τῶν γηΐνων ὑπερτιθέντων, σαρκικὴν δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφίαν κατὰ Παῦλον λεγόντων, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς προστάτας αὐτῆς, ὡς τῷ παρὰ Θεοῦ διδασκαλείῳ τῆς κτίσεως κατὰ Θεοῦ χρησαμένους, ἀποτροπαίους δεικνύντων καὶ ἀσόφους σοφούς, ὑπὲρ τῶν παιδικῶν, ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος ἠνιάθη, μὴ

[1] Literal: 'iubire de educație'; neaoș: dragoste de carte.
[2] Varlaam, adică.
[3] Sau: a-i pârî (unui for de judecată), a-i acuza.
[4] Adică: de la educația practicată în antichitatea elenă păgână, adică politeistă.
[5] Adică: nădăjduit a veni deplin, mai apoi, în ceruri.
[6] Este vorba de științele discursive, bazate pe raționamente.
[7] Adică: filosofia proprie științelor discursive.
[8] Sau: plasând-o, considerând-o.

2, 2
AL ACELUIAȘI CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIȘTESC ÎN CHIP SFÂNT DIN CELE DE PE URMĂ AL DOILEA DESPRE RUGĂCIUNE

[1] Ar putea spune cineva că [poate] mânat de iubirea de învățătură[1] și de marea dorință de a ști [s-a apucat] filosoful acesta[2] a-i învinui[3] atât de necruțător (încât a purces și la a-și așterne în lungi scrieri ocările asupra lor) pe cei ce [nu] socotesc de vreo mare însemnătate folosul [venit] de la instruirea cea dinafară[4] față de [folosul] cel venit acum – și nădăjduit [a veni][5], după nemincinoasele făgăduințe – de la Evanghelie celor ce viețuiesc după aceasta; că doar porunci le lui Hristos cinstindu-le aceia în chip aparte și doar la acestea pe toți îndemnându-i ca la singurele ce săvârșesc [în chip sfânt] asemănarea cu Dumnezeu și desăvârșesc și îndumnezeiesc sufletul omenesc, iar cuvintele [discursive][6] și filosofia cea întru cuvinte[7] așezându-o[8] nu foarte mult deasupra celor pământești, *înțelepciune trupească*[9] și *a veacului acestuia*[10], după Pavel, numindu-o, iar pe întâi-stătătorii ei dintre Elini (ca pe unii care de școala zidirii, cea de la Dumnezeu, împotriva lui Dumnezeu s-au folosit) dovedindu-i a fi de lepădat și înțelepți neînțelepți, [ei bine] din pricina puști[an]ilor[11] – după cum se vede – s-a supărat filozoful, că

[9] *II Corinteni* 1, 12.
[10] *I Corinteni* 1, 20.
[11] Literal: din pricina 'copilandrilor'; adică: a discipolilor filosofilor din antichitate, care constituiau și obiect al erosului acelora; termenul 'puști' îl folosim aici cu sensul inițial, cel de sodomit.

τῆς μεγίστης καὶ αὐτῶν ἀξιουμένων τιμῆς, καὶ ταῦθ' ἧς ἔμελλε καὶ αὐτὸς εἶναι κοινωνὸς καὶ δι' ἣν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο καὶ ὃ μόνον φανερὸν ἔπαθλον ἐκαροῦντο τῆς διὰ βίου σπουδῆς. Κατὰ δὲ τῆς λογικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν λατρείας, δηλαδὴ τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ταύτην τοῦ παντὸς τιμωμένων καὶ μεθ' ἡσυχίας ἀπεριμερίμνως διὰ βίου προσανεχόντων αὐτῇ καὶ τῇ πείρᾳ χεῖρα διδόντων τοῖς εἰσαγομένοις πρὸς τὴν ἀγγελικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς ἐπήγειρε τρόπος; Τίς ἀντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αἱρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αἱρουμένοις; Τίς ὡς παρελθὼν μέγα φρονεῖ τοὺς πόῤῥω τοῦ σταδίου καθεζομένους; Κἀκεῖ μέν, ἐν τοῖς ὑπὲρ φιλοσοφίας αὐτῷ γεγενημένοις ἀγῶσι, μοναχοῖς ἦν δῆλος ἀντικείμενος ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἔτι περιοῦσιν, ἐνταῦθα δέ, τὰς ῥήσεις σαφῶς τῶν πρὸς οὐρανοὺς μετῳκισμένων πατέρων μεταξὺ προβαλλόμενος τῶν λόγων εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθών, οὗτοι μικρὸν ἀγῶνα πεποίηκε.

[12] Pentru care, adică, şi-a luat apelativul de 'filosof'; precum, altcum, Grigorie din Nazianz, numit 'Teologul' (de-Dumnezeu-cuvântătorul) este de un nume cu teologia (cuvântarea-de-Dumnezeu).

[13] «lucru»: faptul de a se fi făcut 'de-un-nume cu filosofia', faptul de a avea apelativul de 'filosof'.

[14] «Slujirea cuvântătoare» (*Romani* 12, 1) este cea săvârşită sub călăuzirea puterii *logos*-ului (putere ce lipseşte necuvântătoarelor), slujire – după tâlcuirea sfântului Vasile cel Mare – improprie idolatrilor: «Slujirea este – cum socotesc eu – stăruitoarea şi neîncetata şi neîmprăştiata slujbă adusă celui slujit; iar deosebirea dintre slujirea cuvântătoare şi cea necuvântătoare ne-o înfăţişează Apostolul, pe de o parte zicând 'Ştiţi că pe când eraţi *neamuri* [adică: păgâni] vă abăteaţi la idolii cei fără-de-glas de parcă eraţi mânaţi' (*I Corinteni* 12, 2), iar pe de alta 'Înfăţişaţi trupurile voastre jertfă vie, sfântă, bine-plăcută lui Dumnezeu, slujirea voastră cuvântătoare' (*Romani* 12, 1); că cel ce 'se abate de parcă ar fi mânat' slujeşte slujire necuvântătoare, adică nu călăuzit de *logos*, [ci] mişcându-se după cum îi vine şi [după cum] înclină [...]; iar cel ce cu *logos* sănătos şi voie bună, cu multă grijă, totdeauna şi pretutindeni, caută [a face] şi izbuteşte [a face] ceea ce este bineplăcut lui Dumnezeu – acesta [e cel ce] plineşte porunca slujirii cuvântătoare, după cum s-a zis: 'făclie picioarelor mele [e] legea Ta, şi lumină cărărilor mele'» (*Asceticon magnum*

nu sînt şi ei învredniciţi de preamarea cinste, că aceea era cea de care şi el s-ar fi făcut părtaş şi cea pentru care [şi el] s-a făcut de-un-nume cu filosofia[12] – lucru[13] care e singura răsplată vădită dobândită de ei în urma sârguinţei de o viaţă. Dar asupra slujbei noastre cuvântătoare[14] (mai bine zis: duhovniceşti[15]), adică [asupra] rugăciunii, şi asupra celor ce o cinstesc pe aceasta mai mult decât orice altceva şi, liniştindu-se[16], întru lepădarea grijilor[17] viaţa toată iau aminte la aceasta şi dau, din [dobândita] cercare, mână de ajutor celor începători în îngerească şi mai-presus-de-lume slujire – ce chip [de împotrivire] s-ar [putea] ridica?; cine grăieşte împotrivă celor ce au ales a tăcea[18]?; cine pizmuieşte pe cei ce au ales a nu fi nicidecum cinstiţi [de alţii]?; cine se făleşte că i-a întrecut [la alergare] pe cei ce şed [jos, ba încă şi] departe de stadion? Iar acolo[19], în luptele duse de el pentru apărarea filosofiei, arătat era că monahilor se împotriveşte [el,] monahul şi filosoful, dar celor ce sînt încă printre noi; pe când aici[20], zicerile Părinţilor mutaţi la ceruri punându-le limpede între cuvintele lui, spre răsturnarea acestora – nu ştiu ce păţind [el] – nu mică i-a fost zbaterea.

PG 31, 1236 BC). Cultul însuşi este perceput de Părinţi ca o astfel de slujire cuvântătoare, dialogală: vezi, de pildă, *Liturgia praesanctificatorum* 2.30-32, *stephanus.tlg.uci.edu*: «στῆναι τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ καὶ προσφέρειν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν». *In sanctum Ephraim* 46.841.59, *stephanus.tlg.uci.edu*: θυσία ἀναίμακτος, ἡ λογικὴ λατρεία, βίου καθαρότητι ὁλοκαυτουμένη:

[15] «duhovniceşti»: săvârşită prin Duhul, întru harul venit de la El.

[16] Literal: cu linişte, întru isihie.

[17] Literal: [în chip] neîngrijit.

[18] Sfântul Grigorie marchează, retoric, absurdul situaţiei: cum să îi te încontrezi în cuvânt, cum să intri în dispută cu ei, câtă vreme isihaştii – prin definiţie – tac?

[19] «acolo»: în primul caz, în critica adusă de Varlaam isihaştilor, care disprețuiau filosofia anticilor.

[20] «aici»: în al doilea caz, în critica adusă rugăciunii minţii.

[2] Μᾶλλον δ' ἢ πᾶσι, τοῖς ὑπὸ τοῦ ὁσίου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου γεγραμμένοις περὶ εὐχῆς ἀνέδην ἀντεπεξάγει τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπερορίᾳ κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος, Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ προσχωρήσαντος Ἐκκλησίᾳ, ὃς μετὰ τῶν πατρίων ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῷα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρας φιλτέραν ἡγεῖται διὰ τὸν παρ' ἡμῖν «ὀρθοτομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας», κἀν ταύτῃ γενόμενος, βίον μὲν αἱρεῖται καὶ ἀκριβέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἁγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μεθορίῳ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων – Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἡ τῆς ἀρετῆς ἑστία –, ἐνδιαιτᾶσθαι προθυμηθείς. Κἀνταῦθα πρῶτον μὲν ἔδειξεν εἰδὼς καλῶς ἄρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις πατέρων ὑποταττόμενος· δοὺς δὲ διὰ μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τὴν πεῖραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων αὐτὸς τῆς τῶν τεχνῶν τέχνης, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας τὴν πεῖραν, καὶ ἀρχηγὸς γίνεται τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πρὸς τὴν πάλην ἀποδυομένων τῶν τῆς πονηρίας πνευματικῶν, οἷς καὶ πατερικῶν εἰσηγήσεων ἐποιήσατο συλλογήν, ἐπαλείφουσάν

[21] Literal: ripostează.

[22] Adică: avea convingeri romano-catolice. Este vorba de împăratul Mihail al VIII-lea (1259-1282). Nichifor isihastul a fost surghiunit după sinodul unionist de la Lyon din 1274.

[23] Literal: cacodoxia acelora; adică: credința romano-catolică.

[24] Sau: își alege modul mai exact de viețuire [creștină], adică pe cel monahal [sau pustnicesc].

[25] Sau: pe cel numit cu denumirea sfințeniei – *sfântul* Munte.

[26] Sau: că știe bine a se pune sub stăpânia altora. Vezi, foarte sugestiv, și Diogenis Laertii, *Vitae philosophorum* 1.60: «ὥς φησιν Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ *Περὶ τῶν φιλοσόφων αἱρέσεων*, τάδε· καλοκἀγαθίαν ὅρκου πιστοτέραν ἔχε. μὴ ψεύδου. τὰ σπουδαῖα μελέτα. φίλους μὴ ταχὺ κτῶ· οὓς δ' ἂν κτήσῃ μὴ ἀποδοκίμαζε. **ἄρχε πρῶτον μαθὼν ἄρχεσθαι**. συμβούλευε μὴ τὰ ἥδιστα, ἀλλὰ τὰ ἄριστα. νοῦν ἡγεμόνα ποιοῦ. μὴ κακοῖς ὁμίλει. θεοὺς τίμα, γονέας αἰδοῦ».

[2] Şi mai mult decât oricăror altor [ziceri], îşi aruncă[21], fără oprelişti, puterea cuvântului asupra celor despre rugăciune scrise de cuviosul şi mărturisitorul Nichifor; ale lui Nichifor celui ce a mărturisit buna mărturisire şi pentru ea a fost surghiunit de întâiul dintre Paleologi, care împărăţea [atunci] şi cugeta cele ale Latinilor[22]; ale lui Nichifor celui ce, deşi îşi trăgea neamul din Itali[eni], a lepădat reaua-slăvire a acelora[23] şi a venit la drept-slăvitoarea noastră Biserică, carele, dimpreună cu meleagurile [părinteşti], şi părinteştile [credinţe] le leapădă şi pe [Biserica] cea de la noi o socoteşte mai de iubit decât a sa (pentru cuvântul – cel de la noi – care drept-învaţă adevărul) şi, venind aici, [de] viaţă şi-o alege pe [cea] mai cu scumpătate, adică pe cea singuratică[24], iar [de] loc de sălăşluire pe cel de-un-nume cu sfinţenia[25], poftind a petrece pe hotarul dintre lume şi cele mai-presus-de-lume; iar acesta este Athosul, vatra virtuţii; iar aici mai întâi a dovedit că ştie bine a se stăpâni [de către alţii][26], supunându-se părinţilor [celor] dintre cei de frunte, şi, multă vreme dând acelora cercarea[27] smereniei sale, ia de la aceia, la rândul său, cercarea[28] artei artelor[29] – adică a isihiei – şi se face începătorul[30] celor ce – în lumea cea după cugetare[31] – se dezbracă[32] spre lupta cu duhurile răutăţii[33], cărora le-a făcut

[27] Adică: proba, dovada.

[28] Adică: experiența.

[29] Sau: meşteşugul meşteşugurilor.

[30] Literal: 'lider' (tradus odinioară prin 'nacealnic'; în armâneşte: 'celnic'); am optat pentru varianta încetăţenită în traducerea Noului Testament (Hristos – Începătorul mântuirii, Începătorul credinţei, Începătorul vieţii; vezi *Fapte* 3, 15; 5, 31; *Evrei* 2, 10; 12, 2).

[31] În lumea – obiectivă, concretă – ce cade sub simţirea minţii, nu sub cea a simţurilor trupeşti.

[32] Se foloseşte aici metaforic, în duh paulin, paradigma antică a luptătorilor în arenă, care luptau goi şi unşi cu ulei; ungerea cu ulei va fi, de altfel, numaidecât pomenită.

[33] *Efeseni* 6, 12; semnalăm că sfântul Pavel (şi, implicit, sfântul Grigorie) nu foloseşte substantivul *πνεύματα* (duhuri), ci adjectivul *πνευματικά* (duhovniceşti).

τε πρὸς τοὺς ἀγῶνας καὶ διατιθεῖσαν τοὺς τρόπους τῶν ἄθλων καὶ προδεικνῦσαν τὰ ἔπαθλα καὶ ὑπογράφουσαν τοὺς στεφάνους τῆς νίκης· εἶτ' ἐπὶ τούτοις, ἐπειδὴ πολλοὺς τῶν εἰσαγομένων ἑῶρα τῆς ἀστασίας τοῦ νοῦ μηδὲ μετρίως γοῦν κρατεῖν δυναμένους, καὶ τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστείλειαν.

[3] Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν ἑαυτοῦ φαντασιώδη πολύνοιαν ἐπαφῆκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθάπερ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολογίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπὶ τῆς ἐξορίας ὡμιληκότων ἐκείνῳ καὶ παρ' ἐκείνου τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, οἳ τῆς γῆς ἅλας καὶ φῶς τοῦ κόσμου καὶ φωστῆρων ἀναπεφήνασι τῇ Ἐκκλησίᾳ φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λόγον» (Θεόληπτον ἀκούεις ἐκεῖνον, τὸν ἐπὶ τῆς Φιλαδελφείας πόλεως ὡς ἐπὶ λυχνίας ἀστράψαντα, Σελιώτην τὸν τῶν μοναζόντων καθηγητήν, Ἠλίαν τὸν τὴν ἐρημίαν κατὰ τὸν Ἠλίαν διὰ βίου σχεδὸν ἀσπαζόμενον, τοὺς ἄλλους δι' ὧν ὁ Θεὸς τὴν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐπαναγαγὼν ἐκόσμησε καὶ συνέστησεν), οὐδὲ διὰ τούτους τοίνυν καὶ τοὺς ὑπ'ἐκείνων πεπαιδευμένους καὶ τῆς αὐτῆς ἔτι καὶ νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀναπεισθείς ἀφεῖναι τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ἀγαθὰς ὑπονοίας ἤγουν τοὺς λόγους, εἰ δὲ μή, τὸ γοῦν συγγράμμασι μακροῖς ἀτιμάζειν, ὃν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἂν ἠδυνήθη πάντως ἀξίως· ἀλλ' ὅτι περ ἁπλοϊκῶς ἐκείνῳ καὶ ἀφελῶς συνετέθη τὸ σύγγραμμα, τοῦτο πρὸς τὴν ἀντιλογίαν αὐτὸν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ καὶ τὰς λαβὰς εὑρεῖν ἐδυνήθη. Καὶ τοίνυν, ἵνα

[34] Literal: stabileşte regulile întrecerilor ('sportive').
[35] Literal: premiile. [36] Adică: imaginaţie.
[37] Adică: ca de o materie inflamabilă.
[38] Este vorba de neajunsul – părut – aflat de Varlaam în metoda de rugăciune a lui Nichifor, 'greşeala' lui, în care se poticnea filosoful; vom vedea imediat care este acesta.
[39] *Matei* 5, 13-14. [40] *Filipeni* 2, 16.
[41] Este vorba, desigur, de scrierile lui Varlaam împotriva ishaştilor în care îl atacă pe Cuviosul Nichifor.

şi o culegere de povăţuiri ale Părinţilor, [culegere] care îi unge spre lupte şi rânduieşte chipurile întrecerilor[34] şi le arată de mai înainte răsplătirile[35] şi le înfăţişează cununile biruinţei; apoi, pe lângă acestea, pentru că pe mulţi din cei începători îi vedea neputincioşi de a-şi stăpâni – măcar câtuşi de cât – nestatornicia minţii, le pune dinainte, mai jos, şi un chip prin care să împuţineze câtuşi de cât multa umblare şi închipuire[36] a acesteia.

[3] Asupra acestuia, aşadar, şi-a vărsat filosoful acesta închipuita sa multă mintoşie, ca un foc, ca de o materie[37] slujindu-se de piedica [aflată de el la acela][38]. Nu se ruşinează de acea fericită mărturisire şi de surghiunul cel prin cinuit de aceasta; nu se ruşinează de cei ce l-au întovărăşit pe acela în surghiun şi de la acela s-au învăţat cele dumnezeieşti, carii 'sare a pământului şi lumină a lumii'[39] s-au arătat Bisericii şi mai străluciţi decât luminătorii [de pe cer], «având cuvântul vieţii»[40] – [şi] înţelegi [că pomenesc aici] pe Teolipt acela, care în cetatea Filadelfiei ca într-un sfeşnic a strălucit, pe Seliotis, învăţătorul monahilor, pe Ilie, care ca Ilie [Prorocul] a îmbrăţişat pustia aproape în tot răstimpul vieţii, pe ceilalţi cu care Dumnezeu, întorcând Biserica Sa, a împodobit-o şi [iarăşi] a aşezat-o –, nici pentru aceştia, aşadar, şi pentru cei învăţaţi de către aceia, care încă şi acum au aceeaşi petrecere [cu aceia], [ne]înduplecându-se a lăsa [deoparte] nu bunele păreri – adică cuvintele[41] – cele asupra bărbatului; sau, de nu, măcar [a lăsa faptul de] a-l necinsti, în lungi scrieri, pe cel ce nicidecum nu l-ar fi putut lăuda în chip vrednic[42]; ci, faptul că [în chip] simplu şi necăutat[43] şi-a alcătuit acela scrierea, [ei bine] aceasta[44] l-a făcut pe acesta să o contrazică, dându-i putinţa de a găsi pricinile

[42] Adică: sfinţenia Cuviosului Nichifor nu poate fi lăudată în chip vrednic în cuvinte, cu atât mai puţin în cele ale lui Varlaam.
[43] Adică: inocent, naiv, necăutând la reaua intenţie a cititorilor, ci încrezându-se în buna lor intenţie.
[44] Simplitatea şi naivitatea redactării.

τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο νῦν εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σοφός, οὐδ' ὅστις γλῶσσαν μὲν εὔστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀπαίδευτον, ὥσπερ τῶν τάφων ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτοντες, ἀλλ' ὅστις τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων διὰ τοῦ βίου προστίθησι καὶ τοῖς ἔργοις ὡραΐζει τὸ ἀκαλλὲς τῶν ῥημάτων». Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ τοῖς ἁπλοϊκοῖς ἐκείνοις ῥήμασιν ὁ σοφὸς οὗτος ἴσχυσεν ἐπιθέσθαι, μὴ πρότερον διαστρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς μετὰ βραχὺ δείξομεν.

[4] Νῦν δ' ἐπείπερ οὗτος ἀρχόμενός τε καὶ τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοερᾶς, ταύτην καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν διὰ βραχέων προθεωρήσωμεν· τοιαύτη γάρ ἐστιν, οἵα διὰ χρηστολογίας ἀπατῆσαι τῶν ἀπείρων πολλούς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καὶ μετρίως γευσαμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τὴν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τὸ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἄρχεται μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν τοῖς πατράσιν ὡμολογημένων, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκείνοις ὁδόν. Τοῦτο γάρ φησιν ἀρχόμενος, ὡς ἠρεμίαν παρέχειν ταῖς αἰσθήσεσι χρὴ τὸν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καὶ διὰ τούτου, κλέψας τὸν ἀκούοντα ὡς συνῳδὰ λέγων τοῖς πατράσιν, εἶτ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος κοινήν· «τῇ γὰρ προσευχῇ», φησίν, «ἐμπόδιον ἑκάστῃ γίνεται καὶ μάλιστ' ἐφ' ὅσον βίας ὁπωσοῦν μετέχει καὶ ἡδονὴν ἢ ἄλγος ἐμποιεῖ καὶ ἔτι μάλιστα περὶ τὴν παχυτάτην καὶ ἀλογωτάτην τῶν

[45] Redactarea cu simplitate şi naivitate a textului lui Nichifor i-a dat lui Varlaam putința de-a găsi motivele de împotrivire.
[46] Literal: lesne-sucitoare.
[47] Adică: neînvățat – nedeprins – în cele dumnezeiești.
[48] Grigorie Teologul, *Cuvântul 16*, 2, PG 35, 936D-937A.
[49] Adică: nu de la Părinți, nu conglăsuind cu ei, nu pe temeiul spuselor lor, cum făcuse Nichifor.
[50] *Romani* 16, 18.
[51] Adică: neexperimentați, lipsiți de cercarea celor înfățişate prin cuvânt.

de împotrivire[45]; bine, dar – ca să spunem cuvântul acela al Teologului – «pentru noi înțelept nu e cel înțelept [doar] în cuvinte, nici cel ce are, pe de o parte, limbă iscusită[46], dar, pe de alta, suflet neînvățat[47] – ca acele mormânturi care, pe dinafară fiind împodobite, mustesc pe dinăuntru de morți, multă duhoare acoperind – ci cel care vrednicia de credință a cuvintelor o pune de față prin chipul vieţuirii [lui] şi [care] prin fapte înfrumusețează neîmpodobirea vorbelor»[48]. Dar nici vorbelor acelora simple nu a putut înțeleptul acesta să li se împotrivească până ce mai întâi nu le-a strâmbat, cum limpede peste puțin vom arăta.

[4] Acum, însă, pentru că acesta – începând şi sfârşind [scrierea] – de la sine însuşi[49] [ne] învață despre rugăciunea minții, mai întâi să vedem şi noi pe scurt această învățătură a lui; pentru că în aşa fel este [alcătuită] ca 'prin vorbele frumoase să înşele'[50] pe mulți din cei necercați[51] – pe nimeni însă dintre cei ce au gustat, fie şi câtuşi de cât, din rugăciunea adevărată; vom vedea, aşadar, învățătura aceasta, [dar] doar cât să arătăm neconglăsuirea ei cu Părinții. Că [de început] începe de la cele mărturisite de Părinți, dar sfârşeşte pe calea cea cu totul potrivnică acelora; Că, începând, lucrul acesta îl zice, cum că cel ce se îngrijeşte de rugăciune trebuie să dea liniște simțurilor; şi, prin [spusa] aceasta, păcălindu-l pe cel ce îl ascultă cum că vorbeşte în conglăsuire cu Părinții, mai apoi, pe temeiul [spusei] acesteia, conchide că trebuie să omoare cu desăvârşire partea pătimitoare a sufletului – încât să nu mai lucreze după[52] nici una din puterile ei – ba, mai mult, şi toată lucrarea[53] comună sufletului şi trupului; că «piedică rugăciunii» zice «se face fiecare [din lucrările acestea], mai ales întrucât [fiecare din ele] se împărtăşeşte de oarecare silă[54] şi aduce plăcere sau durere,

[52] Adică: prin.
[53] «toată lucrarea»: orice fel de lucrare.
[54] Adică: una din caracteristicile fiecăreia dintre lucrările acestea este faptul de a lucra oarecum silnic asupra omului, pentru că omul – sau sufletul sau subiectul – ia aminte silnic la lucrarea aceasta, e 'prins' în ea.

αἰσθήσεων ἀφῆν». Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νηστεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐ κλείνειν, οὐ χαμευνεῖν, οὐκ ἐπὶ πλέον ἵστασθαι, οὐδὲν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τὸν προσευχῆς νοερᾶς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γὰρ ταῦθ' ἅπαντα τὴν ἀφὴν ἐνεργεῖν βιάζεται καὶ ὄχλον, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, τῇ ψυχῇ προσευχομένῃ προσφέρει, δέον τὸ ἀνενόχλητον πανταχόθεν αὐτῇ περιποιεῖν. «Καὶ γὰρ ὑπερφυὲς ἂν εἴη», πάλιν φησίν, «εἰ ὄψιν μὲν καὶ ἀκοήν, τὰς ἀϋλοτέρας τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπαθεστέρας καὶ λογικωτέρας, ἀτιμάζοιμεν ἐν προσευχαῖς, ἀφὴν δὲ τὴν παχυτάτην πασῶν καὶ ἀλογωτάτην προσδεξαίμεθα καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἐνεργείας συνεργεῖν ὑπολῃψόμεθα». Καὶ γὰρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὤν, τὴν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφοράν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι, μὴ πρὸς μόνων τῶν ἔξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἅπασαι κινούμεναι, διατελοῦσιν. Ἡμῖν δὲ τὰ συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθήσεσιν ἐκ τῆς ἀΰλου προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἕξεως τελεωτάτης ἔδει καὶ πραγματείας πρὸς ἓν ὁρώσης, τοῦτο μόνον· ἀλλ' «ὁ διδοὺς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις» καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι δοίη λόγον τῇ νῦν προθέσει σύμμετρον.

[5] Ὅσαι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐνεργειῶν κινοῦνται, ταύτας ἠρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τὰ ἔνδον στρεφομένων ἡμῶν· ὅσαι δὲ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καὶ ταῦτα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεία; Τίς δὲ μηχανὴ τούτων οἴκοθεν ἀφεῖσθαι τὸν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνος δὲ καὶ χάριν ἀφίεσθαι τούτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς

[55] Vedem aici accepțiunea exactă a acestui simț al 'pipăitului' (*ἀφή*) și care sînt – în doctrina sfântului Grigorie – cele ce cad sub incidența lui: postul, privegherea, plecarea genunchilor, starea în picioare, dormitul pe pământul gol. Într-un cuvânt: nu altul decât simțul 'pipăitului' este (pentru Palama, dar – se pare – și pentru Varlaam) cel prin care simțim osteneala trupească.

[56] Adică: peste putință; absurd.

[57] «deosebit»: mai mult sau mai puțin, în mai mare ori mai mică măsură.

[ceea ce] mai ales – iarăși – [se poate vedea] în privința celui mai gros[ier] și mai irațional dintre simțuri, pipăitul». Așadar – ar [putea] zice cineva către cel ce vine cu astfel de lucruri [nemaiauzite] – cel ce se îngrijește de rugăciune trebuie să nu postească, să nu privegheze, să nu îngenuncheze, să nu doarmă pe pământul gol, să nu stăruie în statul în picioare, nimic dintr-acestea să nu facă; că toate acestea lucrează silnic durere asupra pipăitului[55] și – după cum însuți ai zice – deranjează sufletul ce se roagă; [or, noi] trebuie a face ca acesta să fie nestingherit de nimic. «Că [și] peste fire[56] ar fi», zice iarăși, «ca vederea și auzul – [adică tocmai] cele mai nemateriale dintre simțuri, și mai nepătimașe și mai raționale – a le lepăda la vremea rugăciunii, iar pipăitul – cel mai gros[ier] dintre toate, și mai irațional – a-l primi și a socoti că lucrările lui împreună lucrează [nouă spre folosul nostru]»; că nu a văzut – măcar că este filosof – deosebirea dintre simțuri, cum [că fiecare dintre ele] deosebit[57] împărtășindu-se de puterea cu-chip-trupesc[58] dintr-însele, nu toate sînt mișcate doar de cele ce vin dinafară asupra lor. Iar noi, voind a înfățișa cele ce se petrec – din rugăciunea nematerială[59] – în simțurile cele prinse în materie, și desăvârșita deprindere a [rugăciunii] acesteia ar trebui să o avem, și atintirea la un singur lucru, [și anume] doar cu aceasta; dar «Cel ce dă rugăciune celor ce se roagă»[60], și celor ce grăiesc în apărarea acestora dea cuvânt, pe măsura râvnei lor de acum.

[5] Așadar, întorcându-ne [noi] spre cele dinăuntru, câte dintre simțiri sînt mișcate de către lucrările cele dinafară – pe acestea trebuie neapărat a [ni] le potoli; dar câte [dintre simțiri] se însoțesc cu dispozițiile [aplecările] sufletului – ba încă cu cele bune – [pe acestea] ce trebuință este [a le potoli]? Și, apoi, prin ce meșteșugire le-ar [putea] lepăda de la sine însuși

[58] Sau: quasi-trupească; oarecare lămuriri referitor la aceasta vezi mai jos, în paragraful 9.

[59] Adică: datorită rugăciunii nemateriale, săvârșite de suflet.

[60] *Cântările lui Moisi* 3, 9 (*I Samuil* 2, 9).

προσισταμένων, ἀλλὰ καὶ συνεργουσῶν τῇ συνδιαθέσει ὅ τι μάλιστα; Τὸ γὰρ σύζυγον ἡμῖν τουτὶ σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς συνεργὸν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον δὲ ὑπέζευκται· οὐκοῦν ἀφηνιάζον μὲν εἴρξομεν, ἀποδεξόμεθα δὲ ἀγόμενον ᾗ δέον. Ἀκοὴ μὲν οὖν καὶ ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε καὶ λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν ὅλως ἀντιλήψεταί τις τούτων οὐδενός, οὐδ' ἂν ὀδυνηθείη κατ' αὐτό, μὴ ἔξωθεν προσπεσόντος τοῦ ὁρατοῦ ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄντος ἢ καὶ δυσειδοῦς· τὸ δὲ σῶμα ὀδυνᾶται μᾶλλον κατὰ τὴν ἁφήν, ὅταν νηστείαν ἀσκῶμεν καὶ μὴ προσάγωμεν αὐτῷ τὴν ἔξωθεν τροφήν. Διὰ τοῦτο οἱ πρὸς τὰ ἔνδον ἀπὸ τῶν ἔξω ἑαυτοὺς συστέλλοντες τὰς μὲν μὴ παρόντων τῶν ἔξωθεν οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις τῆς κατὰ ταῦτα ἐνεργείας ἀποπαύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι· τὰς δὲ καὶ ἀπόντων τῶν ἔξω ἐνεργούσας, πῶς ἂν ἀργεῖν παρασκευάσωσι, καὶ μάλισθ' ὅταν τείνωσιν αὗται καὶ πρὸς τὸ προκείμενον τέλος; Ὅτι δὲ ἡ ἀλγεινὴ κατὰ τὴν ἁφὴν αὕτη αἴσθησις τοῖς νοερῶς προσευχομένοις ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελεῖς, πάντες μὲν ἴσασιν ὅσοι καὶ μετρίως ἥψαντο τοῦ κατ' αὐτὴν ἀγῶνος, καὶ λόγων τούτοις ἧττον δεῖ, διὰ πείρας ἐγνωκόσιν, οἳ καὶ τοὺς λόγῳ μόνῳ τὰ τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι λέγοντες τὴν φυσιοῦσαν γνῶσιν.

[61] Literal: 'că trupul acesta, cel con-jugat nouă, ne-a fost con-jugat – mai bine zis: sub-jugat – de către Dumnezeu ca să [ne] fie împreună-lucrător'.
[62] Neatingându-se propriu-zis de ceva material, auzul şi vederea nu îl supun pe om experienței grosiere a ceva material (cum face pipăitul), închizându-i atenția preponderent în această experiență, ci îi asigură o oarecare detaşare de material, deci un confort pentru a gândi, pentru a raționa; astfel 'sînt mai curate şi mai raționale decât pipăitul'.
[63] Reamintim că, pentru sfântul Grigorie, 'pipăitul' este cel ce dă percepția ostenelii trupeşti;
[64] Literal ar fi 'cei ce se zgârcesc', se chircesc, se contractă.
[65] Adică: isihaştilor, sihaştrilor.
[66] Adică: toți câți s-au ostenit în privința acestui simț al pipăitului; câți s-au străduit să dobândească durerea ce poate fi resimțită prin acest simț al pipăitului, venită din nevoința trupească.

cel ajuns în sine însuşi? Şi, apoi, pentru ce trebuie să caute a le şi lepăda, de vreme ce nu [îi] stau nicidecum împotrivă, ci împreună-lucrează – cel mai mult [cu putință] – prin însoțirea [lor] cu dispozițiile [sufletului]? Că trupul acesta, cel pus la acelaşi jug cu noi, ni s-a pus la acelaşi jug – mai bine zis: ni s-a supus – de către Dumnezeu[61] ca să ne fie [el] împreună-lucrător; aşadar, de se smuceşte – să îl strunim; iar de trage cum trebuie – să îl primim [cu mulțumire]. Aşadar, auzul şi văzul sînt, de bună seamă, mai curate şi mai cuvântătoare/raționale decât pipăitul[62], dar nici unul dintre acestea [două] nu simte nimic – nici [nu] se îndurerează de la sine însuşi, de nu cade dinafară [asupra sa] o privelişte dureroasă ori şi un sunet dureros; pe când, prin simțul pipăitului, trupul se îndurerează mai degrabă [atunci] când ne nevoim cu postul şi [când] nu îi aducem hrana cea dinafară[63]. Pentru aceasta, cei ce se [re]strâng pe ei înşişi[64] de la cele dinafară la cele dinlăuntru îşi opresc de la lucrările legate de cele dinafară simțurile ce nu lucrează nefiind de față acelea, câtă vreme rămân [ei] înlăuntru; şi le opresc de la lucrările legate de acestea, câtă vreme [ei] rămân înlăuntru; dar pe cele ce lucrează şí când lipsesc cele dinafară – [pe acestea] cum să le facă nelucrătoare, mai ales când acestea [însele] şi tind spre țelul ce stă [lor[65]] de față? Iar că însăşi simțirea aceasta dureroasă – cea dată de simțul pipăitului – este de cel mai mare folos celor ce se roagă înțelegător o ştiu toți câți s-au ostenit – câtuşi de cât – cu el[66] şi aceştia nu au câtuşi de puțin trebuință de cuvinte, cunoscând [aceasta] prin [propria] cercare, carii[67] nici nu îi primesc[68] pe cei ce doar prin cuvinte caută [a cunoaşte lucrurile] acestea, ci zic că aceasta este cunoaşterea care îngâmfă.

[67] Adică: ei care; isihaştii.
[68] Sau: nu îi acceptă, nu îi rabdă, nu îi îngăduie.
[69] «nu doar atât»: nu doar experiența arată necesitatea ostenelii trupeşti în dobândirea rugăciunii celei cu mintea, ci aceasta se poate demonstra şi logic; ceea ce urmează este tocmai un astfel de raționament.

[6] Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τοὺς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀπροσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καὶ τὴν πρὸς τὰ μέσως πως ἔχοντα τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γὰρ ἂν σχοῖεν ἀπαρενοχλήτου καὶ καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τοὺς δὲ μήπω πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον ἐφθακότας, ἐπειγομένους μέντοι πρὸς αὐτό, τῆς μὲν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δὲ τελείως ἐμπαθείας (δεῖ γὰρ τὸ μὲν ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκρώσαι, ὅ ἐστιν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τὸν δὲ λογισμὸν ἐπικρατέστερον ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κινουμένων, ὅ ἐστιν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν)· εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καὶ τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατούσης, οὐδ' ἄκροις, τὸ τοῦ λόγου, χείλεσι νοερᾶς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἄν, δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τὴν ἀφὴν διὰ νηστείας τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπιμελούμενοι· δι' αὐτῆς γὰρ μόνης τὸ ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκροῦται καὶ οἱ τὰ κτηνώδη πάθη κινοῦντες λογισμοὶ μετριώτεροί τε καὶ ἀσθενέστεροι καθίστανται· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ τὴν ἱερὰν κατάνυξιν αὐτὸ φέρει τὴν ἀρχήν, δ' ἧς καὶ τοὺς προγεγονότας ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμοὺς καὶ τὸ Θεῖον ἵλεω πάντων μάλιστα ποιεῖται καὶ πρὸς τὴν δέησιν καταπειθές. «Καρδίαν» γὰρ «συντετριμμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει» κατὰ τὸν Δαυὶδ καὶ κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον «οὐδενὶ τῶν πάντων οὕτως ὡς κακοπαθείᾳ Θεὸς θεραπεύεται». Διὸ καὶ ὁ Κύριος μέγα δύνασθαι τὴν προσευχὴν μετὰ τῆς νηστείας συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν.

[70] Lit.: *relația*; ceea ce presupune – în mentalul grecesc – un raport de *posedare reciprocă*; părțile aflate în relație se posedă reciproc, sînt reciproc posedate.
[71] «împătimirea-de-plăcere»: căutarea cu obstinație a plăcerii trupești și evitarea durerii trupești; atitudine cristalizată etico-filosofic ca doctrină hedonistă.
[72] Vezi că prin durere am redat și pe ὀδύνη (ὀδυνάομαι) și pe ἄλγος.
[73] Adică: prin 'pipăit', prin simțul 'pipăitului'.
[74] Este vorba, în continuare, tot de 'pipăit'.
[75] *Psalmii* 50, 19.
[76] Adică: 'nimic altceva nu este mai tămăduitor în fața lui Dumnezeu decât reaua-pătimire [a noastră]'. Notăm că, în greceşte, această *rea-pătimire* (κακοπάθεια) nu e altceva decât opusul pomenitei *împătimiri-de-plăcere* (ἡδυπάθεια; tradusă odinioară chiar prin *dulcea-pătimire*). Vezi *Cuvântul* 24, 11, PG 35, 1181B.
[77] Ioan Scărarul, *Scara*, 6 și 18, PG 88, 796B și 932B.

[6] Şi nu doar atât[69], ci, dacă cei ce se roagă cu adevărat înțelegător trebuie neapărat să fie neîmpătimiți de nimic şi să se fi scuturat de legătura[70] cu cele ce sînt oarecum la mijloc dintre lucruri (că [doar] aşa pot avea parte de rugăciunea cea nestânjenită [de nimic] şi curată), iar cei ce încă nu au ajuns la măsura aceasta, dar se silesc la aceasta, [trebuie neapărat] să se salte deasupra împătimirii-de-plăcere[71] şi să se izbăvească cu desăvârşire de [toată] împătimirea (că trebuie să îşi omoare păcătoşenia trupului – că aceasta este 'a se izbăvi de împătimire' – şi să aibă gândul stăpân peste patimile rele ce se mişcă în lumea cugetării – că aceasta este 'a se sălta deasupra împătimirii-de-plăcere'), dacă, aşadar, aşa stau lucrurile – precum şi stau – şi [dacă], până ce [ne] stăpâneşte împătimirea, nici cu vârful buzelor – după cum se spune – nu am gustat din rugăciunea înțelegătoare, [atunci] avem negreşit trebuință de durerea[72] cea dată [nouă] de pipăit prin post şi priveghere şi prin toate celelalte asemenea [acestora], de ne îngrijim de rugăciune; că doar prin acesta[73] se omoară păcătoşenia trupului şi se domolesc şi slăbesc gândurile ce mişcă patimile dobitoceşti; şi nu doar atât, ci acesta aduce la început şi sfânta străpungere [a iniimii], prin carea şi nesfintele întinăciuni le şterge, [pe] cele făcute mai înainte, şi Dumnezeiescul – [el] mai mult decât toate[74] – Îl îmblânzeşte şi Îl pleacă spre împlinirea rugăciunii; că, după [cum zice] David, «inimă zdrobită Dumnezeu nu va urgisi»[75] şi, după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie, «prin nimic altceva nu [ne] vindecă Dumnezeu aşa [de mult] ca prin reaua-pătimire[76]»; [fapt] pentru care şi Domnul a învățat în Evanghelii că mult poate rugăciunea înjugată [la același jug] cu postul.

[7] Ἀναλγησία τοιγαροῦν ἐστι τὸ καταργοῦν τὴν προσευχήν, ἣν καὶ πώρωσιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄλγος τῆς ἁφῆς, ὡς κατὰ τῶν ἔργῳ γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοις ἐφιλοσόφησε λόγοις. Ταῦτα ἀρα καὶ τῶν πατέρων εἰσίν οἳ τὴν νηστείαν οἱονεὶ οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφήναντο· «ὕλη» γάρ, φασί, «προσευχῆς, πεῖνα». Ἕτεροι δὲ ποιότητα τοῦτ' ἔφησαν αὐτῆς· ἄποιον γὰρ ἴσασι τὴν ἄνευ κατανύξεως προσευχήν. Τί δὲ ὁ λέγων, «δίψα καὶ ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν· καρδίας δὲ θλιβείσης ἐξεπήδησαν δάκρυα», «προσευχή» δ' αὖθις «δακρύων μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ»; Εἶδες πῶς τὸ κατὰ τήν ἁφὴν ἄλγος τοῦτο μὴ μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευχῇ, ἀλλὰ καὶ διαφερόντως συνεργεῖ; Τί δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα, ὧν ἐστιν ἡ προσευχὴ θυγάτηρ τε καὶ μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρὰ μέν ἐστι καὶ πικρὰ καὶ δακνηρὰ φύσει τοῖς ἄρτι τοῦ μακαρίου πένθους γευσαμένοις, τοῖς δὲ καταπολαύσασιν αὐτοῦ πρὸς ἡδέα καὶ ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ, μᾶλλον δὲ πῶς καὶ γεννῶσιν αὐτὴν καὶ γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τὰ σωματικῶς ἐνεργούμενα, τὰ καὶ κατ' αἴσθησιν ἡδύνοντά τε καὶ ἀλγύνοντα; Πῶς δὲ αὐτὰ χαρίζεται Θεός, κατὰ τὸν λέγοντα, «εἰ δάκρυον ἐκτήσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ Θεὸς ἤψατό σου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καὶ νοερῶς ἀνέβλεψας»;

[8] «Ἀλλ' ὁ Παῦλος», φησίν, «ἁρπαγείς ἕως τρίτου οὐρανοῦ οὐκ οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός, ὡς ἐπιλελησμένος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προσῆκον τὸν πρὸς Θεὸν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατὰ

[78] Adică: primul în istorie.
[79] Adică: nepuse în practică şi, totodată, de nepus în practică; neaplicate şi neaplicabile.
[80] Ibidem, 14, PG 88, 865D.
[81] Adică: a rugăciunii.
[82] *Scara*, 28, PG 88, 1129A.
[83] Adică: ele care sînt rezultatul unei lucrări trupeşti, al plânsului.
[84] Marcu Ascetul, *Despre legea duhovnicească*, 12, PG 65, 908.
[85] «toate cele după trup»: toate cele din planul trupului; cele simţite 'după trup', percepute trupeşte. NB: acest *după* funcţionează întocmai ca în expresia *după capul meu* sau *după mintea mea* (adică: *după percepţia minţii mele*).

[7] Lipsa durerii – pe care şi 'împietrire' o numesc părinţii [77] – este, aşadar, cea care desfiinţează rugăciunea, şi nu durerea [dată de simţul] pipăitului, cum acesta, întâiul[78], a filozofat – cu cuvinte nefăptuitoare[79] – împotriva celor ce cu lucrul cunosc [acestea]. Astfel, sînt unii dintre părinţi care postul l-au înfăţişat a fi ca o fiinţă a rugăciunii; că zic «materia rugăciunii – foamea»[80]; iar alţii numesc [durerea] aceasta însuşirea [de căpătâi a] acesteia[81]; că fără de însuşire socotesc [a fi] rugăciunea fără de străpungere. Că ce [este cu] cel ce zice [că] «setea şi privegherea au apăsat inima; iar din inima apăsată au ţâşnit lacrimi»?; şi, iarăşi, [că] «rugăciunea este maica lacrimilor şi, iarăşi, fiică [a lor]»?;[82] ai văzut cum [că] durerea aceasta, cea dată [nouă] de pipăit, nu doar că nu se face piedică rugăciunii, dar chiar împreună-lucrează [ei] în chip deosebit? Şi ce [mai este cu] lacrimile acestea, cărora rugăciunea le este maică şi, totodată, fiică?; nu dureroase sînt [ele] – prin fire – şi amare şi usturătoare celor ce [doar] de curând au gustat din fericitul plâns, iar celor ce l-au dobândit din plin pe acesta li se fac dulci şi nedureroase? Cum de nu pier [ele] din pricina rugăciunii, ba, mai mult, cum de o şi nasc pe aceasta şi se nasc dintr-însa – ele, care [nu altcumva decât] trupeşte se lucrează[83] şi care îndulcesc şi îndurerează simţirea?; şi cum de le dăruieşte Dumnezeu, după cel ce zice «de ai dobândit lacrimi în rugăciunea ta, [află că] Dumnezeu S-a atins de ochii inimii tale şi ai văzut [în chip] înţelegător»?[84]

[8] «Dar Pavel,» zice, «răpit până la al treilea cer, nu a ştiut dacă era în trup sau afară din trup, ca unul ce uitase toate cele după trup[85];[86] aşadar, dacă trebuie ca cela ce prin rugăciune se sileşte la Dumnezeu[87] să fie nesimţitor faţă de cele după trup, cum [să fie] daruri ale lui Dumnezeu cele de care

[86] *II Corinteni* 12, 2.
[87] Aici 'se sileşte' are sensul de 'se grăbeşte'.

τὸ σῶμα ἀναισθήτως ἔχειν, πῶς δῶρα θεοῦ, ὧν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς αὐτὸν ἐπειγόμενον;». Ἀλλ' οὐχὶ τῶν σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπειγόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα καὶ πᾶσαν πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατά τὸν μέγαν Διονύσιον. Οὐδὲν οὖν τούτων δῶρον Θεοῦ, οὐδ' ἡ πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπειγόμενον; «Καὶ πῶς ἂν εἴη», φησίν, «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αἰσθάνεσθαι κατὰ τὴν τῷ Θεῷ τὸν ἄνθρωπον ἑνοῦσαν νοερὰν προσευχήν; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν». Ματαιολογία χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καὶ ἡμᾶς εἰς τοιούτους λόγους κατασπῶν, καὶ οὕτως ἠγῇ τὴν θείαν ἕνωσιν μικρὸν ὡς οὐχὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλὰ τῶν ματαίων μόνον, καὶ ὃ ἂν μὴ παρῇ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἡγῇ. Ὄντως δῆλος εἶ μὴ τῶν ματαίων αὐτὸς ἀνώτερον καταστήσας

[88] «dumnezeiasca unire»: unirea cu Dumnezeu; clasică expresie patristică.
[89] *Despre teologia mistică* [altfel zis: *Despre tainica cuvântare-de-Dumnezeu*] 1, 1 şi 1, 3, PG 3, 998B, 1000C: «σὺ δέ, ὦ φίλε Τιμόθεε, καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλειπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πρὸς τὴν ἕνωσιν... ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν [...]»· «ἡ... πάντων αἰτία... μόνοις ἐκφαινομένη[...] τοῖς [...] καὶ πᾶσαν πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ὑπερβαίνουσι καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα [...] ἀπολιμπάνουσι» («Iar tu, prietene Timotei, şi simţirile leapădă-le şi lucrările înţelegătoare [adică: netrupeşti, săvârşite de minte]... şi înalţă-te... la unirea cu Cel mai presus de fiinţă şi de cunoaştere»; «Pricina a toate... Se arată descoperit doar celor... ce se saltă deasupra a tot suişul pe toate culmile sfinte şi lasă în urmă toate dumnezeieştile lumini»).
[90] Întrucât acestui ultim termen (*λόγοι*) îi putem da şi sensul de *discursuri/silogisme*, fraza se poate înţelege şi aşa: «Deşarta alcătuire de discursuri/silogisme fiind [toată] bucuria ta (cela ce şi pe noi ne tragi la astfel de discursuri/silogisme)...».
[91] O replică generată de acelaşi tip de logică o dă sfântul Grigorie lui Varlaam şi în *Epistola a II-a* către el, în paragraful 14: «Dacă nimic din cele zidite nu ar fi fost mai presus de demonstraţie, zicând tu că toate cele dumnezeieşti sînt mai presus de demonstraţie, bine ai fi socotit că faci oarecare lucru mare, mărindu-L pe Dumnezeu ca mai presus de ceilalţi;

trebuie să se izbăvească cel ce se sileşte la El?». Dar nu doar de lucrările trupeşti trebuie să se izbăvească cel ce se sileşte la dumnezeiasca unire[88], ci şi lucrările înţelegătoare şi toate dumnezeieştile lumini şi tot suişul pe toate culmile sfinte [trebuie] să le lepede – după [cum spune] marele Dionisie[89]. Cum aşa, nimic dintre acestea, nici suişul pe toate culmile sfinte, nu [mai] este dar al lui Dumnezeu, pe motiv că cel ce se sileşte la dumnezeiasca unire trebuie să se izbăvească de toate acestea? «Păi cum să fie [ivite] din har acestea», zice, «cele ce urmează a nu [mai] fi simţite la vremea rugăciunii înţelegătoare, celei ce uneşte pe om lui Dumnezeu? Că s-ar face în deşert; or, nimic din cele de la Dumnezeu nu [se face] în deşert». De vorbirea în deşert bucurându-te [prosteşte] – cela ce şi pe noi ne tragi la astfel de vorbe[90] –, chiar atât de mic [lucru] socoteşti a fi dumnezeiasca unire, încât să nu poată ridica [pe cel părtaş de ea] din [lucrurile] cele mari şi de neapărată trebuinţă, ci doar din cele deşarte[91]? Şi ceea ce nu [mai] stă de faţă când se săvârşeşte [dumnezeiască unirea] aceasta – [lucru] deşert îl socoteşti? Cu adevărat te vădeşti a nu te fi săltat mai presus de cele deşarte; că de te-ai

dar, de vreme ce multe din cele de pe pământ şi la îndemâna noastră se arată a fi mai presus de demonstraţie, cum va [mai] indica spusa ta aceasta *mai-presus*-ul dumnezeiesc? Căci mai trainică decât demonstraţia ştim a fi – prin fire – experierea, astfel că şi aceasta este mai presus de demonstraţie, deşi toată arta şi toată ştiinţa de la aceasta îşi au obârşiile şi principiile: pe de o parte arta, strânsă din lucrurile supuse legii facerii şi stricăciunii, iar pe de alta ştiinţa, aşijderea, din cele ce se zic [a fi] pururi la fel. Atâtea, deci, fiind mai presus de demonstraţie dintre cele ce sînt, cum socoteşti că măreşti mai presus decât ceilalţi ceea ce e mai presus decât tot ce este, zicând [despre aceea] că e mai presus de demonstraţie? Căci ce măreţie s-ar arăta că au îngerii cei mai-presus-de-lume arătând [cineva] că sînt cu firea mai presus de lei şi de elefanţi? – că şi noi, cei din lume, sîntem cu firea mai presus de aceştia, şi atât de prejos faţă de îngerii aceia. Tot aşa nimeni nu va arăta vreo măreţie a lui Dumnezeu prin faptul de a-L arăta pe El a fi mai presus de demonstraţie» (vezi Palama II, GA, p. 223).

σεαυτόν· εἰ γὰρ ὑπερανέστηκας, ἔγνως ἂν ὅσῳ καὶ τῶν χρησίμων ἡ πρὸς Θεὸν ὑπερανέστηκεν ἕνωσις.

[9] Σὺ δὲ τοσοῦτο χαίρεις ἐμφιλοχωρῶν τοῖς ματαίοις, ὡς καὶ περὶ προσευχῆς μηδὲν εἰδὼς ὅλως τοσαῦτα μηκύνεις ματαιολογῶν, ὃς καὶ τὴν ἐν καρδίᾳ πνευματικὴν ταύτης χάριν «φαντασίαν» – φεῦ! – καλεῖς «τὸ εἴδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσαν». Οἱ δὲ κατηξιωμένοι ταύτης ἴσασιν αὐτὴν οὐ φαντασιώδη ἀνατύπωσιν, οὐδὲ τῶν ἐφ' ἡμῖν οὖσαν, οὐδὲ νῦν μὲν οὖσαν, νῦν δ' οὐκ οὖσαν, ἀλλ' ἀκάματόν τινα ἐνέργειαν ὑπὸ τῆς χάριτος ἐγγινομένην, συνοῦσαν καὶ ἐνερῥιζωμένην τῇ ψυχῇ, πηγὴν γεννῶσαν εὐφροσύνης ἱερᾶς εἰς ἑαυτὴν συνελκούσης τὸν νοῦν καὶ ἐξιστώσης τῶν πολυειδῶν καὶ προσύλων φαντασμάτων καὶ ἀηδῶς πρὸς πᾶν σωματοειδὲς ἡδὺ παρασκευαζούσης ἔχειν· *σωματοειδὲς* δὲ λέγω τὸ διικνούμενον ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν ἐπὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ ἡδυφανῶς συγγινόμενον καὶ κατασπῶν αὐτούς· τὸ δ' ἐκ τῆς ψυχῆς πνευματικῶς εὐφραινομένης ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαῖνον, κἂν ἐν σώματι τυγχάνῃ ἐνεργοῦν, ἀλλὰ πνευματικόν ἐστι. Καθάπερ γὰρ ἡ ἀπὸ σωμάτων ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσα ἡδονὴ σωματοειδῆ ἀπεργάζεται αὐτόν, μηδὲν τῇ κοινωνίᾳ

[92] Adică: al rugăciunii; adică: darul rugăciunii, cel duhovnicesc, cel luat de la Duhul.

[93] Sau *nălucire*; sau *imaginație*; sau – în varianta de odinioară – *fantasie*.

[94] Adică: de rugăciune, de rugăciunea cea cu mintea (de 'darul rugăciunii').

[95] Sau: nu impresie produsă [în suflet] de facultatea imaginației.

[96] Sau: adusă în [suflet] de către har.

[97] Întocmai aceeași imagine o întâlnim mai apoi la un Calist Catafighiotul: «ἡ ζωοποιὸς καὶ ἀείβλυτος **τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμις καὶ ἐνέργεια** τῇ καρδίᾳ ἐπιδημήσῃ φωτίζουσα γιγνομένως δυνάμεις τὰς ψυχικάς, πεφυκότως κινουμένη περιφανῶς καὶ παρακαλοῦσα, **πρὸς ἑαυτὴν** (adică: *δύναμιν καὶ ἐνέργειαν*) **προσκαλεῖται τὸν** ἐνεργείᾳ νοῦν ὅτι τάχιστα καὶ ἀρρήτως ἑνοῦται αὐτῷ, ὡς εἶναι τῷ ὄντι τὸν νοῦν καὶ τὴν χάριν τὸ τινηκάδε ἀναμφιλέκτως εἰς πνεῦμα ἕν» (*Capete* 84, PG 147, 928BC).

[98] Adică: 'față de nici o dulceață…'.

fi înălțat deasupra [lor], ai fi cunoscut cât [de mult] s-a înălțat unirea cu Dumnezeu și [față] de cele de trebuință.

[9] Tu, însă, atâta te bucuri de a te învârti în cele deșarte, că – [deși] neștiind cu desăvârșire nimic despre rugăciune – [și] lungești [vorba] vorbind atâtea în deșert, cela ce și darul duhovnicesc al acesteia[92], cel [venit] în inimă, îl numești – vai! – «închipuire, care poartă în ea însăși idolul inimii»[93]. Pe când cei ce s-au învrednicit de aceasta[94] o știu pe ea [a fi] nu întipărire venită din închipuire[95], nici [ca] fiind în puterea noastră, nici acum fiind – acum nefiind, ci [ca fiind] o anume lucrare neostenită ce se face de către har[96], împreună-fiitoare sufletului și înrădăcinată în el, născătoare a izvorului de veselie sfântă, [veselie] ce trage la ea mintea și o scoate din închipuirile cele pironite-în-materie și cu-multe-chipuri[97] și o face a nu [mai] avea plăcere [față] de toată dulceața[98] trupească-la-chip. Iar trupească-la-chip [o] numesc [pe] ceea ce străbate de la plăcerile trupului la gânduri și se însoțește [cu ele] în chip plăcut la arătare[99] și le trage pe acestea în jos; iar cea care din sufletul ce duhovnicește se veselește trece la trup, măcar că lucrează în trup, duhovnicească este. Că precum plăcerea ce vine de la trupuri la minte[100] o face pe aceasta [din urmă a fi] trupească-la-chip și

[99] Notăm că expresia poate însemna și «într-o lumină dulce[agă]». Notăm că termenul *ἡδυφανῶς* nu există în literatura veche. Nu este exclus ca sfântul Grigorie să îl folosească aici pentru a crea perechea antitetică – isosilabică și isotonică – *ἡδυφανῶς/πνευματικῶς* (*'dulcegărește'/duhovnicește*), care ar înfățișa lucrarea perechii de plăceri (*trupească-la-chip/duhovnicească*); vezi propoziția următoare.

[100] Adică: de la trup la minte.

[101] «ea»: plăcerea/dulceața ce vine minții de la trup. Adică: dulceața cea de la trup venită asupra minții nu se îmbunătățește întru nimic prin părtășia sau comunicarea aceasta a ei cu sufletul (și cu mintea), adică cu ceea ce îi este superior, cu ceea ce este mai sus decât ea.

[102] Literal: 'îi și transmite [minții] ce este mai rău'.

[103] Adică: din pricina plăcerii trupești.

τοῦ κρείττονος βελτιωθεῖσα αὕτη, μεταδοῦσα δὲ μᾶλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς δι' αὐτὴν καὶ σάρκα ὅλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῇ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς «οὐ μὴ μείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας», οὕτως ἡ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα πνευματικὴ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὕτη τῇ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος ἀχρειωθεῖσα, μεταστοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματικὸν ποιεῖ, τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ μηκέτι καθέλκον τὴν ψυχήν, ἀλλὰ ταύτῃ συναναφερόμενον, ὡς καὶ πνεῦμα τότε ὅλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστιν». Ταῦτα δὲ πάντα τῇ πείρᾳ δῆλα γίνεται.

[10] Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστάμενον ἀπέχρησεν ἂν εἰπεῖν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ», λόγοις ἀπράκτοις ἄγεσθαι· λόγον δὲ τιμῶμεν ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ γραφῇ τοὺς τοιούτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μή τινα τῶν πολλῶν ἐξαπατήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνὸν λέγειν καὶ προσαγάγηται τῷ ψεύδει, γράμμασι καὶ ἡμεῖς τἀληθὲς ποιοῦμεν φανερὸν καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχομεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα, μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τούτων ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τοὺς πατέρας πανταχοῦ προδεικνύντες, ἀντικειμένους τῷ

[104] *Facerea* 6, 3.
[105] Adică: nu devine nefolositoare.
[106] Literal: îl face a consta în altceva, îi schimbă 'stihia', adică elementul ce îi stă de bază, esența.
[107] Adică: [trupul] împreună cu sufletul.
[108] *Ioan* 3, 6-8.
[109] Adică: de experierea lor.
[110] Adică: nu și înfăptuind cele ce le spune.
[111] Adică: de dragul certei, nu din dorința de a afla adevărul, de a se folosi sufletește.
[112] Vezi *I Corinteni* 11, 16: «Iar dacă cineva socotește să fie iubitor de ceartă – astfel de obicei noi nu avem, nici Bisericile lui Dumnezeu».
[113] Sau: de neînfăptuit.

nu se îmbunătățește întru nimic prin părtășia [ei] de ce este mai bun[101], ba, mai mult, o și molipsește pe [mintea] aceasta cu ce este mai rău[102], încât, din pricina ei[103], întreg omul se și numește 'trup/carne', după spusa [scripturistică] despre cei din mânie potopiți de Dumnezeu, cum că «nu va rămâne Duhul Meu în oamenii aceștia, din pricină de a fi ei trupuri/cărnuri»[104], [tot] așa [și] plăcerea duhovnicească ce vine de la minte asupra trupului nu se netrebnicește[105] întru nimic din pricina părtășiei [ei] cu trupul și preface trupul[106] și îl face duhovnicesc, lepădând el relele pofte carnale și nemaitrăgând sufletul în jos, ci împreună cu acesta[107] ducându-se sus, încât duh și este atunci întreg omul, după cum este scris: «cel născut din Duh duh este»[108]. Iar toate acestea se vădesc de către cercare[109].

[10] Iar către cel ce [doar] în cuvânt se războiește[110] și [doar] 'de dragul pricirii' se pune împotrivă[111] de ajuns ar fi a spune că 'astfel de obicei [nici] noi nu avem, nici Biserica lui Dumnezeu'[112], [și anume cel] de a ne lua după cuvinte nefăptuitoare[113]; iar [de cinstit] cinstim cuvântul făptuitor și fapta cuvântătoare[114]. Dar fiindcă și în scris a așternut astfel de cuvinte[115], ca nu cumva să înșele pe vreunul din cei mulți și să îi pară[116] că zice ceva cuviincios și să fie dus de minciună, [tot] prin scrieri vădim și noi ceea ce este adevărat și dăm în vileag minciuna – [scrieri] mici în [chestiunile] acestea [ale lui], dar mai mari în cele mai de trebuință decât acestea –, pe Părinți peste tot punându-i de față [a fi] potrivnici învățătorului

[114] Dacă – în cazul binomului *Cuvânt~trup* – gândim că așa cum zicem *Cuvântul S'a întrupat*, tot așa am putea zice și că *trupul s'a încuvântat*, atunci, îndrăznind filologic, binomul *λόγος ἔμπρακτος~πρᾶξις ἐλλόγιμος* l-am putea reda și prin *cuvântul înfăptuit~fapta încuvântată*; altfel zis: *cuvântul* ce se poate converti în faptă și *fapta* ce se poate converti în cuvânt; sau: *cuvântul* ce se preface și se adăpostește în faptă și *fapta* ce se preface și se adăpostește în cuvânt.
[115] Adică: nefăptuitoare, neînfăptuite, nefăptuite.
[116] «să îi pară»: celui înșelat.

καινῷ τῆς ἀπραξίας καθηγητῇ, ὃς ἐπεὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχερεῖς ἀποσείεται καὶ τὰς ἐνσημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν τοιούτων πᾶσα ἱερὰ Γραφὴ καὶ θεόπνευστος· «ἡ καρδία μου» γάρ, φησί, «καὶ ἡ σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα», καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου», καὶ πάλιν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου». Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ στόματί φησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπτόντων τὸ καθηδύνεσθαι ἐν τῷ στόματι αὐτῶν τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἴσθησιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναι, εἰ μὴ μόνοι οἱ τῶν τοῦ βίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι· ἐπὶ γὰρ τούτων εὐρώστως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀῤῥήτως χρηστότητος αὐτὸς ἐπαισθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οἰκείας χρηστότητος μεταδίδωσιν, ὡς καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· 'ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἐνέθαλεν ἡ σάρξ μου'. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι ὑπόμνησίς ἐστιν ἁπλανὴς τῆς ἀφθάρτου βιότητος».

[11] Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαί φησιν ὑπὸ θείας τινὸς αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἥκιστα κατὰ τὴν νοερὰν προσευχήν. Δι' ἃ δέ φησιν οὗτος οὐκ ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰς καὶ τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἀλλοιώσεις, τέτταρα σχεδόν ἐστι ταῦτα. Πρῶτον μὲν ὅτι

[117] *Psalmii* 83, 3. [118] *Psalmii* 27, 7. [119] *Psalmii* 118, 103.
[120] Adică: despre cea trupească; nu despre cea spirituală.
[121] *Cuvântul* 31, p. 134.
[122] «dumnezeiasca bunătate»: faptul că Dumnezeu este *bun*, în sensul de *folositor*; vezi *Psalmii* 33, 9.
[123] *Psalmii* 27, 7. [124] Adică: cea din veacul ce va să vină.
[125] *Capete*, 25, p. 96. [126] Adică: prin simțire.

acestuia nou al nefăptuirii, carele, fiindcă făptuirile bune prin trup [săvârșite] le leapădă ca neplăcute, nu primește – firește – nici dispozițiile duhovnicești cele întipărite în trup, măcar că toată sfânta și de-Dumnezeu-însuflata Scriptură e plină de unele ca acestea; că «inima mea», zice, «și trupul meu s-au bucurat de Dumnezeul Cel viu»[117]; și «spre El am nădăjduit și ajutat am fost și a înflorit trupul meu»[118]; și, iarăși, «cât de dulci sînt gâtlejului meu cuvintele Tale, mai mult ca mierea [sînt ele] gurii mele»[119]. Iar că de gura simțită[120] zice aici [psalmul] – aceasta o arată limpede și sfântul Isaac[121], spunând că acesta este semnul celor ce au sporit, [și anume] faptul de a se îndulci în gura lor vorbele rugăciunii. Iar sfântul Diadoh «că una [sin-gură]» zice «este simțirea sufletului, [lucrul acesta ne] învață însăși lucrarea Duhului venită înlăuntrul nostru, [simțire] pe care nimeni nu o poate ști, fără numai cei ce – pentru nădejdea bunătăților viitoare – s-au izbăvit de cele bune ale vieții [celei de aici]; că spre acestea – datorită lipsei de griji – sănătos mișcându-[li]-se mintea, aceasta simte negrăit dumnezeiasca bunătate[122] și dă [și] trupului – după măsura propriei lui sporiri – din bunătatea Sa, după cum și David a zis: 'spre El am nădăjduit și ajutat am fost și a înflorit trupul meu'[123]; iar o astfel de bucurie – ce vine atunci înlăuntrul sufletului și trupului – este nerătăcită aducere aminte de nestricăcioasa viețuire[124]»[125].

[11] Filosoful, însă, zice că arvuna aceasta a veacului ce va să vină, aducerea aminte a nestricăciunii, lucrarea preasfântului Duh, nu e cu putință să se facă de către vreo pricină dumnezeiască și – căutați de puțin – la vremea rugăciunii celei înțelegătoare. Iar [motivele cele] pentru care zice acesta că nu de la Dumnezeu sînt schimbările ce și în trup se fac de către lucrarea Duhului – cam patru sînt acestea. Mai întâi [pentru] că «darurile [cele] de la Dumnezeu sînt preadesăvârșite; iar

[127] «acelea»: cele lucrate și în trup de Duhul în vremea rugăciunii minții, 'schimbările' cele și în trup săvârșite.

«τὰ ἐκ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα· βέλτιον δὲ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν εἶναι τὴν ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ κατ' αἴσθησιν ὁπωσοῦν ἐνεργεῖν· ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καὶ γάρ ἐστιν αὐτῶν τι βέλτιον, οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν μεῖζον ἢ τὸ λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν οὐ δῶρον Θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρισμάτων τὸ τελεώτατον, μόνον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἕτερον θεῖόν ἐστι δώρημα; Οὐχ ἡ προφητεία αὐτή, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων, οὐχ ὁ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν Πνεύματι λόγος, οὐχ ἡ τῶν πνευμάτων διάκρισις; Κἂν τοῖς προφητικοῖς δὲ καὶ ἰαματικοῖς καὶ διακριτικοῖς καὶ ἁπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἅπασι, κατὰ τούτων ἕκαστον τῶν χαρισμάτων ἐστὶ μείζων τε καὶ ἐλάττων· ὡς καὶ ὁ Παῦλος εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ ἔλαττον ἔχων, δῶρον ἔχει Θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γάρ, αὖθις ὁ αὐτὸς ἀπόστολος «τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα» φησίν, ὡς καὶ ἐλαττόνων ὄντων. Εἰ γὰρ «καὶ ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ», τουτέστι φωτὸς περιουσίᾳ, ἀλλ' οὐδείς τῶν ἀστέρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθὲς ἀρ' ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ φιλοσόφου προτεταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων ἐνταῦθ' ἑστιν ὡρμημένος, ὅτι τὰ τοῦ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων γὰρ ἀδελφόθεος «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν» εἶπεν, οὐ 'τελεώτατον'. Οὗτος δὲ τοῖς λογίοις παρ' ἑαυτοῦ προστιθέναι τολμῶν, εἰκότως καὶ κατὰ τῶν διὰ πράξεως ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χωρεῖ. Ἐρήσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον

[128] *I Corinteni* 27, 7. [129] Literal: harisma.
[130] Adică: în cazul fiecăruia dintre darurile acestea (literal: «după fiecare din harismele acestea») există câte o scară a măsurii darului respectiv, a măsurii în care este avut acel dar.
[131] *I Corinteni* 14, 18. [132] *I Corinteni* 12, 31. [133] *I Corinteni* 15, 41.
[134] Prin formula *'frate-cu-Dumnezeu'* încercăm a reda aici termenul ἀδελφόθεος, încetățenit la noi ca 'fratele Domnului'. Neajunsul formulei încetățenite ar fi acela că înlocuiește pe *'Dumnezeu'* cu *'Domnul'*.

[faptul de] a fi sufletul mai presus de simțire în rugăciuni este mai bun decât [faptul de] a lucra câtuși de puțin după simțire[126]; așadar, fiindcă acelea[127] nu sînt preadesăvârșite (de vreme ce este ceva mai bun decât ele), atunci nici de la Dumnezeu nu sînt». Ce, dar? Fiindcă – după Apostolul – a proroci este mai mare decât a vorbi în limbi[128], atunci darul[129] limbilor nu [mai] este dar al lui Dumnezeu? Și, fiindcă dragostea este darul cel preadesăvârșit dintre toate, doar acesta singur – și nici un altul – este dar dumnezeiesc?; prorocia aceasta nu?; puterile, ajutorările, cârmuirile nu?; darurile vindecărilor nu?; cuvântul înțelepciunii și cunoașterii în Duhul nu?; deosebirea duhurilor nu? Iar la prorocitori și vindecători și deosebitori [de duhuri] și – într-un cuvânt – la toți cei [cu-dar-]dăruiți de către dumnezeiescul Duh, în privința fiecăruia din darurile acestea este [câte un] mai mare și [un] mai mic[130]; astfel că, [pe de o parte,] și Pavel 'mulțumește lui Dumnezeu că vorbește în limbi mai mult decât toți'[131], dar, [pe de alta,] și cel ce are ce este mai mic [tot] dar al lui Dumnezeu are; că «Râvniți» zice, iarăși, același Apostol, «[la] darurile mai mari»[132] – fiind [adică] și unele mai mici; că deși «stea de stea se deosebește după slavă»[133], adică după bogăția luminii, nici una dintre stele nu este, totuși, fără lumină. Nu este adevărat, prin urmare, ceea ce s-a spus mai înainte de către filosoful [acesta] – [lucrul] de la care s-a pornit aici asupra isihaștilor – [și anume] că darurile lui Dumnezeu sînt preadesăvârșite; că și cel între Apostoli frate-cu-Dumnezeu[134] a spus că 'de sus este tot darul desăvârșit'[135], nu preadesăvârșit. Iar [filosoful] acesta, cutezând [mai întâi] a adăuga de la sine însuși cuvintelor Scripturii, firește că se și pornește [mai apoi] asupra celor ce prin făptuire le citesc pe acelea. Îl voi întreba, așadar, pe el: nu la nesfârșit vor spori sfinții în dumnezeiasca vedere[136] în veacul ce va să vină? Tuturora le e limpede că la

Semnalăm că în colindele noastre Ioan Botezătorul este numit – în același duh cu încercarea noastră – 'nănașul lui Dumnezeu'.
[135] *Iacov* 1, 17. [136] Literal: în theoptie.

οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον ὡς ἐπ' ἄπειρον· καὶ τοὺς ἀγγέλους γὰρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφήτης Διονύσιος ἐπίδοσιν ἀεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικωτέρους ὑπὸ τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν ἔλλαμψιν. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος εἴδομέν τινα ἢ ἀκηκόαμεν μὴ τελεωτέρας ἔτι ταύτης ἐφιέμενον. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυγχανόντων οὐχ ἵσταται, ἡ δὲ προλαβοῦσα χάρις δυναμοποιός ἐστιν αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν μειζόντων μετάληψιν, ὁ δ' ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν ἄπειρός ἐστι καὶ δαψιλῶς καὶ ἀφθόνως χορηγεῖ, τίς ὑπολέλειπται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τοὺς υἱοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατ' αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος κομιζομένους καὶ τὴν ἀκάματον ἐπιτερπῶς ἀνιόντας ἄνοδον; Οὐκοῦν «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον· τὸ γὰρ τελεώτατον προσθήκην οὐκ ἐπιδέχεται.

[12] Τὸ μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ φιλοσόφῳ· δεύτερον δὲ αὐτῷ γενναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ τὴν ψυχὴν τῷ σώματι καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τὸ ἀγαπᾶν τὰς ἐνεργείας, ὅσαι κοιναί εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος». Τί δ' ἄλγος, ποία δ' ἡδονή, τίς δὲ κίνησις ἐν σώματι, οὐ κοινὴ ἐνέργεια ψυχῆς ἐστι καὶ σώματος; Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπερισκέπτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμενος. Ἔστι γὰρ καὶ πάθη μακάρια καὶ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος οὐ προσηλοῦσαι τῇ σαρκὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγὺς τῆς τοῦ Πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι τὴν σάρκα καὶ ἄνω νεύειν καὶ αὐτὴν ἀναπείθουσαι. Τίνες αὗται; Αἱ πνευματικαί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσαι, ὃ καὶ πρότερον εἴπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαίνουσαι καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων

[137] *Despre ierarhia cerească*, 4, 2, PG 63, 180A.
[138] Adică: din toate veacurile.
[139] «patimi»: experiențe, stări, manifestări ale sufletului în care acesta este pasiv, suferind ceva, adică 'pătimind' ceva.
[140] «vrednicia»: teapa, treapta, rangul, statutul.

nesfârșit; că și despre Îngeri tâlcuitorul de cele cerești Dionisie[137] ne învață că pururea iau adaos în aceasta, [fiecare strălucire] anterioară făcându-i mai încăpători spre [a primi înlăuntru] o mai deslușită strălucire. Dar nici din cei ce au avut parte de aceasta pe pământ – din tot veacul[138] – nu am văzut sau auzit pe vreunul care să nu o dorească pe aceasta mai desăvârșită încă. Dacă, așadar, pe de o parte, dorința celor ce au parte [de darul acesta] nu se oprește, iar [dacă], pe de alta, darul anterior [le] dă [lor] putere [de] a se împărtăși de unele și mai mari, iar Cel ce Se dă pe Sine Însuși [lor spre împărtășire] este nesfârșit și dăruiește din plin și îmbelșugat, [atunci] cum fiii veacului ce va să vină să nu sporească la nesfârșit în aceasta, dar din dar dobândind și suind cu veselie suișul cel neostenit[or]? Prin urmare, «tot darul *desăvârșit* este de sus», nu *preadesăvârșit*; că [termenul] *preadesăvârșit* nu primește adaos.

[12] Acesta i-a fost, așadar, filosofului întâiul dintre argumente; iar al doilea [îi] este mai cutezător, [cum] că «aceasta este ceea ce pironește sufletul pe trup și îl umple [astfel] de întuneric: [faptul de] a iubi lucrările [acelea], câte sînt comune părții lui pătimitoare și trupului». Bine, dar ce durere [în trup], ce plăcere [în trup], ce mișcare în trup nu este lucrare comună a sufletului și a trupului? Îmi pare, deci, că [tot în chip] nechibzuit a dat filosoful și verdictul acesta, [la modul] universal pronunțându-se în privința celor ce nu sînt universal[valabil]e; pentru că sînt și patimi[139] fericite și lucrări comune sufletului și trupului care nu pironesc duhul pe carne, ci saltă carnea aproape de vrednicia duhului[140] și o înduplecă și pe ea să caute [la cele de] sus. Care [sînt] acestea? – cele duhovnicești, care nu vin de la trup asupra minții, ceea ce și mai înainte am spus-o, ci de la minte trec asupra trupului și, prin cele astfel lucrate și pătimite[141], îl preschimbă spre ce este mai bun și îl

[141] Literal: «prin lucratele și pătimitele acestea»; adică: prin *cele* pe care aceste lucrări – comune sufletului și trupului – le lucrează asupra trupului, totuna cu *cele* pătimite de trup de la aceste lucrări.

τε καὶ παθημάτων τούτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασκευάζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθάπερ γὰρ κοινή ἐστι σώματος καὶ ψυχῆς ἡ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τά θεῖα πεπονθυίᾳ, ἥτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικὸν ἔχει τι δηπουθεν ἐπαινετὸν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἓν ὅν τὸ ἐν ἡμῖν παθητικόν, καὶ τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθὸν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τὸ σῶμα θεουργεῖ, οὐκ ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότ' αὐτὸ κινούμενον, εἰ καὶ τοῖς μὴ πεῖραν ἐσχηκόσι δόξειεν ἄν, ἀλλ' αὐτὸ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τὸ σῶμα ἐπιστρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ χείρω σχέσεως ἀπάγον καὶ ἁγιασμὸν αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ θέωσιν ἐμπνέον ἀναφαίρετον, οὗ τεκμήριον ἐναργὲς αἱ τῶν ἁγίων θαυματοποιοὶ σοροί. Τοῦ δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου καὶ ἔτι περιόντος «τὸ πρόσωπον ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου». Ἆρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τὸ σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν καὶ τὸ πάθος τοῦτο καὶ ἡ κατ' αὐτὸ ἐνέργεια ψυχῆς καὶ σώματός ἐστι κοινή. Καὶ ἡ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἧλος γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τά γήϊνά τε καὶ σωματικὰ φρονήματα, καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφός φησιν, ἀλλὰ σύνδεσμός τις ἀπόῤῥητος καὶ ἕνωσίς ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπανιστᾶσα τῶν πονηρῶν καὶ γηΐνων παθημάτων· «οἱ» γὰρ «κραταιοὶ τοῦ Θεοῦ», προφητικῶς εἰπεῖν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν». Τοιαῦταί εἰσιν ἃς ἀκούεις

[142] «sufletul [cel] mijlociu»: sufletul întrupatului Cuvânt al lui Dumnezeu este 'la mijloc', între Dumnezeirea Lui şi trupul cel de El asumat; este interfaţa lor.

[143] «prin sufletul cel mijlociu»: prin sufletul median; prin mijlocirea sufletului, aflat la mijloc.

[144] «astfel»: «[vrednică] de laudă şi dumnezeiască».

[145] Literal: îl lucrează [a fi] dumnezeiesc.

[146] «patimi»: stări de experiere pasivă a ceva.

[147] Literal: relaţia.

[148] Vezi *Ioan* 16, 22 şi *Luca* 10, 42.

[149] *Faptele Apostolilor* 6, 15.

îndumnezeiesc. Că precum comună este trupului şi sufletului dumnezeirea întrupatului Cuvânt al lui Dumnezeu, prin sufletul [cel] mijlociu îndumnezeind carnea[142], încât şi lucruri ale lui Dumnezeu [ajung] să se săvârşească prin ea, [tot] aşa [şi] în oamenii duhovniceşti harul Duhului – trecut la trup prin sufletul cel mijlociu[143] – dă şi acestuia a pătimi cele dumnezeieşti şi [în chip] fericit a împreună-pătimi cu sufletul ce pătimeşte cele dumnezeieşti, [suflet] care, de vreme ce *pătimeşte*, [negreşit înseamnă că] şi are o parte *pătimitoare* [vrednică] de laudă şi dumnezeiască; mai bine zis, una fiind în noi partea pătimitoare, i s-a şi dat a se face astfel[144]; răzbătând [ea], aşadar, la fericită desăvârşirea aceasta, şi trupul îl îndumnezeieşte[145], nemaimişcată [ea] atunci de trupeştile şi aplecatele spre materie patimi[146] – deşi aşa li s-ar părea [că se mişcă] celor ce nu au cercarea [lucrului acestuia] –, ba, mai mult, ea întorcând la sine însăşi trupul şi abătându-l de la legătura[147] cu cele [ce sînt] mai rele şi ea, prin ea însăşi, însuflându-i sfinţirea şi îndumnezeirea cea de neluat [de la el[148]], [de-neluat sfinţire şi îndumnezeire] a căreia limpede dovadă sînt moaştele cele de minuni făcătoare ale sfinţilor. Iar întâiului-Mucenic Ştefan [chiar] încă trăind [el] 'faţa [lui] s-a arătat ca o faţă de înger'[149]; aşadar, oare nu şi trupul i-a pătimit cele dumnezeieşti[150]? Prin urmare şi pătima aceasta şi lucrarea cea după ea[151] este comună sufletului şi trupului şi [nici] împreună-pătimirea însăşi a acestora nu i se face sufletului piron [care să-l ţintuiască] de cele pământeşti şi trupeşti şi [nici] nu îl umple de întuneric, cum zice filosoful, ci este o anume [reciprocă] legătură de nespus şi [o] unire cu Dumnezeu, [unire] care şi [pe] trupul însuşi îl ridică minunat din relele şi pământeştile patimi; că «cei puternici ai lui Dumnezeu» – proroceşte vorbind [şi noi] – «foarte s-au înălţat de pe pământ»[152]. De felul acesta sînt lucrările nespuse de care auzi

[150] Adică: 'oare, dimpreună cu sufletul, nu şi trupul i-a pătimit cele dumnezeieşti?'.

[151] «lucrarea cea după ea»: lucrarea corespunzătoare ei, proprie ei, din unghiul ei.

[152] *Psalmii* 46, 10.

ἀποῤῥήτους ἐνεργείας τελουμένας ἐν σώματι τῶν ἱερῶς διὰ βίου τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν αὐταῖς ἄλογον λόγου κρεῖττόν ἐστι καὶ τοῦ λόγῳ ταύτας ἀνετάζοντος, ἀλλὰ μὴ πράξει καὶ τῇ δι' αὐτῆς πείρᾳ τὴν εἴδησιν ζητοῦντος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν, καὶ οὕτος ἂν μὴ πίστιν προσαγάγῃ, τὴν μόνην τῆς ὑπὲρ λόγον ἀληθείας δεκτικήν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὁσίως διασύρει τὰ ὅσια.

[13] Μετὰ τοῦτο γὰρ τὸν ἀπόστολον, ὃ καὶ πρότερον εἶπον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἁρπαγὴν «εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος», ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιέντος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων. «Εἰ δὲ τῶν πάντων ἐστί», φησίν ὁ φιλόσοφος, «καὶ ἃς ἐπυθόμην ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελεῖσθαι ἀποῤῥήτους γλυκύτητάς τε καὶ θερμότητας, καὶ τούτων λήθην ἐμποιήσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημῆσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει· καὶ γὰρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς, κακῶς λέγεται τὸ πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖν τὸν ἀληθῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνειν δεῖ τὰ πρὸς Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεών, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων προσεχῶς αἰτιᾶσθαι Θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία καὶ ἠρεμία βελτίω πρὸς τὴν προσευχήν;». Ὅτι μὲν οὖν τὰ πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος καὶ σχεδὸν ἅπαντα τοῖς ἀξίοις κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεται, πᾶς τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς – «αἰτεῖτε» γάρ, φησίν ὁ Κύριος, «καὶ δοθήσεται ὑμῖν» –, οὐχ ἡ ἁρπαγὴ μόνον, καὶ ταῦτα μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὅτι δ' ἔνια τούτων καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐνεργεῖται, δηλοῦσι τὰ γένη τῶν γλωσσῶν καὶ αἱ τούτων ἑρμηνεῖαι, ἃς καὶ διὰ τῆς προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ

[153] Adică: greşit se zice.
[154] «este mai bună pentru rugăciune»: este ideală pentru rugăciune.
[155] *Matei* 7, 7.
[156] «felurile limbilor şi tălmăcirile»: darul de-a grăi în limbi şi darul de-a tălmăci.

că se săvârşesc în trup celor ce [în chip] sfânt au îmbrăţişat – pe viaţă – sfânta isihie [adică liniştire], iar ceea ce pare la ele [a fi] iraţional/necuvântător este [de fapt] mai presus de raţiune/cuvânt şi de cel ce prin raţiune/cuvânt le cercetează pe acestea – iar nu prin făptuire şi prin cercarea cea prin aceasta caută cunoştinţa [lor] – şi [nu altfel decât] întrecând-o scapă cugetării; iar acesta, de nu aduce credinţă – singura primitoare a adevărului celui mai presus de raţiune/cuvânt –, în chip nesfânt luându-le – vai! – pe cele sfinte, cu necuviinţă [aşadar] batjocoreşte cele cuvioase.

[13] Că după aceasta ni l-a adus [de faţă] – lucru ce şi mai înainte l-am spus – pe Apostolul, care spune că nu ştia, peste fire răpirea aceea, 'de era în trup ori în afară de trup', Duhul aducând [atunci] înlăuntrul lui uitarea a toate cele după trup. «Iar de este [uitare] *a toate*», zice filosoful, «[atunci] şí nespusele dulceţi şi călduri – de care am auzit că se săvârşesc în isihaşti – [aşadar] şí uitarea acestora o va face, venind, Duhul Cel sfânt, [de]ci [nicidecum] nu le va da [pe acestea]; pentru că, în chip necesar, dacă daruri ale lui Dumnezeu sînt cele ce se întâmplă acestora, rău se zice [atunci][153] aceea că cel ce cu adevărat se roagă trebuie să uite [de] *toate*; că nimeni nu trebuie să uite cele de Dumnezeu date lui spre bine; iar de trebuie neapărat să le uite pe acestea, cum nu este absurd a-L socoti mai apoi pe Dumnezeu [a fi] pricinuitorul acestora, a cărora lipsă şi potolire este mai bună pentru rugăciune[154]?». Aşadar, [cum] că cele mai multe din darurile Duhului (şi [de fapt] cam toate) vin [înlăuntrul] celor vrednici [nu altcândva decât] în vremea rugăciunii – [aceasta o] ştie cu acrivie oricine dintre cei întregi la minte (că «cereţi», zice Domnul, «şi se va da vouă»[155]), nu doar răpirea (bunăoară una ca aceasta, până la al treilea cer), ci fiecare din darurile Duhului. Iar [cum] că unele dintre acestea se lucrează şí prin trup – [aceasta o] arată felurile limbilor şi tălmăcirile acestora[156], [tălmăciri] pe

Παῦλος· «ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ»· οὐ ταῦτα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς διδαχῆς λόγος καὶ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων καὶ τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων καὶ αἱ τῶν τοῦ Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις, δι' ὧν ἐδίδοτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁ μὲν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἥ τε χάρις καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν γλωσσῶν, εἰ καὶ διὰ τῆς προσευχῆς ἐγγίνονται, ἀλλ' ἴσως ἐνεργοῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπούσης. Τὰ δὲ ἰάματα καὶ αἱ δυνάμεις οὔποτ' ἂν εἰς ἐνέργειαν ἀφίκοιντο, μὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνεργοῦντος ἑκάτερον αὐτῶν, μάλιστα μὲν νοερῶς προσευχομένης, ἔστι δ' ὅτε καὶ τοῦ σώματος συνυπηχοῦντος. Ἡ δὲ διάδοσις τοῦ Πνεύματος, οὐ μόνον τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ παρούσης ἐνεργεῖται καὶ προσευχῆς ἕνωσιν τελούσης τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρὸς τὴν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκλειπτον πηγήν, οὐ μόνον τοίνυν εὐχῆς ἐνεργουμένης νοερῶς, ἐπεὶ μηδὲ λέγειν ἐπὶ τούτου τι διὰ στόματος οἱ ἀπόστολοι ἱστόρηνται, οὐ μόνον τοίνυν τῆς ψυχῆς νοερῶς προσευχομένης ἐνεργεῖται ἡ διάδοσις ἐκείνη, ἀλλ' ἅμα καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διὰ τῶν χειρῶν τῇ ἁφῇ διαπεμπουσῶν τὸ Πνεῦμα ἐπὶ τὸν ὑπ' αὐτῶν ἐχόμενον. τί οὖν τὰ χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύματος δόματα οὐδὲ τοῖς αἰτιοῦσι καὶ προσευχομένοις πρὸς καλοῦ δίδοται, διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἁρπαζομένοις πάντων ἐπιλελῆσθαι τῶν διὰ σώματος δεῖ;

[14] Μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα αὐτὰ τοῦ φιλοσόφου τὰ ῥήματα προσπαραθῶμεν ἐνταῦθα· «εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς κατὰ τὴν προσευχήν, οἷον αἱ δυνάμεις αὗται καὶ τὰ δόματα, κακῶς λέγεται τὸ δεῖν ἐπιλελῆσθαι πάντων τὸν

[157] *I Corinteni* 14, 13.

[158] «cuvântul învățăturii»: darul de a-i învăța pe ceilalți; cf. *I Corinteni* 12, 8 și 14, 26.

[159] Literal: 'lucrăturile puterilor'; adică cele lucrate de cel ce 'face *puteri*' (de cel ce săvârșește *minuni*); vezi *Matei* 7, 22; 11, 20; 13, 58; *Marcu* 6, 2; *Luca* 10, 13; *Fapte* 8, 13; 19, 11; *Galateni* 3, 5.

[160] Literal: transmiterea Lui (prin mâinile Apostolilor).

care Pavel și poruncește [creștinilor] a le dobândi [ei] prin rugăciune (că «cel ce grăiește în limbi», zice, «să se roage ca să [și] tălmăcească»[157]); și nu doar acestea [o arată], ci și cuvântul învățăturii[158] și darurile vindecărilor și lucrările puterilor[159] și punerile mâinilor lui Pavel, [puneri] prin care se dădea Duhul Cel sfânt. Așadar, cuvântul învățăturii – ori darul și tălmăcirea limbilor – măcar că vin [în suflet] prin rugăciune, poate [că] lucrează și lipsind din suflet rugăciunea; dar vindecările și puterile nu ar ajunge nicicând [a fi] în lucrare de nu se roagă sufletul celui ce lucrează fiecare dintr-acestea – întâi de toate în chip înțelegător, iar uneori și trupul con-sunând [cu sufletul]. Iar darea Duhului[160] nu se lucrează doar fiind [prezentă] în suflet rugăciunea (și [încă] rugăciune săvârșitoare a unirii celui ce se roagă în taină cu nesecat izvorul darului acestuia celui mare), așadar nu doar lucrându-se în chip înțelegător rugăciunea (de vreme ce nici nu [ni] s-a spus că Apostolii ar fi zis ceva [cu gura] la aceasta[161]), așadar nu doar rugându-se sufletul în chip înțelegător[/cu mintea] se lucrează darea aceea, ci și trupul împreună-lucrând [sufletului], prin mâinile ce trimit – prin [simțul] pipăit[ului] – Duhul asupra celui aflat sub ele. Ce, dar, [mai sînt] darurile acestea?; [oare] nu [mai sînt acestea] dări ale Duhului – nici nu se [mai] dau spre bine celor ce cer și se roagă – pe motiv că cei până la al treilea cer răpiți trebuie să uite toate cele [lucrate] prin trup?

[14] Dar – mai degrabă – înseși vorbele acelea ale filosofului să [le] adăugăm aici: «dacă daruri ale lui Dumnezeu sînt cele ce li se întâmplă acestora la rugăciune – precum înseși puterile și dările[162] – rău se zice aceea că cel ce se roagă

[161] «la aceasta»: la darea Duhului. Adică: de vreme ce nu ziceau nimic cu gura, e limpede că se rugau doar cu mintea, adică doar în chip înțelegător (că de nu s-ar fi rugat nicidecum, atunci nici darea Duhului – către cei botezați – nu s-ar fi făcut).

[162] «înseși puterile și dările»: cele pomenite în Scriptură.

νοερῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνει δεῖ τὰ ὑπὸ Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεὼν τὸν διὰ προσευχῆς ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων τὸν Θεὸν αἰτιᾶσθαι, ὧν ἡ ἠρεμία καὶ ἀπουσία βελτίων πρὸς τὴν προσευχήν;». Ἀλλ' ὦ βέλτιστε, τοὺς εἰλικρινῶς προσευχομένους ὁ Θεὸς ποτὲ μὲν ἐξίστησιν αὑτῶν, ὑπὲρ ἑαυτοὺς ποιῶν καὶ ἁρπάζων ἀποῤῥήτως εἰς τὰ οὐράνια, ποτέ δὲ ἐν ἑαυτοῖς οὖσιν αὐτὸς διά τε τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τοῦ σώματος ἐνεργεῖ τὰ ὑπερφυᾶ καὶ ἀπόῤῥητα καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καὶ πᾶσι γὰρ τοῖς ἀποστόλοις, ἐν τῷ ἱερῷ ποτε προσκαρτεροῦσι τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημῆσαν οὐκ ἔκστασιν ἔδωκεν οὐδ' ἥρπασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλὰ πυρίναις γλώσσαις ἐστόμωσεν αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι τοὺς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἴπερ καὶ ἑαυτῶν. Τοῦ δὲ Μωϋσέως σιωπῶντος, «τί βοᾷς πρός με;» φησίν ὁ Θεός· ἡ δὲ φωνὴ αὕτη προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ δὲ σιωπῶν προσηύχετο, νοερῶς δήπουθεν προσηύχετο· ἆρ' οὖν οὐκ ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐπῃσθάνετο τοῦ τε λαοῦ καὶ τῶν κραυγῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπηρτημένου κινδύνου, οὐδὲ τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ῥάβδου; Πῶς οὖν οὐχ ἥρπασε τότε αὐτὸν ὁ Θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως – τοῦτο γὰρ μόνον ἀξιοῖς αὐτὸς τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ Θεοῦ προσγίνεσθαι –, ἀλλὰ πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ῥάβδον καὶ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐνετίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ χειρί, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖ τὸν νοερῶς προσευχόμενον; Τί δ' ὅτε σιωπῶν ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐν τῇ χειρὶ ῥάβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαιρήσων, εἶθ' ὡς συνάψων ταύτην

[163] Adică, cum am mai spus: este ideală pentru rugăciune.
[164] Sau: le-a împuternicit, le-a călit, le-a 'lămurit', le-a ascuțit gurile.
[165] Literal: cei ce *se fac* întru ieșire [din sine]; adică: cei ieșiți [din ei înșiși].
[166] *Ieșirea* 14, 15. [167] Adică: pe motiv că se ruga cu mintea.
[168] «de toate»: de simțiri, de trup, de mână, de cele simțite [trupește].
[169] «tăcând»: rugându-se – adică – netrupește, doar cu mintea, doar [în chip] înțelegător.

în chip înțelegător/cu mintea trebuie să uite [de] toate, că nimeni nu trebuie să uite cele de Dumnezeu date lui spre bine; iar dacă cel ce prin rugăciune se înalță trebuie neapărat să uite [de] acestea, cum nu este absurd a-L socoti pe Dumnezeu [a fi] pricinuitorul acestora, a cărora lipsă și potolire este mai bună pentru rugăciune[163]?». Dar, o, preaiscusitule, pe cei ce [în chip] curat se roagă Dumnezeu îi scoate uneori din ei înșiși, [a se afla] mai presus de ei înșiși făcându-i și răpindu-i [în chip de] neînțeles la cele cerești; alteori [însă] – fiind ei în ei înșiși – [tot] El lucrează prin sufletul și trupul lor cele mai presus de fire și negrăite și – înțelepților veacului acestuia – de neînțeles. Că și Duhul, venind peste toți Apostolii cei ce stăruiau oarecând în templu în rugăciune și cerere, nu ieșire [din sine] le-a dat [lor], nici [nu] i-a răpit la cer, ci cu limbi de foc le-a călit gurile[164] și [tocmai] pe acelea le grăia printr-aceștia, [și anume] pe care negreșit că le uită cei ce sînt întru ieșire [din sine][165], de vreme ce și de ei înșiși [uită]. Iar Moisí tăcând, Dumnezeu [îi] zice «ce strigi către Mine?»[166], zicerea aceasta însăși arătându-l pe el că se ruga; iar pentru că se ruga tăcând, de bună seamă că [în chip] înțelegător [nu altcumva decât] cu mintea se ruga; deci, [pe motivul acesta[167],] oare acela nu [mai] era atunci în simțire, nici nu simțea [el] poporul și strigătele lor și primejdia ce [le] stătea asupră, nici în mână toiagul acela simțit [trupește]? Cum, dar, de nu l-a răpit atunci pe el Dumnezeu, nici [nu] l-a dezlegat de simțire – că tu numai acesta pretinzi a li se face de către Dumnezeu celor ce se roagă –, ci îl silea către toiagul acela simțit [trupește] și nu doar în suflet [îi] punea puterea aceea mare, ci și în trup și în mână, de care – de toate[168] – e musai să uite cel ce se roagă [în chip] înțelegător/cu mintea? Și ce [mai e] când acela – tăcând[169] – cu toiagul din mână lovea marea[170], întâi spre a o despărți, iar mai apoi spre a o uni pe aceasta după trecere?; oare nu avea [atunci]

[170] Literal: a adus lovitura [asupra] mării.

μετὰ τὴν διάβασιν; Ἀρ' οὐ μνήμην εἶχεν ἀῤῥέμβαστον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ διὰ νοερᾶς προσευχῆς ὑπερηνωμένος ἦν τῷ μόνῳ δυναμένῳ δι' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐνεργεῖν, ἅμα καὶ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν οὐκ ἀναισθήτως ἔχων;

[15] Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τῶν Γραφῶν προήνεγκεν, ἴδωμεν εἰ μὴ καὶ αὗται ταῖς αὐτοῦ περὶ προσευχῆς ἐναντιοῦνται δόξαις. Πρὸ πάντων οὖν ὁ μέγας Διονύσιος συμμαρτυρήσων, ὡς οἴεται, τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ὑπ' αὐτοῦ προάγεται, πρὸς τὸν ἱερὸν Τιμόθεον γράφων· «τῇ περὶ τὰ μυστικὰ θεάματα συντόνῳ διατριβῇ καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλιπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητά, καὶ πρὸς τὴν ἕνωσιν ὡς ἐφικτὸν ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν». Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ θείου Διονυσίου προτρεπτικὴ πρὸς Τιμόθεον ῥῆσις, ἣν ὁ σοφὸς προήγαγεν οὗτος ὡς μαρτυρήσουσαν μόνον αὐτὸν ἀσφαλῶς περὶ νοερᾶς διανοεῖσθαι προσευχῆς, ἐξελέγχει αὐτόν, ὡς ὁ λόγος δείξει προϊών, τὴν νοερὰν τελέως καταργοῦντα προσευχήν, ὃ καὶ διὰ τῶν προτέρων αὐτοῦ πάντων λόγων σχεδὸν οὐ διέλιπε ποιῶν. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς ἀποτρόπαιον ἡγούμενος, ὅ ἐστιν ἡ ἐν συντριβῇ καρδίας ἔμφοβός τε καὶ πολυαλγὴς καὶ πολυστένακτος παράστασις νοερῶς ἐν σιωπῇ τὸν πλείω χρόνον διὰ τὴν κατὰ Θεὸν ἀθυμίαν τελουμένη καὶ ἡ διὰ τοῦ κατὰ τὴν νηστείαν τε καὶ ἀγρυπνίαν κατὰ τὴν ἀφὴν ἄλγους ἐν δάκρυσι καὶ κατανύξει προσευχὴ καὶ τὸ ἐγχειρεῖν ἀνάγειν τοὺς εἰσαγομένους τὸ τοῦ νοῦ μεριστὸν

[171] Cum vom vedea numaidecât, Scripturi sînt socotite aici şi scrierile sfântului Dionisie.
[172] Varlaam, adică.
[173] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia mistică* 1, 1, PG 3, 997B.
[174] Sau: neeronat.
[175] «mâhnirea/întristarea cea după Dumnezeu»: întristarea bună, cea datorită simţirii lipsei lui Dumnezeu, a faptului de a fi lepădat de la faţa Lui, din pricina păcatelor; sau: cea potrivită voii lui Dumnezeu.
[176] «astfel»: cu lacrimi şi cu străpungere.
[177] Adică: cea din planul 'pipăitului', al simţului acestuia sub incidenţa căruia cade durerea ostenelilor trupeşti.

în suflet pomenire neîmprăştiată a lui Dumnezeu, nici [nu] era unit [în chip] mai presus de unire – prin rugăciunea înţelegătoare– cu Singurul ce putea să lucreze prin el unele ca acestea, totodată nefiind nesimţitor nici faţă de lucrările cele prin trup [săvârşite]?

[15] Dar, fiindcă şi mărturii din Scripturi[171] a adus, să vedem dacă nu cumva şi acestea însele se împotrivesc socotinţelor lui despre rugăciune. Întâi de toate, aşadar, este adus de faţă de către el marele Dionisie, ca să împreună-mărturisească – după cum socoteşte [acesta[172]] – cu părerile lui, scriind [acela] către sfinţitul Timotei [că] «prin stăruitoarea petrecere în tainicele vederi, şi simţirile părăseşte-le, şi lucrările înţelegătoare, şi [pe] toate cele simţite şi înţelese, şi înalţă-te la unirea – pe cât e cu putinţă – [cea] în chip necunoscut cu Cel mai presus de toată fiinţa şi cunoaşterea»[173]. Însăşi zicerea aceasta, aşadar, a dumnezeiescului Dionisie, cea îndemnătoare către Timotei, pe care înţeleptul acesta a adus-o întâi de faţă ca [ea] să îl mărturisească [pe el a fi] singurul care cugetă fără greşeală[174] despre rugăciunea înţelegătoare, îl vădeşte pe el – după cum o va dovedi, înaintând, cuvântul [nostru] – că desfiinţează cu desăvârşire rugăciunea înţelegătoare, ceea ce nici prin mai toate cuvintele lui dinainte nu a lipsit a o face. Că cel ce începutul rugăciunii îl socoteşte [a fi] de lepădat, şi anume înfăţişarea înaintea [lui Dumnezeu] întru zdrobirea inimii, [cea] cu frică şi cu durere multă şi cu multă suspinare, [cea] săvârşită – cea mai mare parte a vremii – [în chip] înţelegător/cu mintea, în tămâre, şi rugăciucere, datorită mâhnirii celei după Dumnezeu[175], şi rugăciunea cu lacrimi şi cu străpungere, [cea ajunsă astfel[176]] prin durerea – cea după pipăit[177] – [venită] prin post şi privegherea, şi încercarea începătorilor de a-şi ridica împărţirea minţii[178] la o rugăciune mai adunată[179] şi potrivită [împrejurării

[178] Literal: '*împărţitul* minţii', dezbinarea ei, caracterul ei neunitar.
[179] «mai adunată»: mai unitară, mai uniformă; literal: mai 'una-la-chip'.

εἰς ἑνοειδεστέραν καὶ κατάλληλον τηνικαῦτα προσευχήν, ὁ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀκολούθως καὶ τὸ τῆς προσευχῆς τέλος καὶ πᾶσαν ἁπλῶς αὐτὴν πρὸς κακοῦ νομιεῖ καὶ ἀγωνιεῖται τελέως ἐκ μέσου ποιήσασθαι τῶν ὄντων. Εἰπὲ γάρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὦ φιλόσοφε· οὐδὲ αἱ νοεραὶ ἐνέργειαι ἐκ Θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδὲ κατὰ τὴν προσευχὴν ἀπειλικρινημέναι μᾶλλον εἴπερ ποτέ διαδείκνυνται, διότι καὶ ταύτας ἀπολιπεῖν δεῖ τὸν πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον; Ἀλλὰ μὴν ἡ προσευχή ἐστι κατὰ τὸν εἰπόντα, «μήτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων». Ἔπειτα κἀκεῖνο διανοητέον, ὡς παντὸς μᾶλλον νοερὰ ἐνέργεια ἡ τῶν τελείων προσευχή· μήτε γὰρ πρὸς τὸ σῶμα μήτε πρὸς τὰ περὶ αὐτὸ ὁ τῶν τοιούτων νοῦς ἐπεστραμμένος, μήτε δι' αἰσθήσεως καὶ τῆς συζύγου ταύτη φαντασίας ἐνεργῶν, μήτε διανοίᾳ καὶ θεωρίᾳ τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐμφιλοχωρῶν, μόνῃ δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν, πῶς οὐκ ἐς τὰ μάλιστα καθ' ἑαυτὸν ἂν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἀλλὰ καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διονύσιος· καὶ τὴν προσευχὴν ἄρα. Σὺ δὲ ἀποφαίνῃ μηδὲν εἶναι ἀγαθόν, μήδ' ἐκ Θεοῦ κατὰ τὰς προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνεται καὶ ὧν ἀναισθήτως ἔχειν ἀνάγκη τὸν ἐξεστηκότα τὴν κρείττω ἕκστασιν. Οὐκοῦν κατὰ σὲ οὐκ ἀγαθὸν οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχὴ «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ».

[16] Πάλιν γὰρ αὐτά σου τὰ ῥήματα παραθήσω τῇ νοερᾷ προσευχῇ προσαρμοζόμενος. «Παρὰ πάντων ὁμολογουμένου τυγχάνοντος, ὡς προσῆκον τῷ πρὸς τὴν θείαν

[180] Sau: sfârşitul. [181] «ea însăşi»: rugăciunea însăşi.
[182] Adică: a o desfiinţa cu totul.
[183] Adică: lucrările minţii, lucrările netrupeşti.
[184] Diadoh, *Capete*, 70, p. 130.
[185] Adică: prin excelenţă. Sau, altfel: «mai mult decât a oricărui altul».
[186] Adică: lucrând din unghiul simţirii trupeşti, în planul simţirii acesteia.
[187] Adică: «cum nu *va lucra* – la maximum – *de sine*?». Atenţia minţii ce se roagă nemaifiind legată de nimic din cele dinafară, nici cuprinsă în discursivitate, lucrarea minţii este întoarsă cu totul asupra minţii înşeşi, asupra subiectului acestei lucrări; astfel că mintea lucrează prin excelenţă

de] atunci, [aşadar] cel ce [le] nesocoteşte [pe] toate acestea, mai apoi şi ţinta[180] rugăciunii şi, într-un cuvânt, [şi] pe ea [însăşi[181]] pe de-a-ntregul [o] va socoti a fi spre rău şi se va lupta a [o] da cu desăvârşire afară din mijlocul celor ce sînt[182]. Că spune-mi mie aceasta, mai întâi, o filosofule: nici lucrările înţelegătoare[183] nu s-au dat de Dumnezeu – nici [nu] s-au dovedit acestea [a fi] la rugăciune mai curăţite ca oricând – pe motiv că şi de acestea trebuie să se lipsească cel ce prin rugăciune se sileşte la dumnezeiasca unire? [Bine,] dar rugăciunea este – după cel ce zice – «maica înţelesurilor preaînţelepte»[184]. Apoi şi aceea trebuie să cugetăm, [cum] că lucrare a minţii – mai mult decât orice altceva[185] – este rugăciunea celor desăvârşiţi; că nici spre trup, nici spre cele dimprejurul lui [ne]întorcându-se mintea unora ca aceştia, nici lucrând [ea] prin simţire[186] şi prin închipuirea cea înjugată [la acelaşi jug] cu aceasta, nici sălăşluindu-se – cu gândirea şi contemplaţia [minţii] – în logosurile celor ce sînt, ci stăruind doar în rugăciune, cum [deci], rugându-se, nu va lucra *de sine* în măsura cea mai mare [cu putinţă acesteia][187]? Dar [iată că] şi [pe] lucrările înţelegătoare îl îndeamnă Dionisie pe Timotei să lepede, aşadar şi rugăciunea. Iar tu hotărăşti că nu este [ceva] bun – nici de la Dumnezeu – [toate] câte se leapădă în rugăciuni şi [toate] cele faţă de care trebuie să fie nesimţitor cel ieşit [din sine] după ieşirea [aceea] mai bună. Aşadar, după tine, rugăciunea nu e [ceva] bun, nici de la Dumnezeu, [de la] 'Cel ce dă rugăciune celui ce se roagă'.

[16] Iarăşi, dar, o să adaug înseşi vorbele tale, potrivindu-le rugăciunii înţelegătoare[188]: 'De către toţi mărturisit fiind[189] [faptul] că cel ce se sileşte la dumnezeiasca unire e dator să

asupra sa însăşi, adică *lucrează de sine*, la maximum, mai mult decât în oricare alt caz.
[188] Adică: aplicând sentinţele tale la cazul concret al rugăciunii [celei] cu mintea.
[189] Adică: fiind recunoscut.

ἕνωσιν ἐπειγομένῳ πρὸς πάντα ἀναισθήτως ἔχειν καὶ ἑαυτοῦ ἐπιλελῆσθαι, καὶ Θεὸς τῷ τοιούτῳ πρὸς τὸ πάντων ἀπαλλαγῆναι χεῖρα δίδωσι καὶ πάντων ἀφαρπάζει, εἰ μὲν μηδεμίαν αἴσθησιν ἔχει τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχή, ἧς οὐκ ἔχει αἰσθάνεσθαι; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν. Εἰ δὲ αἰσθάνεται τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ταύτην ἐνίησι Θεὸς αὐτῷ, ἧς ἀπαλλάττεσθαι πάντες φασὶ δεῖν τὸν πρὸς Θεὸν ἐπιστρεφόμενον, τοῦ Θεοῦ ὃν ἂν περιλάμπῃ, λήθην πάντων καὶ τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν δωρουμένου;». Ὁρᾷς ὅπως οἱ Περὶ προσευχῆς σοι λόγοι τὴν προσευχὴν τελέως καταργοῦσιν; Ὁ δὲ θεσπέσιος ἐκεῖνος ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέναι τὸν θεῖον Τιμόθεον προτρεπόμενος, ἀφ' ὑψηλῶν ἐφ' ὑψηλοτέρας ἀναβιβάζει καὶ διὰ τούτων ἐπ' αὐτῆς φέρων ἵστησιν αὐτὸν τῆς ἀκροτάτης περιωπῆς. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πάντα σοφὸς οὐρανίου ψαύειν ὕψους ἀμέσως οἴει τοὺς ἐπὶ γῆς καὶ τὸν θεῖον Μάξιμον προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοντα, «ὅταν ἔρωτι τῆς ἀγάπης πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων παντάπασιν ἐπαισθάνεται». «Οὐκοῦν», φησίν ὁ καινὸς οὗτος καθηγητής, «οὐδὲ τῶν ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγίνεσθαι λεγομένων ἐν τῷ σώματι παθημάτων αἰσθάνεται· μάτην αὐτὰ τοίνυν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει». Φαῖμεν δ' ἂν ἡμεῖς, οὐκοῦν οὐδὲ τῆς προσευχῆς, ἐπεὶ μηδὲ ταύτης ἐπαισθάνεται τότε· μάταιον ἄρα κατὰ τοὺς τοιούτους λόγους τὸ προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' ὄντως καὶ φρενοβλαβὲς τὸ τοιαῦτα ἐκ τοιούτων κατασκευάζειν. Τί δή φησι Μάξιμος, εἴποι τις ἄν, ὁ τῆς θείας ἀγάπης εἴπερ τις σοφὸς ἐπαινέτης καὶ ἐραστής; «Ὅταν πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔθ' ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων αἰσθάνεται»· 'τότε', φησίν·

[190] Adică: dacă nu simte că se roagă.
[191] Literal: 'nu are a o simți'; nu are cum/voie să o simtă.
[192] *Psalmii* 83, 6.
[193] «nemijlocit»: fără vreo etapă intermediară.
[194] Literal: prin erosul iubirii; prin tensiunea ekstatică născută de iubire.
[195] *Capetele despre dragoste*, 1, 10, PG 90, 964A.
[196] «spusele acestea»: cele ale sfântului Maxim.

fie nesimțitor față de toate și să uite de el însuși și [că] unuia ca acesta Dumnezeu îi dă mână [de ajutor] spre a se izbăvi de toate și îl răpește din toate, dacă cel ce se roagă nu are nici o simțire a rugăciunii[190], cum [mai] e rugăciunea de la Dumnezeu, de vreme ce [el] nu o poate simți[191]?; că s-ar face în deșert; or, nimic din cele de la Dumnezeu nu [se face] în deșert. Iar dacă cel ce se roagă simte rugăciunea, cum [de] Dumnezeu i-o [mai] pune înlăuntru lui pe aceasta, de carea – toți [o] spun – trebuie să se izbăvească cel ce se întoarce spre Dumnezeu, Dumnezeu dăruind celui pe care îl luminează uitarea și a tuturor lucrărilor înțelegătoare?'. Vezi cum cuvintele tale *Despre rugăciune* desființează cu desăvârșire rugăciunea? Iar de-Dumnezeu-grăitorul acela 'suișuri în inimă a pune'[192] pe dumnezeiescul Timotei îndemnându-l, de la cele înalte la cele și mai înalte îl ridică și, prin acestea purtându-l, îl așază pe piscul cel mai din vârf. Pe când tu, cel în toate înțelept, ți-i închipui – nu știu cum – pe cei de pe pământ că nemijlocit[193] ating înălțimea cerului și îl aduci de față – martor la aceasta – pe dumnezeiescul Maxim, pe cel ce zice: «când, prin dorul dragostei[194], mintea pleacă la Dumnezeu, atunci nici pe sine [însăși] nu se [mai] simte de loc, nici pe cele ce sînt»[195]. «Așadar», zice noul învățător acesta, «nu [mai] simte nici patimile [cele] zise a fi pricinuite în trup de către rugăciune; reiese, prin urmare, că în deșert se întâmplă [patimile] acestea». «Așadar», am zice și noi [lui], «[nu mai simte] nici rugăciunea, fiindcă nici simțirea acesteia nu o [mai] are atunci; prin urmare, [lucru] deșert este – conform unor astfel de raționamente – [faptul de] a te ruga». Deșert cu adevărat și nebunesc este, însă, a înjgheba astfel de teze pe temeiul [spuselor] acestora[196]. 'Bine, dar ce spune Maxim' – ar [putea] zice cineva, de este cu adevărat înțelept – 'lăudătorul și iubitorul [înfocat al] dragostei dumnezeiești?'. «Când mintea pleacă la Dumnezeu, *atunci* nu se [mai] simte nici pe ea însăși, nici pe cele ce sînt» – «*atunci*»

ὅταν δὲ ἐν ἑαυτῷ ἢ νοερῶς προσευχόμενος, τότε καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῷ συνημμένῳ σώματι τελουμένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αἰσθήσεται.

[17] Τρίτη προστίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἡ τῆς προσευχῆς ἀκροτάτη κατάστασις, τὸ ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενέσθαι τὸν νοῦν καὶ ἄϋλον εἶναι πάντῃ καὶ ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαί, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασιν ἔξω ἔσται», φησίν, «ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύτης καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυγχάνει τῶν σῶμα περικειμένων οὐδείς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι, εἰ μὴ ἄρα ὁ καινὸς οὗτος τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδάσκαλος, ἀλλὰ καὶ οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυγχάνοντες σπανιώτατοί εἰσιν· οὐκοῦν τὸν πλείω χρόνον ἐν σαρκὶ ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καὶ τῶν ἐν αὑτοῖς παθημάτων αἰσθανόμενοι, πόσῳ μᾶλλον τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἃ καὶ τελειοῖ καὶ ἀνάγει καὶ πνευματικὰ οἷς ἂν ἐνυπάρξειεν ἀποτελεῖ, ἀλλ' οὐ κατασπᾷ καὶ ἀχρειοῖ καὶ φθείρει; Ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ὡς καὶ αὐταὶ αἱ αἰσθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπὸ τῶν ἔξω τελειούμεναι καὶ εἰκόνες ἡμῖν οἷον οὖσαι τῆς ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἧς ἀρχή ἐστιν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἕξιν νεκρωθέν

[197] Literal: «în faptul de a se ruga».
[198] Semnalăm că adverbul *ὑπερλίαν* este cel din *Noul Testament* (din formula *οἱ ὑπερλίαν Ἀπόστολοι*, în *II Corinteni* 11, 5 şi 12, 11); contextul nostru fiind ironic, l-am redat ca atare.
[199] «patimile cele din ei înşişi»: evident că aici expresia nu se referă – unilateral – la patimile rele, ci mai degrabă – unilateral – la patimile bune, cum vom vedea imediat. Pe spaţiul teologiei româneşti este poate necesar efortul de a curăţa termenul *patimă* (*πάθος*) de sensul negativ cu care pare a se fi încetăţenit, spre a-l percepe – mai întâi – ca neutru, ca mai apoi, să-l putem percepe şi pozitiv, în expresii de tipul 'patimi lucrate de har' (Palama), 'a pătimi Dumnezeiescul' (Grigorie Teologul) ş.a.m.d. Redarea lui *πάθος* – în cazul patimii bune – prin *pătimire* nu rezolvă problema, mai ales că *pătimire* corespunde deplin grecescului *πάθησις*. Cazul lui *patimă* este şi al altor termeni teologici bizantini, care pe româneşte şi-au pierdut polivalenţa semantică, reduşi la un singur înţeles (*mântuire, smerenie, ispită* etc.).
[200] Adică: există.

[deci] zice [că se întâmplă aceasta]; iar când este în ea însăşi şi se roagă în chip înţelegător, atunci şí pe ea însăşi se simte, şí [pe] fericitele patimi [cele] în ea şi în trupul unit [cu ea] săvârşite de către sfânta rugăciune.

[17] [Şi] îşi adaugă [o] a treia mărturie, cum [că] «'starea cea mai din vârf a rugăciunii [este aceea de] a se face mintea – în rugăciune[197] – afară din trup şi [din] lume şi a fi cu totul nematerială şi fără-de-chip'; încât», zice, «într-o astfel de stare [fiind ea], va fi afară [şí] de patimile ce zic ei [că se ivesc] în trup». [Zicem,] aşadar, [că], după câte ştim [noi], părtaş [în chip] neîncetat de o astfel de stare nu e nimeni din cei îmbrăcaţi cu trup, dacă nu cumva dascălul acesta nou al preafoartei rugăciuni[198]; dar şi cei ce [doar] rar se împărtăşesc de aceasta – prearari sînt [şi aceştia]. Astfel că în cea mai mare parte a vremii toţi se roagă fiind în trup, simţind totodată şi patimile cele din ei[199], cu atât mai mult pe cele sfinte şi lucrate în [ei] de către rugăciune, [patimi] care îi şi desăvârşesc şi îi înalţă şi duhovniceşti îi fac pe cei în care se află [ele], şi [nicidecum] nu îi trag în jos şi îi netrebnicesc şi îi strică. Pentru că este[200] şí astfel de fel de patimi, [care este] nu doar sfânt, dar şi firesc[201], după cum şi ne vor învăţa şi simţirile acestea pe care le avem[202], desăvârşite [nu altcumva decât] prin pătimirea celor din afară[203] şi fiindu-ne ca nişte icoane ale desăvârşirii îndumnezeitoare celei de sus, celei lucrate în [noi] de Duhul, [desăvârşiri] al căreia început este frica lui Dumnezeu, [frică] de la care partea pătimitoare a sufletului – nu omorâtă după deprindere[204], cum filosoful acesta a şi

[201] Adică: patimile cele bune nu sînt doar sfinte, dar şi 'fireşti', conforme cu firea, că împlinesc rostul laturii pătimitoare din firea omenească, cel rânduit de Ziditorul.
[202] «simţirile acestea»: simţurile noastre trupeşti, care se perfecţionează doar interacţionând cu mediul, cum imediat se va spune.
[203] Literal: desăvârşindu-se [ele] prin [faptul de] a pătimi sub [lucrarea] celor din afară.
[204] prin deprindere.

– ὡς ὁ φιλόσοφος καὶ ἐδόξασε καὶ ἐδίδαξεν –, ἀλλ' εἰς θεοφιλῆ προελθὸν ἐνέργειαν, τὴν σωτήριον κατάνυξιν καὶ τὸ μακάριον ἀποτίκτει πένθος, τὸν λουτῆρα τῆς ἀφέσεως, τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδὴ τὰ τῆς μετανοίας δάκρυα, φέροντα. Τὸ τοίνυν θεοφιλὲς τοῦτο καὶ καθάρσιον δάκρυον, τὸ τὴν προσευχὴν πτεροῦν κατὰ τοὺς τῶν πατέρων λόγους, τὸ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς φωτίζον, ὅταν συνημμένον ᾖ τῇ προσευχῇ, τὸ παροῦσαν μὲν τὴν ἐκ θείου λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπογενομένην δὲ ἀνακαλούμενον καὶ διὰ τοῦτο λουτρὸν ἕτερον παλιγγενεσίας ἱερᾶς καὶ βάπτισμα θεῖον ὂν καὶ παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μέν, ἀλλὰ κατ' οὐδὲν ἧττον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δὲ καὶ μεῖζον, καθάπερ τις τῶν πατέρων ἀπεφήνατο σαφῶς, «μεῖζον» λέγων «τοῦ βαπτίσματος μετὰ τὸ βάπτισμα ἡ τῶν δακρύων καθέστηκε πηγή»· τὸ τοιοῦτο τοίνυν δάκρυον, τὸ καθαῖρον καὶ ἁφαρπάζον τῶν γηΐνων καὶ ἀναφέρον καὶ συνάπτον τῇ τῆς θεογενεσίας χάριτι καὶ δι' αὐτῆς τὸν ἔχοντα θεοῦν, τοῦτο τοίνυν ἆρ' οὐκ ἐνέργεια κοινὴ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

[18] Πῶς οὖν δεξόμεθα τὸν λέγοντα ὅτι 'τὸ τὴν ψυχὴν ἀγαπᾶν τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος, τοῦτό ἐστι τὸ σκότους ἐμπιπλῶν αὐτὴν καὶ κάτω νεύειν παρασκευάζον'; 'τὰ' γὰρ 'κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καὶ σώματος ἔργα, ὅσον ἂν σφοδροτέραν τὴν ἑαυτῶν ἀντίληψιν παρέχηται τῇ ψυχῇ, τοσοῦτον αὐτὴν ἐκτυφλοῖ ὥστε καὶ γενομένας τὰς τοιαύτας κινήσεις, ὅσαι κοιναί εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος, πρὸς κακοῦ', φησί, 'γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πρὸς τὸ ἄναντες τοῦ νοῦ ἐνεργείας'. Ἆρ' οὐ τἀναντία τοῖς ὑπὸ τῶν ἁγίων, μᾶλλον δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡμῖν δεδιδαγμένοις καὶ φρονῶν καὶ διδάσκων διὰ τούτων δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γάρ φασιν ὡς ἔστι τις κοινὴ σώματος καὶ ψυχῆς

[205] Adică: ajungând, dobândind.
[206] Sau: de-Dumnezeu-iubită
[207] *Cuvântul 40*, 31, PG 36 401D-404A.
[208] Ioan Scărarul, *Scara*, 7, PG 88, 804AB.
[209] Sau: a-i plăcea sufletului.
[210] Adică: perceperea lor.
[211] Altfel zis: că există.

socotit şi a şi învățat [pe ceilalți], – ci venind[205] la [o] lucrare de-Dumnezeu-iubitoare[206], naşte mântuitoarea străpungere [a inimii] şi fericitul plâns, cel ce aduce baia iertării – iarăşi-chemarea naşterii din Dumnezeu – adică lacrimile pocăinței. Lacrima aceasta, aşadar, cea de-Dumnezeu-iubitoare şi curățitoare, întraripătoarea – după cuvintele Părinților – a rugăciunii, luminătoarea ochilor înțelegători, când unită va fi cu rugăciunea, păstrătoarea – după de-Dumnezeu-cuvântătorul Grigorie[207] – a harului celui din dumnezeiasca baie, când acesta e de față, şi iarăşi-chemătoarea lui, când [acesta] pleacă, şi, pentru aceasta, fiind [ea] – şi fiind numită de către el – altă baie a sfintei naşteri de-a doua şi [alt] botez dumnezeiesc, [botez] mai ostenicios, dar cu nimic mai prejos decât cel dintâi, ba chiar mai mare [decât acela], după cum hotăra unul din Părinți, «mai mare» zicând «decât botezul după botez s-a făcut izvorul lacrimilor»[208]; lacrima aceasta, aşadar, cea care curățeşte şi răpeşte de la cele pământeşti şi înalță şi uneşte cu harul şi, prin acesta, îl îndumnezeieşte pe cel ce [îl] are, aceasta, aşadar, oare nu este lucrare comună a trupului şi a părții pătimitoare a sufletului?

[18] Cum, deci, să îl primim pe cel ce zice că '[faptul de] a iubi sufletul[209] lucrările comune părții ei pătimitoare şi trupului – [faptul] acesta este ceea ce îl umple de întuneric şi îl face să caute la cele de jos'?; că 'lucrurile comune sufletului şi trupului – toate – cu cât mai întețită dau sufletului simțirea lor[210], cu atât [mai mult] orbesc sufletul; încât şi făcându-se [de cumva se fac] în noi astfel de mişcări, [şi anume] câte sînt comune sufletului şi trupului, spre rău' zice 'socotim că ni se fac [acestea] şi spre vătămarea lucrării [suitoare] în sus a minții'. Oare nu [tocmai] cele potrivnice celor de noi învățate de la sfinți – mai bine zis: de la sfântul Duh – şi a cugeta şi a învăța [pe alții] se arată prin [spusele] acestea? Că aceştia spun că este[211] o [anume] lucrare comună trupului şi sufletului, dar al lui Dumnezeu cu adevărat

ἐνέργεια, δωρεὰ Θεοῦ ὄντως ἀγαθοπρεπὴς καὶ θεία, ἣ πρόξενός ἐστι τῇ ψυχῇ τοῦ θείου φωτισμοῦ, ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καὶ ἀντεισάγουσα τὸν ἱερὸν ἅπαντα τῶν ἀρετῶν χορόν (ὁ γὰρ βουλόμενος, φησίν, ἀποκτήσασθαι κακίας κλαυθμῷ ἀποκτᾶται αὐτάς· καὶ ὁ βουλόμενος κτήσασθαι ἀρετὰς κλαυθμῷ κτᾶται αὐτάς)· οἱ μὲν οὖν φασιν ὡς εἰσίν ἐνέργειαι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπὶ τοσοῦτο λυσιτελοῦσαι τῇ ψυχῇ, ὁ δέ φησιν, ὡς οὐδεμία ἐστίν· «πᾶσαι» γάρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζουσι· καὶ πᾶσαι αἱ γινόμεναι κινήσεις – ὅσαι κοιναὶ εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος – πρὸς κακοῦ γίνονται καὶ ἐπὶ βλάβη τῆς ψυχῆς». Οὐ γὰρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαιρήσεται, ὅτι μὴ ταύτην ἰδίως ἐπιβλαβῆ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς συνέταξε καὶ ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καὶ μάλισθ' ὅτι τὴν τῶν ἀκροωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διὰ τῆς τοιαύτης μηχανῆς ἐπικεχείρηκεν, ἐπειδὴ τοῦτό φησιν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τὸ ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἐν Ἰουδαίοις ἱερέων, ὅτι «τὰ ἅγια τῶν βεβήλων οὐ διέστελλον»· καὶ οὗτος τοίνυν μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καὶ σώματος ἀγαθῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸ μακάριον πένθος τῶν βεβήλων οὐ διέστελεν ἐνεργημάτων.

[19] «Ἀλλ' ἐγώ», φησίν, «οὐ τοῦτο τὸ πένθος ἡγοῦμαι ἀπαθὲς καὶ μακάριον· πῶς γὰρ ἂν εἴη ἀπαθὲς ὃ τῇ ἐνεργείᾳ ὁ τὸ παθητικὸν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλὰ μὴ καθ' ἕξιν νέκρωσιν αὐτοῦ τελέως ἐξεργασάμενος;». Ἀλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθημεν, ὦ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ

[212] Sau: cuvenit celor buni/cuvenit Celui bun.
[213] Notăm că termenul κλαυθμός s-a încetățenit la noi în două variante: în Filocalie ca *plâns*, iar în Scriptură ca *plângere* («plângere și tânguire multă», «plângerea și scrâșnirea dinților vezi»; vezi de pildă, *Matei* 2, 18; 8, 12; vezi și *Psalmii* 83, 7 «ἡ κοιλὰς τοῦ κλαυθμῶνος/valea plângerii»; κλαυθμών e redat și ca *Bochim* în *Judecători* 2, 5 și ca *dumbrava murelor* în *II Samuil* 5, 23); fiindcă prin plâns l-am tradus pe πένθος, optăm aici pentru varianta *plângere*.
[214] Adică: în particular; este vorba de cazul particular al lacrimii duhovnicești, al plânsului curățitor.

de-bine-făcător[212] și dumnezeiesc, [dar] care este pricinuitor sufletului de dumnezeiască luminare, izbăvitor de patimile cele rele și aducător – în locul [lor] – a toată ceata sfântă a virtuților (că cela ce voiește, zice, a lepăda răutățile – prin plâns[213] le leapădă pe ele; iar cela ce voiește a dobândi virtuțile – [tot] prin plâns le dobândește pe ele), aceștia, deci, spun că sînt lucrări comune trupului și sufletului așa de folositoare sufletului, pe când el zice [cum] că nu este nici una; că 'toate [acestea]' – zice – 'fac sufletul să caute la cele de jos' și 'toate mișcările ce se fac – [toate] câte sînt comune sufletului și trupului – spre rău se fac [acestea] și spre vătămarea sufletului'; că pe acesta nu îl va scoate de sub vina aceasta [faptul] că nu a zis lucrarea aceasta anume[214] [a fi] 'vătămătoare', ci va fi pe drept vinovat că și pe aceasta a pus-o în rândul celor rele și, mai ales, că a încercat să fure – printr'o astfel de meșteșugire[215] – încuviințarea celor ce îl ascultă; fiindcă aceasta [și nu alta] zice Domnul – prin prorocul – că este fărădelegea preoților osândiți la Iudei[216]: că «nu au [de]osebit cele sfinte de cele spurcate»[217]; și acesta, așadar – dimpreună cu multe alte lucrări bune comune sufletului și trupului – nici [pe] fericitul plâns nu l-a [de]osebit de lucrăturile cele spurcate[218].

[19] «Eu însă», zice, «nu plânsul acesta îl socotesc nepătimitor și fericit; căci cum ar fi [ceva] nepătimitor ceea ce se săvârșește prin lucrarea părții pătimitoare a sufletului?; și cum ar fi nepătimitor cel ce are [încă] lucrătoare partea aceasta pătimitoare, și nu a lucrat [în chip] desăvârșit omorârea – după deprindere – a acesteia?». Noi însă nu aceasta ne-am învățat[219] a fi nepătimire, o, filozofule, [și anume]

[215] Sau: printr'un astfel de șiretlic.
[216] «la Iudei»: în cazul Iudeilor, între Iudei.
[217] *Iezechiil* 22, 26.
[218] «lucrăturile»: rezultatul lucrărilor.
[219] Adică: de către Părinți.

νέκρωσιν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μετάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὁλικῶς ἀπεστραμμένου τὰ πονηρὰ καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς τὰ καλά, καὶ οὗτος ἡμῖν ἀπαθής, ὁ τὰς πονηρὰς ἕξεις ἀποκτησάμενος καὶ ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας, ὁ «οὕτω ποιωθείς ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλαῖς ἡδοναῖς», ὁ οὕτως ὑποτάξας τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφότερά ἐστι τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καὶ κριτικῷ καὶ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τὸ λογιζόμενον· παράχρησις γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἡ τὰ τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα, καθάπερ καὶ τὴν μεμωραμένην σοφίαν ἡ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις· εἰ δέ τις καλῶς ταύταις χρῷτο, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πνευματικῶς ἐκλαμβανομένων τὴν θεογνωσίαν πορίσεται, διὰ δὲ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρὸς Θεοῦ πεποίηται κινουμένου, τὰς καταλλήλους ἀρετὰς ἐργάσεται, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ τὴν ἀγάπην ἐνστερνιζόμενος, τῷ δὲ θυμοειδεῖ τὴν ὑπομονὴν κατακτώμενος· οὐχ ὁ νεκρώσας τοίνυν (ἐπεὶ καὶ πρὸς τὰς θείας ἕξεις καὶ σχέσεις καὶ διαθέσεις ἔσται ἀκίνητός τε καὶ ἀνενέργητος), ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποτάξας, ὥστε διὰ τοῦ πείθεσθαι τῷ νῷ – φύσει λαχόντι τὴν ἡγεμονίαν – πρὸς Θεοῦ ἀγόμενον ᾗ δέον, ἀνατείνεσθαι διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἕξιν ἀφικνεῖσθαι τῆς θείας διαθέσεως καὶ εἰς ἀρίστην ἕξιν προβιβάζειν ταύτην, ἥτις ἐστίν ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη, δι' ἣν πληροῖ κατὰ τὸ λόγιον τὰς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντολάς, ἐξ ὧν διδάσκεται καὶ ἐνεργεῖ

[220] «întoarsă»: este vorba de partea pătimitoare.
[221] Adică: Cel pentru care virtuțile au devenit calitate a sufletului.
[222] *Scara*, 29, PG 88, 1149A.
[223] Partea irascibilă.
[224] A făpturilor, adică.
[225] *I Coloseni* 1, 20; vezi și *Romani* 1, 22.
[226] «potrivitele virtuți»: virtutea potrivită iuțimii și virtutea potrivită poftei, adică virtuțile potrivite celor două laturi ale părții pătimitoare.
[227] «pe aceasta»: partea pătimitoare.
[228] Adică: prin 'întinderea' aceasta.
[229] «pe aceasta»: așezarea lăuntrică, dispoziția [bună a] sufletului.

omorârea părții pătimitoare, ci mutarea ei de la cele [ce sînt] mai rele la cele [ce sînt] mai bune și lucrarea [strămutată] – după deprindere – la cele dumnezeiești, pe de-a-ntregul întoarsă [fiind ea][220] de la cele rele și întoarsă la cele bune. Iar nepătimitor acesta ne este, [și anume] cel ce a lepădat de tot [de la el] deprinderile rele și s-a îmbogățit în cele bune, cel ce «astfel s-a întipărit[221] cu virtuțile: precum s-au întipărit de plăcerile nu bune cei împătimiți [de ele]»[222], cel ce astfel și-a supus iuțimea[223] și pofta (care dimpreună sînt [tocmai] partea pătimitoare a sufletului) părții cunoscătoare și judecătoare și cuvântătoare a sufletului: precum împătimiții [își] supun partea cuvântătoare părții pătimitoare; că rea întrebuințare a puterilor sufletului este cea care le odrăsleşte pe acelea dintre patimi care sînt de lepădat, precum și rea întrebuințare a cunoașterii celor ce sînt[224] [este cea] care [odrăsleşte] înțelepciunea cea [de Domnul vădită a fi] nebună[225]; iar de cineva le folosește bine pe acestea, prin cunoașterea celor ce sînt – duhovnicește înțelese – [își] dobândește cunoașterea de Dumnezeu, iar prin partea pătimitoare a sufletului – mișcându-se pentru ce a fost făcută de Dumnezeu [să se miște] – va lucra potrivitele virtuți[226], prin partea poftitoare dragostea primindu-o/îmbrățișându-o, iar prin iuțime/mânie răbdarea dobândindu-o. Așadar nu cel ce a omorât-o [pe aceasta[227] este nepătimitor] – că [așa] și față de dumnezeiești deprinderi și relații și dispoziții [lăuntrice] va fi nemișcat și nelucrător –, ci cel ce [și-]a supus-o pe aceasta, ca – prin faptul de a și-o pleca minții, celei ce prin fire i-a fost dat a avea stăpânia – de la Dumnezeu fiind călăuzită așa cum trebuie, să se întindă, prin neîncetata pomenire a lui Dumnezeu, la Dumnezeu și, prin aceasta[228], să ajungă la deprinderea dumnezeiești dispoziții [lăuntrice] și să o aducă pe aceasta[229] la măsura celei mai bune deprinderi, [deprindere] care este dragostea față de Dumnezeu, [dragoste] prin care plinește, după cuvântul Scripturii, poruncile Celui

καὶ κτᾶται τὴν εἰλικρινῆ τε καὶ τελείαν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, αἷς μὴ συνεῖναι τὴν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

[20] Αὕτη μὲν οὖν ἡ πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδὸς ἐξηλλαγμένη τέ ἐστι καὶ ἄνω βαίνουσα καὶ τοῖς ἀνακεχωρηκόσι τοῦ κόσμου μάλιστα ἁρμόσει· σχολάσαντες γὰρ Θεῷ καὶ ἀνεπιθολώτῳ νῷ τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμιλίᾳ διακαρτερήσαντες, διὰ τῆς συνουσίας ταύτης εὐχερῶς τὸν συρφετὸν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καὶ τὴν ἀγάπην σφίσιν αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι. Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένοις ἐστὶ βιαζομένους ἑαυτοὺς κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ τοῖς τοῦ κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καὶ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς τῆς βίας ταύτης κοινωνοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δὲ ἡ βία ἐγχρονίσασα τῇ συνηθείᾳ ἡδεῖαν τὴν πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καὶ τὴν διάθεσιν εἰς ἕξιν μετατίθησιν· ἡ δὲ χαρίζεται τὸ πρὸς τὰς πονηρὰς ἕξεις τε καὶ σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τὸ δὲ πρὸς τὰ πονηρὰ τοιοῦτον μῖσος τὴν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἡ πρὸς τὸν μόνον ἀγαθὸν ἀγάπη τίκτεται. Ζῶν τοίνυν καὶ ἐνεργὸν παραστῆσαι δεῖ τῷ Θεῷ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ᾖ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καὶ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γάρ, φησίν, «ὑμᾶς διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ». Πῶς οὖν τὸ ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἂν παρασταίη θυσία τῷ Θεῷ εὐάρεστος; Ὁπότε λεῖα μὲν ὁρῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεῖα ἐλεηθήσεται», καὶ τὸν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καὶ πορίζουσιν ἡμῖν, ὦτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι

[230] Acest 'care' este la plural: dragostea de Dumnezeu şi dragostea de aproapele.
[231] Literal: se va potrivi.
[232] Literal: oprindu-I-se [ei din toate] lui Dumnezeu; adică: stând din lucru, încetând [toate], pentru Dumnezeu (vezi *Psalmii* 45, 11: «Opriți-vă şi cunoaşteți că Eu sînt Dumnezeu»); vezi şi paragraful 22; vezi, de asemenea, şi *Triade* 1, 1 , 8.
[233] Sau: în tovărăşia cu El.

iubit, [porunci] din care se învață şi lucrează şi dobândeşte curata şi desăvârşita dragoste către aproapele, dimpreună cu care[230] cu neputință este a nu fi [şi] nepătimirea.

[20] Calea aceasta, aşadar, – [cea] prin nepătimire spre dragostea desăvârşită – este [cu totul] aparte şi purtătoare [nemijlocit] în sus şi se potriveşte[231] îndeosebi celor ce s-au depărtat de lume; că oprindu-se [ei] – pentru Dumnezeu – [din tot lucrul][232] şi cu minte netulburată stăruind în vorbirea cu El[233], prin împreunarea aceasta leapădă lesne tot gunoiul patimilor rele şi îşi învistieresc loruşi dragostea. Iar celor ce se învârt încă în lume [calea] le este [aceea de] a se folosi – silindu-se pe ei înşişi – de lucrurile lumii după poruncile lui Dumnezeu; aşadar şi partea pătimitoare a sufletului – părtaşă [făcându-se] de sil[inţ]a aceasta – va lucra după acelea[234]; iar sil[inț]a aceasta zăbovind în obicei, dulce face [a fi] legătura cu poruncile lui Dumnezeu şi dispoziția [aceasta] în deprindere o preface; iar [deprinderea] aceasta hărăzeşte [sufletului] ura preastatornică față de relele deprinderi şi legături, iar ura aceasta față de cele rele rodeşte nepătimirea, [nepătimire] de la care se naşte dragostea de Cel singur bun. Vie, aşadar, şi lucrătoare trebuie să înfățişăm lui Dumnezeu partea pătimitoare a sufletului, ca să fie *jertfă vie*, ceea ce Apostolul [până] şi despre trupul nostru a spus-o; că zice: «vă rog, prin îndurările lui Dumnezeu, să înfățişați trupurile voastre jertfă vie, sfântă, bineplăcută lui Dumnezeu»[235]. Cum, dar, va fi înfățişat trupul nostru jertfă bineplăcută lui Dumnezeu? – [atunci] când ochii privesc lin (după cum este scris: «cela ce caută lin milui-se-va»[236]) şi trag [asupră-ne] şi ne aduc mila cea de sus, iar urechile se supun dumnezeieştilor învățături (nu doar să le audă, ci ca – după

[234] «după acelea»: după poruncile acelea.
[235] *Romani* 12, 1.
[236] «lin»: blând, blajin, dulce; *Pilde* 12, 13a (pasajul este doar în *Septuaginta*; am citat din *Biblia* de la 1688).

μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατὰ τὸ δαβιτικὸν μεμνῆσθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς, οὐκ ἀκροατὴν ἐπιλησμονῆς κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποστόλων γενόμενον, ἀλλὰ «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμείναντα καὶ μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ», γλῶσσα δὲ χεῖρές τε καὶ πόδες ὑπηρετῶσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἱ ἐνέργειαι αὗται τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Οὐ κοιναί εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος; Πῶς οὖν αἱ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλῶσι καὶ ἐκτυφλοῦσι τὴν ψυχήν;

[21] Ὁ δὲ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ;» φησί, «τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;». Ἆρ' οὖν οὐ κοινὴ ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ; Πρὸς κακοῦ τοίνυν αὐτὴν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς; Καὶ μὴν τοῦτό ἐστι δεῖγμα ἀκριβὲς τοῦ τὸν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτόν, ὃ δευτέρα μὲν ἔστιν ἐντολὴ Θεοῦ, ὁμοία δὲ κατὰ τὸ θεοπαράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καὶ μεγάλῃ ἐντολῇ. Διόπερ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Ῥωμαίοις γράφων, «λύπη μοί ἐστι», φησί, «μεγάλη καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα». Ὁρᾷς τὸ παθητικὸν ζῶν καὶ ἐνεργὸν τῆς ἀπαθοῦς καὶ θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δὲ ἀδιαλείπτως ἐκείνῃ προσηύχετο καὶ ἀδιαλείπτως ὠδυνᾶτο, συνυπάρχουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τῇ προσευχῇ τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· ὅτι δὲ οὐ συνυπάρχουσαν μόνον ἀλλὰ καὶ συνεργοῦσαν, ἔδειξεν ὁ αὐτὸς διὰ τῆς κατασκευῆς ἐκεῖ· «ηὐχόμην» γάρ φησιν «αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου»· καὶ ἀλλαχοῦ· «ἡ εὐδοκία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν

[237] *Psalmii* 102, 18.
[238] Adică: a libertății.
[239] Adică: în împlinirea poruncilor.
[240] *Iacov* 1, 25.
[241] *II Corinteni* 11, 29.
[242] «aceasta»: lucrul acesta; adică: împreună-pătimirea cu aproapele, pomenită în spusa lui Pavel.
[243] *Matei* 22, 36 și urm.

daviticeascul [cuvânt] – să 'își aducă aminte de poruncile lui Dumnezeu ca să le facă pe ele'[237], 'făcându-se nu auzitor [fiu] al uitării' – după cum s-a zis de către fratele lui Dumnezeu– 'ci aplecându-se asupra legii desăvârșite a slobozeniei[238] și stăruind [în facerea lucrului[239]] și fericit [ajungând] întru facerea lui'[240]), iar limba și mâinile și picioarele slujesc voilor dumnezeiești. Ce, dar, [sînt] lucrările acestea ale poruncilor lui Dumnezeu? Nu sînt lucrări comune sufletului și trupului? Cum, dar, [zici că] toate lucrările comune sufletului și trupului umplu sufletul de întuneric și îl orbesc?

[21] Iar Apostolul «cine este slab» zice «și eu să nu fiu slab?; cine se sminteşte şi eu să nu ard?»[241]. Acestea nu sînt oare lucrare comună trupului și părții pătimitoare a sufletului?; 'spre rău', așadar, 'și spre vătămarea sufletului' vom socoti [a fi lucrarea] aceasta? Păi aceasta[242] este [tocmai] dovada desăvârșită a faptului de a-l iubi pe aproapele ca pe sine însuși, ceea ce este – de bună seamă – a doua poruncă a lui Dumnezeu, dar – după cuvântul cel [pre]dat nouă de Dumnezeu – [este] asemenea marii porunci celei dintâi[243]. [Fapt] pentru care acelaşi Apostol, scriind Romanilor, «mare îmi este» zice «întristarea şi neîncetată durere [este] inimii mele pentru frații mei, [pentru] cei de un neam cu mine după trup»[244]. Vezi [că] vie [este] și lucrătoare partea pătimitoare a nepătimitorului și dumnezeiescului sufletului acetuia? Iar dacă neîncetat se ruga [sufletul] acela și neîncetat îl durea, avea, prin urmare, în sine însuși tovarășă rugăciunii durerea sufletului; iar că nu [o avea] doar tovarășă, ci și lucrătoare, tot el a arătat-o, prin alcătuirea [vorbelor celor de] acolo; că zice: «aș fi dorit să fiu eu însumi anatema de la Hristos pentru frații mei»[245]; iar altundeva: «bunăvoința inimii mele și cererea mea cea către Dumnezeu pentru Israil

[244] *Romani* 9, 12.
[245] *Romani* 9, 2.

εἰς σωτηρίαν»· πάντως διὰ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς ψυχῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἡγησόμεθα τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν;

[22] Ἀλλ' ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος περὶ μὲν ἀπαθείας ἤκουσέ τε καὶ ἐφαντάσθη, τὴν δὲ ἀναλγησίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς κακοῦ τε οὖσαν καὶ πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν οὖν καὶ ἄλγος ἀγαθόν, τὸ τῇ ἀναλγησίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον, καὶ κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνέργειαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλλον δὲ τελειοῦσαι τὴν ψυχήν, εἴπερ διὰ τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἡ τελείωσις αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δὲ τοῦ σώματός ἐστι τοιαῦτα ἔργα, πόσῳ μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῷ; τὸ γὰρ σῶμα διὰ μέσου τούτου τὴν πρὸς τὸν νοῦν ἴσχει συναφήν. Ὁ δὲ φιλόσοφος ὅμοιόν τι ποιεῖ, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ Θεοῦ προστάττοντος «σχολάσατε καὶ γνῶτε ὅτι ἐγώ εἰμι Θεός», εἶτα τοὺς σχολάσαντας τοῖς θείοις τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ ἐργαζομένους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων 'σχολάσατε, εἶπεν ὁ Θεός, ὑμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶσθε'. «Νεκρώσατε» γάρ φησι καὶ ὁ ἀπόστολος «τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν πάθος κακὸν καὶ τὴν πλεονεξίαν». Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν καὶ ἁπλῶς πάσας τὰς γῆϊνας. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, οὐδὲ τὰ θεῖα καὶ μακάρια πάθη, οὐδὲ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις τῆς ψυχῆς· «τὸ ἐπιθυμητικόν» γάρ, φησί, «τετάσθω σοι πᾶν πρὸς Θεόν, ὁ θυμὸς ἔστω σοι κατὰ μόνου τοῦ ὄφεως»· πῶς οὖν νενεκρωμέναι αἱ δυνάμεις αὗται τῆς ψυχῆς, εἰ κινηθείη τις τούτων πρὸς τὴν

[246] *Romani* 10, 2.
[247] «aceasta»: numita bunăvoință și cerere.
[248] «este»: există.
[249] Dacă nu este ironică, expresia poate fi redată și astfel: «câtă vreme desăvârșirea nu îi vine fără numai prin ținerea dumnezeieștilor porunci».
[250] Adică: astfel de lucrări aducătoare ale desăvârșirii.
[251] *Psalmii* 45, 11.

este spre mântuire»[246]; negreșit că pricinuită [fiind aceasta[247]] de acea – pentru ei – mare întristare și neîncetată durere a sufletului. Așadar, cum să socotim nepătimire omorârea – după deprindere – a părții pătimitoare?

[22] Însă – cum se pare – de nepătimire filozoful a auzit și și-a închipuit [câte ceva], dar de lipsa durerii nu a auzit, care [negreșit] este spre rău și este înfierată de Părinți. Este[248], așadar, și durere bună, potrivnică lipsei acesteia de durere, și lucrări comune sufletului și trupului [care sînt] folositoare [sufletului], mai bine zis care desăvârșesc sufletul, dacă desăvârșirea îi vine acestuia prin ținerea dumnezeieștilor porunci[249]. Iar dacă asemenea lucruri[250] sînt ale trupului, cu cât mai mult nu vor fi ale părții pătimitoare a sufletului, [parte] care este nemijlocit prinsă de minte? – că [tocmai] prin mijlocirea [părții] acesteia își are trupul putința legăturii cu mintea. Pe când filozoful asemenea face celui care, auzind pe Dumnezeu poruncind «opriți-vă și cunoașteți că Eu sînt Dumnezeu»[251] iar [mai] apoi pe cei ce s-au oprit pentru cele dumnezeiești văzându-i lucrând cele dumnezeiești și duhovnicești, i-ar învinui zicând: «Dumnezeu a zis 'opriți-vă'; ci voi, sârguind a lucra, rătăciți». Că și Apostolul «omorâți» zice «mădularele cele de pe pământ – curvia, necurăția, patima rea – și lăcomia»[252]. Auzi care dintre lucrările trupești trebuie omorâte? – curvia, necurăția și, într-un cuvânt, toate cele pământești; și care patimă? – cea rea; așadar nu lucrările Duhului cele prin trup săvârșite, nici patimile dumnezeiești și fericite, nici puterile sufletului cele sădite lui spre acestea; că zice: «partea poftitoare să ți se întindă întreagă spre Dumnezeu; iuțimea să îți fie doar împotriva șarpelui»[253]. Cum dar – [odată] omorâte puterile acestea ale sufletului – se va [mai] mișca vreuna din ele spre dumnezeiasca înălțare

[252] *Coloseni* 3, 5.
[253] Ioan Scărarul, *Scara*, 26, PG 88, 1068D.

καὶ ὅρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας· τὸ γὰρ ὑπὲρ νοῦν, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχῆν, οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τὸ κατ' ἔλλειψιν ἄνουν.

[41] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι», τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄψονται; Ἢ ὄψονται μέν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται; Ἢ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καὶ πρὶν ἢ τελειωθῆναι; καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄψονται καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται καὶ οὐχ ὡς πρότερον ἑώρων, ἀλλ' ὡς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τήν ὅρασιν. Ἔστιν ἄρα ὅρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἔτι ὑπὲρ τοῦτο· καὶ γὰρ ἡ μὲν πίστις αὕτη ὑπὲρ νοῦν ὅρασίς ἐστιν, ἡ δὲ τῶν πιστευθέντων ἀπόλαυσις, ὅρασις ὑπὲρ τὴν ὑπὲρ νοῦν ὅρασιν ἐκείνην. Ἔστι δὴ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ὁρατόν τε καὶ ἀπολαυστόν, ὃ ὑπὲρ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὑπάρχον οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καὶ αὐτοῦ ἐξήρηται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη γὰρ πᾶσα ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις. Συνῆκας ὅσον τῆς θεοπρεποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ ταύτην μὴ γινώσκοντες τὴν ὑπὲρ νόησιν ὅρασιν, ὅσον δ' ὑπὲρ αὐτοὺς μεγαλύνουσι Θεὸν οἱ ταύτης ἢ διὰ καθαρότητα

[276] «aceasta»: [însuşirea de a fi] mai-presus-de-minte.
[277] «[lucrul] cel *prin lipsă* fără de înţeles»: cel căruia propriu-zis îi lipseşte înţelesul.
[278] Adică: despre sfinţenia cărora ne dă mărturie credinţa lor însăşi; şi anume mărturia cea bună. *Evrei* 11, 39-40.
[279] Adică: există.
[280] Există, adică.
[281] Adică: prin vederea cea mai presus de vederea prin credinţă.
[282] Expresia *mărire dumnezeiască* (sau *mărire cu-dumnezeiască-cuviinţă*, adică *lui-Dumnezeu-cuvenită*) poate însemna aici faptul de a-L mări pe Dumnezeu, a-L socoti mai mare decât – şi dincolo de – toate câte sînt.

şi vedere şi înţelegere a inimii mai presus de lucrările înţelegătoare; pentru că ceea ce este mai-presus-de-minte nu e de neînţeles ([fără numai] de nu zicem aceasta[276] *prin covârşire*); că aşa ceva [nu] ar fi [altceva decât lucrul] cel *prin lipsă* fără înţeles[277].

[41] Mai mult, fiindcă «toţi aceştia – mărturisiţi fiind [ei] prin credinţă[278] – n-au dobândit făgăduinţa, Dumnezeu având cu noi de gând – de mai înainte – ceva mai bun, ca nú fără noi să se desăvârşească [aceştia]», desăvârşindu-se aceştia, oare nu vor vedea cele făgăduite? Sau [de văzut le] vor vedea, dar nu [le] vor vedea mai presus de toată înţelegerea? Sau [– fie – le] vor vedea şí mai presus de toată înţelegerea, dar tot ca mai înainte de a se desăvârşi? [Bine,] dar ce rost ar avea [una ca] aceasta? Prin urmare, [le] vor vedea; şi vor vedea mai presus de toată înţelegerea; şi nú cum vedeau mai înainte, ci ca vederea [însăşi] să le fie primirea cu bucurie a celor făgăduite. Aşadar este[279] vedere mai presus de toată înţelegerea şi [alta] încă mai presus [şí] de aceasta; că, pe de o parte, însăşi credinţa este vedere mai presus de minte; dar, pe de alta, primirea cu bucurie a celor crezute este vedere mai presus de vederea aceea mai presus de minte; [şi] este[280], atunci, şí ceea ce se vede şi primeşte cu bucurie [vederea] aceasta[281], ['lucru'] care, [şí fiind el] mai presus de toate cele simţite [trupeşte] şi înţelese, [el] nu este [însă] fiinţă a lui Dumnezeu, ci fiinţa lui Dumnezeu stă – covârşitor cu totul – dincolo şi de acesta. De felul acesta este fiinţa bunătăţilor celor viitoare. Pricepi cât se înstrăinează [pe ei înşişi] de mărirea dumnezeiască[282] cei ce nu cunosc vederea aceasta [cea] mai presus de înţelegere, şi cu cât mai mult[283] decât aceştia Îl măresc pe Dumnezeu cei ce, pentru curăţia inimii [lor], au

[283] Literal: mai presus.

καρδίας μετρίως γευσάμενοι καὶ τὸν ἀῤῥαβῶνα σχόντες ἐν ἑαυτοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυτρόπως προξένῳ τῶν ἀποῤῥήτων ἀγαθῶν; Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τὸ ὕψος τῆς διανοίας ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τὸν Θεὸν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καὶ τοὺς ἐν Πνεύματι Θεοῦ δοξάζοντας πᾶν ἡγεῖται τοὐναντίον πράττειν καὶ πρὸς τὸν τῶν βλασφημούντων κατασπᾷ κατάλογον τοὺς μόνους ὑψηλοὺς καὶ ἀσφαλεῖς θεολόγους.

[42] Ἀλλὰ γὰρ ἐνδιατρίψωμεν ἔτι περὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν θείαν καὶ τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν, τὸ τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τὴν ἀποστολικὴν ζωήν, τὸ ἀβραμιαῖον δικαίωμα, πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρεχται καὶ εἰς ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καὶ ἀφ' ἧς δίκαιος ζήσεται, ὁ δ' ὑποστελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, καὶ γὰρ «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι Θεῷ», πίστιν, τὴν παντοδαπῆς πλάνης τὸ γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν ἀεὶ καὶ ἐνιδρύουσαν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς οὐδεὶς ἡμᾶς τῶν ἁπάντων ἀποκινήσει, κἂν μαινομένους ἡγήσηται, διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ μαρτυροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καὶ τὴν ἁπλουστέραν καὶ θειοτέραν καὶ ὡς ἀληθῶς ἁπλανῆ θεωρίαν πρεσβεύομεν. Ἵνα τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀρτίως ἀφέμενοι, τὴν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπτεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι

[284] «aceasta»: arvuna.
[285] Literal: vehiculul.
[286] Vezi *Romani* 4, 2-3.
[287] *Evrei* 11, 6.
[288] Aici *ieşirea* desemnează ekstasis-ul ('extazul'), iar *a ieşi* este verbul arătător al acestuia.
[289] *Efeseni* 4, 14.

gustat – câtuşi de cât – din aceasta şi au în ei înşişi arvuna veacului ce va să vie, sau [o] au primit [pe aceasta[284]] prin credința cea aducătoare – în multe chipuri – a negrăitelor bunătăți? Filozoful însă, neîncăpând [el în el] înălțimea cugetării acestuia, nici lui Dumnezeu nu I s-a închinat – nici L-a slăvit – în chip vrednic Lui, [şi anume] în Duhul, iar pe cei ce în Duhul lui Dumnezeu Îl slăvesc pe Dumnezeu, [pe aceştia] îi socoate că fac cu totul dimpotrivă, şi [nici mai mult, nici mai puțin] în şirul hulitorilor îi trece pe singurii [şi] înalții şi negreşiții cuvântători-de-Dumnezeu.

[42] Dar să mai zăbovim în cele despre credință şi despre dumnezeiasca şi creştinilor dulcea vedere prin aceasta [săvârşită], credința – purtătoarea[285] puterii evangheliceşti, viața apostolească, îndreptarea avramicească[286]; credința – din care acum începe şi la care sfârşeşte toată dreptatea, şi de la care dreptul va viá, iar cel ce se îndoieşte va cădea de la dumnezeiasca bunăvoire, că «fără credință cu neputință este a plăcea lui Dumnezeu»[287]; credința – cea care pururea slobozeşte neamul nostru de rătăcirea cea de tot felul şi ne întemeiază pe noi în adevăr şi pe adevăr în noi, de la care nimeni nu ne va abate, şi de-ar fi să ne socoată nebuni, [pe noi cei ce] prin credința cea adevărată am ieşit din noi înşine cu ieşirea mai presus de cuget[288], [cei ce] cu lucrul şi cu cuvântul mărturisim că nu «sîntem purtați încolo şi'ncoace de tot vântul învățăturii»[289], ci ne ținem de unitara cunoaştere a adevărului, cea a creştinilor, şi cinstim mai simpla şi mai dumnezeiasca şi cu adevărat nerătăcita vedere [de Dumnezeu]. Aşadar, lăsând acum cele viitoare, ca să vedem – [pornind noi] de la cele făcute dintru început – vederea cea mai presus de minte, cea din credință, [nu altcum decât] «prin credință înțelegem că prin cuvântul lui

Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι». Ποῖος νοῦς χωρῆσαι δύναιτ' ἂν ὡς ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τόδε γέγονε τὸ πᾶν καὶ ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκεῖνο γὰρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τὰς νοερὰς ἐνεργείας, ὃ καταληπτόν ἐστι αὐταῖς. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοήσαντες ὡς μεταχωρεῖ πρὸς τὸ μὴ ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεταί τε ἐκ μὴ ὄντος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγένητον καὶ ἀτελεύτητον τὸν κόσμον ἐδόξασαν. Ἀλλ' ὑπεραναβάσα ἡ πίστις τὰς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένας ἐννοίας ἥνωσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανῳκισμένῳ λόγῳ καὶ τῇ ἀκατασκεύῳ καὶ ἁπλῇ ἀληθείᾳ καὶ κατενοήσαμεν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καὶ μόνῳ ῥήματι Θεοῦ ἅπαντα παρήχθη. τί οὖν ἡ πίστις αὕτη; Ἆρα φυσική τις δύναμις ἢ ὑπερφυής; Ὑπερφυὴς δήπου· διὸ οὐ δύναταί τις ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καὶ τὴν θεοποιὸν ἁπλότητα διδόντος καὶ πρὸς τὴν τοῦ συναγωγοῦ Πατρὸς ἐπιστρέφοντος ἑνότητα. Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως», διὰ τοῦτο, «ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ», διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καὶ πιστευσάντων εἰς τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καὶ ἀρχηγὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς, οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες μακαριώτεροι· ἃ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς βλέπων ἑαυτῷ ἀπιστεῖ καὶ διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καὶ εἶδον καὶ ἐσεβάσθησαν.

---

[290] *Evrei* 11, 3. [291] «în nefiinţă»: (lit.) în ceea ce nu este.
[292] Adică: de la 'contemplarea' făpturilor.
[293] Sau *Logosului* sau *Rostului* sau *'Raţiunii'*.
[294] Aici *simplitate* arată – ca să zicem aşa – faptul de 'a fi dintr-o bucată', de a cunoaşte – adică – adevărul în chip neîmbucătăţit de analize logice, care împart mintea după domeniile acestora.
[295] Vezi *Despre cereasca ierarhie* 1, 1, PG 3, 120B.
[296] *Romani* 1, 5. [297] *Romani* 10, 9.
[298] Adică: cei ce nu au văzut şi au crezut.

Dumnezeu s-au alcătuit veacurile, încât nu din cele văzute s-au făcut cele ce se văd»[290]. Care minte ar putea încăpea [în sine] cum că din ceea ce nu este nicidecum – [din aceea] – s-a făcut totul, ba mai mult, [că s-a făcut] doar cu cuvântul? Că ceea ce este [cu]prins de lucrările înţelegătoare – aceea, negreşit, nu e mai presus de acestea. Pe acestea, deci, şi înţelepţii Elinilor înţelegându-le – [şi anume] că nimic din cele stricăcioase [nu] trece în nefiinţă[291] şi că din nefiinţă [nu este] nimic din cele făcute – nefăcută şi nesfârşită au socotit [a fi] lumea. Credinţa, însă, ridicându-se mai presus de înţelesurile venite [pornind] de la vederea celor ce sînt[292], ne-a unit pe noi cuvântului[293] aşezat mai presus de toate şi adevărului nealcătuit şi simplu, şi am înţeles – mai bine decât prin demonstraţie – nu doar cum că din cele ce nu sînt, dar şi [că] prin singur cuvântul lui Dumnezeu toate au fost aduse [la fiinţă]. Ce este, dar, credinţa aceasta?; putere firească ori [putere] mai presus de fire? – de bună seamă că mai presus de fire; [fapt] pentru care [nici] nu poate veni cineva la Tatăl, fără numai prin Fiul, prin Cel ce ne aşază pe noi mai presus de noi înşine şi ne dă îndumnezeitoarea simplitate[294] şi ne întoarce pe noi către unitatea adunătorului Tată[295]. Pentru aceasta Pavel «a luat har spre ascultarea [cea proprie] credinţei»[296]; pentru aceasta «de vei mărturisi cu gura ta Domn [pe] Iisus şi cei crede cu inima ta că Dumnezeu L-a înviat din morţi, te vei mântui»[297]; pentru aceasta mai fericiţi sînt – decât cei ce au văzut şi au crezut în Cel înviat din morţi şi Începătorul vieţii celei veşnice – cei ce nu au văzut şi au crezut; că [pe însăşi] cele pe care ochiul şí văzându-le nu îşi crede sieşi şi cugetarea nu are cum le cuprinde, pe acestea [aşadar], prin ochii cei mai presus de lume, cei [deschişi] prin credinţă, [aceştia[298]] şí le-au văzut şí le-au cinstit.

[43] «Αὕτη ἐστίν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν»· αὕτη ἐστίν, εἰ καὶ παράδοξον εἰπεῖν, ἡ καὶ τὸν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ καιροὺς συστησαμένη κόσμον, εἶθ' ὕστερον ἐπὶ τὸ θειότερον μετασκευάσασα καὶ ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν θεῖσα καὶ τὴν γῆν οὐρανώσασα. Τίς δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἡ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τὸν Ἄβραμ Ἀβραάμ καὶ πολλῶν ἐθνῶν πεποίηκε πατέρα, τῶν τε τῇ ψάμμῳ παρεικαζομένων καὶ τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησίων; Οὐχ ἡ περὶ τὰς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τὸν γὰρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον εἶχεν σφαγὴν καὶ δι' αὐτοῦ πολυτεκνίαν, ὦ τοῦ θαύματος, ἀνενδοιάστως ἐπίστευσε. τί οὖν, οὐχὶ μωραίνειν ἂν τότ' ἔδοξεν ὁ γέρων τοῖς λογισμῷ τὰ πράγματα ὁρῶσιν; Ἀλλ' ἔδειξεν ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῶν πραγμάτων ἔκβασις τὴν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὖσαν, ἀλλὰ γνῶσιν πάντα λογισμὸν ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὖθις ἀπὸ τῆς κυρτῆς οὐρανοῦ περιφερείας ἀβύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων. Ποῦ τὰ τῆς παρὰ σοὶ σεπτῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τὸ κάτω καὶ μέσον φύσει πάντα φέρεται τὰ βάρη· τὰ κοῦφα, καθ' ὅσον κοῦφα, κατὰ τοσοῦτο πέφυκεν ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοι τὸ μανὸν καὶ συμπεπιλημένον, τὸ μὲν οὐκ ἔχον στέγειν, τὸ δὲ διαδύνον, καὶ τὰ μὴ πάνυ ἀραιὰ τὴν φύσιν; Ποῦ τὰ ἀκριβῆ σφαιρώματά τε καὶ κυρτώματα καὶ αἱ

[299] *I Ioan* 5, 4.

[300] «lumea cea mai înainte jos»: lumea cea căzută în idolatrie, lipsită deci de credință.

[301] *Facerea* 17, 5.

[302] «prin aceasta»: prin faptul acesta.

[303] *Facerea* 22, 1-18.

[304] Ilogicul – în ochii cercetătorului veacului acestuia – aşteptării lui Noe pare aici a fi chiar îndoit; căci, convexă fiind bolta cerului, ea nu poate avea apă într-însa, că 'nu ține apa'; şi, apoi, nu de altundeva decât din adâncuri de văzduh – de aer, adică – aştepta Noe adâncurile de ape. Fac. 7, 11.

[43] «Aceasta este biruința ce a biruit lumea: credința noastră»[299]; aceasta este (măcar că ciudat este a o spune) cea care închega – în felurite chipuri şi [la felurite] vremi – şí lumea cea mai înainte jos [aflată][300], prefăcându-o apoi spre ceea ce e mai dumnezeiesc şi mai presus de ceruri punându-o şi pământul cer făcându-l. Cine a păzit semințele lumii celei de-a doua?; nu credința lui Noe? Cine pe Ávram Avraam l-a făcut şi tată a neamurilor celor multe[301], nisipului asemuite şi stelelor asemenea?; nu credința cea în privința făgăduințelor acelora, celor pe atunci de neînțeles?; că pe urmaşul cel unul-născut îl avea dinaintea [ochilor, gata] spre junghiere, şi prin aceasta[302] tată a multor fii a ajunge – o, minune – a crezut, [în chip] neîndoielnic[303]. Ce, dar?; [oare] nu nebun a părut atunci bătrânul celor ce privesc lucrurile cu gândirea? Dar întorsătura – prin harul lui Dumnezeu – a lucrurilor a vădit credința nu nesăbuință a fi, ci cunoaştere mai presus de tot gândul. Şi Noe – iarăşi – din [însăşi] curbura convexă a cerului a aşteptat adâncuri de ape[304]; unde sînt [deci] aiurelile[305] cinstitei – după tine – filozofii, [cum că] 'toate [corpurile] cele grele tind, prin fire, în jos şi spre mijloc; şi că celor uşoare, pe cât sînt [mai] uşoare, pe atât li s-a dat a se depărta de mijloc'?; unde îți este rarul şi condensatul, cel dintâi neputând adăposti, iar celălalt străbătând până şi pe cele mai rare prin natura lor?; unde sînt precisele orbite şi convexități şi multiformele şi rapidele mişcări, prin care tu, adevărul din cele ce sînt căutându-l, [tocmai] de la

[305] Legile susținute de filozofie (şi expuse imediat mai jos) sînt numite aici – nu mai puțin în duhul filosofiei cinice – 'aiureli' pentru că, în formularea lor prin inducție, nu s-a ținut seama de toate datele oferite de istoria concretă, de toate cazurile particulare; astfel, de vreme ce nu sînt universal valabile, nu mai sînt legi; vezi şi *Epistola a II[a] către Varlaam* 58-61 (GA, p. 281-283).

πολυειδεῖς καὶ τάχισται κινήσεις, δι' ὧν σὺ τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν ζητῶν σαυτὸν καὶ τοὺς σοὶ πειθομένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καὶ παρανάλωμα κατακλυσμοῦ ποιήσεις, ἃ διὰ τῆς γνώσεως κακῶς ἠγνόησαν, ταῦτα πικρῶς διὰ τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δὲ πίστις καὶ πρὸ τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀπειράστους παντάπασι καὶ ἀπαθεῖς κακῶν διὰ τῆς πείρας ποιήσεται καὶ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωρὰν ἀποδείξει τὴν ἔξω πᾶσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν τὸ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰρημένον, ὅτι «οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶντες, δι' ὧν ὁ πάλαι κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο· οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρί, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν». τί οὖν; ἡ τοῖς χριστιανοῖς ἐνυπάρχουσα θεογνωσία καὶ ἡ δι' αὐτὴν σωτηρία διὰ γνώσεως φιλοσοφίας ἢ διὰ πίστεως, ἥτις δι' ἀγνωσίας τὴν ταύτης γνῶσιν καταργεῖ; Ἀλλ' εἰ διὰ γνώσεως, κεκένωται ἡ πίστις καὶ κατήργηται ἡ λέγουσα ἐπαγγελία ὅτι, «ἐὰν πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου Κύριον Ἰησοῦν σωθήσῃ». Ὥστε οὐχ ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἐν καρδίᾳ διὰ ταύτην ἔχει τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας ἐν τῇ καρδίᾳ Κύριον Ἰησοῦν διὰ τῆς ἀπεριέργου πίστεως ἐν ἑαυτῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τὸν Θεόν.

[44] Καὶ παρῶμεν νῦν τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἀγνοήσαντας Θεὸν καὶ ὅτι μὴ πᾶσα ἀληθής ἐστιν ἡ ἐκ φιλοσοφίας γνῶσις. Ἀλλὰ θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καὶ προθῶμεν τοὺς δι' αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόντας τὸν Θεόν. Ἡ γοῦν διὰ τούτων θεωρία καὶ ἐπίγνωσις φυσικὸς

[306] *II Petru* 3, 5-7.
[307] «cea prin aceasta»: cea prin cunoaşterea de Dumnezeu.
[308] «cunoaşterea [proprie] acesteia»: cunoaşterea – sau gnoza – proprie filozofiei.
[309] *Romani* 10, 9.
[310] Adică: să presupunem.
[311] Prin ziditi, prin mijlocirea lor.

acesta te răzleţeşti pe tine însuţi şi pe cei ce îţi dau crezare, făcându-i pradă potopului, cele pe care, în chip rău, prin cunoaştere – [prin gnoză, adică] – nu le-au cunoscut, pe acestea prin cercare [pe propria piele] cu amar aflându-le? Pe când credinţa [chiar] şi înaintea împlinirii [celor crezute] îi va aduce – în chip bun, prin necunoaştere [prin ignoranţă, adică] – la adevăr, şi cu totul neispitiţi şi nepătimitori de rele îi va face, şi prin lucrurile însele nebună [le] va dovedi [a fi] toată filozofia cea dinafară, nici atunci, nici acum neştiind [ea] ceea ce s-a spus de către marele Petru, [cum] că «cerurile erau de demult din apă şi prin apă alcătuite, cele prin care lumea de demult – potopită fiind – a pierit; pe când cerurile de acum sînt învistierite cu foc, ţinute spre ziua judecăţii şi pieirii celor necinstitori»[306]. Cum aşa, cunoaşterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creştinilor şi mântuirea cea prin aceasta[307] [se fac] prin cunoaşterea [proprie] filozofiei ori prin credinţă ([credinţă] care – prin necunoaştere [sau prin ignoranţă] – desfiinţează cunoaşterea [proprie] acesteia[308])? Că dacă [se fac] prin cunoaştere [adică prin gnoză], deşartă a ajuns credinţa şi s-a desfiinţat făgăduinţa ce zice că «de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus te vei mântui»[309]. Încât nú cel ce are cunoaşterea celor ce sînt Îl are în inimă – datorită ei – pe Dumnezeu, ci cel ce [Îl] a crezut în inimă Domn [pe] Iisus prin neiscoditoarea credinţă [Îl] are în sine [statornic] sălăşluit pe Dumnezeu.

[44] Dar să lăsăm acum [deoparte] pe cei ce prin cunoaşterea [adică gnoza] aceasta nu L-au cunoscut pe Dumnezeu şi [să lăsăm aşijderea deoparte faptul] că nu toată cunoaşterea [venită] din filozofie este adevărată; şi să spunem[310] că toată este adevărată şi să [îi] punem de faţă pe cei ce prin cunoaşterea zidirilor L-au cunoscut pe Dumnezeu. Bine, dar vederea şi cunoştinţa [săvârşite] prin acestea[311] [nu altcumva

καλεῖται νόμος· διὸ καὶ πρὸ τῶν πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεκαλεῖτο καὶ ἐπέστρεφε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπεδείκνυ τὸν δημιουργὸν τοῖς μὴ καὶ τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐξεστηκόσι. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων καὶ ἰδὼν ἐμφανεῖς μὲν οὐσιῶν διαφορὰς τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητας καὶ ἀντιῤῥόπους κινήσεως ὁρμάς, ἔτι δὲ στάσιν τρόπον ἕτερον ἀντίῤῥοπον, διαδοχάς τε ἐνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καὶ φιλίαν ἀσύγχυτον ἐξ ἀσυμβάτου νείκους, συνοχάς τε τῶν διακεκριμένων καὶ ἀσυμμιξίας τῶν ἡνωμένων, νῶν, ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τοσούτων ἁρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις τε καὶ θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις τε καὶ τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τὰ τοιαῦτα πάντα ἐπὶ νοῦν λαβὼν τὸν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἱδρύσαντα καὶ πρὸς ἄλληλα θαυμασίως ἁρμοσάμενον οὐκ ἐννοήσειεν, ὡς ἀπ' εἰκόνος καὶ αἰτιατοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν; Τίς δ' οὕτω γνοὺς Θεὸν ἓν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων ἡγήσεται αὐτόν; Ὥστε καὶ τὴν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἕξει. Ἐπέστρεφε τοίνυν ἡ τῶν κτισμάτων γνῶσις πρὸς θεογνωσίαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸ νόμου τε καὶ προφητῶν, καὶ νῦν αὖθις ἐπιστρέφει, καὶ σχεδὸν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μὴ τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασιν εἴκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀρτίως ἔχουσι Θεόν, ὅτι μὴ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

[45] Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι Θεόν, οἱ μὴ διὰ νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τὴν

[312] Sau 'naturală'; vezi *Romani* 2, 14: «neamurile, cele ce nu au lege, din fire fac ale legii».

[313] Legea firească, adică.

[314] Adică: ieşiseră – căzuseră – din har, dar nu şi din legea firii; rămăseseră la 'după fire', nu căzuseră la 'împotriva firii', după cum Pavel spune că se întâmplase cu filozofii elini (*Romani* 1, 26-7).

decât] 'lege firească'[312] se numeşte; [fapt] pentru care şí înainte de patriarhi şi de proroci şi de legea scrisă [aceasta[313]] chema neamul oamenilor la Dumnezeu şi îl întorcea către El şi Îl arăta pe Ziditor celor ce nu ieşiseră şi din cunoaşterea cea după legea firească[314], după [cum ieşiseră] filozofii elinilor. Că cine – minte având şi văzând văditele [şi] atât de multe[le] deosebiri ale fiinţelor [adică ale substanţelor], [dar şi] a nevăzutelor forţe potrivnice şi porniri precumpănitoare ale mişcării, încă şi starea, cea într-alt chip potrivnică [mişcării acesteia], succedări necontenite din reciprocitate, coeziuni ale celor distincte şi neamestecări ale celor unite, ale minţilor, sufletelor, trupurilor, armonia atât de multor [lucruri], stabilele relaţii şi poziţii, deprinderile şi rânduielile fiinţiale, indestructibilitatea coeziunii – cine [deci], toate de felul acesta luându-le în minte, nu L-ar înţelege, ca dintr-o icoană şi [ca dintr-un lucru] pricinuit [de El][315], pe Cel ce a întemeiat în el însuşi [pe] fiecare dintre acestea şi minunat le-a tocmit întreolaltă? Şi cine, astfel cunoscând pe Dumnezeu, Îl va [mai putea] socoti [a fi El] una din cele pricinuite [de către El] ori din cele după chipul Lui, ce stau de faţă? – încât [iată că] va avea [chiar] şi deprinderea teologiei prin apofază. Întorcea, aşadar, cunoaşterea zidirilor la cunoaşterea-de-Dumnezeu neamul oamenilor [şí] înainte de lege şi proroci, dar şi astăzi [îl] întoarce, iarăşi, şi anume cam tot plinul lumii, [şi toţi] câţi nu se pleacă poruncilor evenghelíceşti, [iată că], prin singură aceasta, nu au – fireşte – alt Dumnezeu, fără numai pe Făcătorul totului acestuia.

[45] Aceştia, deci, din singură cunoaşterea zidirilor cunosc pe Dumnezeu, [ei,] cei ce nu au murit – prin lege

[315] «pricinuit»: cauzat, adică.

ἐν Χριστῷ ζήσωσι ζωήν, μᾶλλον δὲ οἱ νόμον Θεοῦ μηδέποτε μηδένα προσέμενοι. Σὺ δὲ νῦν ἡμᾶς, ἡνίκα ὁ Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐπιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ καὶ ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἡνίκα «τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν», ἡνίκα διδακτοὶ Θεοῦ ἐγενόμεθα καὶ τοῦ Παρακλήτου παιδεύματα, κατὰ τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν – «ἐκεῖνος» γάρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην –, ἡνίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ καὶ ὀφθαλμοὺς πνευματικούς, πάλιν εἰς τοὐπίσω στρέφεις ὑπὸ διδασκάλοις τοῖς τοῦ κόσμου τούτου ζῆν στοιχείοις, ἄνθρωπε; τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καὶ καινὴν γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν», καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου τὸν Θεὸν ὑπερκοσμίως νοήσομέν τε καὶ δοξάσομεν, ἀλλ'ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καὶ ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ φθαρτοῦ. Καὶ γὰρ καινὸν εἰπὼν ἐκεῖνον, παλαιὸν τοῦτον ἐδειξε· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

[46] Ἀλλὰ πόθεν τὸν καινὸν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καὶ τὴν μὴ παλαιουμένην ζωήν; Ἆρ' ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρὰ τοῦ «ὁρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»; Οὐχ εἷς ἡμῶν καὶ καθηγητής, ὁ Χριστός; Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περὶ τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐ αὐτὸς ἐνετείλατο μὴ καλεῖν καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἕλλησι καὶ Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριόν τι μαθησόμενοι φοιτήσομεν; Θεὸν αὐχεῖ διδάσκαλον ἡ καθ' ἡμᾶς θεογνωσία· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς.

[316] *I Corinteni* 2, 12.
[317] *Ioan* 16, 13.
[318] *Matei*, 23, 10.

– legii, ca să vieţuiască viaţa cea în Hristos; mai bine zis: cei ce nicicând nu au venit la legea lui Dumnezeu. Iar tu [vii] acum – când Dumnezeu S-a arătat în trup, S-a crezut întru neamuri, S-a propovăduit în lume şi legea harului s-a descoperit marginilor, când «Duhul lui Dumnezeu L-am luat, ca să ştim cele de la Dumnezeu dăruite nouă»[316], când am făcut ajuns [a fi] învăţaţi de Dumnezeu şi ucenici ai Duhului, după mântuitoarea făgăduinţă (că «Acela», zice, «vă va învăţa pe voi tot adevărul»[317], deci ca pe ceva necunoscut până atunci), când, aşadar, mintea lui Hristos o avem şi ochi duhovniceşti – [şi] iarăşi ne întorci înapoi, omule, să trăim sub dăscălia stihiilor lumii acesteia? Cum aşa, «aşteptăm – după făgăduinţa Lui – cer nou şi pământ nou», şi nu din [cerul] acela Îl vom înţelege – [în chip] mai presus de lume – şi Îl vom slăvi pe Dumnezeu, ci doar din acesta Îl vom cunoaşte, din cel vechi şi schimbător?; şi nu doar schimbător, ci şi stricăcios; că 'nou' zicându-i pe aceluia, vechi [a fi] l-a vădit pe acesta; iar tot ce se învecheşte şi îmbătrâneşte [nu spre altceva decât] spre pieire [stă].

[46] Dar de unde ne-am învăţat [noi despre] lumea aceasta nouă şi viaţa ce nu se învecheşte? Oare de la vederile [sau contemplările] zidirilor ori de la «Cel hotărât [a fi] Fiul lui Dumnezeu întru putere, după Duhul sfinţeniei, dintru învierea din morţi, [de la] Iisus Hristos, Domnul nostru»? Nu unul ne şi este învăţătorul, Hristos?[318] Aşadar, [de] unde din cuvintele Lui ne-am învăţat [noi] despre firea lumii stricăcioase? Nu El [Însuşi] ne-a poruncit să nu numim învăţător pe pământ? Cum aşa, deci, o să ucenicim pe lângă Elini şi Egipteni, ca să învăţăm [de la ei] ceva mântuitor? Pe Dumnezeu [Însuşi] a-L avea învăţător se laudă cunoaşterea-de-Dumnezeu cea a noastră; nu înger, nici om, ci Însuşi Domnul

Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότος γινώσκομεν Θεόν· τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσις τοῦ Θεοῦ· νῦν δὲ «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, ἥτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν» καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ Θεὸς φῶς ἐστι καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει οὐδεμία», καὶ τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φωτός, «καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καὶ ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστιν». Ἔχεις πάλιν ἔφοδον συκοφαντίας· «καθὼς γάρ ἐστιν ὀψόμεθα αὐτόν». Ἀλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῇ ἐν Σιὼν τεθείσῃ πέτρᾳ προσεχῶς ἐπῳκοδομημένος, ταύτῃ παραπλήσιός ἐστιν ἐν πᾶσιν· «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτὸν συντριβήσεται, καὶ ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν».

[47] Ἡμεῖς δὲ σκεψώμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὅρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καὶ ὅρασιν αὐτό φαμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ὅρασιν αὐτὸ ὑπάρχον ἐπιστάμεθα, κἂν τις ἐθέλῃ νόησιν αὐτὸ καλεῖν, ὅτι καὶ ὑπὲρ νόησίν ἐστιν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ διὰ τῆς πείρας ἐπιστάμενος, κατὰ τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τὰ γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καὶ ἀποφασκόμενα νοήματά τε καὶ ὁράματα αὐτῷ παρείσθω πάνθ' ὡς μάταια καὶ μηδὲν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν

[319] «astfel»: pe asemuite.
[320] *I Ioan* 1, 2.
[321] *I Ioan* 1, 5.
[322] *I Ioan* 3, 2.
[323] Mişcându-se liber pe tărâmul Scripturii, sfântul Grigorie o citează în chipuri neaşteptate, printr-un demers aproape poetic, dându-i alt conținut. Logica de aici a textului scripturistic – zis despre Hristos, dar aplicat lui Petru – ar fi: fiind zidit Petru – în Biserică – aproape de Piatra-Hristos, cel ce va cădea asupra lui (cel ce se va împotrivi, adică, lui Petru) – se va zdrobi, că se va zdrobi de Hristos, Cel de lângă Petru.
[324] *Matei* 21, 44.
[325] Adică: nu există.

ne-a învățat şi ne-a mântuit pe noi. Nu pe asemuite – [ca mai înainte] – Îl cunoaştem de acum pe Dumnezeu (că astfel[319] este cunoaşterea lui Dumnezeu [pornind] de la zidiri); că [de] acum «viața s-a arătat, cea care era la Tatăl şi s-a arătat nouă»[320] şi ne-a vestit nouă că «Dumnezeu lumină este şi nici un întuneric nu este într-Însul»[321], iar pe cei ce au crezut Lui fii ai luminii i-a făcut, «şi încă nu s-a arătat ce vom fi», că «de Se va arăta, asemenea Lui vom fi, că Îl şi vom vedea pe El precum este». [Şi iată că] ai iarăşi prilej de defăimare – «că precum este Îl vom vedea pe El»[322]. Dar cel ce spune acestea, îndeaproape zidit fiind [el] pe Piatra Cea pusă în Sion, îndeaproape Acesteia este întru toate; «aşadar, cel ce va cădea asupra acestuia – se va zdrobi[323]; şi pe care va cădea – îl va sfărâma»[324].

[47] Noi, însă, să vedem de unde [porneşte] filozoful [când] ticluieşte [învățătura] cum [că] mai presus de toate lucrările înțelegătoare [altă] vedere nu este[325], aceasta zicând-o noi mai întâi [de toate], cum [că] *fără-de-nume* şi *mai-presus-de-nume* ştim [a fi] aceea despre care ne este cuvântul. Aşadar, şi 'vedere' numim aceea, dar şi o ştim a fi mai presus de vedere; iar de voieşte cineva a-i spune 'înțelegere', crezând [el] ori [chiar] cunoscând prin cercare că, totodată, aceea este şi mai presus de vedere – întru un gând cu noi este în privința [lucrurilor] acestora. Aşa că stea deoparte toate înțelesurile şi vederile cele [în chip] co-ordonator[326] pomenite de el prin catafază şi apofază, ca [unele ce sînt] fără rost şi fără nici o legătură cu noi şi cu cuvântul de față. Iar că este[327]

[326] Adică: co-ordonează (planul vederii cu planul a ceea ce este mai-presus-de-vedere; planul înțelegerii cu planul a ceea ce este mai-presus-de-înțelegere), pune pe acelaşi plan, aduce la acelaşi numitor comun, 'bagă în aceeaşi oală'.
[327] «că este»: că există.

προκείμενον λόγον. Ὅτι δέ ἐστιν ὅρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδὲ ἐπίστευσεν, ἡμεῖς δὲ καὶ μὴ νοοῦντι συνέγνωμεν ἄν, ἐπειδὴ τὸ ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἔνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς κατ' αὐτὴν μελέταις, καὶ μὴ πάντῃ πιστεύοντα παρεδεξάμεθ' ἄν, χρῆν εἰδότες κατὰ τὸν ἀπόστολον «τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι». Τὸ δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καὶ συγγράμμασιν ἐναγωνίοις χρῆσθαι κατ' αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας καὶ παντὶ τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τοὺς μικροὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς προήκοντας ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ, τοῦτο δὲ τίς ἂν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτὴς εἶναι προαιρούμενος; Ἐκεῖνος μὲν οὖν ὡς ἔστιν ὅρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὅρασιν καὶ νόησιν, ὑπερώνυμός τε οὖσα καὶ ἀποδεούσας ἑαυτῆς κεκτημένη τὰς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδὲ ἐπίστευσε, καὶ ὃ δὲ ὑπὲρ νοῦν λέγειν τοὺς θεολόγους οἴεται, τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδὲ τοῦτ' εἶναι ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ. «Τὰ γὰρ ἐγνωσμένα», φησίν, «ἀποφάσκουσιν, οὐ τὰ μὴ ἐγνωσμένα»· καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τὰ ἀπεφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὥστ' οὐδ' αὕτη ἡ θεολογία τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

[48] Περὶ δὲ τῆς ὑπὲρ νοῦν ὁράσεως τοῦτ' ἂν εἴποιμεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτόν, οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὅρασις καὶ νόησις· ἐπεὶ δὲ καὶ ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν καὶ κατὰ ταύτην μόνην κυρίως ἑνοῦται τῷ Θεῷ, δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς προϊοῦσαν εἰς ἐνέργειαν, ἔστιν ἄρα ὑπὲρ τὰς νοερὰς πάσας

[328] *Romani* 14, 1.
[329] Adică: există.
[330] Adică: nu ar mai exista.
[331] 'aceasta': puterea [sau potența] de a se ridica minte mai presus de sine însăşi; «purcezând/venind la lucrare»: actualizându-şi potența, prin [voia lui] Dumnezeu, 'activându-şi' respectiva 'facultate'.
[332] Există, adică.

vedere mai presus de toată înțelegerea – acela nu a înțeles, nici [nu] a crezut; noi, însă, şi neînțelegând el [aceasta], l-am ierta (fiindcă a înțelege ceea ce este mai presus de minte nu e cu putință firii noastre şi cercetărilor din unghiul ei), şi l-am primi şi necrezând el întru totul [aceasta], că datori sîntem – după [cum spune] Apostolul – 'a-l primi pe cel slab în credință'[328]. Dar [faptul de] a se apuca [el] a-i contrazice [până] şi pe cei ce cred şi a alcătui scrieri polemice împotriva lor şi a adevărului, şi a se sili în tot chipul a-i sminti nu doar pe cei [mai] mici, ci şi pe cei sporiți în virtute şi buna-cinstire [de Dumnezeu] – aceasta cine ar putea s-o rabde în tăcere, de alege a fi slujitor al adevărului? Aşadar, cum [că] este[329] vedere şi înțelegere mai presus de toată vederea şi înțelegerea – mai-presus-de-nume fiind [ea] şi dobândind [doar] denumiri mai prejos decât ea – acela nu a înțeles, nici a crezut, iar ceea ce socoteşte [el] că spun cuvântătorii-de-Dumnezeu [a fi] mai-presus-de-minte – [şi anume] teologia cea prin apofază – nici [pe] aceasta el nu [o] mărturiseşte a fi mai presus-de-minte; că «[tocmai] cele cunoscute» – zice – «fac obiectul apofazei [teologilor], nu cele necunoscute». [Bine, dar] şí noi ştim că în teologia aceasta mintea le gândeşte pe cele înlăturate prin apofază, încât nici teologia aceasta nu s-a ridicat deasupra lucrărilor înțelegătoare.

[48] Iar despre vederea cea mai presus de minte aceasta am zice-o, cum că, de nu ar fi avut mintea noastră [putință] a se ridica mai presus de sine însăşi, [atunci] nu ar mai fi[330] nici vedere şi înțelegere mai presus de lucrările înțelegătoare; dar, fiindcă şí puterea aceasta o are şi [fiindcă] prin singură aceasta se uneşte propriu-zis cu Dumnezeu, prin El – la vremea rugăciunii – venind [aceasta[331]] la lucrare, este[332], deci, vedere mai presus de toate lucrările înțelegătoare,

ἐνεργείας ὅρασις, ἣν ὅρασιν ὑπὲρ νόησίν φαμεν· φαίη δ' ἄν τις τοῦτο καὶ ἀορασίαν καὶ ἀγνωσίαν ὑπεροχικῶς· ὃ τοίνυν οὐ μᾶλλόν ἐστιν ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μόριον ἔσται τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαιρεθήσεται τοῖς εἴδεσιν αὐτῆς; Οὐδὲ γὰρ τὴν οὐσίαν διεῖλέ ποτέ τις τῶν σοφῶν εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὐδὲ τὴν αἴσθησιν εἴς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν· τὸ γὰρ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπ' αἴσθησιν τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδὲ τό ὑπὲρ τὴν γνῶσιν, γνώσεως εἶδος. Ὅτι δὲ ἔχει δύναμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν ὁ νοῦς καὶ δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττοσιν ἑνοῦσθαι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἀριδηλότατά φησι, καὶ οὐχ ἁπλῶς τοῦτο λέγει, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην εἴδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτάτων εἶναι προσημαίνει· «δέον» γάρ, φησίν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἕνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ». Ἡ μὲν οὖν ὑπεραίρει τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ γνῶσις οὐκ ἐστι καθ' ὑπεροχήν· ἥ δὲ σύνδεσμός ἐστι νοῦ τε καὶ Θεοῦ, κρεῖττον ἀσυγκρίτως τῆς συνδούσης τὸν νοῦν πρὸς τὰ κτιστὰ δυνάμεως, δηλαδὴ τῆς γνώσεως.

[49] Ἀλλὰ πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ ἔστιν ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὅρασις; «Ἐπειδή», φησί, «τῆς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἀλλ' ἕτερον, ὦ βέλτιστε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδὲ ταὐτὸν λέγειν τι περὶ Θεοῦ καὶ κεκτῆσθαι καὶ ὁρᾶν Θεόν. Λόγος

[333] Altfel zis, nimeni nu afirmă ca specii ale ființei *corporalul*, *necorporalul* și *supraființialul*.
[334] *Despre dumnezeieștile numiri*, VII, 1, PG 3, 865C.
[335] Literal: incomparabil.

căreia îi zicem 'vedere mai presus de înțelegere'; și îi poate cineva zice acesteia – [de bună seamă că] în înțeles de covârșire – și 'nevedere' și 'necunoaștere'. Prin urmare, ceea ce nu este în mai mare măsură neînțelegere decât înțelegere, cum să fie [aceasta] parte a cunoașterii [proprii domeniului] universaliilor? Și cum să se împartă după speciile acesteia? Că nimeni din cei înțelepți nu a împărțit [sau definit] vreodată ființa/substanța în trup și netrupesc și [în] mai-presus-de-ființă[333], nici simțirea în cele cinci simțuri și [în] mai-presus-de-simțire; pentru că ceea ce e mai presus de ființă, cum să fie subordonat ființei și [cum să fie] subordonat simțirii ceea ce e mai presus de simțire?; [tot] așa, prin urmare, nici ceea ce e mai presus de cunoaștere nu [poate fi] specie a cunoașterii. Iar că mintea are putere a se ridica mai presus de ea însăși și, prin [puterea] aceasta, a se uni cu cele mai presus de ea însăși – o spune cât se poate de limpede și marele Dionisie, și nu spune doar atât, ci însemnează și [faptul] că a ști lucrul acesta este de cea mai mare trebuință Creștinilor; că «trebuie să se știe», zice, «că mintea noastră are, pe de o parte, *puterea de a înțelege*, prin care pe cele înțelegătoare le vede, și, pe de altă parte, *unirea* covârșitoare firii minții, prin care se atinge de cele de dincolo de ea»[334]. Așadar, întrucât covârșește firea minții, este mai presus de toate lucrările înțelegătoare și [zi- când noi că] nu este cunoaștere [de bună seamă că] în înțeles de covârșire [zicem aceasta]; iar întrucât este legătură a minții cu Dumnezeu, este – [în chip] neasemuit[335] – peste puterea ce leagă mintea de cele zidite, adică peste cunoaștere.

[49] Dar cum ticluiește contrazicătorul nostru [aceea] cum că nu este [nici o] vedere mai presus de toate lucrările înțelegătoare? – «fiindcă», zice, «nimic nu este mai înalt ca teologia prin aferează». Dar *vederea* – o, dragul meu – e altceva decât *teologia*, de vreme ce nu totuna este [faptul de]

μὲν γὰρ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία, θεωρίαι δέ εἰσι καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὰ ἀῤῥητα. Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καὶ ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἄρα ἐστίν ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία, καὶ ὑπεραναβαίνουσι ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δὲ καὶ ἀληθείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος, ὃ δίδωσιν ἡμῖν ὁρᾶν «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν».

[50] Ἀλλ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδὲ μετρίως συνιείς, τὸν μέγαν οἴεται συμμαρτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος»· καὶ ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσδύεσθαι εἰς τὸν γνόφον, οὗ ὄντως ἐστίν ὁ πάντων ἐπέκεινα, τοῖς πάντα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν πασῶν ἁγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα ὑπερβᾶσιν». «Εἰσέρχεται δέ τις», φησίν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τὸν γνόφον διὰ τῆς τῶν πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνόφος οὗτος, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μόνη, καὶ τοῦ μηδὲν γινώσκειν οὐδέν ἐστιν ἐπέκεινα, ὥστε καὶ τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὅ τί ποτέ ἐστιν, ὃ λέγεται ὑμεῖς, ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν τε καὶ θεωρίαν ἀναδρᾶμητε». Ἀλλὰ μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὅ φησιν αὐτός ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καὶ ἀδιαλείπτως περιαστράπτειν τοὺς ἁγίους ἐν τῇ

[336] *II Corinteni* 12, 4.
[337] *I Corinteni* 2, 9.
[338] Adică: orice minte.
[339] *Epistola 5*, PG 3, 1073A.
[340] *Despre teologia mistică*, 1, 3, PG 3, 1000B.
[341] Literal: dincolo.

a zice ceva despre Dumnezeu şi [faptul de] a-L dobândi şi a-L vedea pe Dumnezeu. Că [tot] cuvânt este şi teologia prin apofază, pe când [unele] vederi sînt şi mai presus de cuvânt; iar aceasta a arătat-o descoperitorul de cele negrăite[336]. Aşadar, fiindcă [tot] cuvânt este şi teologia prin apofază, atunci [negreşit că] şi decât aceasta este mai presus vederea cea mai-presus-de-cuvânt şi [că] deasupra acesteia se ridică văzătorii celor mai presus de cuvânt, [văzători] nu prin cuvânt, ci prin faptă şi prin adevăr şi prin harul lui Dumnezeu şi al Duhului puternic a toate, Care ne dă nouă a vedea «cele ce ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit»[337].

[50] Dar acela nepricepând acestea – nici măcar câtuşi de cât – martor al său şi-l închipuie [a fi] pe marele Dionisie, pe cel ce zice [că] «în dumnezeiescul întuneric ajunge toată mintea[338] cea învrednicită a-L cunoaşte şi vedea pe Dumnezeu, prin însuşi faptul de a nu vedea – nici a cunoaşte – ajungând cu adevărat în ceea ce e mai presus de vedere şi cunoaştere»[339]; şi, altundeva, [că] «a pătrunde în întunericul în care este cu adevărat Cel ce e dincolo de toate – [aceasta] este [cu putinţă] doar celor ce s-au ridicat şí peste toate cele curate şi peste toată suirea tuturor sfintelor culmi şi peste toate dumnezeieştile lumini»[340]. «Iar în acest nor», zice filozoful, «se intră [doar] prin afereza/negarea tuturor celor ce sînt şi [nu alta decât] aceasta este desăvârşita vedere [sau contemplare]: întunericul acesta, singură teologia prin apofază; şi nimic nu e mai presus[341] de faptul de a nu cunoaşte nimic; încât şí acea lumină dumnezeiască de care vorbiţi voi – orice ar fi ea – trebuie lepădată, ca să vă ridicaţi la cea prin apofază teologie şi vedere [sau contemplare]». Bine, dar noi numim 'lumina harului' ceea ce acelaşi Dionisie cel mare spune că totdeauna – veşnic şi neîncetat – îi va străluci

μακαριωτάτη ἐκείνη διαγωγῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ θειοτάτη μεταμορφώσει». Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανὴ τοῦ ἀϊδίως περιλάμποντος καὶ ἀνεκλείπτως ὁρωμένου τότε (καὶ ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλὰ καὶ νοερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταῦτα πενυματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὡς πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν), τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνησις ἀπολελύσθαι, τοῦ κρεῖττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοσιν ἑνοῦντος αἰωνίως καὶ διδόντος τὰ ὑπὲρ ὑμᾶς ὁρᾶν; Ὡς γάρ ὁ νοῦς ἀφράστως τῇ αἰσθήσει συνημένος ὁρᾷ τὰ αἰσθητὰ καὶ ὡς ἡ αἴσθησις συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς προτίθεται τὰ νοητὰ διὰ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη τούτων, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τὸ ἀόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσονται, μᾶλλον δὲ συνδιαιωνίσουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανὴ τοῦ ἀϊδίως οὕτω περιαυγάζοντος τόθ' ἡμᾶς φωτὸς ἀφεῖσθαι, ἵνα τῆς σοὶ νομιζομένης τελεωτάτης θεωρίας ἀπολαύσωμεν; Εἰ δὲ νῦν μὲν ἀφιέναι τοῦτο τὸ φῶς καὶ ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὔ, κρείττων ἀρ' ἡμῖν ὁ παρὼν αἰὼν τοῦ μέλλοντος καὶ εἰκότως ἐπτόηνται περὶ αὐτὸν οἱ τῷ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καὶ ἀληθινῷ φωτί.

[51] Ἆρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καὶ πῶς ἄρ' ὁ τὸ φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο μὲν οὖν καὶ προαπεδείξαμεν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς Περὶ φωτὸς καὶ φωτισμοῦ θείου προεξενηνεγμένος λόγοις, ὡς

[342] Mai presus de chipul simțit și cel înțelegător.
[343] Literal: prin con-prinderea.
[344] În veacul acesta, în viața aceasta pământească.
[345] Adică: de vreme ce în veacul de acum, ocupându-ne mintea cu teologia prin apofază (care este maximum-ul vederii de Dumnezeu), putem lăsa deoparte vederea luminii dumnezeiești, iar în veacul viitor nu, înseamnă că veacul de față e superior celui viitor în privința vederii lui Dumnezeu; tonul este, evident, ironic.

împrejur pe sfinți întru preafericită petrecerea aceea a veacului ce va să vie, «precum și pe ucenici la preadumnezeiasca schimbare-la-față». Prin ce meșteșugire, așadar, [ne-am putea dezlega] de ceea ce veșnic ne va străluci împrejur și [ne] va fi atunci [nouă] văzut necontenit (și aceasta nu doar în chip simțit [trupește], ci și în chip înțelegător; mai bine zis, în chip mai presus de acestea [două[342]], și anume Duhovnicește și Dumnezeiește); prin ce meșteșugire, așadar, am putea – și ce folos am avea – să ne dezlegăm de ceea ce, în chip ce mai presus de noi, ne unește veșnic cu cele mai presus de minte și ne dă a vedea cele mai presus de noi? Că după cum mintea, unită negrăit cu simțirea [trupească], vede cele simțite [trupește] și după cum simțirea [în chip] simbolic și simțit [își] pune de față cele înțelese, prin unirea [ei][343] cu mintea, ajungând la cuprinderea acestora, [tot] așa și amândouă acestea – [odată] unite Duhului – vor vedea Duhovnicește nevăzuta lumină, ba mai mult, văzându-o, vor împreună-dăinui veșnic [cu ea]. Prin ce meșteșugire, așadar, am putea lăsa [deoparte] lumina ce în chipul acesta ne va străluci împrejur atunci veșnic, ca să avem parte de ceea ce socoți tu [a fi] 'preadesăvârșita vedere'? Iar, de vreme ce acum[344] avem putința de-a lăsa [deoparte] lumina aceasta și a o depăși, pe când atunci nu, înseamnă că [– nu-i așa?–] mai bun ne este nouă veacul de față decât cel viitor[345]; deci pe bună dreptate se tem de el[346] cei ce dau luptă luminii celei veșnice și adevărate.

[51] Au împreună-glăsuiește cu acestea marele Dionisie? Dar cum ar putea să împreună-glăsuiască cel ce a lăudat lumina aceasta mai mult decât orice? Asta am și dovedit mai înainte pe larg în cuvintele despre lumină și luminarea

[346] «de el»: de veacul viitor.

ὅ γε μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῷ μεγάλῳ φωτὶ ἀντικειμένοις, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῆς οἰκουμένης φανότατος φωστήρ. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἀναλαβόντες ἴδωμεν τἀκείνου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ῥήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὕτος ἐπιστέλλων λειτουργῷ, «ὁ θεῖος», φησί, «γνόφος ἐστὶ τὸ ἀπρόσιτον φῶς δι' ὑπερβολὴν ὑπερουσίου φωτοχυσίας· ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν ἐν τῷ ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος, τοῦτο αὐτὸ γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητά». Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ αὐτὸ καὶ γνόφον λέγει καὶ φῶς, καὶ ὁρᾶν καὶ μὴ ὁρᾶν, καὶ γινώσκειν καὶ μὴ γινώσκειν. Πῶς οὖν καὶ σκότος τοῦτο τὸ φῶς; «Δι' ὑπερβολήν», φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μὲν κυρίως, σκότος δὲ καθ' ὑπεροχήν, ὡς ἀόρατον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καὶ ὁρᾶν ἐπιχειροῦσιν.

[52] Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστιν οὗτος ὁ τοῦ τοιούτου ἀξιούμενος, προσελθεῖν τῷ ἀπροσίτῳ καὶ ἰδεῖν τὸν ἀόρατον; Ἆρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλὰ Μωσέως μόνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸ γενέσθαι ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ, ἡ δὲ δι' ἀποφάσεως θεολογία παντός ἐστι θεοσεβοῦς· νῦν δὲ μετὰ τὴν δεσποτικὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν, καὶ παντὸς ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται. Ἄλλο ἄρα τὸ κυρίως τοῦτο φῶς καὶ ὁ θεῖος αὐτὸς γνόφος καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας· ἔστω δ' ὅμως ὁπόσον ὁ Μωϋσῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν θεοπτίαν τῶν πολλῶν. Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ φωτὶ τούτῳ

[347] Vezi *supra* 1, 3.
[348] În sensul că revărsarea luminii dumnezeieşti covârşeşte orice lumină zidită.
[349] Dionisie Areopagitul, *Epistola 5*, 1:2-3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[350] Vezi *supra* 1, 3, 19, 21 *et alibi*.

dumnezeiască pe care le-am scris[347]: că cel mai mare potrivnic al potrivnicilor marii lumini este prealuminatul luminător al lumii cel din Areopag. Şi totuşi, să mai vedem o dată acele cuvinte ale lui [Dionisie] pe care le pun înainte ei. Ei bine, scriindu-i liturghisitorului Dorotei, zice: „Dumnezeiescul întuneric este lumina cea neapropiată, prin covârşirea revărsării de lumină[348] celei mai presus de fiinţă: în aceasta ajunge oricine este învrednicit să Îl cunoască şi să Îl vadă pe Dumnezeu, care prin însăşi nevederea şi necunoaşterea a ajuns în cele mai presus de vedere şi de cunoaştere, cunoscând anume că este dincolo de toate cele simţite [trupeşte] şi înţelese cu mintea"[349]. Aici, dar, numeşte unul şi acelaşi lucru atât lumină, cât şi întuneric, atât vedere, cât şi nevedere, atât cunoaştere, cât şi necunoaştere. Cum, dar, este şi întuneric lumina aceasta? „Prin covârşirea revărsării de lumină", zice, aşa încât este lumină în înţelesul propriu, dar întuneric prin covârşire, întrucât este nevăzută de cei care încearcă să se apropie şi să vadă prin lucrările simţirii [trupeşti] sau minţii.

[52] Iar de vreme ce în însuşi neapropiatul ajunge oricine este învrednicit să-L cunoască şi să Îl vadă pe Dumnezeu, cine este cel învrednicit de aşa ceva, [adică] să se apropie de neapropiat şi să vadă nevăzutul? Oricare cinstitor de Dumnezeu? Ba nu, pentru că doar al lui Moisi şi al celor ca el este a ajunge în întunericul dumnezeiesc, pe când teologia prin apofază este a oricărui cinstitor de Dumnezeu – iar acum, după venirea prin trup a Stăpânului, şi a oricărui om, precum s-a dovedit mai înainte[350]. Altceva este, dar, această lumină în înţelesul propriu al cuvântului şi acest întuneric dumnezeiesc, ce covârşeşte cu neasemuire teologia cea apofatică – tot atât de mult, să zicem, cât covârşeşte Moisi mulţimea în ce priveşte vederea de Dumnezeu. Dar cel ce a

γεγονὸς ὁρᾷ, καὶ οὐχ ὁρᾷ. Πῶς ὁρῶν οὐχ ὁρᾷ; Ὅτι, φησίν, ὑπὲρ ὅρασιν ὁρᾷ, ὥστε κυρίως μὲν γινώσκει καὶ ὁρᾷ, οὐχ ὁρᾷ δὲ ὑπεροχικῶς, μηδεμιᾷ ἐνεργείᾳ νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως ὁρῶν, αὐτῷ τῷ μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν, τουτέστι τῷ ὑπερβῆναι τὸν τοιοῦτον πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν, ἐν τῷ ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν γινόμενος, δηλονότι κρειττόνως ἢ καθ' ἡμᾶς καὶ ὁρῶν καὶ ἐνεργῶν, ὡς κρεῖττον ἢ κατ' ἄνθρωπον γενόμενος καὶ Θεὸς ἤδη κατὰ χάριν ὢν καὶ Θεῷ ὑπάρχων ἡνωμένος καὶ διὰ Θεοῦ Θεὸν ὁρῶν.

[53] Οἱ τοίνυν τὴν κατὰ ἀπόφασιν μόνην θεωρίαν πρεσβεύοντες καὶ περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ ὅρασιν δοξάζοντες, καὶ ταύτην μὲν ὑπὸ τὴν καθόλου γνῶσιν εἶναι λέγοντες, τῆς δὲ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρίαν, τοὺς κατ' αὐτοὺς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελεωτάτης ταύτης ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὁρᾶν μηδὲ γινώσκειν ἐοίκασιν οἰόμενοι καὶ στέρησιν ἔχοντας γνώσεώς τε καὶ ὁράσεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύτην δὲ κατὰ στέρησιν, κρεῖττον πάσης γνώσεως ἀποφαινόμενοι καὶ σεμνυνόμενοι τῷ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώστως ἔχειν. Οὕτως οἱ τῷ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτὶ καὶ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καὶ μήν, εἰ ταὐτὸν ἥ τε κατὰ ἀπόφασιν θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δὲ ἡ θεωρία στέρησιν κυρίως παρέχει τοῦ ὁρᾶν, κατὰ τοὺς λέγοντας ὡς οὐκ ἔστι περαιτέρω θεία θέα, οὐκοῦν καὶ ὁ θεῖος γνόφος οὗτος κυρίως ἐστὶ καὶ κατὰ στέρησιν σκότος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους ἄφρονας ἀποτελεῖ καὶ ποιεῖ γε τοιούτους ὡς ἀληθῶς τοὺς περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαινομένους, οἳ πρίν ἀποτάξασθαι τῇ αἰγυπτίᾳ καὶ ψευδωνύμῳ καὶ ἀγόνῳ μητρί, ἣν καλῶς λέγουσιν οἱ

[351] Grigorie al Nyssei, *Despre viața lui Moisi* 2:10:4-5, S.C. 1, Paris, 1968.

ajuns în această lumină vede, zice [Dionisie], şi [totodată] nu vede. Cum de nu vede văzând? „Pentru că", zice, „mai presus de vedere vede, aşa încât în înțelesul propriu cunoaşte şi vede, dar, în înțelesul cel după covârşire, nu vede, fiindcă nu vede prin vreo lucrare a minții şi a simțirii [trupeşti], ci prin însăşi nevederea şi necunoaşterea, adică prin faptul că unul ca acesta se face mai presus decât orice lucrare cunoscătoare, ajungând în ceea ce este mai presus de vedere şi de cunoaştere, văzând şi lucrând într-un chip văzut mai presus de cel omenesc, întrucât s-a făcut mai presus de om, şi a ajuns deja dumnezeu după har, şi e unit cu Dumnezeu, şi prin Dumnezeu Îl vede pe Dumnezeu".

[53] Aşadar, cei care propovăduiesc numai vederea cea apofatică, şi dincolo de aceasta nu socot că este vreo lucrare sau vedere, şi pe de o parte zic că aceasta ține de cunoaşterea [proprie domeniului] universalului, iar pe de alta că nici o vedere nu este mai presus decât cunoaşterea, par a socoti că cei care, potrivit lor, au ajuns la această desăvârşită vedere apofatică, nu văd, nici nu cunosc în înțelesul propriu şi că acestora le lipsesc cunoaşterea şi vederea. Prin urmare, nu şi-au dat seama că ei declară adevărata ignoranță – cea prin lipsă – a fi mai presus decât orice cunoaştere, şi că se laudă cu ignoranța cea prin lipsă. În acest fel, cei ce nu cred preamarii lumini cad şi din cunoaşterea luminii. Apoi, dacă totuna sînt vederea apofatică şi întunericul dumnezeiesc, iar această vedere aduce, în înțelesul propriu, lipsire de vedere, potrivit celor care zic că nu există vedere dumnezeiască dincolo [de aceasta], înseamnă că şi acest întuneric dumnezeiesc este, în înțelesul propriu, şi întuneric prin lipsă, şi pe cei care ajung în el îi face lipsiți de minte – şi, cu adevărat, aşa îi face pe cei care spun despre el unele ca acestea, care înainte să se lepede de „maica egipteneasă, şi cu nume mincinos, şi stearpă"[351], prin care bine zic Părinții că trebuie

πατέρες τὴν ἔξω νοεῖσθαι παίδευσιν, πρίν καθαρῶς γνῶναι ὡς δύο πολεμίων μεταξὺ βιοτεύομεν καὶ προσθέσθαι τοῖς κρείττοσι, πρίν δι' αὐτῶν ἐπιθέσθαι τοῖς πονηροῖς καὶ τοὺς μὲν τρέψασθαι καὶ φονεῦσαι καὶ κατορύξαι, τοὺς δὲ φυγεῖν (ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυσικὴν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καὶ συνεργούντων παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται), πρίν τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξαι τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν φρεάτων τῆς κτίσεως τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἀρυομένων, δηλαδὴ τῶν καθ' Ἕλληνας σοφῶν, πρίν συνοικῆσαι τοῖς εἰρῆνην πρὸς ἀλλήλους ἄγουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφωνοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ θεῖα δηληνότι σοφοῖς, πρίν δι' ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπιστῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν νοημάτων, πρίν ἀναδραμεῖν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, πρίν πόρρωθεν ἐνατενίσαι τῷ καινῷ φωτί, πρίν προσεγγίσαι, πρίν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι, ὡς οὐκ ἐξὸν ψαύειν τῆς ἁγίας γῆς, τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως ὄντων μεσιτευόντων, πρίν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιὰν ἐγκόλπιον γενομένην, τουτέστι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύντα, πρίν διὰ τῆς πάντα δυναμένης βακτηρίας, δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ τοῦ τυράννου κράτος καθελεῖν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἁλμυρὰν τοῦ βίου θάλασσαν ποσίν ἀβρόχοις ἐμπεριπατῆσαι, πρίν τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν πηγὴν ὑπερφυοῦς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως ἀποτελέσαι, πρίν τῆς ἄνωθεν ἐπιῤῥεούσης γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμεῖσθαί τε καὶ δύνασθαι, πρίν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἁπάντων παρασκευῆς τελείως σαββατίσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλλάξαι τὰ

să înțelegem instruirea cea dinafară, înainte să cunoască în chip curat că vieţuim ca între doi duşmani şi să se lipească de cele bune, înainte să se lupte prin ele cu cele rele şi pe unele dintre acestea să le alunge, şi să le omoare, şi să le îngroape, iar de celelalte să fugă – vorbesc de acele patimi rele care, fiindu-ne apropiate în chip firesc, ne biruiesc mai uşor atunci când au prilejuri şi ajutoare –, înainte să dea în vileag răul obicei al celor care în chip nedrept scot înțelepciunea lui Dumnezeu din puţurile zidirii, adică al înțelepţilor elineşti, înainte de a sălăşlui împreună cu cei care au pace unul cu altul şi nu au neînțelegeri, nici nu grăiesc unul împotriva altuia, altfel spus împreună cu înțelepţii în cele dumnezeieşti, înainte de a veghea prin pustnicie şi liniştire asupra oilor lor, adică a gândurilor, înainte să alerge sus pe muntele care e culmea sufletului nostru, înainte să scrute- ze de departe lumina nouă, înainte să se apropie, înainte să audă şi să-şi scoată încălţările din picioare (v. *Ieşire* 3, 5), întrucât nu este îngăduit a atinge pământul sfânt prin mijlocirea a ceea ce este mort şi nefiinţător cu adevărat, înainte să se schimbe dreapta băgată în sân (v. *Ieşire* 4, 6), adică înainte să se schimbe mintea cufundată în sineşi, înainte să doboare cu tărie tăria tiranului prin toiagul ce poate toate, adică prin credinţă, şi să umble cu picioare neudate prin marea amară a vieţii, înainte să facă izvor de veselie mai presus de fire, prin rugăciune şi făptuire plăcută lui Dumnezeu, firea noastră amărâtă şi învârtoşată, înainte să guste din hrana care curge de sus şi să nu mai fugă de vrăjmaşi, ci să aibă râvnă şi putere a-i urmări pe toţi, înainte să sâmbăteze desăvârşit, prin pregătirea tuturor celor de acest fel, nelucrarea răutăţilor, şi să audă şi să se ridice mai presus de trâmbiţele cele cu multe glasuri, şi să vadă şi să treacă dincolo de lumile cele revărsate cu îmbelşugare – iar acestea sînt slava lui

πολύχυτα φῶτα (ταῦτα δέ ἐστιν ἡ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἐξαγγελλομένη δόξα τοῦ Θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τὸ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάνα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα), πρίν προκατορθῶσαι τοσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων τῷ Θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ ἰδεῖν, εἶτα καὶ αὐτῷ τῷ Θεῷ ἀπερινοήτως ἑνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εἰσδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις Περὶ φωτὸς λόγοις ἱκανῶς ἐξητακότες, εἰκόνα μὲν ἐδείξαμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὖσαν. Διὸ καὶ πάντες μὲν οἱ πιστοὶ παραδέξασθαι καταξιωθέντες τὸ μυστήριον, ὑμνεῖν δι' ἀποφάσεως δύνανται Θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἑνοῦσθαι καὶ ὁρᾶν διὰ φωτὸς αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.

[54] «Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύοντας γνόφον· οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, εἴγε καὶ ὅλως τί ποτέ ἐστιν ὃ ὑμεῖς πρεσβεύετε, χρῆν ἀφεῖναι κάτω, κἀντεῦθεν δείκνυται ὡς τὸ μηδαμῇ μηδὲν ὁρᾶν, τοῦτ' ἔστιν ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος γνόφος». τί φατε καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναρίθμιον τίθεσθε τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ συνδιαιωνίζον τοῖς ἁγίοις, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἄναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

[352] Termenul διεξοδικός are, pe lângă înțelesul mai răspândit de „pe larg", „amănunțit", și sensul „discursiv", în opoziție cu „simbolic" sau „contemplativ". În contextul de față ni s-a părut mai adecvat acest ultim sens.

Dumnezeu cea vestită prin zidirile Lui cele de multe feluri, şi, să zicem, propovăduirea cea prin proroci, şi prin apostoli, şi prin părinți, şi toate învățăturile discursive[352] despre cele dumnezeieşti –, înainte de a împlini acestea, şi a ajunge la culmea suişurilor dumnezeieşti împreună cu cei aleşi afierosiți lui Dumnezeu, şi a vedea locul lui Dumnezeu, iar apoi a se şi uni cu Dumnezeu Însuşi, în chip necuprins cu mintea, desprinşi de toate acestea, cutează a zice că intră în întunericul cel mai presus de lumină prin teologia apofatică. Noi însă, după ce am cercetat-o destul pe aceasta în cuvintele dinainte despre lumină[353], am arătat [că ea este doar] icoană a vederii aceleia fără chip şi a celei prin vedere pliniri după minte, mai presus de minte, în Sfântul Duh, dar nu însăşi aceasta din urmă. De aceea şi toți cei învredniciți a primi prin credință taina pot să Îl laude pe Dumnezeu prin apofază, dar nu şi să se unească cu El şi să Îl vadă prin lumină, dacă nu vor primi prin împlinirea dumnezeieştilor porunci puterea cea mai presus de fire a vederii.

[54] „Însă şi toate luminile dumnezeieşti trebuie părăsite", zice, „după Dionisie cel din Areopag, de cei care intră în întunericul cel de taină; aşadar, şi însăşi lumina dumnezeiască – dacă este într-adevăr ceva ceea ce propovăduiți voi – trebuie lăsată jos – şi se arată de aici că acel întuneric tainic este a nu vedea nicidecum ceva". „Ceva", spuneți voi? Şi puneți astfel în rândul celor multe lumina aceea care rămâne în veci cu sfinții, slava firii dumnezeieşti, frumusețea veacului viitor şi dăinuitor, împărăția cea fără de început şi veşnică? Pentru că aşa a numit această lumină Însuşi Cela ce pe munte a strălucit cu ea (v. *Matei* 16, 28; *Marcu* 9, 1; *Luca* 9, 27)[354]. Dar acest dumnezeiesc Dionisie [ce zice]? Nu spune

[353] Vezi *supra* 1 *passim*.

[354] Vezi *supra* 1, 3, 43.

Οὕτω γὰρ τουτὶ τὸ φῶς αὐτὸς ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ αὐτὸ λάμψας ἐπωνόμασε. τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὗτος; Οὐκ ἐν τῇ *Μυστικῇ θεολογίᾳ* φανερῶς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάντων αἰτία, πάντων μὲν ὑπερουσίως ὑπέρκειται, μόνοις δὲ ἀπερικαλύπτως ἐκφαίνεται τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρὰ διαβαίνουσιν; Εἰ γοῦν ἐκείνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦτα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἔκφανσις αὕτη ἡ κατὰ ἀπόφασίν ἐστι θεολογία καὶ αὐτὴ μόνη ἡ ἀκαταληψία, καθάπερ ὑμεῖς διισχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ καὶ Ἕλληνες θεολογοῦσιν, ὡς καὶ τοῦθ' ὑμεῖς φατε, οὐκοῦν κἀκεῖνοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβησαν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασιν. Φεῦ, ὅτι τῶν μεμωραμένων σοφῶν ἡ γνῶσις οὐ μόνον καταλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἀλλ' οὐχ ὁ Θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποτε φαίη· τὰ γὰρ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς πασῶν ἁγίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν ἐφεξῆς εὐθὺς ἐκεῖ κατέλεξε, τὰς πρὸ τῆς ὑπωρείας ἐν Χωρήβ τοῦ Μωσέως καθάρσεις, τοὺς μετὰ τὴν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καὶ τὰ προφανέντα τῶν φώτων θεάματα, τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀφορισμόν, τὴν μετὰ ταῦτα πάντα οὐχ ὅρασιν Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἔστη τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὃ αἰσθήσεως ἐνεργείᾳ ἢ νοὸς ὁρᾶται, ὑποθετικοί τινες εἰσι λόγοι τῶν ὑποβεβλημένων τῷ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐκ αὐτὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται· ὥστε ἡ τοῦ τόπου ἐκείνη θέα καὶ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερβέβηκεν, ἥ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου θέας ἡ τοῦ Μωϋσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπὸ

[355] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[356] Adică teologia apofatică.
[357] V. Varlaam, *Al doilea cuvânt către Palama*, p. 298, ed. Schirò, Palermo, 1954.
[358] Adică înțelege.
[359] Sfântul Maxim Mărturisitorul spune în sholiile sale la acest loc dionisian că rațiunile hypothetice sînt rațiunile descriptive ale celor ce sînt

desluşit în *Teologia cea de taină* că Buna Pricină a toate, pe de o parte, este mai presus de toate în chip mai presus de ființă, iar pe de alta Se arată fără [vreun] înveliş doar celor ce trec dincolo de toate cele spurcate şi cele curate?[355] Iar dacă acelora Se arată, şi pe deasupra fără vreun înveliş, cum să nu Se arate nicidecum? Şi dacă această arătare este teologia apofatică şi doar aceasta[356] e necuprinderea cu mintea, precum afirmați voi, iar după această teologie teologhisesc şi elinii, după cum tot voi spuneți[357], înseamnă că şi aceia au ajuns mai presus de orice curăție şi de însăşi lumina dumnezeiască – de ipostasul bunătăților viitoare! Vai! Cunoaşterea „înțelepților" nebuniți (v. *Romani* 1, 22) nu doar cuprinde[358], ci şi covârşeşte făgăduințele bunătăților viitoare! Dionisie, care grăieşte înțelepciunea lui Dumnezeu, n-ar putea spune însă vreodată aşa ceva, fiindcă arată acolo pe rând, îndată, dumnezeieştile lumini, şi glasurile cereşti, şi culmile tuturor celor sfinte, care trebuie părăsite: curățirile lui Moisi dinainte de poalele muntelui Horiv, glasurile care l-au întâmpinat după poalele muntelui şi vedeniile de lumini cele arătate, osebirea de toți, vederea, după toate acestea, nu a lui Dumnezeu, ci a locului în care stătea [El] şi care însemna că toate câte se văd prin lucrarea simțirii [trupeşti] sau a minții sînt nişte rațiuni hypothetice[359] ale celor supuse Celui ce e mai presus de toate, prin care nu numai El, ci şi venirea Lui este arătată a fi mai presus de orice cugetare[360] – aşa încât acea vedere a locului a întrecut şi teologia apofatică, care tocmai asta a arătat. Aşadar, dacă până la vederea acestui loc ar fi fost suişul lui Moisi, poate că bine ar fi făcut dogmatisind pe

(v. PG 4, 420D), prin care sîntem învățați că Dumnezeu este în toate – nu prin mutare, ci prin purtarea Sa de grijă.
[360] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

τῶν τοιούτων μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἐδογμάτιζον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῆς θέας τοῦ τόπου τούτου ἀπολύεται καὶ τότε εἰς τὸν γνόφον εἰσδύνει τὸν ὄντως μυστικὸν ἐν τῇ πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῷ ἀγνώστῳ κατὰ τὸ κρεῖττον ἑνούμενος καὶ ὁρῶν καὶ γινώσκων τοῦτον ὑπὲρ νοῦν», πῶς μόνον ἐν τῇ κατὰ ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καὶ θεωρίᾳ περικλείσομεν τὴν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θέαν; Ταύτην γὰρ καὶ πρὸ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωϋσῆς ἐθεάσατο· ὥστ' ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἡ ἐν τῷ γνόφῳ ἕνωσις καὶ θέα, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

[55] Καὶ τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καὶ μὴ πράγματι δεικνύναι τὴν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; Ἆρα γὰρ ὁ Μωϋσῆς, πάντων ἀπολυθείς τῶν τε ὁρωμένων καὶ τῶν ὁρώντων πραγμάτων τε καὶ νοημάτων καὶ τὴν θέαν ὑπερβὰς τοῦ τόπου καὶ εἰς τὸν γνόφον εἰσελθών, ἐν αὐτῷ ἑώρακεν οὐδέν; Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖ εἶδε τὴν ἄϋλον σκηνήν, «ἣν δι' ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν»· αὕτη δ' ἂν εἴη, κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων λόγους, Χριστὸς ἡ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ αὐθυπόστατος σοφία, ἄϋλος μὲν οὖσα καὶ ἄκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνῦσα δὲ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεταί ποτε κατασκευὴν καὶ εἰς σχῆμα ἥξει καὶ οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καὶ ἀσχημάτιστος λόγος, ἡ πάντα ὑπερέχουσα καὶ προέχουσα καὶ περιέχουσα σκηνή, ἐν ᾗ ἔκτισται καὶ συνέστηκεν ὅσα τε ὁρατὰ καὶ ὅσα ἀόρατα, καὶ σῶμα λαβὼν θέσει τοῦτο ὑπὲρ ἡμῶν, ἀρχιερεύς μὲν ὢν αὐτὸς προαιώνιος, ὕστερον δὲ καὶ ὡς ἱερείῳ ἑαυτῷ χρώμενος ὑπὲρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονὼς ὁ Μωϋσῆς, οὐ τὴν ἄϋλον

[361] *Ibidem.*

[362] Literal: „imitație". Grigorie al Nyssei, PG 44, 380A.

temeiul unora ca acestea că dincolo de teologia apofatică nu mai este nici un fel de vedere; însă de vreme ce se desprinde şi de vederea acestui loc, şi [abia] atunci intră în întunericul cel cu adevărat de taină lăsând deoparte prin covârşire orice lucrare cunoscătoare, „unindu-se într-un chip mai înalt cu ceea ce e de necunoscut şi văzând şi cunoscând aceasta în chip mai presus de minte"[361], cum să mărginim vederea cea din dumnezeiescul întuneric doar la teologia şi vederea apofatică? Că pe aceasta a văzut-o Moisi şi înainte de a intra prin loc în întunericul cel mai presus de lumină – aşa încât, în chip vădit, unirea şi vederea din întuneric e altceva, mult mai înalt decât teologia de acest fel.

[55] Dar de ce să mai învățăm prin cuvinte şi să nu arătăm cu lucrul că neclintit este adevărul spuselor noastre? Oare Moisi, desprinzându-se de toate lucrurile şi gândurile văzute şi de cele văzătoare, şi ajungând mai presus de vederea locului, şi intrând în întuneric, nu a văzut nimic în el? Dar tocmai acolo a văzut cortul nematerial, „pe care l-a arătat celor de jos printr-o asemănare[362] materială" – iar cortul acesta era, după cum spun sfinții, Hristos, Puterea lui Dumnezeu şi Înțelepciunea Însăşi-Ipostatică a lui Dumnezeu (v. *1 Corinteni* 1, 24), Care este nematerială şi nezidită din firea Sa, însă prin cortul mosaicesc mai înainte arăta că va primi cândva alcătuire, şi chip, şi ființă Cuvântul Cel mai presus de ființă şi fără chip, Cortul Cel mai presus de toate, şi înainte de toate, şi cuprinzător a toate, prin Care s-au zidit şi s-au alcătuit toate cele văzute şi cele nevăzute, şi că luând trup Îl va jertfi pe acesta pentru noi, pe de o parte Însuşi fiind Arhiereu mai-nainte de veci, iar pe de alta în vremurile din urmă şi jertfă făcându-Se pentru noi. Drept aceea, în dumnezeiescul întuneric ajungând Moisi, a văzut

σκηνὴν εἶδε μόνον καὶ δι' ὕλης ὑπέγραψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς θεαρχίας ἱεραρχίαν καὶ τὰ κατὰ τὴν νομικὴν ἱερωσύνην ὑλικῶς καὶ ποικίλως διεζωγράφησε. Σύμβολα μὲν οὖν αἰσθητὰ ἥ τε σκηνὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν σκηνὴν πάντα, ἱερωσύνη τε καὶ τὰ καθ' ἱερωσύνην παραπετάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων. Ἐκεῖνα δὲ αὐτὰ τὰ θεάματα σύμβολα οὐκ ἦν· τοῖς γὰρ καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τάκαθαρὰ διαβαίνουσι καὶ εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύνουσι γνόφον ἀπερικαλύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται. Πῶς δ' ἂν εἴη σύμβολα τὰ γυμνὰ παντὸς περικαλύμματος ἐκφαινόμενα; Διὸ καὶ ὁ τῆς Μυστικῆς θεολογίας ὑποφήτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «τριὰς ὑπερούσιε», φησίν, «ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν ἀκροτάτην κορυφήν, ἔνθα τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον». Ἔτ' οὖν ἔχει τις εἰπεῖν ὡς οὐδὲν ὁρᾶται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ καὶ μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θέαμα οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι συμβολικὰ πάντα τὰ τῶν ἁγίων θεάματα; καὶ συμβολικὰ τοιαῦτα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι δ' οὐδέποτε; Μωϋσῆς γὰρ εἶδεν ἃ εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις καὶ τοσαύταις νυξί», κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων», ὥστε ἀνείδεα ἦν τὰ θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν συμβολικά; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γνόφῳ ἑωρᾶτο· πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ γνόφῳ ἁπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα. τί δὲ τῶν κυρίως συμβόλων, τῶν μεριστῶν καὶ αἰσθητῶν, οὐ τρεπτόν, οὐ σύνθετον, οὐ τοῖς οὖσι συνημμένον δηλονότι τοῖς κτιστοῖς;

[363] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* 5:2, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[364] Dionisie Areopagitul, *Despre teologia cea de taină* 1:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.
[365] *Ibidem*, 1:1.

şi a înfăţişat prin materie nu numai cortul nematerial, ci şi însăşi ierarhia dumnezeieştii începătorii şi cele ce ţin de ea, pe care le-a şi zugrăvit material şi felurit prin preoţia legii[363]. Cortul şi toate cele câte ţineau de cort, preoţia şi cele ce ţineau de preoţie erau, dar, simboluri simţite [trupeşte], văluri ale vedeniilor din întuneric ale lui Moisi, pe când vedeniile acelea nu erau simboluri, pentru că se arată fără vreun înveliş „celor ce trec dincolo şi de toate cele spurcate, şi de toate cele curate şi intră în întunericul cel de taină"[364]. Şi atunci, cum să fie simboluri cele ce se arată fără vreun înveliş? De aceea şi tâlcuitorul teologiei celei de taină, prinzând a se ruga, spune: „Treime mai presus de fiinţă, îndreptează-ne la culmea cea mai de sus a celor de taină, unde tainele cele simple, şi absolute, şi neschimbătoare ale teologiei se ascund în întunericul cel mai presus de lumină"[365]. Şi atunci, cum va mai putea cineva să spună că în întunericul dumnezeiesc nu se vede nimic şi că după teologia apofatică nu e vedere mai înaltă? Sau vor fi fost simbolice toate vedeniile Sfinţilor? Şi vor fi fost simbolice de aşa fel încât „se arată câteodată, dar nu fiinţează niciodată"?[366] Că doar Moisi a văzut cele ce a văzut „în patruzeci de zile şi tot atâtea nopţi", după Grigorie al Nyssei, „împărtăşindu-se sub întuneric de viaţa cea fără chip"[367]. Aşadar, fără de chip erau vedeniile acelea – şi atunci, cum să fie simbolice? Dar şi în întuneric vedea, şi toate cele din întunericul [cu pricina] erau simple, şi absolute, şi neschimbătoare – şi care dintre simbolurile în înţeles propriu, ce se pot împărţi şi simţi [trupeşte], nu este schimbător, nu e alcătuit, nu este unit cu cele ce sînt, altfel spus cu cele zidite?

[366] Vezi Platon, *Timaios* 27 D.
[367] *Despre viaţa lui Moise*, PG 44, 321A.

[56] Ἐπεὶ δ' ἑώρα, ὁρατὰ ἦσαν τὰ προκείμενα· ἢ οὖν φῶς, ἐν φωτὶ ἄλλῳ ὑπῆρχον ὁρατά· ἀλλὰ ἁπλᾶ πάντα τὰ ἐκεῖ· φῶς ἄρα πάντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβὰς καὶ ἐν τῷ γνόφῳ γενόμενος ἑώρα, οὔτε κατ' αἴσθησιν ἑῶρα οὔτε κατὰ νοῦν· αὐτοπτικὸν ἄρα ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τοὺς μὲν μὴ ἀνομμάτους γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται – πῶς γὰρ τὸ αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ ὁραθείη οἱασοῦν; – ὅταν δ' ὑπεραναβὰς πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ὁ νοῦς ἀνόμματος ὑπεροχικῶς τελέσῃ, πληροῦται τῆς ὑπερκάλου ταύτης ἀγλαΐας, ἐν Θεῷ χάριτι γενόμενος καὶ διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ αὐτοπτικὸν φῶς ἔχων ἀποῤῥήτως καὶ ὁρῶν. τί οὖν; Οὐκέτι λοιπὸν κρυφίον τὸ θεῖον εἴποι τις ἄν; Καὶ πῶς, ὅ γε οὐκ ἐξίσταται τῆς κρυφιότητος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδωσι, κρύπτον αὐτοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον; Οὐ γὰρ ἔτι Μωσῆς ἑωρᾶτο τότε μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τὸ γεγραμένον· τὸ δ' ἔτι μεῖζον, ὅτι καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιβάσας καὶ ἀπολύσας ἀποῤῥήτως ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θείς αἰσθητικὴν καὶ νοερὰν ἐνέργειαν, κρύφιον αὐτὸν ἑαυτῷ, ὦ τοῦ θαύματος, ἐποίησεν, ὡς καὶ τὸν θεῖον Παῦλον, ὥσθ' ὁρῶντας, αὐτοὺς μὴ εἰδέναι ἀλλὰ διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ ὁρῶν· τὸ δ' αὖθις ἔτι πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολὴν ὑπερβολὴν καθ' ὑπεροχὴν ἐκβαῖνον, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀποῤῥήτῳ καὶ ὑπερφυεῖ ἐκφάνσει κρύφιος ἐκεῖνος μένει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καὶ κρυβεῖσιν, οὐ τοὺς ἄλλους πάντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑαυτούς. Τεκμήριον δὲ τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιότητος, ἡ τοῦ Μωσέως ἐπὶ τὴν τρανοτέραν θέαν ἔφεσίς τε καὶ αἴτησις καὶ ἀνάβασις, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων ἐν ἀπείρῳ

[56] Iar de vreme ce vedea, văzute erau cele aflate înaintea lui: aşadar, erau ori lumină, ori cu putință de văzut în altă lumină – însă toate cele de dincolo sînt simple; lumină erau, deci, acelea toate. Iar întrucât Moisi vedea suindu-se mai presus de sineşi şi intrând în întuneric, înseamnă că nu vedea cu simțul [trupesc], nici cu mintea, înseamnă că lumina aceea se vede prin sineşi şi de mințile ce nu s-au făcut fără de ochi se ascunde făcându-se mai presus de ele – căci cum s-ar putea vedea prin vreo lucrare a minții ceea ce este prin sine văzut şi prin sine înțeles? –, iar atunci când mintea, înălțându-se mai presus de orice lucrare înțelegătoare, devine fără ochi prin covârşire, ea se umple de strălucirea aceasta mai presus de frumusețe, prin har ajungând în Dumnezeu şi prin unirea cea mai presus de minte având şi văzând, în chip de negrăit, însăşi lumina cea prin sineşi văzută. Şi atunci? Oare nu s-ar mai putea spune că Dumnezeirea este ascunsă? Dar cum aşa, de vreme ce ea nu numai că nu-Şi părăseşte ascunzimea, ci o împărtăşeşte şi celorlalți, ascunzându-i sub întunericul dumnezeiesc? Pentru că Moisi, precum este scris, nu se mai vedea atunci când a ajuns singur în Ea – şi, mai mult, ridicându-se mai presus de sineşi, şi de sineşi în chip negrăit desprinzându-se, şi fiind pus mai presus de orice lucrare simțitoare şi înțelegătoare, la fel ca dumnezeiescul Pavel s-a făcut – ce minune! – ascuns de sine însuşi, aşa încât, văzând ei, nu ştiau ce era ceea ce vedeau, ci se nedumereau (v. 2 *Corinteni* 12, 2-3). Alt lucru, care întrece orice covârşire de negândit, este acela că şi în acea arătare negrăită şi mai presus de fire Acela rămâne ascuns de înşişi cei desprinşi şi ascunşi nu numai de toți ceilalți, ci şi de ei înşişi. Dovadă a acestei ascunzimi mai presus de necunoaştere este năzuința, şi cererea, şi ridicarea lui Moisi către vederea mai limpede, dar şi statornica spolrire a îngerilor şi a sfinților către vederile [tot] mai limpezi

αἰῶνι διηνεκὴς ἐπὶ τὰ φανότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὥστε καὶ ὁρῶντες αὐτῇ τῇ ὁράσει ὑπὲρ ὅρασιν γινώσκουσι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πόσῳ μᾶλλον τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς γὰρ ὁ ἡμέτερος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὁρῶν αὐτόν, ὑπὲρ ὅρασιν γινώσκει.

[57] Καὶ μηδείς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ παραδείγματος ἐπιφυέσθω· τοῦτο δ' ἐνοείτω μόνον, ὅτι τοῖς ἐν ἀποκαλύψει τὸ θεῖον θεωμένοις φῶς τὸ ὑπερβάλλον τῆς κρυφιότητος τῆς θείας μηδὲν ἧττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον καὶ διαφερόντως μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἐπιγινώσκεται, τοῖς διά συμβόλων ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημάτων ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι τὸ ἀκατάληπτον συνορᾶν τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον. Οἶδε γὰρ καὶ ὁ τυφλός, ἀκούσας καὶ πιστεύσας, ὅτι ἡ φαιδρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὁρῶν· καὶ τοῦ ἡλίου δ' ὄντος ὑπὸ γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὁρᾶν αὐτόν, οὐ μόνον οἱ δ' ὑγιοῦς ὄψεως πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν πεπηρωμένων μέν, τοῖς δ' ὁρῶσι πειθομένων. Καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος εἰδείη ἂν καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένος· μετέχειν δὲ καὶ ἀπολαύειν τοῦτον τοῦ φωτὸς ἀμήχανον. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν νοητῶς ὁρᾶν καὶ ὑπὲρ νοῦν αὐτὸν δι' ἀποφάσεως γινώσκειν γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐκείνου θέας καὶ τοῖς μήπω διάρασι τὸ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο τῆς ἑνώσεως ὄμμα πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὅμως τοῖς διάροσιν, ἀλλ' οὐχ ἕνωσίς ἐστιν αὕτη ἡ ὅρασις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων δὲ τοῖς διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἑνώσεως ὁρῶσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ αὐτὸς τὸ θεῖον δοξάσειεν ἄν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μόνας. Ὁ δὲ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς

[368] Aici în sensul de ilustrație.
[369] Este vorba de necuprinderea cu mintea.

în veacul cel nesfârșit, încât și văzând-o cu această vedere cunosc că lumina aceea este mai presus de vedere, și cu atât mai mult [cunosc că este mai presus de vedere] Dumnezeu, Cel care Se arată prin ea – fiindcă și ochiul nostru, ațintind discul soarelui, cunoaște, văzându-l, faptul că acesta e mai presus de văz.

[57] Și, iarăși, nimeni să nu se lege de faptul că pilda[368] nu e cu totul potrivită, ci să se gândească numai la faptul că celor ce văd dumnezeiasca lumină în descoperire covârșirea ascunzimii dumnezeiești se face cunoscută cu nimic mai puțin, ba chiar mai mult, și osebit mai mult decât nouă, celor ce prin simboluri, sau prin noimele de la acestea, sau prin apofază încercăm să zărim necuprinsul[369] firii dumnezeiești, fiindcă și orbul știe, din auzire și din crezare, că strălucirea soarelui covârșește măsura ochilor trupești, dar nu ca cel ce vede; și când soarele e apus, îl putem vedea cu mintea nu doar cei ce avem cercarea vederii sănătoase, ci și oricare dintre cei ce sînt lipsiți de văz, însă cred celor care văd. Și nu numai atât: și cel lipsit de ochi ar fi în stare să își dea seama că strălucirea soarelui e mai presus de văz, dar unul ca acesta nu se poate împărtăși de lumină. Așadar, și a-l vedea în chip înțeles cu mintea pe Dumnezeu și a-L cunoaște prin apofază în chip mai presus de minte ar putea și cei ce au o cercare scurtă a vederii Lui și încă nu și-au înălțat spre El ochiul cel mai presus de minte al unirii, însă cred celor ce și l-au înălțat, însă vederea aceasta nu e unire; și cel care nu crede celor ce prin unirea mai presus de minte văd mai presus de minte ar putea să proslăvească dumnezeirea, însă doar mai presus de puterile minții sale, pe când cel ce a rupt orice legătură a sufletului său cu cele de jos, și s-a

οἰκείας ἀφελὼν ψυχῆς καὶ ἐκ πάντων ἀπολυθείς διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπαθείας, καὶ ὑπερβὰς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καὶ εἰλικρινοῦ καὶ ἀΰλου προσευχῆς, κἀκεῖ δι' ἑνώσεως ἀγνώστου καθ' ὑπεροχὴν περιλαμφθεὶς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὗτος, φῶς γεγονὼς καὶ διὰ τοῦ φωτὸς θεώμενος καὶ φῶς ὁρῶν ἐν τῇ τοῦ φωτὸς ἐκείνου θέᾳ τε καὶ ἀπολαύσει, καὶ τὸ ὑπερφαὲς καὶ ἀπερινόητον ὄντως γινώσκει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπὲρ τὴν νοητικὴν μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην, δοξάζων τὸν Θεόν – πολλὰ γὰρ καὶ τῶν κτιστῶν ὑπὲρ αὐτὴν εἰσιν –, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ὑπερφυεστάτην ἕνωσιν ἐκείνην, δι' ἧς μόνης τοῖς τῶν νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἑνοῦται «ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων».

[58] Ἀλλὰ τούτων μὲν ἅλις. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαβόντες λέγομεν, ὡς τὴν ὑπὲρ θέαν ὅρασιν ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπὲρ πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρὸς ἡμᾶς οὐδέν. Ὁ μέντοι φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὅρασιν ἡμᾶς τουτὶ μόνον ἀφωρισμένως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόησιν ἀπερινόητον καλεῖν, κατ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς ὁράσεως, ἐμάνη, καὶ μανεὶς οὐμενοῦν ἐπαινετὴν μανίαν, ἐγκαταλειφθεὶς περὶ τοὺς λόγους τούτους, κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος ἥμαρτεν ὡς πλεῖστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τεττάρων ἁμαρτημάτων ἔλεγχου διὰ βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δεῖξαι τοίνυν αὐτὸς ἀγωνιζόμενος ὡς ἡ ὅρασις πολλῷ χείρων τῆς νοήσεως, «πάντα τὰ τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χείρους νοήσεώς» φησιν «ὁράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καὶ διαγεγραμμένα καὶ κατὰ φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἐκστάσει γενόμενον τῶν προφητῶν οἱ πλείους τὰς

[370] Imitare. Dionisie, *Despre dumnezeiştile numiri*, 1, 4, PG 3, 592C.

desprins de toate prin păzirea poruncilor şi prin despătimirea ce vine din aceasta, şi prin rugăciunea sârguitoare, şi curată, şi nematerială a ajuns mai presus de orice lucrare cunoscătoare, şi acolo, prin unire cu neputinţă de cunoscut, a fost îmbrăcat în strălucire, prin covârşire, de lumina cea neapropiată; numai acesta, zic, lumină făcându-se, şi prin lumină îndumnezeindu-se, şi lumină văzând întru vederea luminii aceleia şi întru bucurarea de ea, cunoaşte cu adevărat că Dumnezeu este mai presus de lumină şi necuprins cu mintea, în chip mai presus nu numai de omeneasca putere înţelegătoare a minţii proslăvindu-L pe Dumnezeu – căci mai presus de aceasta sînt şi multe dintre cele zidite –, ci şi de unirea aceea mai presus de fire, singura prin care mintea se uneşte „întru mai dumnezeiască asemănare a minţilor mai presus de ceruri"[370] cu cele ce se află dincolo de cele înţelese cu mintea.

[58] Ajunge însă cu acestea; întorcându-ne la ale noastre, spunem că dacă cineva voieşte a chema această vedenie mai presus de vedere înţelegere mai presus de orice lucrare înţelegătoare, cu nimic nu se deosebeşte de noi. „Filosoful" însă, crezând că noi numim aceasta numai „vedenie", nu şi „înţelegere necuprinsă cu mintea", împotriva însăşi numirii de „vedenie" a turbat şi, turbând cu o turbare care nu merită deloc laudă, rămânând la cuvintele acestea, a greşit cât se poate de mult împotriva harului prorocesc. Noi, dându-i în vileag pe scurt trei-patru greşeli, pe celelalte le lăsăm deoparte. Aşadar, el, luptându-se să arate că vedenia este cu mult mai prejos decât înţelegerea, zice: „Toate cele dezvăluite prorocilor sînt cu mult mai prejos decât înţelegerea, fiindcă sînt plăsmuite, şi zugrăvite, şi arătate prin închipuire".

πλείους εἶδον τῶν ὁράσεων, οὐδείς ὃς ἀμφιγνοεῖ τῶν κατ' αὐτοὺς λογίων καὶ μετρίων ἐπακούσας. τί οὖν; τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν πάσχοντες Θεὸν ἑώρων οἱ προφῆται; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι, μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν αὐτὸς παθών; τί δ' ὅτε τῷ Μωϋσῇ φανῆναι ὁ Θεὸς αὐτός φησιν «ἐν εἴδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»; Ἆρα καὶ τότε τὴν χείρω ἔκστασιν ἐξέστησεν αὐτόν; τί δ' ὅτε τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας ἑαυτοῦ ἐξεστηκὼς καὶ τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων, ἑώρα τε καὶ ἤκουεν; Ἆρα τὴν χείρω ἔκστασιν ἐξέστη; Ὄντως τῆς ἀληθείας ὡς ποῤῥωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

[59] Διπλασιάζεται δὲ αὐτῷ ἐνταῦθα τὸ ἁμάρτημα· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταὐτὰ φρονοῦντος καὶ τὰς προφητικὰς ὁράσεις πάσας ὡς χείρους νοήσεως εἰπόντος, καταψεύδεται ἐκεῖνο· τῶν αὐτῷ γεγραμμένων προβαλλόμενος, ὡς «ἀπό τινων θείων φαντασμάτων τοὺς μύστας ἢ τοὺς προφήτας καταλαμψάντων, κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις, ὁ Θεὸς ὀνομάζεται». Καὶ μὴν οὕτος σαφῶς κἀνταῦθα «κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις» φησίν, ὡς καὶ ὁ Θεὸς λέγει ὅτι τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δὲ ὕπαρ – δι' αἰνιγμάτων μέντοι – τῷ δὲ Μωϋσῇ «ἐν εἴδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφῆται κατὰ μόνην τὴν φανταστικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἑώρων; Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φαντασίας· καὶ γοῦν ἐκείνη μὲν τὸ καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικὸν καὶ ὄντως ἀσώματον τυποῖ, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς φαντασία

[371] Inițiați.

[372] Această perspectivă vede o apropiere etimologică între Θεός („Dumnezeu") și o familie de cuvinte care cuprinde termeni legați de percepția vizuală ca θέα, θεάομαι, θέατρον etc.

[373] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 1:8, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.

Dar nici un om care a luat aminte cât de cât scrierile lor nu se îndoiește că cei mai mulți dintre proroci au văzut cele mai multe dintre vedeniile lor în stare de ieșire [din sine]. Și atunci, vrei să zici că prorocii au văzut pe Dumnezeu pătimind ieșirea [din sine] către ceea ce e mai rău? Dar cine ar spune așa ceva fără să pătimească el însuși ieșirea [din sine] către ceea ce e mai rău? Cum rămâne atunci cu ceea ce spune Dumnezeu Însuși – că S-a arătat lui Moisi *în chip, nu prin ghicituri* (*Numeri* 12, 8)? Nu cumva și atunci l-a făcut să iasă din sineși cu ieșirea către ceea ce e mai rău? Dar când l-a făcut să iasă din sineși patruzeci de zile întregi (v. *Ieșirea* 24, 18) și, împărtășindu-se sub întuneric de viața cea fără chip, [Moisi] Îl vedea și Îl auzea? Au cu ieșirea către ceea ce e mai rău a ieșit [din sine]? Cu adevărat, cât se poate de departe a ieșit din adevăr cel care scrie așa ceva.

[59] Aici se face îndoită greșeala lui, căci minte împotriva marelui Dionisie și aici, cum că acesta cugetă aceleași lucruri [ca el], cum că toate vedeniile proorocești sînt mai prejos decât înțelegerea, caută a se îndreptăți prin acel loc din scrierile lui în care [Dionisie] spune: „De la anume arătări dumnezeiești, care i-au luminat pe cei aduși la cele de taină[371] sau pe proroci, potrivit feluritor pricini și feluritor puteri, Își trage numele Dumnezeu (Θεός)[372"373]. Păi acesta și aici spune limpede: „potrivit feluritor pricini și feluritor puteri", precum și Dumnezeu spune că unuia i S-a arătat în vis, altuia în trezie – prin ghicituri –, iar lui Moisi S-a arătat *în chip, și nu prin ghicituri* (*Numeri* 12, 8). Și atunci, cum se poate ca toți prorocii să fi văzut numai cu puterea închipuitoare a sufletului? Dealtfel, dumnezeiasca închipuire este foarte deosebită de închipuirea noastră omenească: ea întipărește partea noastră stăpânitoare și cu adevărat

ἐν τῷ σωματοειδεῖ γίνεται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καὶ τὸ μὲν τυπούμενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστι τὸ κορυφαιότατον, ἐν ἡμῖν δὲ τὸ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδὸν ἔσχατον· καὶ τυποῦται τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν ἀπ' αἰσθήσεως κινημάτων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστι τὸ τυποῦν τὸ ἡγεμονικὸν τῶν προφητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἄκουσον· ἑώρων γάρ, φησίν, οἱ προφῆται «τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τὸ ἡγεμονικόν»· ὥστε τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ἅγιον τὸ ἐφιζάνον τῷ νῷ τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὕλῃ χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καὶ ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τὰ μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν τοῦτο φαντασία, τῇ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ κατάλληλός τε καὶ ὁμότιμος; Πῶς δὲ χείρων τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἡ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δὲ πῶς οὐχὶ καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται φῶς ὄν, νῷ θεωρητόν, ἕτερον παρὰ τὴν νόησιν, καὶ ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φανταστάί, καὶ ἄλλαι παντάπασι παρὰ τήν ἀπὸ τῆς διανοίας γνῶσιν;

[60] Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ μεγάλου λέγουσαν, «ὁ τήν ὅρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τὸ μυῆσαι τὰ θεῖα τὸν θεολόγον, κἂν τούτοις φησί, «τῷ μὲν εἰπεῖν διαπλάσας τὸ κατὰ φαντασίαν δεδήλωκεν· οὐδὲν γὰρ τῶν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτῳ τοίνυν εἴ τις πεισθείη τῷ φιλοσόφῳ, καὶ τὰς οὐρανίους ὑπολήψεται κυριότητάς τε καὶ δυνάμεις ἔκστασιν νοήσεως, ὦ τοῦ θαύματος, ἐπὶ τὸ χεῖρον πάσχειν καὶ σωματοειδεῖς κατὰ φαντασίαν αὐτῶν εἶναι τὰς ὁράσεις, καὶ μὴ μόνον τὰς ὁράσεις τούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ὑποστάσεις αὐτῶν καὶ οὐσιώδεις ὑπάρξεις φαντασίᾳ τυγχάνειν ἐμφερεῖς. Φησὶ γὰρ ὁ

[374] Vasilie cel Mare, *Tâlcuirea la Isaia*, înainte-cuvântare, 2:6, *San Basilio. Commento al profeta Isaia*, vol. 1, Torino, 1939.
[375] Διάνοια – gândirea discursivă.
[376] Să-l iniţieze.

netrupească, pe când închipuirea noastră se face în partea trupească a sufletului nostru; partea întipărită de ea este culmea şi vârful sufletului cuvântător, pe când cea întipărită de închipuirea noastră este cam cea mai de jos dintre puterile sufleteşti; şi aceasta din urmă este întipărită de mişcările cele din simţul trupesc, iar cât priveşte partea stăpânitoare a prorocilor, dacă vrei să afli ce o întipăreşte ascultă-l pe marele Vasilie, care zice că prorocii erau întipăriţi de Duhul în partea lor cea stăpânitoare[374]. Aşadar, Duhul Sfânt este Cel ce şade în mintea prorocilor, şi se foloseşte ca de o materie de partea stăpânitoare, şi în ea prin Sineşi mai înainte le vesteşte lor – şi prin ei nouă – cele ce vor să fie. Şi atunci, cum să fie aceasta simplă închipuire, deopotrivă şi de o cinste cu închipuirea noastră? Cum să fie mai prejos decât înţelegerea noastră această închipuire? Mai bine zis, cum să nu se arate şi din aceasta că e lumină văzută cu mintea, alta decât înţelegerea, şi vedenii nici simţite [trupeşte], nici închipuite, şi cu totul altele decât cunoaşterea cea din cugetare[375]?

[60] „Filosoful" vine însă şi cu alt loc din marele [Dionisie], care vorbeşte despre „îngerul care a plăsmuit vedenia ca să-l aducă la taina celor dumnezeieşti[376] pe cuvântătorul de Dumnezeu"[377], şi tâlcuieşte: „Zicând *a plăsmuit* arată că [vedenia e] în închipuire, pentru că din câte vede prin sineşi mintea nimic nu e plăsmuit". Aşadar, dacă cineva ar da crezare acestui „filosof" şi va socoti că cereştile domnii şi puteri suferă – ce minune! – ieşire din înţelegere spre mai rău, şi că vedeniile lor sînt cu chip de trup şi în închipuire, şi că nu numai vedeniile acestea, ci înseşi ipostasurile şi fiinţările lor fiinţiale sînt asemănătoare închipuirii, pentru că

[377] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* 13:3, *Corpus Dionysiacum ii*, Berlin, 1991.

αὐτὸς ἅγιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἁγίων κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμνῶν, ὡς τῆς ὄντως κυριαρχίας ἡ κυριότης αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν ἐμφέρειαν ἑαυτήν τε καὶ μεθ' ἑαυτὴν ἀγαθοειδῶς διαπλάττουσα». Εἰ τοίνυν μηδὲν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται καὶ τὰ διαπλαττόμενα πάντα φανταστά ἐστιν ἢ καὶ αἰσθητὰ καὶ κατὰ τοῦτο πολλῷ χείρω τῶν νοουμένων ὑφ' ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπὸν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καὶ δυνάμεις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐμφέρειαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καὶ φαντασιώδη καὶ ἀνθρωπίνης χείρονα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμένην οὖσαν. Εἰ δὲ τὴν πρὸς Θεὸν ἐμφέρειαν τοιαύτην ἔχουσι, πῶς ἂν εἶεν ἐκεῖναι νοεραὶ τὴν φύσιν;

[61] Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ ἐξ ἑτέρας αὖθις τοῦ αὐτοῦ ῥήσεως συνάγειν τὸ αὐτό· τοῦ τυποῦντος γὰρ ἀκούσας τὴν ὅρασιν ἀγγέλου, κατὰ δύναμιν τῷ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οἰκείας ἱερογνωσίας, «πῶς», φησίν, «ἡ τυπωθεῖσα ὅρασις οὐκ ἂν εἴη φανταστόν»; Ἀλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορείας ἐκτρέψομεν αὐτόν. «Αἱ γὰρ ἅγιαι», φησί, «τῶν οὐρανίων οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέρειαν μορφοῦν ἐφιέμεναι τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος, ἀφθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι τῆς θείας κοινωνίας». Ὁρᾷς καὶ τύπους νοητούς; Πῶς οὖν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χείρω πάσχειν ἔκστασιν ὠήθης τοὺς προφήτας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ ἀνθρωπίνης χείρω διανοίας τὰ προφητικὰ θεάματα ἐνάγομαι νομίζειν, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρείττω, καὶ

[378] Numele acestei cete îngereşti vădeşte, adică exprimă, Domnia dumnezeiască.

[379] „Începătorească" întrucât ea este începutul, altfel spus polul suprem, al oricărei ierarhii. Dionisie, PG 3, 237C.

sfântul însuşi zice în al optulea cap din „Ierarhia cerească", lăudând văditorul nume[378] al sfintelor domnii, că domnia lor doreşte de adevărata domnie începătorească[379], „cu bun chip plăsmuindu-se pe sineşi şi cele de după sineşi potrivit asemănării Domneşti a acesteia". Aşadar, dacă nimic din câte vede prin sineşi mintea nu a fost plăsmuit, şi toate cele plăsmuite sînt închipuite sau chiar şi simţite [trupeşte] şi, în această privinţă, cu mult mai prejos decât cele gândite de noi, înseamnă că asemănarea cu Dumnezeu a domniilor şi puterilor nu este înţeleasă cu mintea, ci cu chip de trup, şi închipuită, şi mai prejos de înţelegerea omenească – iar dacă asemănarea lor cu Dumnezeu este de acest fel, cum ar putea să aibă fire înţelegătoare?

[61] „Filosoful" mai trage aceeaşi încheiere şi din altă spusă a lui [Dionisie] – căci auzind că îngerul care dă chip vedeniei îi împărtăşeşte cuvântătorului de Dumnezeu, după putere, sfinţita sa cunoştinţă, spune: „Cum să nu fie închipuită vedenia cea întipărită ca chip?". Noi însă îl vom da la o parte iarăşi pe temeiul *Horei cereşti*, pentru că [Dionisie] zice[380]: „Deoarece sfintele cinuri ale fiinţelor cereşti, în chip înţeles [cu mintea] întipărindu-se pe sineşi după asemănarea lui Dumnezeu şi năzuind să în-chipuiască înfăţişarea lor înţelegătoare după asemănarea Dumnezeieştii Începătorii, au parte, pe bună dreptate, de mai îmbelşugată împărtăşire dumnezeiască". Vezi [că vorbeşte aici] şi [de] înfăţişări înţelegătoare? Şi atunci, cum poţi să crezi, pe temeiul acestor nume, că prorocii au pătimit ieşirea [din sine] ceea ce e mai rea? Fiindcă pe mine aceste nume mă fac să cred că vedeniile proroceşti nu-s mai prejos decât cugetarea omenească, ci

[380] Sfântul Grigorie numeşte astfel scrierea dionisiană „Despre ierarhia cerească". Dionisie, PG 3, 180A.

ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γὰρ ἀγγελικὴν ἕνωσιν ἐπιτηδείους ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καὶ τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, διαπλάττονται καὶ αὐτοὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καὶ τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μόρφωσιν μετασκευάζονται καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς μορφώσεως ταύτης τὴν ἱερογνωσίαν ὥσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωργοῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων διαπλάσεων ἡ προφητικὴ τυγχάνει καθαρότης, συλλειτουργὸς κατὰ τὴν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν, ὅτε καὶ αὐτοὺς τοὺς τοῦ Θεοῦ τύπους αὕτη δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γάρ, φησί, «καθαρά ἐστιν ἡ παντάπασιν ἀνείδεον τῷ Θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν καὶ τοῖς αὐτοῦ ἕτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανὴς πέφυκε γίνεσθαι».

[62] Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν Πνεῦμα πλάττεσθαι ὑπὸ Θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προαγωγὴν ἐκ Θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς Πνεύματος δεικνύς, εἴτε τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνάπλασιν καὶ εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταποίησιν· «λῆμμα» γάρ, φησί, «λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· λέγει Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ». τί οὖν; Καὶ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγόμενον ἢ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ πλάστης μὲν ἀγαθὸς αὐτὸς εἶναι καὶ τοῖς ποθοῦσι εὐχόμενος, διαπλασθῆναι δὲ φάσκων ἔτ' ὄντα παῖδα τὸν φίλον ἑταῖρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τὴν ἀρίστην τε καὶ καθαρωτάτην», ἆρα τὴν

[381] Vezi Marcu Ascetul, *Capete despre trezvie* 24, P.G. 65, 1064B; Maxim Mărturisitorul, *Capetele teologice* 2:82, P.G. 90, 1164A.

mai presus decât mintea noastră, şi mă învaţă că vederile lor sînt deopotrivă cu cele îngereşti, deoarece prorocii, pentru curăţia lor făcându-se buni de unirea cea îngerească şi însoţindu-se cu îngerii prin tinderea în sus spre Dumnezeiesc, sînt înşişi plăsmuiţi şi întipăriţi de ei [cu chipuri] precum sînt [plăsmuiţi şi întipăriţi] aceia de către îngerii ce după cinul lor sînt mai de frunte, şi cu chipul lor cel înţelegător se prefac spre o în-chipuire cu chip de Dumnezeu, şi prin această sfinţită în-chipuire culeg în ei, ca să zicem aşa, înşişi sfinţita cunoaştere pogorâtă de acolo. Şi ce este de mirare dacă din chipurile şi plăsmuirile deopotrivă cu ale îngerilor vine curăţia cea proorocească, fiindu-le împreună-slujitoare în cuvântarea de Dumnezeu, de vreme ce avem mărturie că ea poate să primească şi înseşi chipurile lui Dumnezeu? Că „inima curată este cea care cu totul fără de chip pune mintea înaintea lui Dumnezeu şi este gata să fie însemnată cu chipurile Lui, prin care Îi stă în fire să Se facă arătat"[381].

[62] Iar Zaharia al Varahiei a dat învăţătură că şi însuşi duhul cel din noi e plăsmuit de Dumnezeu, arătând ori aducerea duhului nostru de la nefiinţă întru fiinţă de către Dumnezeu, ori plăsmuirea din nou a lui spre îmbunătăţire şi prefacerea cea spre buna fiinţare, că zice: *Luarea cuvântului Domnului asupra lui Israil: zice Domnul, Cel ce a întins cerul, şi a întemeiat pământul, şi plăsmuieşte duhul omului în el* (Zaharia 12, 1). Şi atunci, şi duhul din noi e trup, întrucât este plăsmuit, [adică] adus [întru fiinţă] sau prefăcut? Dar cel care se roagă să fie el însuşi bun plăsmuitor al celor care doresc [să fie plăsmuiţi] şi zice că iubitul său tovarăş a fost plăsmuit încă din copilărie de către învăţătorul lor de obşte din Pont „cu plăsmuirea cea mai bună şi mai curată"[382], oare laudă

[382] Grigore Teologul, *Cuvântul* 43, 12:1:3, *Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Paris, 1908.

πλαστικὴν τῶν σωμάτων τέχνην ἐγκωμιάζει καὶ ποθεινὴν ἡγεῖται καὶ εὔχεται; Πῶς δὲ καὶ συνίησιν ὁ Θεὸς εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ διὰ τὸ πλάσαι κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰ μὴ καρδίαν ἐνταῦθα παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν τὸν ἔσω νοήσομεν ἄνθρωπον; Καὶ ὁ Μωϋσῆς δέ, διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων ὑπὸ τὸν γνόφον ἐν τῇ ἀνειδέῳ ἐκείνῃ ζωῇ, οὐ θείους τύπους εἶδε; «Ποιήσεις» γάρ, φησί, πάντα «κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει». τί οὖν; κἀκεῖνος ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονὼς ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐξέστη καὶ φανταστικῶς ἑώρα, ἐπειδὴ τύπον ἀναγέγραπται ἰδών;

[63] Ἀλλ' ὁ μηδεμίαν διαφορὰν αἰσθητῶν καὶ φανταστῶν καὶ νοητῶν καὶ θείων τύπων ἐπιστάμενος φιλόσοφος, ἀκούων ὅτι ἐμάνθανε τοῖς ὁρωμένοις ὁ θεολόγος τὰ καὶ τὰ καὶ ὑπὸ τῆς διαπλασθείσης ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὁράσεως ἐμυεῖτο καὶ πρὸς τὴν νοητὴν γνῶσιν ἀνήγετο τῶν ὄντων ἢ ὁρωμένων, κἀντεῦθεν συνάγει ὅτι «κρεῖττον γνῶσις θεωρίας, ἐπειδὴ ἀπὸ ταύτης ὁ προφήτης ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀνήγετο, φησίν, ἀλλ' οὐ κατήγετο». Οὐκοῦν, εἴποι τις ἄν, καὶ πάντες οἱ διεξοδικῶς ἡμῶν τὸν τῶν λογίων ἑρμηνεύοντες νοῦν ὡς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τὸ βέλτιον ἡμᾶς ἀνάγουσι, καὶ ὁ μὲν Κύριος λόγον συντετμημένον τὸ εὐαγγέλιον δοὺς ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ χεῖρον δέδωκεν ἡμῖν, οἱ δὲ διευκρινοῦντες ἐξιστᾶσι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὡς ἐπί τι κρεῖττον τὴν ἐκείνων ἡμᾶς ἀνάγουσι διάνοιαν; Ἄπαγε τῆς κακονοίας· ἀλλὰ τῶν μὲν λογίων οὐκ ἀφιστᾶσιν, ἐξ ἐκείνων δέ, ὡς αἰτίων γνώσεως ὄντων καὶ πηγῆς φωτὸς ἀενάου λαβόντες καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες

[383] În tot acest pasaj, „plăsmuire" are înțelesul de „modelare". „Meşteşugul plăsmuirii trupurilor" este, poate, arta sculpturală sau educația sportivă.
[384] Inițiat.

meşteşugul plăsmuirii[383] trupurilor, şi pe acesta îl socoate de dorit, şi pentru acesta se roagă? Şi cum pricepe Dumnezeu toate lucrurile noastre, cum zice dumnezeiescul David, ca să plăsmuiască deosebi inimile noastre (v. *Psalmi* 32, 15), dacă nu vom înțelege prin inima plăsmuită aici de El omul cel dinlăuntru? Şi Moisi, petrecând zile şi nopți sub întuneric, în viața aceea fără chip, nu chipuri dumnezeieşti a văzut? Fiindcă [Scriptura] zice: *Vei face* toate *după pilda ce ți s-a arătat ție în munte* (*Ieşire* 25, 40). Nu cumva şi el, în dumnezeiescul întuneric fiind, spre mai rău a ieşit [din sine] şi prin închipuire a văzut, fiindcă stă scris că a văzut chip?

[63] „Filosoful" însă, care nu ştie nici o deosebire între chipurile simțite [trupeşte] şi închipuite şi cele înțelese cu mintea şi dumnezeieşti, auzind că de Dumnezeu cuvântătorul învăța prin cele văzute cutare şi cutare lucru, şi că a fost adus la cele de taină[384] de vedenia pe care a plăsmuit-o îngerul, şi că a fost înălțat la cunoaşterea cea înțeleasă cu mintea a celor ce sînt sau a celor care se văd, şi de aici trage încheierea: „Mai bună este cunoaşterea decât vederea, fiindcă din vedere prorocul la cunoaştere s-a înălțat, nu s-a coborât". Păi atunci cineva ar putea să spună că toți cei ce ne tâlcuiesc pe larg Scripturile ne înalță mintea de la cele ce sînt mai rele la ceea ce e mai bun, şi Domnul, dându-ne pe pământ cuvântul scurt al Evangheliei, ne-a dat ceea ce e mai rău, pe când aceia, lămurindu-ne Evanghelia, ies din ea şi ne înalță la ceea ce înțeleg ei ca la ceva mai bun? Ferească Dumnezeu de aşa gând rău: ei nu se depărtează de Scripturi, ci din acestea, ca din cele ce sînt pricini ale cunoaşterii şi izvor al luminii pururea-fiitoare, primind şi ei, învățătorii, cunoaşterea, înalță cunoaşterea din neştiința noastră la ceea

τὴν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπὶ γὰρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὗται, ποῦ μὲν κινήσεώς εἰσι δηλωτικαί, ποῦ δὲ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγῃ ἡ Γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτὸν ἀνῆγεν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, οὐ τοῦτό φησιν, ὡς ἀπεκίνει αὐτὸν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καὶ χορηγοῦ τῆς γνώσεως τὰ πρὶν μὴ γινωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καὶ ὁ ἄγγελος, καθαρώτερον συνιεὶς τὰ τῆς θεωρίας ὅτε ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καὶ ἀνῆγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀμαθίας ἐπὶ τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χεῖρον τῆς γνώσεως εἰς ἣν ἀνήγετο, ἡ δὲ διδοῦσα τὴν γνῶσιν ὅρασις, καὶ ἡ θεομιμήτως συνεπτυγμένην ἔχουσα αὐτὴν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖττον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἔδει δ' ὅμως τὸν κατὰ τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδὲ τοὺς προφήτας ἀνεπηρεάστους καταλεῖψαι. Πρῶτοι γὰρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν Πνεύματι· ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καὶ τῆς ἐπηρείας.

[64] Κόρον δ' ἤδη λαβὼν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας τε καὶ προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τοὺς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὑρόμενος εἰς τὸ πᾶσιν, ὡς εἶπεν, ἐπιθέσθαι τοῖς θείοις, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ῥημάτων ἐξηγητὴν ἑαυτὸν προκαθίζει καὶ διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὁρῶσι τὸν Θεὸν καὶ πῶς σὺν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἔρχεται καὶ μονὴν ποιεῖται παρ' αὐτοῖς. «Ὁρῶσι τοίνυν», φησίν, «οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν τὸν Θεὸν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατὰ ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν· θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὃς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τὰ κρείττω, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὗ γινώσκει τὴν

[385] *Idem.*

ce e mai bun, căci în asemenea lucruri prepoziţiile acestea arată uneori mişcare, alteori pricinuire. Aşadar, când zice Scriptura că din vedere a fost adus la cele de taină[385] proro-cul sau că îngerul l-a înălţat din vedere la cunoaşterea celor de taină, nu vrea să spună că l-a scos din vedere, ci că prorocul învăţa din această pricinuitoare şi dăruitoare a cunoaşterii cele pe care nu le ştia mai înainte şi îngerul, care pricepea mai curat, înger fiind, cele ce ţin de vedere, îi tâlcu-ia proroculuişi-l înălţa de la neştiinţă la pricepere. Şi atunci, neştiinţa din care era scos era mai prejos decât cunoaşterea la care era înălţat – iar vedenia, care dă cunoaşterea, care o şi are strânsă în sineşi potrivit dumnezeieştii asemănări, cum să nu fie mai presus decât cunoaşterea, care este dăru-ită de către ea? Trebuia totuşi ca cel care s-a năpustit asupra părinţilor să nu-i lase nedefăimaţi nici pe proroci, fiindcă aceia sînt cei dintâi părinţi şi părinţi în duh ai părinţilor: deci, se cuvenea lor să fie părtaşi şi defăimării [suferite].

[64] Sătul de acum să lupte împotriva părinţilor şi proro-cilor, cel care găseşte în oamenii care au îmbrăţişat liniştirea prilej pentru a se lua, ca să zic aşa, de toate cele dumneze-ieşti, se pune după aceea pe sineşi tâlcuitor al preatainicelor spuse evanghelice şi pretinde să [ne] înveţe cum Îl văd pe Dumnezeu cei cu inima curăţită şi cum vine Fiul dimpre-ună cu Tatăl şi face locaş la ei (v. *Ioan* 14, 23). „Cei curăţiţi cu inima", zice el, „Îl văd, deci, pe Dumnezeu nu altfel de-cât prin analogie, ori cauzal[386], ori apofatic; mai văzător de Dumnezeu este cel ce cunoaşte mai multe sau mai bune părţi ale lumii, şi mai vârtos cel ce are mai mare cunoaştere

[386] Adică printr-o estimare intelectuală a cauzei pornindu-se de la efectele acesteia.

γνῶσιν ἔχων, θεοπτικώτατος δ' ἁπάντων ὃς τάς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καὶ τἄλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα ταῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ἰδιότητας, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογάς, τὰς ἁρμονίας καὶ ἁπλῶς τ' ἄῤῥητα καὶ τὰ ῥητὰ τοῦ ὅλου τοῦδε συνθήματα· ᾧ γὰρ ἄν», φησί, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καὶ ὡς τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινώσκειν δύναται καὶ ἐκ τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν γινῶσκει καὶ τούτων πάντων ὑπερτιθείς δι' ἀποφάσεως αὖθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταται αὐτόν. «Ἐπεὶ γάρ», φησίν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινῶσκεται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου ἀγνοεῖ τις, ἀλλ' ἐξ ὧν μόνων γινώσκει γνώσεται Θεόν. Ὥστε ὅσῳ πλείω τις γινώσκει καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον, τοσούτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὃς δοκεῖ μάλιστα τὴν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ Θεοῦ γνῶσιν, τῆς τῶν ὄντων ἁπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι οὐ πέφυκεν· ὧν γὰρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν».

[65] Ὢ οἵας ἀφῆκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνάς, οὐδὲν δ' ὅμως ἀπᾳδούσας ταῖς ἄλλοθι γνώμαις αὐτοῦ· τέλειον γὰρ οὗτος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καὶ σοφὸν ὁρίζεται τὸν πάντα εἰδότα. Εἰ τοίνυν, ὡς ἄρτι κἀνταῦθ' οὗτος ἀπεφήνατο, τούτων μόνων ἔνι καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καὶ ἐκ τούτων μόνων ἀποφάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, Θεὸν εἶναι δεήσει, βαβαὶ τῆς ἀτοπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων

[387] Vezi mai sus *Triada* 2, 1, 37.
[388] Varlaam.

a ceea ce cunoaşte, şi cel mai văzător de Dumnezeu dintre toţi este cel ce a cunoscut şi părţile arătate ale lumii, şi puterile [ei] cele nevăzute, afinităţile cu pământul şi cu celelalte stihii, precum şi aversiunile dintre toate acestea, deosebirile, proprietăţile, împărtăşirile, lucrările, îmbinările, potrivirile, armoniile şi, pe scurt, simbolurile cele negrăite şi cele grăite ale acestui tot, pentru că cel ce a reuşit", zice el, „să le vadă bine pe toate poate şi să-L cunoască pe Dumnezeu ca pricină a tuturor acestora, şi din toate acestea Îl cunoaşte pe El prin analogie, şi punându-L mai presus decât toate acestea prin apofază cunoaşte că El e mai presus de toate, întrucât", zice, „numai din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu, bineînţeles că nu din cele pe care nu le cunoaşte omul, ci numai din cele pe care le cunoaşte este cunoscut Dumnezeu. Aşa încât cu cât cunoaşte cineva lucruri mai de seamă şi cu cât le cunoaşte mai cu de-amănuntul, cu atât e mai presus de ceilalţi în ce priveşte cunoaşterea de Dumnezeu – şi însuşi felul apofatic de a-L cunoaşte pe Dumnezeu, ce pare a nesocoti cât se poate de mult cunoaşterea celor ce sînt, nu este cu putinţă fără ea, fiindcă putem cunoaşte numai negările celor ale căror subzistenţe le ştim".

[65] Oho, ce vorbe a lăsat [ca mărturie] împotriva sa! Dealtfel, se potriveşte întru totul cu socotinţele pe care şi le-a vădit în alte locuri, deoarece el dă şi altundeva definiţia că om desăvârşit şi înţelept este cel care ştie toate[387]. Aşadar, dacă, precum acesta[388] tocmai a declarat şi aici, putem cunoaşte doar negările celor pe care le cuprindem [cu mintea] şi doar pe temeiul acestora putem teologhisi apofatic dumnezeirea, va trebui ca Dumnezeu să fie – ce absurditate! – numai cel ce va fi cunoscut ca Dumnezeu prin negarea a toate: [şi atunci] ori va trebui ca cineva să cunoască toate

ἀφαιρέσεως Θεὸν γνωσόμενον. Ἡ γὰρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἄν, ὡς ἂν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη Θεόν, καὶ Θεὸν ἡμῖν ἑαυτὸν εἰσάγει – Θεοῦ γὰρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα – ἤ, εἴ τι ἀγνοεῖ, τοῦτο ἥγηται Θεόν· ὃ γὰρ ἀγνοεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ θεῖον, ὡς οὗτος ἔφησεν, ἀδύνατον. Καὶ εἰ, ὧν αὖθις γινώσκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει Θεόν, ὅσα τὴν γνῶσιν αὐτοῦ διαπέφευγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἡγεῖται Θεόν· οὐκοῦν, συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θείαν δύναμιν, οὗ γὰρ πλείω γνώσεται τοῦδε τοῦ παντὸς οὗτος. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέντες τῆς γνώσεως, μυρίους ἀναπεπείσμεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον ἀλλὰ καὶ διαφόρους, Θεῷ προαγαγεῖν τῶν εὐχερεστάτων ὄν καὶ ἐκ πάντων ὁλικῶς ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον, κἀκ τῶν μήπω ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὕτως ὁ Παῦλός φησι καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντὸς ὀνόματος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τουτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἐξαίρων οὕτως ἀλλαχοῦ που τῶν ἐπιστολῶν, εἰπὼν «τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπαριθμήσας πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητά, τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα, ἐπήγαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ», ἐκ τῶν ὄντων καὶ τὰ μὴ ὄντα συνορῶν καὶ κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἑνὸς μυρίους καὶ ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἄπειρον συνιέντες δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μετρίων τῶν κατ' αὐτὸν ἅπαντα γνωσόμεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ κρασπέδου τὸ ὕφασμα, καὶ οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα Θεὸν καὶ ἀπὸ πάντων

pentru a-L cunoaşte pe Dumnezeu prin negarea a toate şi să ni se facă pe sineşi alt Dumnezeu, întrucât numai Dumnezeu ştie toate, ori, dacă e vreun lucru pe care nu-l ştie, să îl socoată pe acesta Dumnezeu, căci, din câte spune [Varlaam], nu este cu putință să negi dumnezeiescul a ceea ce nu cunoşti; şi dacă cineva Îl cunoaşte pe Dumnezeu ca pricină a celor pe care le cunoaşte el, nu-L socoate pricină a celor care au scăpat cunoaşterii sale: prin urmare va mărgini puterea dumnezeiască la măsura lumii, fiindcă nu va [putea] cunoaşte mai mult decât acest tot [zidit]. Noi însă, ridicându-ne mai presus de cunoaştere, sîntem încredințați că pentru Dumnezeu este unul dintre cele mai lesnicioase lucruri a aduce întru ființă sumedenie de lumi nu numai asemănătoare, ci şi felurite, şi din toate teologhisim apofatic Dumnezeiescul, şi din cele încă necunoscute cunoaştem puterea nemărginită. Astfel, Pavel, proslăvind măreția lui Dumnezeu şi pornind de la cele pe care nu le cunoştea, spune că Hristos a şezut mai presus de orice nume nu doar al ceea ce e numit – cunoscut adică – în veacul cel de acum, ci şi al ceea ce va fi cunoscut în viitor (v. *Efeseni* 1, 20-21); astfel, după ce a zis altundeva în Epistole: „Cine ne va despărți pe noi de dragostea lui Hristos?" şi înşiră toate cele simțite [trupeşte] şi înțelese cu mintea, cele de față şi cele viitoare, a adăugat: „Nici altă oarecare zidire nu va putea să ne despartă de dragostea lui Dumnezeu" (v. *Romani* 8, 35-39), din cele ce sînt şi pe cele ce nu sînt pricepându-le şi făcând declarații cu privire la cele ce nu sînt ca şi cum ar fi. Iar noi, care din una pricepem mii şi mii şi din ceea ce este mărginit pricepem puterea nemărginită, cum să nu cunoaştem toate cele ale Lui doar din câteva dintre ele, aşa cum după gheare se cunoaşte leul şi după marginea hainei țesătura, şi cum să nu-L recunoaştem astfel pe Dumnezeu ca pricină a toate, şi

τούτων ἀφαιρήσομεν καὶ τὸ τὴν ἐκ τῶν ὄντων θεογνωσίαν ὑπερβαῖνον, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων λόγῳ μόνῳ ἅπαντα παρήχθη, διὰ πίστεως προσθήσομεν;

[66] Κοινὴ μὲν οὖν αὕτη πᾶσι τοῖς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις· τὸ δὲ δὴ τῆς ἀληθοῦς πίστεως ταύτης τέλος, ὃ διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας προσγίνεται, οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων καὶ γνωστῶν καὶ ἀγνώστων τὴν θεογωσίαν παρέχεται – 'ὄντα' γὰρ ἐνταῦθα τὰ κτιστὰ πάντως λέγομεν – ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὃ Θεοῦ ἐστι δόξα καὶ Χριστοῦ Θεοῦ καὶ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένου λήξεως· ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐλεύσεται, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ «οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος» καὶ φῶς ἔσονται καὶ φῶς ὄψονται, τὸ μόνης τῆς κεκαθαρμένης καρδίας ἐπίχαρι καὶ πανίερον θέαμα, ὃ νῦν μὲν καὶ τοῖς τὰ ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας καὶ τὰ καθαρὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀΰλου διαβεβηκόσι προσευχῆς ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει μετρίως προφαίνεται, τότε δὲ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως ἐμφανῶς θεοποιήσει, συνδιαιωνίζοντας καὶ συνδοξαζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Δόξα δὲ καὶ λαμπρότης οὐδ' ἐπὶ τῶν κτιστῶν οὐσία ποτ' ἂν εἴη· πῶς οὖν Θεοῦ δοξάσειεν ἄν τις οὐσίαν εἶναι τὴν Θεοῦ δόξαν, Θεοῦ ὅς, ἀμέθεκτος ὢν καὶ ἀόρατος καὶ ἀναφής, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτὸς γίνεται καὶ χωρεῖται καὶ διαφαίνεται καὶ ἓν ἐν θεωρίᾳ Πνεῦμα μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς καρδίας ἐντυγχανόντων γίνεται, κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν μυστικωτάτην καὶ ἀπόῤῥητον εὐχήν; «Δὸς γὰρ αὐτοῖς», φησίν, «ἵνα

[389] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieștile numiri* 1:4, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.
[390] Vezi *supra* 2, 3, 18.

cum să nu-L osebim prin apofază de acestea toate, și cum să nu adăugăm prin credință lucrul cel mai presus decât cunoașterea de Dumnezeu din cele ce sînt – anume că prin singur cuvântul Său a adus toate din neființă întru ființă?

[66] Așadar, de obște le este această cunoștință mai presus de gând tuturor celor care cred în Hristos, iar sfârșitul acestei credințe adevărate, care vine prin lucrarea poruncilor, nu doar din cele ce sînt, cunoscute ori necunoscute – fiindcă „cele ce sînt" numim aici, fără îndoială, zidirile – aduce cunoașterea de Dumnezeu, ci din lumina cea necreată, care este slava lui Dumnezeu, și a lui Hristos Dumnezeu, și a celor ce ajung la sfârșitul cel după chipul lui Hristos[389], căci întru slava Tatălui va veni Hristos, iar în slava Tatălui lor Hristos[390] *drepții vor străluci ca soarele* (*Matei* 13, 43), și lumină vor fi, și ca lumină vor fi văzuți: priveliște îmbucurătoare și preasfințită, care este numai pentru inima curățită, [priveliște] care acum și celor ce au trecut dincolo de toate cele spurcate prin despătimire și dincolo de toate cele curate prin rugăciunea cea curată și nematerială li se arată într-o anumită măsură, ca arvună, iar atunci îi va face dumnezei în chip arătat pe fiii Învierii (v. *Luca* 20, 36), rămânând în veci împreună cu și proslăviți împreună cu Cel ce împărtășește firii noastre dumnezeiasca slavă și strălucire. Or, slava și strălucirea n-ar putea fi niciodată ființă a zidirilor: și atunci, cum ar putea cineva să creadă că slava lui Dumnezeu este ființa lui Dumnezeu – a lui Dumnezeu, Care, fiind neîmpărtășit, și nevăzut, și nepipăit, prin puterea cea mai presus de ființă Se face împărtășit, și Se cuprinde, și Se străvede, și Se face un [singur] duh (v. *1 Corinteni* 6, 17) cu cei ce petrec împreună cu El prin inimă curată, potrivit preatainicei și negrăitei rugăciuni pe care a adus-o pentru noi

καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν» ἐν ἀληθείᾳ. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης θέας τοῦ Θεοῦ, ἣν μόνοι οἱ τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄψονται κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα, ἣν καὶ νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποστόλων ἐν Θαβὼρ κατεῖδον καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καὶ ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος, μᾶλλον δὲ πάντες οἱ ἅγιοι, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οἰκείων λόγων καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς βίων ἔξεστι μανθάνειν τῷ βουλομένῳ –φαίην δ' ἂν ἔγωγε καὶ προφήτας καὶ πατριάρχας ἀγεύστους οὐκ εἶναι τοῦ φωτὸς τούτου, μᾶλλον δὲ πλὴν ὀλίγων τὰ πάντα ἐκείνων θεάματα, καὶ μάλιστα τὰ θειότατα, μὴ ἀμοιρεῖν τούτου τοῦ φωτός· τί γὰρ ἂν καὶ ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ φῶς αἰώνιον οἰκεῖον ἔχων, τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, εἰ καὶ ἀποῤῥήτως, ὅμως ὁρατόν, νῦν τε κἀπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καὶ ὁ Διονύσιος ὁ μέγας λέγει; –, τοιαύτης τοίνυν οὔσης θέας τοῦ Θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τοὺς καθαροὺς τὴν καρδίαν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἥ γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

[67] Ὅτι δὲ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν ὁ φιλόσοφος ἡγεῖται, προλαβὼν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο, εἰπὼν μηδενὶ μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολήν, ὃς ἔγνω πάσας τὰς ἐμφανεῖς τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις. Ἀλλ' «ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸν ἐνεργοῦντα ἀναλογίσασθαι καὶ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμένης σοφίας ἡ κατανόησις γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς», φησίν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος·

[391] Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeieştile numiri* 1:4, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.
[392] Vezi *supra*, paragraful 64. *La Fericiri* 6, PG 44, 1269B.

Tatălui Său Tatăl nostru de obşte, că zice: *Dă-le lor ca după cum Tu, Tată, întru Mine şi Eu întru Tine, şi ei întru Noi una să fie* (*Ioan* 17, 19, 21) întru adevăr. Aşadar, de vreme ce aşa este vederea lui Dumnezeu, pe care doar cei învredniciți de sfârşitul cel fericit o vor vedea în veacul fără sfârşit, pe care şi acum au văzut-o pe Tavor cei aleşi dintre apostoli, şi Ştefan când era bătut cu pietre (v. *Faptele Apostolilor* 7, 55 şi urm.), şi Antonie, care întru liniştire a purtat lupta [duhovnicească], şi, mai bine zis, toți sfinții, altfel spus cei curați cu inima, precum oricine voieşte poate afla chiar din cuvintele lor şi din viețile lor – iar eu aş zice că nici prorocii şi patriarhii n-au rămas lipsiți de gustarea luminii acesteia sau, mai bine zis, că aproape toate vedeniile lor, mai ales cele mai dumnezeieşti, nu-s neîmpărtăşite de lumina aceasta: fiindcă de ce S-ar apuca să fățărească lumină străină Cela ce are lumina veşnică, Care, deşi în chip de negrăit, e totuşi văzut acum şi în veacul ce va să fie de cei curați cu inima, precum grăieşte şi marele Dionisie[391]? Aşadar, de acest fel fiind vederea lui Dumnezeu, cum să nu fie aceasta, veşnica, cea făgăduită de Cel ce îi fericeşte pe cei curați cu inima, ci cunoaşterea din zidiri, de care pot să aibă parte şi înțelepții acestui veac?

[67] Cât priveşte faptul că „filosoful" socoteşte cea mai desăvârşită vedere de Dumnezeu a veni din cunoaşterea zidirilor, ne-a învățat deja aceasta zicând: „De prisosința acesteia nu va fi lipsit nici un om care a cunoscut părțile arătate ale lumii şi puterile [ei] cele nearătate". Dar, zice dumnezeiescul Grigorie al Nyssei, „a cunoaşte prin analogie Lucrătorul după lucrarea Sa şi a pricepere din armonia lumii înțelepciunea cea mai presus [de toate] sînt lucruri de care pot să aibă parte şi înțelepții acestui veac"[392] – iar eu

ἐγὼ δ' ἂν φαίην καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς καὶ τοῖς μὴ πιστοῖς, ὡς νῦν ὁρῶμεν καὶ τοὺς βαρβάρους πάντας ἕνα Θεὸν εἰδότας τοῦ παντὸς ποιητήν, ᾧ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία ἐξ ἀνάγκης ἕπεται. Ὁ γὰρ ποιητὴς τοῦ παντὸς τῶν ποιημάτων οὐδέν. τί δέ, οὐχὶ καὶ τῶν κακοδόξων πολλοὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος ἔχουσι τούτου καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ Θεοῦ κατανόησιν; Ἆρ' οὖν αὐτοὺς μακαρίζει ὁ Κύριος; τί δ' ἂν τῶν Ἑλλήνων οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πολλῷ τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέροντες καὶ ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες; Ἆρα καὶ τοῦ μακαρίου καὶ αἰωνίου ἔτυχον ἐπάθλου καὶ πάντων, καὶ αὐτῶν «τῶν μηδὲν εἰδότων εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον», οὐχ ἧττον ὅτι δὴ καὶ μᾶλλον; Πῶς γὰρ οὐχὶ καὶ διαφερόντως μᾶλλον, εἴγε ἀπὸ τῶν κτισμάτων μόνον ὁ Θεὸς γινώσκεται, καὶ θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ πλείω τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τῆς πατρικῆς φωνῆς, ἄνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης, τὸν Υἱὸν ἐγνώκαμεν· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τὸ ἀῤῥητον τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀγαπητὸν μαρτυρούμενον ὑπέδειξεν ἡμῖν· καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς ἐφανέρωσεν ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναλαμβανόμενος εἰς οὐρανοὺς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρὸς ἡμᾶς, «ἵνα μένῃ μεθ' ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα»· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπελθὸν καὶ μεῖναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καὶ ἐδίδαξε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινῶσκομεν Θεόν, καὶ οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν; Ἆρ' εἰ καὶ μὴ γάμου τις λάβοι πεῖραν, οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τὴν ἀναλογίαν ἐξ ἐκείνου συνορᾶν οὐκ ἔχει, καὶ συμβουλεύσεις πάντας φεύγειν τὴν παρθενίαν, ἵνα τὴν σὴν θεογνωσίαν

aş zice că şi cei neînţelepţi şi necredincioşi, precum vedem acum că şi toţi barbarii cunosc Un [Singur] Dumnezeu, Făcătorul a toate, lucru căruia îi urmează neapărat şi teologia apofatică, pentru că Făcător a tot nu e nimic din cele făcute. Nu au şi mulţi dintre rău-credincioşi înţelepciunea acestui veac şi acea pricepere a lui Dumnezeu care vine din ea? Şi ce, Domnul îi fericeşte, cumva, pe aceştia? Şi cum rămâne cu elinii care în privinţa filosofiei se osebeau cu mult de creştinii cei de acum, filosofând pe temeiul cunoaşterii zidirilor? Oare s-au împărtăşit şi de răsplata cea fericită şi veşnică nu mai puţin, ba chiar mai mult decât toţi, chiar şi decât cei care nu au ştiut de nimic, fără doar de Domnul Iisus Hristos, şi de Acela răstignit (v. *1 Corinteni* 2, 2)? Căci [după tine] cum ar putea să nu se împărtăşească mult mai mult [decât aceia] dacă Dumnezeu este cunoscut numai din zidiri şi cei care le cunosc mai bine pe acestea sînt mai văzători de Dumnezeu decât ceilalţi? Şi totuşi, L-am cunoscut cu toţii pe Fiul din vocea Părintească, ce ne învaţă de sus (v. *Matei* 3, 17), şi Însuşi Duhul Sfânt, şi Însăşi Lumina Cea negrăită ne-a arătat nouă mărturisit pe Cel iubit al Tatălui, şi Însuşi Fiul ne-a vădit nouă numele Tatălui Său, şi fiind înălţat la ceruri a făgăduit că va trimit la noi Duhul Sfânt ca să rămână cu noi în veac (v. *Ioan* 14, 16), şi Însuşi Duhul Sfânt, venind asupra noastră şi rămânând în noi, ne-a vestit nouă şi ne-a învăţat tot adevărul (v. *Ioan* 16, 13). Şi atunci, cum să-L cunoaştem pe Dumnezeu doar din cele zidite, şi nu din cele pe care nu le cunoaştem, ci [numai] din cele pe care le cunoaştem? Atunci, dacă cineva n-are cercarea căsătoriei nu poate să cunoască însoţirea lui Dumnezeu cu Biserica, fiindcă nu poate să vadă analogia? Şi îi vei sfătui pe toţi să

εὕρωσιν; Ἀλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγθήση, ὅς, ἄγαμος ὤν, «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν».

[68] Καιρὸς δὴ εἰπεῖν τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνήν· «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι», ἑνώσας σὺ σαυτὸν ἡμῖν καὶ φανερώσας σαυτὸν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέκρυψας τοῦτο ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν», οἳ συνετοὶ εἰσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· διὸ καὶ τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τοὺς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δὲ παρεξηγοῦνται τὰς ῥήσεις, ἔστι δ' ἃς καὶ τολμῶσι παραχαράττειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γὰρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστιν ἡ τοῖς τὴν καρδίαν κεκαθαρμένοις ἀποκαλυπτομένη Θεοῦ θεωρία καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι «γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι Θεόν» ἐπενεγκόντος, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑφηγεῖσθαι ἡ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυΐα», τὸ ἐκείνῳ μὴ δοκοῦν αὐτοὶ σαφῶς διαβεβαιοῦνται. Τοῦ δὲ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντος, πῶς ἡμεῖς γινώσκομεν Θεὸν «οὔτε νοητὸν ὄντα οὔτε αἰσθητόν», καὶ ἐπιφέροντος, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθὲς εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως γινώσκομεν αὐτόν», εἶτα καὶ τὴν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντος ἡμῖν, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὑπερφαὲς φῶς ὑπερφυᾶ ἕνωσιν ὑπὲρ νοῦν καὶ γνῶσιν τελουμένην, αὐτοὶ τὴν μὲν ὑπὲρ νοῦν γνῶσιν ὡς οὐδὲν οὖσαν ἀπολελοίπασι, τὴν δὲ διαπορητικὴν φωνὴν ἐκείνην,

[393] Este vorba de pricepere în sensul deducției intelectuale.
[394] Fericirea cu pricina este *fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu.*
[395] Grigorie al Nyssei, *Cuvânt la Fericiri*, P.G. 44, 1269B.

fugă de feciorie ca să afle cunoașterea ta de Dumnezeu? Va arăta că n-ai dreptate Pavel, care, necăsătorit fiind, cel dintâi a strigat: *Taina aceasta mare este*, dar *în Hristos și în Biserică* (*Efeseni* 5, 32).

[68] Este, dar, vremea potrivită să rostim binecunoscuta spusă însuflată de Dumnezeu: *„Mulțumesc Ție, Părinte, Doamne al cerului și al pământului, că* unindu-Te pe Sineți cu noi și vădindu-te pe Sineți prin Sineți nouă, *ai ascuns aceasta de cei înțelepți și pricepuți* (v. *Luca* 10, 21; *Matei* 11, 25), care sînt *pricepuți în ochii lor și înaintea loruși știutori* (*Isaia* 5, 21). Pentru aceasta, auzind graiurile Sfinților Tăi, pe unii îi nesocotesc, altora le și răstălmăcesc spusele, iar pe alții cutează a-i măslui, ca și cum nimeni nu și-ar da seama. De pildă, tâlcuind Grigorie al Nyssei ce este vederea lui Dumnezeu care se descoperă celor curați cu inima, zicând că și înțelepții acestui veac ar putea să Îl priceapă pe Dumnezeu[393] din armonia lumii și adăugând: „Dar mie mi se pare că altceva ne arată nobila făgăduință a fericirii[394]"[395], ei zic sus și tare un lucru care lui Grigorie, în chip vădit, nu i se pare; iar când marele Dionisie Areopagitul zice că noi Îl cunoaștem pe Dumnezeu „a nu fi nici înțeles [cu mintea], nici simțit [trupește]", și adaugă cu îndoială: „Așadar, poate că este adevărat a zice că nu din firea Lui, ci din rânduiala celor ce sînt Îl cunoaștem", apoi ne descoperă și cunoașterea preadumnezeiască, ce se desăvârșește mai presus de minte și de cunoaștere „prin unirea cea mai presus de fire cu lumina cea mai presus de lumină"[396], ei lasă cunoașterea mai presus de minte ca pe ceva ce n-are nici o însemnătate, iar pe acea spusă rostită cu îndoială n-au învrednicit-o nici unei cercetări, ca și cum

[396] Dionisie Areopagitul, *Despre dumnezeiești numiri* 7:3, *Corpus Dionysiacum i*, Berlin, 1990.

ὡς μάτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλὰ προβάλλονται τὴν τοῦ ἁγίου φωνὴν περιῃρημένην τῶν καιριωτάτων ἑκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν γινώσκεσθαι. Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶσιν, οὐ τῆς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος χροηγουμένης. Ἐπειδὴ γάρ, φησί, πᾶς ἄνθρωπος αἴσθησιν καὶ νοῦν ἔχει, φυσικὰς τὰς γνωστικὰς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα κατ' αὐτὰς τὸν μήτε αἰσθητὸν ὄντα μήτε νοητὸν Θεόν; Οὐκ ἄλλοθέν γε πάντως ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν· καὶ γὰρ αἱ γνώσεις, τῶν ὄντων οὖσαι καὶ εἰς τὰ ὄντα τὸ πέρας ἔχουσαι, καὶ τὸ θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δὲ μὴ μόνον αἰσθητικὰς καὶ νοητικὰς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτ' ἐκ τῶν ὄντων μόνων ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς, Πνεῦμα ὄντα τὸν Θεόν, ὑπὲρ αἴσθησιν γνώσονται καὶ νοῦν, ὅλοι Θεοῦ γινόμενοι καὶ ἐν Θεῷ γινώσκοντες Θεόν. Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος προτρέπεται, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτοὺς ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καὶ ὅλους Θεοῦ γεγομένους· κρεῖττον γὰρ εἶναι Θεοῦ καὶ μὴ ἑαυτῶν· οὕτω γὰρ ἔσται τὰ θεῖα δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γενομένοις.

[69] Ὁρᾷς ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων γινώσκειν τὸν Θεόν, ἀνακαλύψας γνῶσιν ἑτέραν ὑπερφυᾶ καὶ θείαν καὶ πνευματικήν, ἥτις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἕνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καὶ εἰπὼν ὅτι κατὰ ταύτην γίνεται δοτὰ τὰ θεῖα καὶ κατὰ ταύτην δίκαιον νοεῖν τὰ θεῖα, δηλαδὴ πνευματικῶς ἀλλ'καθ' ἡμᾶς, οὐδ' αἰσθήσει τε καὶ νῷ τὴν ἐκ τῶν ὄντων ἐρανιζομένους

degeaba ar fi fost pusă acolo, ci se folosesc de spusa sfântului despuind-o din amândouă laturile de tot ce este mai însemnat, ca şi cum ar afirma că Dumnezeu este cunoscut doar din cele zidite. Şi „filosoful" n-a fost în stare să priceapă nici măcar că sfântul vorbeşte aici despre cunoaşterea omenească, pe care toţi o au în ei din fire, nu despre cea dăruită de Duhul, pentru că [Dionisie, de fapt,] zice: Dat fiind că orice om are simţire [trupească] şi minte, puterile cunoscătoare cele din fire, cum să-L cunoaştem prin ele pe Cel ce nu este nici simţit [trupeşte], nici înţeles cu mintea? Fără îndoială, nu de altundeva decât din cele ce sînt, simţite [trupeşte] şi înţelese cu mintea, pentru că şi cunoaşterile, fiind ale celor ce sînt şi mărginite de cele ce sînt, de acolo arată şi dumnezeiescul, pe când cei care nu au numai puteri de simţire [trupească] şi înţelegere [cu mintea], ci au dobândit şi harul duhovnicesc şi mai presus de fire, nu numai din singure cele ce sînt, ci şi duhovniceşte Îl vor cunoaşte pe Dumnezeu, Care este Duh, mai presus de simţire [trupească] şi de minte, făcându-se întregi ai lui Dumnezeu şi în Dumnezeu cunoscându-L pe Dumnezeu. După har trebuie, dar, să înţelegem cele dumnezeieşti, nu după noi înşine, pe noi înşine întregi scoţându-ne din întregi noi înşine şi întregi făcându-ne ai lui Dumnezeu, că mai bine este să fim ai lui Dumnezeu şi nu ai noştri, că aşa vor fi date cele dumnezeieşti celor ce sînt cu Dumnezeu.

[69] Vezi cum [Dionisie] ne-a înălţat de la căutarea de a-L cunoaşte pe Dumnezeu din cele ce sînt, dezvăluind altă cunoaştere, mai presus de fire, şi dumnezeiască, şi duhovnicească, care ne vine, în urma negării celor ce sînt, după unirea cea mai presus de minte şi zicând că prin această unire se dau cele dumnezeieşti şi prin aceasta este drept să înţelegem cele dumnezeieşti, adică duhovniceşte, nu după noi înşine, nu prin simţire[a trupească] şi prin minte adunând din cele ce

γνῶσιν τοῦ Θεοῦ; Ἀτελὴς γὰρ ἡ γνῶσις αὕτη καὶ ἀτελέσι πρέπουσα φρονήμασιν. Ἀλλά γὰρ τί βούλεται τῷ ἁγίῳ ἐπὶ τῆς τῶν ὄντων καὶ καθ' ἡμᾶς τοῦ θείου γνώσεως τὸ «μήποτε» προσκείμενον, ὃ παρῶπται τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καὶ αἰσθητοῖς ὄμμασι καὶ αἰσθητοῖς ὠσίν ἀποῤῥήτως φῶς εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν Θεοῦ φωνήν, διὰ τοῦτο τελέως ἀποφήνασθαι γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν Θεὸν καὶ κατ' αὐτὰς τὰς γνωστικὰς καὶ κατ' ἄνθρωπον δυνάμεις εὐλαβητέον ἔδοξεν αὐτῷ. Καὶ μὴν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκριβείας τῶν ῥημάτων ἐκείνων τοῦ ἁγίου κἀκεῖ σαφῶς μόνην τὴν εἰσαγωγικὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως προσγινομένην δῆλός ἐστι διδάσκων, διὸ ἐπήγαγεν· «ἀπὸ ταύτης εἰς τὸ ἐπέκεινα πάντων ὁδῷ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἄνιμεν».

[70] Διὰ τοῦτο καὶ πρὸ νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι πρὸς θεογνωσίαν κατάλληλος ἦν, καὶ Ἀβραάμ τὴν ἀρχὴν τῆς θεογνωσίας ἀπὸ ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀπὸ ταύτης ὡμίλει τε καὶ ἐγίνωσκε Θεόν. τί δὲ ὁ Ἰώβ, ὃς καὶ ἀνεβόησεν ἰδὼν τρανότερον, ὡς «ἀκοῇ μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἑώρακέ σε»; τί δὲ ὁ Μωϋσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνόφῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας τὸν Θεὸν ὁρῶν; Καὶ γὰρ ἦν εἰκὸς προβεβλῆσθαι τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τοῦ κόσμου φαινόμενον τοῖς ἀτελέσι τὴν γνῶσιν, ὥσπερ καὶ τοῖς ἐνειλουμένοις αἰσθήσεσιν αἱ συμβολικαὶ νομικαὶ δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν θεολογίαι· ἀλλ' ὥσπερ αὖθίς εἰσιν οἳ τῶν τελεωτέρων καὶ προκαλυμμάτων ἐκτὸς θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν,

[397] Literal „introductivă".
[398] Expresie elină care înseamnă „în mod metodic", „sistematic".
[399] Vezi Teofil al Antiohiei, *Către Autolykos* 2, 25, *Theophilus of Antioch. Ad Autolycum*, Oxford, 1970.

sînt cunoaşterea de Dumnezeu? Pentru că această cunoaştere e nedesăvârşită şi cuvenită cugetelor nedesăvârşite. De ce vrea însă sfântul [să folosească] în privinţa cunoaşterii dumnezeiescului din cele ce sînt şi prin puterile noastre cuvântul „poate", pe care „filosoful" nu-l bagă în seamă, ca şi cum ar fi ceva de prisos? Deoarece, în chip de taină, şi cu ochi simţiţi [trupeşte] am văzut lumina lui Dumnezeu, şi cu urechi simţite [trupeşte] am auzit glasul Lui, [sfântul] a socotit că trebuie să ne ferim a lepăda cu desăvârşire cunoaşterea de Dumnezeu doar din cele ce sînt şi prin înseşi puterile cunoscătoare ale omului – şi pentru cei în stare să pătrundă cu de-amănuntul acele vorbe ale sfântului este limpede: el ne învaţă desluşit că din cunoaşterea celor ce sînt primim numai cunoaşterea de început[397] despre Dumnezeu, deoarece a adăugat: „De la aceasta suim cu cale şi rânduială[398], după putere, la ceea ce este dincolo de toate".

[70] De aceea a şi fost potrivită înainte de lege celor ce erau prunci în privinţa cunoaşterii de Dumnezeu[399], şi despre Avraam se zice că din aceasta a primit începutul cunoaşterii de Dumnezeu, dar mai târziu nu pe temeiul acesteia a stat de vorbă cu Dumnezeu şi L-a cunoscut. Şi cum rămâne cu Iov, care, când a văzut mai limpede, a strigat: *Cu auzul urechii mele Te auzeam mai-nainte, dar acum ochiul meu Te-a văzut pe Tine* (Iov 42, 5)? Dar cu Moisi, care în întunericul dincolo de cele ce sînt a văzut pe Dumnezeu patruzeci de zile întregi (v. *Ieşire* 24, 18)? Căci era şi firesc ca pentru cei nedesăvârşiţi în cunoaştere cele arătate ale lumii să fie puse în faţa celor nevăzute ale lui Dumnezeu, precum şi celor înfăşuraţi în simţuri[le trupeşti] li s-au predanisit prin cele simţite [trupeşte] teologiile simbolice ale legii; dar, iarăşi, după cum unii dintre cei mai desăvârşiţi au avut parte şi fără văluri de teologie limpede, aşijderea sînt şi unii care şi-au aruncat privirea şi în cele nevăzute ale lui

οὕτως εἰσίν οἱ καὶ εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ παρακύψαντες, ὡς Μωϋσῆς τε καὶ Παῦλος καὶ οἱ κατ' αὐτούς, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἡμῖν οἰκείως πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγωγοῦσι.

[71] Τί δή σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τὰ πολυειδῆ ἐκεῖνα καὶ λοξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τὸ ἔστι, τὸ τί ἐστι καὶ τὸ ἓν καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν τὸν ἓν τι εἰδότα καὶ ὄν καὶ ἀρχὴν καὶ δυνάμενον»; Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγέ τις μηδαμῶς ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεσθαι Θεόν, καλῶς ἂν ταῦτα τὰ πάσῃ προσόντα φύσει λογικῇ προὔφερες· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος ὑπερτίθεμεν τῆς φύσει καὶ κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως, τί σοι συμπράξει τῷ πρὸς ταῦτ' ἀντιλέγοντι τὸ τὴν εἰσαγωγικωτάτην τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σὺ δ' ὅμως οὕτως ἀντιλέγειν εἴωθας ἐπεὶ καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι φῶς νῷ θεωρητόν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν μόνην, σὺ διὰ πολλῶν δεικνύεις φῶς καὶ τὴν γνῶσιν λεγομένην, καὶ νικᾶν διὰ τούτου κατὰ κράτος δοκεῖς ἀντιταττόμενος. «Ἀλλά χωρίς τῆς εἰσαγωγικῆς ταύτης, οὐδὲ λογικός τις ἔσται», φησίν, «οὐδ' ἡ πρὸς τὰ τελεώτερα τῶν λογικῶν πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτὲ πρὶν γενέσθαι νήπιον· ἀλλ' ἀνὴρ γενόμενος, τὰ τοῦ νηπίου κατήργηκεν. Εἰ δ' ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν νηπίων φρονεῖ καὶ τούτοις σεμνύνεται, πῶς οὐ καταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χριστιανὸς εἶναι λέγων καὶ τὰ ἑλληνικὰ παιδεύματα μετιών, ἵν' ἐκεῖθεν τὴν θεογνωσίαν καρπώσηται;

[72] Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικὸν ἐξ ἐπιμελείας νοερὸν οὐκ ἂν γένοιτο»; Ὄντως γὰρ νοσεῖ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τοῦ τὴν οἰκείαν διάνοιαν πιστοτέραν ἡγουμένου τῶν λογίων

Dumnezeu (v. *Romani* 1, 20), cum ar fi Moisi, şi Pavel, şi cei de o seamă cu dânşii, cu toate [şi aceştia] că ne călăuzesc la înțelegerea acestora pornind, precum ni se potriveşte, de la cele văzute.

[71] Şi atunci, ce vrei, „filosoafe", cu acele sofisme de multe feluri şi strâmbe cum că „se cuvine celui care cunoaşte ceva ce este unul, care există, şi este început, şi are putere, să cunoască ce este şi existența, şi unul, şi începutul, şi puterea"? Căci dacă ar fi zis cineva că Dumnezeu nu este nicidecum cunoscut din cele ce sînt, ai fi avut bun temei să ne pui în față toate acestea, care se găsesc la orice fire cuvântătoare; dar întrucât noi punem cunoaşterea cea prin Duhul a tainelor Duhului mai presus decât cunoaşterea care din fire le e de obşte tuturor, cu ce te ajută când grăieşti împotriva acestor lucruri faptul că din cele ce sînt vine cunoaşterea cea mai de început a lui Dumnezeu? Şi totuşi, tu aşa te-ai obişnuit să contrazici: deoarece, înfruntându-i şi pe bărbații duhovniceşti, care zic că există lumină văzută cu mintea, nu doar cunoaşterea, le arăți pe larg că şi cunoaşterea este numită „lumină", şi ți se pare că prin aceasta dobândeşti mare biruință. „Dar fără această [cunoaştere] de început nu va fi nimeni cuvântător şi nici înaintare către cele mai desăvârşite decât cele cuvântătoare". Nici bărbat nu va fi cineva vreodată înainte de a fi prunc, dar după ce s-a făcut bărbat termină cu cele ale pruncului (v. *1 Corinteni* 13, 12); iar dacă vreunul dintre bărbați cugetă cele pruncești şi cu acestea se laudă, cum să nu se facă de râs? Şi cum să nu pățească la fel cel care spune că e creştin şi se ține de învățăturile elineşti, ca de acolo să culeagă roada cunoaşterii de Dumnezeu?

[72] Şi ce dacă „atunci când e bolnavă, partea cuvântătoare a sufletului nu se poate face înțelegătoare prin sârguință"? Căci, cu adevărat, boleşte partea cuvântătoare a

τοῦ Πνεύματος καὶ μὴ μέγα καὶ τέλειον ἴαμα ψυχῆς τὰς θείας ἐντολὰς οἰομένου. Πρώην μὲν γὰρ ἐξ ἡμισείας καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύνασθαι, νῦν δὲ τὸ καθαρτικὸν αὐτῶν ἅπαν ἀφελὼν τῇ γνώσει προσένειμεν, ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος θεογνωσίας τε καὶ ὑγιείας ψυχῆς καὶ καθάρσεως ἐκ τοῦ πολλὰ καὶ πλείω καὶ πάντα εἰδέναι λέγων προσγίνεσθαι καὶ δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖ τὰ πολλά, ἵνα καὶ συνελεῖν εἴς τι καθόλου δυνηθείημεν καὶ τὴν κυκλικὴν περὶ τὰ ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν τουτέστι, τὴν ἐγκύκλιον μανθάνειν παίδευσιν, ἵνα καὶ τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθείημεν νοήσεων, τῶν ἑνιαίων καὶ ἀμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τὸν σημεῖον ἀμερὲς ἰδεῖν βουλόμενον, πολυμερὲς αὐτὸ πρότερον προσθέσθαι καὶ τὴν μονάδα μὴ τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνασθαι γενέσθαι, ἀλλὰ τῇ συναιρέσει μόνῃ, καίτοι πᾶν τὸ ἐκ συναιρέσεως ἓν καὶ μεριστόν, ἐκεῖ δὲ τὸ ἑνιαῖον καὶ ἀμερὲς ὑπόκειται. Ἐγὼ δὲ οἶδα παρὰ τῶν πατέρων μεμυημένος, ἤδη δὲ καί τινων αὐτῶν ἀκούσας τε καὶ πιστεύσας, ὡς καὶ τὰ πολλὰ ταῦτα καὶ τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐκ κατ' αἴσθησιν, οὐ κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καὶ χάριν ἐθεάσαντο, ἢ καὶ τὰ μακρὰν ὡς ὑπ' ὀφθαλμοὺς ποιεῖ καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι. Τὸν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεορρήμονα οὐ θαυμαστὸν καὶ ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν, ἐπεὶ καὶ δι' ἀψύχων καὶ δι' ἀναισθήτων καὶ δι' ἀλόγων καὶ διὰ λογικῶν αὐτός ἐστι μόνος ὁ δοξαζόμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ μόνῳ ἐξαιρέτως

[400] Vezi *supra* 2, 1, 17.
[401] Crugul, adică cercul, este aici simbol al deplinătății cunoașterii celor create.
[402] Inițiat.

sufletului celui care socoate cugetarea sa a fi mai vrednică de crezare decât cuvintele Duhului şi că dumnezeieştile porunci nu sînt mare şi desăvârşită lecuire a sufletului – fiindcă la început zicea că acestea pot să curățească pe jumătate[400], iar acum, răpindu-le toată puterea curățitoare, a pus-o pe seama cunoaşterii, zicând că începutul, mijlocul şi sfârşitul cunoaşterii de Dumnezeu, şi al sănătății sufleteşti, şi al curățirii vin din a şti multe, şi mai multe, şi toate, şi că trebuie să nu fim deloc neştiutori de cele multe, ca să şi putem să le adunăm într-un ceva universal şi să împlinim crugul cunoaşterii despre cele ce sînt[401], adică să învățăm învățătura enciclopedică, pentru a ne învrednici şi de înțelegerile deopotrivă cu ale îngerilor, cele unitare şi fără părți: ca şi cum cineva ar spune că cel care doreşte să vadă un punct fără părți trebuie mai întâi să şi-l închipuie făcut din multe părți şi că monada se poate face nu prin îndepărtarea celor multe, ci doar prin adunare, deşi oricare „unul" care vine din adunare se poate împărți, pe când dincolo se presupune ceea ce este unitar şi fără părți. Eu însă, fiind adus la cele de taină[402] de Părinți, pe unii dintre ei chiar auzindu-i în vremea de acum şi crezându-i, ştiu că ei au văzut şi toate acestea multe, şi toată această lume simțită [trupeşte] nu după simțire[a trupească], nu după gândire, ci după puterea şi harul care sînt proprii minții celei în chipul lui Dumnezeu, care şi pe cele îndepărtate le face ca şi cum ar fi în fața ochilor, şi pe cele viitoare le înfățişează în chip mai presus de fire ca şi cum ar fi de față. Şi nu este de mirare că grăitorul de Dumnezeu cel din Areopag Îl laudă pe Făcătorul firii şi de la cele pe care le avem în noi din fire, deoarece şi prin cele neînsuflețite, şi prin cele nesimțitoare, şi prin cele necuvântătoare, şi prin cele cuvântătoare El este Singurul proslăvit, dar mai cu seamă numai Lui se cuvine închinarea

πρέπει ἡ ἐν Πνεύματι λατρεία, ἣν καὶ μόνην ποθεινὴν Θεῷ ὁ Θεὸς αὐτὸς προσεῖπεν.

[73] Τῶν δὴ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ῥήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλόμενος, πολλὰς ἔτ' οὔσας καταλιπών, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησὶ τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἁπάσῃ τοῦτο κοινὸν ἱεραρχίᾳ τὸ πέρας, ἡ πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα προσεχὴς ἀγάπησις, ἐνθέως τε καὶ ἐνιαίως ἱερουργουμένη, καὶ πρό γε τούτου ἡ τῶν ἐναντίων παντελὴς καὶ ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἡ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας ὅρασίς τε καὶ ἐπιστήμη, ἡ τῆς ἑνοειδοῦς τελειώσεως ἔνθεος μέθεξις». Συλλογίζεται τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως· «τῶν ἡμῖν ὑπὸ Θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τὸ κράτιστον· τέλος δὲ ταύτης ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἡ ῥῆσις αὕτη διδάσκει· τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τὸ ἄριστον ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐστί, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ἡ φιλοσοφία». Ῥημάτων ὄντως ἔοικεν ἦχου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπαΐειν ἁγίας. Τοῦτο γάρ φησιν ὁ ἅγιος, ὅτι ἡ ἀληθὴς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἡ παντελὴς ἀποφοίτησίς ἐστι τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἡ ἀποχὴ καὶ ἀπραξία τῶν κακῶν, πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὖσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἑνιαίας. Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἁλισκόμενος καὶ ἀγόμενος τῶν αὐτῷ δοκούντων ἐφίεται καλῶν καὶ δι' ἔργων ἄγνοιαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντος καλοῦ, καὶ ὁ θυμῷ κρατούμενος τῷ ἀνθισταμένῳ πρὸς τὰ δοκοῦντα αὐτῷ καλὰ καὶ ἀγαθὰ μάχεται, καὶ ἁπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χείρονος ἀντεχόμενος βίου

[403] PG 3, 376A. Expresia „cum sînt ființânde ele" = a cunoaşte cum fiinţează ele. Vezi la David, *Prolegomene filosofice* 28:16-21, ed. Reimer, Berlin, 1904: „E de ştiut că spusa „cum sînt ființânde ele" a fost adăugată ca să se arate cum cunoaşte filosofia cele ce sînt, adică faptul că nu le cunoaşte după cantitate... ci le cunoaşte firea."

în duh, despre care Dumnezeu Însuşi a spus că este singura închinare adevărată, şi singura vrednică de Dumnezeu, şi singura dorită de Dumnezeu.

[73] Dintre graiurile marelui Dionisie pe care le „filosoful" le-a pus înainte fără să-şi dea seama că împotriva sa le pune, lăsându-le deoparte pe celelalte, multe la număr, voi pomeni una, [şi anume pe] cea din urmă. Zice, dar, în cel dintâi cap al *Ierarhiei bisericeşti*: „Acest hotar este de obşte a toată ierarhia: iubirea nedepărtată față de Dumnezeu şi față de cele dumnezeieşti, sfințit-lucrată în chip dumnezeiesc şi unitar, şi mai înainte de aceasta părăsirea deplină şi fără întoarcere a celor potrivnice, cunoaşterea celor ce sînt, cum sînt ființânde ele, vederea şi ştiința sfințitului adevăr, dumnezeiasca împărtăşire de desăvârşirea cea cu-chip-de-unul"[403]. Ei bine, pe temeiul acestora „filosoful" clădeşte silogism aşa: „Dintre cele date nouă de Dumnezeu, ierarhia este cea mai înaltă, iar scopul ei este cunoaşterea celor ce sînt, precum ne învață aceste spuse; prin urmare, dintre cele ce sînt în noi, cea mai înaltă este cunoaşterea celor ce sînt, altfel spus filosofia"[404]. După cât se pare, la el ajunge numai sunetul vorbelor, dar nu şi sfințitul înțeles, deoarece sfântul vrea să spună că adevărata cunoaştere a celor ce sînt este „părăsirea deplină şi fără întoarcere a celor potrivnice", adică înfrânarea de la răutăți şi nelucrarea lor, ce este înainte de sfințita lucrare cea dumnezeiască şi unitară – căci întrucât şi cel prins şi robit de poftele cele rele năzuieşte către cele ce îi par bune şi arată prin faptele sale că nu cunoaşte ceea ce este bine cu adevărat, şi cel stăpânit de întărâtare se luptă cu cel ce se împotriveşte celor ce-i par lui bune şi de folos, şi, pe scurt, oricine se ține de viețuirea cea rea se lipeşte de

[404] Vezi *supra* 2, 1, 21.

ὡς αὐτῷ δοκοῦντι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄντος ὄντι, μόνος δὲ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τὴν ψευδοδοξίαν ταύτην ἀποβαλόμενος, τὰ ὄντως ὄντα χείρω καὶ χείρω ἡγεῖται καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τὴν οὖσαν, οὐ τὴν δοκοῦσαν, διὰ τοῦτο ἡ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνῶσίς» ἐστι «τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστί», πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὖσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἑνιαίας· ἱερὰ δὲ καὶ ἑνιαία καὶ ἔνθεος ἐργασία ἡ τήρησίς ἐστι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τῇ φυγῇ τῶν πονηρῶν καὶ τῇ ἐπιμόνῳ καὶ προσεχεῖ ἀγαπήσει Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐστί, φησί, πάση κοινὸν ἱεραρχίᾳ τὸ πέρας, τὸ μισῆσαι τὰ ἀντικείμενα ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐντολαῖς καὶ ἀγαπῆσαι ταύτας καὶ τὸν δόντα Θεὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ὑπὸ ταύταις ζῆν. Τοῦτό ἐστιν «ἡ τῶν ὄντων ᾗ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἡ τῆς ἀληθείας ὅρασις, τοῦτο ἡ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἡ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας ἑστίασις, ἀποκαλυπτομένης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ φωτιζούσης καὶ θεούσης καὶ τρεφούσης νοητῶς πάντα τὸν διὰ τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δὲ πνευματικῶς, ἐνδιαιτώμενον αὐτῇ.

[74] Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν δῆλον ποιεῖται λέγοντα· μικρὸν γὰρ προαγαγὼν τὸν λόγον, εἶτ' ἐπαναλαβών, ἐξηγητὴς αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νοεῖν τὰ θεῖα θείως, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέπειν ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησί, «ὡς οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἡ πρὸς Θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις· ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν θείων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τευξόμεθα· 'τηρήσει' γάρ, φησίν, 'ὁ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ Πατὴρ ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ

ceea ce i se pare lui că e mai bun, nu de ceea ce este bun cu adevărat, şi numai omul care a părăsit cele rele, care a lepădat această socotință mincinoasă, care socoate rele cele cu adevărat rele şi are cunoaşterea adevărată, nu părută, a celor ce sînt, drept aceea părăsirea celor rele este „cunoaştere a celor ce sînt, cum sînt ființânde ele", care este înaintea sfințitei lucrări celei dumnezeieşti şi unitare, iar sfântă, şi unitară, şi dumnezeiască lucrare este păzirea poruncilor lui Dumnezeu, care se săvârşeşte prin fuga de cele rele şi prin iubirea statornică şi cu luare-aminte de Dumnezeu şi de cele dumnezeieşti. Aşadar, vrea să zică, acesta este hotarul de obşte a toată ierarhia: a urî cele potrivnice poruncilor lui Dumnezeu, şi a le iubi pe acestea şi pe Dumnezeu, Dătătorul lor, şi a trăi sub ele din dragoste pentru El. Aceasta este „cunoaşterea celor ce sînt, cum sînt ființânde ele", aceasta este vederea adevărului, aceasta este împărtăşirea desăvârşirii, aceasta este ospătarea de epopsia duhovnicească, care se descoperă după făgăduință, şi-l luminează, şi-l îndumnezeieşte, şi îl hrăneşte în chip înțeles cu mintea pe întreg omul care prin inima curată petrece în ea în chip înțelegător, mai bine zis duhovnicesc.

[74] Însuşi [Dionisie] arată că asta vrea să zică, pentru că întorcându-se la acestea ceva mai jos, însuşi se face tâlcuitor sieşi pentru cei care nu vor să înțeleagă dumnezeieşte cele dumnezeieşti, ci şi încearcă să le strâmbe după relele lor păreri, spunând: „Ni se spune, dar, în chip sfințit că acesta este scopul ierarhiei noastre este asemănarea şi unirea, pe cât se poate, cu Dumnezeul nostru – iar de aceasta, precum ne învață dumnezeieştile Scripturi, vom avea parte doar iubind şi sfințit lucrând poruncile dumnezeieşti, pentru că [Hristos] zice: *Cela ce Mă iubeşte va păzi cuvintele Mele, şi Tatăl Meu îl va iubi pe el, şi vom veni la el, şi locaş la el vom face*

ποιῆσομεν'». Ὁρᾷς ποίαν λέγει γνῶσιν τῶν ὄντων ἀληθῆ; Τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. τί δὲ τὸ ταύτης τέλος; Ἡ πρὸς Θεὸν ἕνωσίς τε καὶ ἀφομοίωσις. Πῶς δὲ ἐκεῖ ἀγάπην εἶπε ταύτην τὴν ἀφομοίωσιν; Ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστὶ τῶν ἀρετῶν τὸ πλήρωμα καὶ αὕτη τῇ εἰκόνι προσχρωσθεῖσα τελείαν τὴν πρὸς Θεὸν ἀποσώζει ἐμφέρειαν. Διὰ δὲ τοῦ ἐνθέως καὶ ἐνιαίως καὶ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν ἠνίξατο, τὴν διὰ μόνην τὴν πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα γινομένην διάθεσιν· τὸ γὰρ καλὸν οὐ καλόν, ἂν μὴ καὶ διὰ τὸ καλὸν μόνον πράττηται· ἡ δὲ διηνεκὴς τῶν ἐναντίων ἀποφοίτησις καὶ ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καὶ ἡ ἱερὰ τῆς ἀληθείας ὅρασις καὶ ἐπιστήμη τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ πάθη παρίστησι μῖσος καὶ τὴν τῆς ἁμαρτίας κατάγνωσιν καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνεπίστροφον φυγήν· τῇ δὲ ἐνοειδῆ τελειώσει καὶ ἐνθέῳ μεθέξει τοῦ ἑνὸς καὶ τῇ νοητῶς τρεφούσῃ καὶ θεούσῃ ἐποψίᾳ τὴν κατ' ἐπαγγελίαν θείαν ἐπιφοίτησιν καὶ μονὴν ὑπέδειξε, τελειοῦσαν τῇ ἑνώσει καὶ τρέφουσαν τῇ ἐποψίᾳ τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα.

[75] Εἰ γοῦν διὰ μόνης τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως ἡ ἀληθὴς προσγίνεται γνῶσις καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἕνωσις καὶ ὁμοίωσις, ὅπερ ὁ φιλόσοφός φησι γνῶσιν, ψευδογνωσία ἐστίν. Ἀρχόμενος γὰρ καὶ αὐτὸς σαφῶς εἶπεν «ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως μὴ δυνατὸν εἶναι ταύτην προσγίνεσθαι τὴν γνῶσιν», καὶ μικρὸν ἀνωτέρω δεικνύς, ὅθεν ἡ γνῶσις αὕτη προσγίνεσθαι πέφυκεν, «ἐκ τοῦ μὴ ἀγνοεῖν», φησί, «τὰ πολλά, μηδὲ τοὺς λόγους τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ ἐκ τοῦ γινώσκειν πάντα καὶ πάντα σπεύδειν μανθάνειν, ὅ τί τις ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἂν Ἕλλην ἢ κἂν Αἰγύπτιος, ἵνα

[405] În misteriile păgâne, epopsia era treapta cea mai înaltă a participării. Spre deosebire de inițiat, ai cărui ochi erau închiși, epoptul avea dreptul să vadă „cele de taină" ale cultului misteric. În contextul nostru termenul este folosit cu privire la vederea duhovnicească.

(*Ioan* 14, 23). Vezi care zice că este adevărata cunoaştere a celor ce sînt? Lucrarea virtuților. Care este sfârşitul acesteia? Unirea şi asemănarea cu Dumnezeu. Cum de numeşte aco- lo „dragoste" această asemănare? [O numeşte aşa] întrucât dragostea este plinirea virtuților şi ea, fiind zugrăvită după Icoană, păstrează desăvârşită asemănarea cu Dumnezeu – iar prin „în chip dumnezeiesc" şi „unitar" şi prin „sfințita lucrare" a dat de înțeles păzirea dumnezeieştilor porunci făcută numai din iubire de Dumnezeu şi de cele dumneze- ieşti, pentru că binele nu e bine dacă nu se face doar pentru bine, iar părăsirea statornică a celor potrivnice, şi cunoaş- terea celor ce sînt, şi sfințita vedere şi ştiință a adevărului aduc ură împotriva patimilor rele, şi osândire a păcatului, şi fugă de acesta fără întoarcere; iar prin „desăvârşirea cu- chip-de-unul", şi „dumnezeiasca împărtăşire de Unul", şi „prin epopsia[405] care hrăneşte şi îndumnezeieşte în chip înțeles cu mintea" a dat de înțeles dumnezeiasca venire şi sălăşluire după făgăduință, care desăvârşeşte prin unire şi hrăneşte prin epopsie văzul acela duhovnicesc.

[75] Şi atunci, dacă numai prin păzirea poruncilor vin adevărata cunoaştere şi unirea şi asemănarea cu Dumne- zeu, ceea ce „filosoful" numeşte cunoaştere este cunoaştere mincinoasă, fiindcă şi el a zis la început limpede: „Din păzi- rea poruncilor nu este cu putință să vină cunoaşterea aceas- ta"[406], şi după ce a arătat puțin mai sus de unde vine, din firea sa, această cunoaştere, spunând: „Din a nu fi în neştiin- ță de cele multe, nici de noimele celor ce sînt, iar mai vârtos din a cunoaşte toate şi a sârgui a învăța tot ce spune cineva că ştie, fie el elin sau egiptean, ca nu cumva, lăsând deo- parte vreun lucru dintre cele spuse şi cunoscute cu privire

[406] Vezi 2, 1, 34; 2, 3, 17.

μηδενός», φησί, «τῶν περὶ κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καὶ ἐγνωσμένων λειπόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήσῃ Θεόν», ἐπεὶ καὶ κατ' αὐτὸν ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ὅμοιόν τι ποιῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδίμων μόνων τρέφεσθαί τε καὶ συνίστασθαι τὸ σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενὸς ἀπολελεῖφθαι τῶν ἐδωδίμων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδὲ διαλιμπάνειν σιτιζόμενον ὁσημέραι τε καὶ ὥραι, καὶ οὕτω τὴν περὶ τὰς πολυτελεῖς τραπέζας ἄχρηστον μανίαν καὶ τὸ τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀναγκαιότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἔπειθε δοξάζειν, μηδενὸς τῶν κρειττόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς ὕλην ὁ Θεὸς ὑπέθετο τοὺς τῆς φύσεως λόγους, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς οὖν τὸ αὐταρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τὰ περιττὰ παραλείπομεν τοῖς μὴ χωροῦσιν τὴν τελεωτέραν τροφήν· κἂν, ὑπερήλικες ὄντες οὗτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανίστασθαι βούλωνται, ἐπαλείφομεν καί τινα Σκύλλαν τῷ παγκοσμίῳ τούτῳ μαστῷ, τὸ μὴ πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτε μετρίως ἐκτείνοντες ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἳ δ' ὡς οὐκέτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τὴν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καὶ φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοὶ πρὸς τὸ προσῆκον μέτρον ἀναδραμεῖν.

[76] Διὸ καὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς ἥκειν καὶ τὴν μονὴν ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ φασίν, «ὃς τοὺς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κόσμου φύσεως· γινώσκει γὰρ οὗτος τὸ ἀληθές. Θεὸς δὲ ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ τῆς ἀληθείας Πατήρ· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ γινῶσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικταί τε καὶ μένει· οὐκοῦν ἐν τῷ Θεῷ ἔσται μονίμως ἱδρυμένος ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν Θεῷ τὴν μονὴν ἀμετάβλητον ἔχοντος, οὐκ ἀπεικὸς ἐκεῖνόν γε παρὰ τοῦτον ἐλθεῖν

la natura lumii, să nu-L cunoască din acela pe Dumnezeu", deoarece, potrivit lui, doar din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu. Asta-i ca şi cum cineva, auzind că trupul se hrăneşte şi se alcătuieşte doar din mâncăruri, ar spune că dacă omul vrea să trăiască nu trebuie să lase deoparte vreo mâncare şi nici să înceteze în vreo zi şi în vreun ceas a înfuleca, şi astfel ar încredința că netrebnica turbare spre mesele bogate în felurite bucate şi patima lăcomiei pântecelui, fără vreo năzuință spre lucrurile mai bune, sînt de cea mai mare trebuință pentru viața oamenilor. Aşa şi părții cugetătoare a sufletului Dumnezeu i-a dat a se îndeletnici cu rațiunile firii[407], dar [aceasta] întrucât pot călăuzi la cunoaşterea mai înaltă – drept care noi, luând din acestea ceea ce este de ajuns, le lăsăm cele de prisos celor ce nu încap hrana mai desăvârşită – iar dacă, fiind trecuți de vârsta copilăriei, nu vor să lase hrana potrivită pruncilor, punem şi un fel de Scillă pe această țâță a toată lumea, arătând câteodată, cu măsură, faptul că nu prea e de folos, ca să îi depărtăm de mâncarea nepotrivită. Ei însă, nemaifiind prunci, ci ca desăvârşiți în răutate, se ridică asupra noastră şi se silesc, din dragoste de gâlceavă, să ne doboare pe noi în loc să alerge ei înşişi către măsura cuvenită.

[76] De aceea şi spun: „Fiul vine şi îşi face locaş împreună cu Tatăl în cel care cunoaşte rațiunile naturii lumii, fiindcă acesta cunoaşte adevărul, iar Dumnezeu este Adevărul şi Părintele adevărului – dar şi orice cunoaşte s-a statornicit şi rămâne în ceea ce este cunoscut. Prin urmare, va fi aşezat statornic în Dumnezeu omul care cunoaşte cele ce sînt – iar întrucât acesta are în Dumnezeu locaş nestrămutat, nu va fi lucru nepotrivit să zicem că la acesta vine El şi Îşi face

[407] Naturii create.

λέγεσθαι καὶ τὴν μονὴν πεποιῆσθαι· «οὗτός ἐστι», φησί, «καὶ ὁ φωτὸς θείου καὶ νοητοῦ ἔμπλεων τὸν νοῦν κεκτημένος». Αὕτη ἐστίν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνωσία. Ἐγὼ δὲ ἀκούω τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος «ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ». Οἶδα δὲ καὶ τῶν ἐναντίων τὴν αὐτὴν οὖσαν αἴσθησιν καὶ γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην. Ὁ γοῦν εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐπίσταται. Εἰ γοῦν, κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τὸ γινῶσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικταί τε καὶ μένει καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτὸν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ Θεῷ ἐστι καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ, οὐκοῦν καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ἐν αὐτῷ πεποίηται τὴν μονήν, καὶ ὁ αὐτὸς οὗτός ἐστι λοιπὸν ὁ καὶ σκότους νοητοῦ ἔμπλεων τὴν ψυχὴν κεκτημένος· καὶ ὄντως πολὺ σκότος ἐπηλυγάζει τὴν ψυχὴν ἥ τοιαῦτα προφέρει διανοήματα. Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», διὰ τὴν γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τὸν Χριστόν; τί δέ, ὁ γινώσκων καὶ μὴ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυμένον τὸν Θεόν; Καὶ πῶς «δαρήσεται πολλάς»; Καὶ μὴν ὁ μὲν Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μὲν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσγίνεσθαί φησι τὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐνοίκησιν, ἐκ δὲ τῆς ἐνοικήσεως τὴν ἐμφάνειαν. Οὗτος δὲ ἀντεστραμμένος μὲν ἐκείνῳ ἐκ τῆς αὐτῷ δοκούσης ἐμφανείας φησὶ τὴν ἐνοίκησιν, ὑπεναντίως δὲ σαφῶς, οὐκ ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τὴν ἐμφάνειαν, καὶ γνώσεως, ἣν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιούτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν. Οὐ μόνον δὲ τὰς θείας ἐντολὰς ἀδυνάτως ἔχειν τὴν γνῶσιν ταύτην πορίζειν πρότερον εἴρηκε, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν ταύτην ἐκάλει διὰ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγουμένην

locaş; acesta este", zice, „cel ce a dobândit minte plină de lumina dumnezeiască şi înțeleasă cu mintea". Aceasta este la „filosof" cea mai desăvârşită cunoaştere de Dumnezeu. Eu aud însă ce zice Evanghelia: că diavolul *mincinos este şi tatăl minciunii* (*Ioan* 8, 44) înseşi; ştiu şi că aceeaşi este simțirea, şi cunoaşterea, şi înțelegerea lucrurilor ce sînt potrivnice unul altuia. Deci, cel care ştie adevărul cunoaşte şi minciuna; iar dacă, potrivit spuselor „filosofului", ceea ce cunoaşte s-a statornicit şi rămâne în ceea ce este cunoscut şi în virtutea acestui fapt, precum zice el, cel ce are cunoaşterea celor ce sînt este în Dumnezeu şi Dumnezeu este în el, înseamnă că şi minciuna, şi tatăl minciunii şi-au făcut locaş în el, şi, prin urmare, el însuşi este cel ce a dobândit suflet plin de întuneric înțeles cu mintea: şi, cu adevărat, mare întuneric acoperă sufletul care vine cu asemenea cugetări. Oare cel care zice: *Ştiu-Te Cine eşti, Sfântul lui Dumnezeu* (*Marcu* 1, 24) Îl avea în sine pe Hristos în urma acestei cunoştințe? Oare cel care cunoaşte şi nu face voia lui Dumnezeu Îl are în sineşi sălăşluit în chip statornic pe Dumnezeu? Şi atunci, cum de *va fi bătut mult* (*Luca* 12, 47)? Şi Hristos spune în Evanghelii, pe de o parte, că din păzirea poruncilor vine sălăşluirea Lui şi a Tatălui, iar pe de alta că din sălăşluire [vine] arătarea (v. *Ioan* 14, 21, 23) – acesta însă, împotrivindu-se Lui, zice pe de o parte că sălăşluirea vine din ceea ce i se pare lui a fi arătarea [lui Dumnezeu], iar pe de alta, în chip vădit pidosnic, că nu din porunci, ci din cunoaştere este arătarea – din cunoaştere, despre care zisese înainte că nu vine nicicum din păzirea dumnezeieştilor porunci. De asemenea lumină şi de asemenea adevăr şi-a umplut mintea: la început nu numai că a zis că dumnezeieştile porunci nu pot aduce cunoaşterea aceasta, ci a şi numit-o „filosofie" dăruită prin ştiințele filosofice şi a recunoscut că este nebunie înaintea

καὶ μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ ταύτην ἔφασκεν· ἣν οὖν μωρία τότε προσεῖπε, Θεὸν αὐτὴν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται καὶ αὐτὸν μετὰ τοῦ Πατρὸς τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Λόγον· τοιούτου φωτὸς καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν.

[77] Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τῶν ἐναντίων ἡ αὐτή ἐστιν αἴσθησις, σύ, ὦ φιλόσοφε, πότ' ἄρ' εἶ θερμός, ὅταν κατὰ τὴν ποιότητα ταύτην διακέηταί σου τὸ σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔχων τὴν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καὶ τὴν θερμότητα ἐν σεαυτῷ φέρων αἰσθάνῃ, ὅτε κατὰ ταύτην διάκεισαι. Τότε τοίνυν καὶ τὸν Θεὸν ἕξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς, ὅτε τὴν θείαν ἕξιν ἐν σεαυτῷ κατὰ ψυχὴν ἔχεις· θεία δὲ ὄντως ἕξις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἐστί· προσγίνεται δ' αὕτη διὰ μόνης τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἱερᾶς ἐργασίας· εἰ γὰρ καὶ ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλὰ καὶ μέση καὶ κορυφαία· ὁ Θεὸς γὰρ ἀγάπη ἐστίν, ὃς ἐν τούτῳ μόνῳ καὶ τὴν οἰκείαν ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καὶ σαυτῷ χρήσῃ πρὸς διόρθωσιν ἑτέρων ἀληθῶς, ὅτε τὴν τοιαύτην σχήσεις ἐκ τῶν τοιούτων διάθεσιν· νῦν γάρ, τὸν διορθοῦντα ὑποκρινόμενος, διαστρέφων καὶ διασύρων δῆλος εἶ. Ἀλλ' ὡς μὲν διαστρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελόμενος, ἐκδηλότερον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως διασύρειν προθυμεῖσθαι δεῖγμα σαφὲς τὸ διὰ μεγίστης σε σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἐλθεῖν ἡμῖν εἰς ὄψιν τὰ πρὸς ἡμετέραν διόρθωσιν ἐπιστρεπτικά σοι δοκοῦντα ταυτὶ συγγράμματα, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκευάσαι τῷ νοσοῦντι λυσιτελέστατον ἔφασκε, χρήσασθαι δὲ παντάπασιν

[408] O traducere mai literală ar fi: „Când trupul tău petrece în starea corespunzătoare din punct de vedere calitativ".
[409] Dispoziție lăuntrică.

lui Dumnezeu (v. *1 Corinteni* 3, 19), iar acum pretinde că ea este Dumnezeu şi Însăşi Cuvântul Unul-Născut al Tatălui, Cel împreună cu Tatăl. De asemenea lumină şi de asemenea adevăr şi-a umplut mintea.

[77] Dar dacă simțirea este aceeaşi şi în ce priveşte lucrurile care sînt potrivnice unele celorlalte, ție, „filosoafe", când ți-este cald: când trupul tău petrece în starea cu pricina[408] sau când, avându-l înghețat, simți în el căldura cea potrivnică [frigului]? Negreşit că vei simți în tine căldura atunci când vei fi în starea potrivită. Aşadar, şi pe Dumnezeu Îl vei avea în sineți cu adevărat atunci când ai în sineți cu sufletul dumnezeiasca deprindere, iar dumnezeiasca deprindere este dragostea către Dumnezeu, care vine doar prin sfințita lucrare a dumnezeieştilor porunci – că deşi este şi început al acestora, este şi mijloc, este şi vârf –, pentru că dragostea este Dumnezeu (v. *1 Ioan* 4, 8, 16), Care doar întru aceasta a făgăduit venirea, şi sălăşluirea, şi arătarea Sa. Prin urmare, de îndreptarea altora te vei putea apuca cu adevărat atunci când vei avea aşezare[409] ca aceasta din unele ca acestea, de oarece acum, făcându-te că îndrepți, strâmbi[410] şi defaimi în chip vădit. Că strâmbi pretinzând că îndrepți, asta se va vedea şi mai bine din cele ce urmează – iar dovadă limpede că sub chipul îndreptării dorința ta e de a defăima este faptul că ți-ai dat toată silința ca nu cumva să ne ajungă sub ochi scrierile pe care le-ai alcătuit, chipurile, spre îndreptarea noastră[411]: ca şi cum un doctor ar zice să se pregătească un leac foarte de folos pentru cel bolnav, dar nu i-ar da voie deloc să-l bea. De aici s-a făcut vădit că însuți ai ştiut de la început ceea ce s-a dat în vileag acum, şi anume puterea de

[410] Adică „răstălmăceşti".
[411] Vezi *supra* 2, 1, 2.

ἀπηγόρευσεν. Ὅθεν καὶ τοῦτο γέγονεν δήπου δῆλον, ὡς καὶ αὐτὸς τοῦτ' οἶσθα, πρότερον, ὃ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα δύναμιν τὰ κεκλημένα φάρμακα· καὶ τοῦτ' ἄρα προσεγίνωσκες ὡς οὐ λήσῃ κλέπτων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.

[78] Ταῦτ' ἄρα καὶ νῦν οὐχ ἑκόντος εἶναι καὶ πρὸς τὰς ἡμετέρας ἥκει χεῖρας ταυτί σου τὰ γράμματα, ἐν οἷς τελευτῶν φῂς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθώσει χρήσασθαι σαυτῷ, ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἴρηκέ τις τῶν σῶν φίλων.Τὸ δὲ μὴ ὀρθῶς εἰρημένον τῷ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι· «ἴσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱερᾶς φωτοφανείας, ὅτι ἔστι Θεὸς καὶ οἷον φῶς ἐστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ ἀΰλου·οἱ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τὸν κοινὸν προμηθέα συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγαθυνομένων τὴν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτοζωήν, καὶ ἁπλῶς ἐκ πάντων τὸν τὰ πάντα ὄντα καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων». Τοῦτό ἐστιν ὅ φησιν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν. Οἶδα δὲ αὐτὸν καὶ ἄλλοτε κακῶς πρὸς αὐτὸ διατεθέντα· ἀγνοήσας γὰρ ὅτι τὸ 'οἷον' παραδειγματικῶς τῷ φωτὶ προσήρτηται, τὸν Θεὸν ἔλεγε φάσκειν ἡμᾶς εἰδέναι, ὁποῖον φῶς ὑπάρχει. Δείξαντες δὲ ἡμεῖς προσπαρακείμενον τὸ 'πηγὴ φωτός' , καὶ συνημμένως ἀναγνόντες ὅτι «ἔστι Θεὸς οἷον πηγὴ φωτός», ἠρωτῶμεν αὐτόν, τί βούλεται λοιπὸν ἐνταυθοῖ τὸ 'οἷον'· ὁ δ' ἄκων ὡμολόγησε τὴν ἄγνοιαν καὶ ἤτησε συγγνώμην· οὐδὲ γὰρ δυνατὸν ἄλλως ἢ ἀντὶ τοῦ ὡσανεὶ παραληφθῆναι. Νῦν δ' ἄλλως ἐπελάβετο· «φανεροῦ γὰρ ὄντος», φησίν, «ὡς καὶ τοῖς θεωρητικωτάτοις ἐκ

[412] Prin Isidor – v. 2, 1, 2.

[413] Cuvântul οἷον poate însemna şi „ca", şi „ce fel de". Lucrurile pe care Palama le spune în continuare trebuie înţelese din perspectiva acestei ambiguităţi.

[414] Vezi *Întâia epistolă către Achindin* 12, GA, p. 90.

otrăvuri a celor pe care tu le numeşti leacuri; ştiai, dar, şi că dacă vor ajunge acestea în faţa noastră înşelătoria ta nu va rămâne ascunsă.

[78] Şi acum, dar, tot fără să vrei ne-au picat în mână aceste scrieri ale tale[412], la sfârşitul cărora zici că nu este lucru vinovat a te apuca să îndrepţi lucrurile nu cu dreptate le-a spus despre cunoaşterea de Dumnezeu unul dintre prietenii tăi – iar lucrul spus fără dreptate de prietenul tău este, zici tu, acesta: „Cei cu inima curăţită ştiu, prin sfinţita arătare de lumină care se face în ei, că este Dumnezeu şi că este ca[413] o lumină, mai bine zis izvor de lumină înţelegătoare şi nematerială – iar cei ce nu s-au înălţat la această treaptă a vederii îşi dau seama din purtarea de grijă pentru toate de obştescul Purtător de grijă, din cele care primesc facerile de bine – de Însăşi-Bunătatea, din cele cărora li se face viaţă – de Însăşi-Viaţa şi, pe scurt, din toate îşi dau seama de Cel ce este toate şi [totodată] mai presus de toate"[414]. Iată ce zice „filosoful" că nu este cu dreptate, şi ştiu că şi în alte dăţi s-a arătat a fi duşmănos faţă de spusele acestea[415], deoarece, nepricepând că vorba οἷον se leagă de „lumină" cu rost ilustrativ, zice că am spus că ştim ce fel de lumină e Dumnezeu. Noi însă, după ce am arătat că spusa „izvor de lumină" se juxtapune lui οἷον şi am citit legat: „Dumnezeu este ca un izvor de lumină înţelegătoare", l-am întrebat ce vrea să însemne aici, până la urma urmei, οἷον – iar el a fost nevoit să-şi recunoască nepriceperea şi a cerut iertare[416], deoarece οἷον nici nu poate avea aici alt înţeles decât cel de „ca". Acum însă se agaţă de altceva, că zice: „Fiind limpede că până şi cei mai văzători Îl cunosc pe Dumnezeu numai

[415] În *Întâia epistolă către Palama*, p. 240 şi urm., ed. Schirò, Palermo, 1954.

[416] Vezi *supra* 2, 3, 13.

μόνων τῶν ὄντων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἡ ἐνταῦθα παραδιδομένη γνῶσις Θεοῦ διὰ νοερᾶς φωτοφανείας, ὡς ἑτέρα τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὖσα, οὐδαμῶς ἐστιν ἀληθής». Ἀνθυπενεγκεῖν δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γενομένου διὰ πλείστων τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντων, τουτέστι τῶν ἀκτίστων, πρὸς δὲ καὶ διὰ φωτὸς αἰωνίου καὶ τῶν ὄντων πάντων ὑπερανωκισμένου, νῦν τε ἐν ἀῤῥαβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις διδομένου καὶ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα περιαυγάζοντος αὐτοὺς ἀλήκτως, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀληθής ἐστι καὶ ὁ μὴ ἀληθῆ λέγων ταύτην Θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπτωκεν. «Ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν», φησίν, «οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν πᾶσα γνῶσις τοῦ Θεοῦ». Καὶ ποῦ ἐν τῇ ῥήσει ταύτῃ λέγομεν ὡς ἡ θεοφάνεια αὕτη τῶν περὶ Θεὸν οὐκ ἔστι; Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἄλλως ὄντων ὑπερτίθεμεν αὐτήν· ὡς δ' ἐκ τῶν κατ' αὐτόν ἐστι Θεῷ, οὐδαμῶς ἐστι προσκείμενον. Εὕροις δ' ἂν τοὺς θεολόγους οὐ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπὸ τῶν κτιστῶν θεογνωσίας ὑπερτιθέντας ἐς τὰ μάλιστα, ταύτην δὲ καὶ τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιαστέλλοντας καὶ θεωνυμίας ἐξόχως ἀξιοῦντας, ὡς μόνην Θεοῦ θεοποιὸν ἐμφάνειαν. Δεῖν δ' ἡμῖν ἀρτίως εἰς πολὺ μῆκος ἐκεινομένῳ δοῦναι τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τὸ ἑξῆς ταμιευσαμένους τῶν *Περὶ γνώσεως* λόγων τοῦ φιλοσόφου ἀπελέγξαι τὴν ἄγνοιαν.

[417] „Numirea dumnezeiască" nu este altceva cea de „Dumnezeu" sau „Dumnezeire".

[418] *A lui Gură de Aur, din lauda la întâiul-martor Ştefan*: „Urmând Stăpânului, martorul nu a avut cusur nici în fapte, nici în cuvinte, ci şi-a vădit şi nerăutatea sufletului, şi vitejia răbdării, drept care se şi învredniceşte de vederea dumnezeiască, fiindcă [Scriptura] zice: *Căutând spre cer, a văzut slava lui Dumnezeu şi pe Iisus stând de-a dreapta lui Dumnezeu* (*Faptele Apostolilor* 7, 55). Văzut-a nu numai slava şi locul celor nevăzute, ci şi pe Însuşi Cel dorit, spre Care se teme să privească oştirea îngerilor, fiindcă martorul îşi aţinteşte căutătura spre cele de care heruvimii îşi ascund feţele, priveşte cele spre care serafimii nu cutează a căuta. Suitu-s-a cu ochii la înălţime nemărginită, arătatu-s-a prin aceasta mai presus decât îngerii, mai înalt decât stăpâniile, dincolo de tronuri, că l-a atras pe el glasul Stăpânului, care mai înainte

din zidiri, cunoaşterea de Dumnezeu prin arătarea de lumină înţelegătoare, care este propovăduită aici, nu este nicidecum adevărată, căci este alta decât cunoaşterea din cele ce sînt". La aceasta trebuie să răspundem că, după cum se vede limpede din foarte multe spuse de mai sus, întrucât nu numai din cele ce sînt este cunoscut Dumnezeu, ci şi dintre cele ce nu sînt întrucât sînt mai presus de fiinţă, adică din cele nezidite, iar pe deasupra şi prin lumina cea veşnică şi mai presus de toate cele ce sînt, care acum se dă ca arvună celor vrednici, iar în veacul cel nesfârşit îi îmbracă în strălucire nesfârşită, neapărat este adevărată şi această vedere, şi cel care nu recunoaşte că ea este adevărată vedere de Dumnezeu a căzut din cunoaşterea dumnezeiască. „Dar orice cunoaştere de Dumnezeu", zice, „face parte dintre cele din jurul Lui, nu dintre cele ce sînt ale Lui". Dar unde spunem noi aici că această arătare de Dumnezeu nu face parte dintre cele din jurul Lui? Dacă vrei, poţi să vezi că de Dumnezeu cuvântătorii pun nu numai această vedere, ci şi multe alte vederi, cu mult mai presus decât cunoaşterea de Dumnezeu din zidiri, şi că totuşi pe aceasta o osebesc de toate celelalte şi o învrednicesc prin excelenţă numirii dumnezeieşti[417], ca pe singura îndumnezeitoare arătare a lui Dumnezeu. Acum însă, dat fiind că ne-am întins cam mult, trebuie să punem capăt cuvântului, lăsând darea în vileag a necunoaşterii din cuvintele *Despre cunoaştere* ale „filosofului"[418].

făgăduieşte şi zice: *Unde sînt Eu, acolo şi sluga Mea va fi* (*Ioan* 12, 26). Acesta a fost întâiul diacon, adică slujitor, al Stăpânului, deopotrivă şi întâiul martor al luptei [duhovniceşti], pe care văzându-l mulţi s-au făcut [la rândul lor] martori, că preadorit este Ştefan celor ce poartă lupta [cea bună]. Pentru aceasta şi prin faptele sale dinainte de Pavel strigă: *„Asemănători mie fiţi, precum eu lui Hristos* (*1 Corinteni* 11, 1), căci acest lucru e cu putinţă şi de folos celor care voiesc, şi martor sînt eu, cel ce şi întâiul în urma Stăpânului m-am luptat [duhovniceşte], şi cel dintâi care am văzut cele ascunse în ceruri, că am văzut, văzut-am pe Fiul stând de-a dreapta Tatălui, şi am văzut [împlinirea cuvântului]: *Zis-a Domnul Domnului meu: „Şezi de-a dreapta Mea până ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale* (*Psalmii* 109, 1)" (P.G. 59, 701 şi urm.).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. IZVOARE

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, volumele I-V, ed. Kyromanos, în îngrijirea lui P. Hristou, Tesalonic 1988-1992.

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἔργα*, I-XI, ΕΠΕ, Tesalonic 1984-1986.

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, PG 150-151.

Grigorie Palama, *Scrieri*, în românește de pr. Dumitru Stăniloae, Filocalia VII, București 1977.

Grigorie Palama, *Opere Complete*, II, ed. Gândul Aprins, București 2013.

Grigorie Palama, *Omilii*, în românește de C. Daniel, vol. I, ed. Anastasia, București 2000.

Barlaam Calabro, *Epistole Greche*, ed. Schirò, Palermo 1954.

Barlaam Calabro, *Epistole Greche* (ediția A. Fyrigos), *Dalla controversia palamitica alla polemica esicastica*, Editore Antonianum Pontificio, Roma 2005.

J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam* [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 31. Turnhout: Brepols, 1995]: 3-410.

J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam* [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 31. Turnhout: Brepols, 1995]: 413-430.

Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington, 1983.

Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, *Historia Romana*, Bekker and L. Schopen, *Nicephori Gregorae historiae Byzantinae*, 3 vols. [*Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Bonn: Weber, 1:1829; 2:1830; 3:1855]: 1:3-568; 2:571-1146; 3:3-567.

Antirrhetica priora, H.-V. Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirrhetika I* [*Wiener yzantinistische Studien* 12. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1976]: 123-431.

Patrologia Graeca, J.P. Migne, vol. 1-161.

B. STUDII

C. Chivu, *Teologia, Teoptia şi Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama*, Thessalonic, 2010.

Δημητρακοπούλου, Ἰ., *Ὁ Αὐγουστῖνος καὶ ὁ Παλαμᾶς. Τὰ προβλήματα τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν καὶ τῆς τριαδικῆς ψυχοθεολογίας*, Tesalonic 1997.

Θεοκλήτου, Μοναχού Διονυσιάτου, *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Ἅγιον Ὄρος- Tesalonic 1976.

Κεσελοπούλου, Α., *Πάθη καί αρετές στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου του Παλαμᾶ*, ed. Δόμος, Tesalonic 1990.

Μαντζαρίδου, Γ., *Παλαμικά*, ed. Πουρναρά, Tesalonic 1998.

Μαρτζέλου, Γ., *Οὐσία καί ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατά τόν Μέγαν Βασίλειον, Συμβολή εἰς τήν ἱστοριοδογματικήν διερεύνησιν περί οὐσίας καί ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ed. Πουρναρά, Tesalonic 1984.

- Η θέα του θείου φωτός κατά τον Συμεών το Νέο Θεολόγο στο Διακονία και Λόγος, Χαριστήριος τόμος προς τιμή του Αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, ed. Αρμός, Atena 2004, p. 129-156.

Ματσούκα, Ν., *Δογματική και Συμβολική θεολογία Α', Εἰσαγωγή στή θεολογική γνωσιολογία*, Tesalonic 1985.

- Δογματική καί Συμβολική θεολογία Β', Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστης, Tesalonic 1999.

-Δογματική καί Συμβολική θεολογία Γ', Ἀνακεφαλαίωση καί Ἀγαθοτοπία. Ἔκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικής διδασκαλίας, Tesalonic 1997.

- Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, Tesalonic 1997.

Meyendorff, J., *Introduction a l'etude de Grégoire Palama*, Paris 1959.

- St.Grégoire et la mystique orthodoxe, traducere în româneşte de A. Pagu, Bucureşti 1995.

- Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes, Louvain 1959.

J. S. Nadal, *La critique par Akyndinos de l'hermeneutique patristique de Palamas, Istina* 3, 1974.

Ρωμανίδου, Ι., *Ρωμαῖοι ἤ Ρωμηοί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγόριου Παλαμᾶ ἔργα, Ὑπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων, Τριάς Α'*, vol. I, 1982.

- Notes on the Palamite Controversy and related topics, part I (GOThR 6, 1960, 61, p. 186-205) part II (GOThR 9, 1963-64, p. 225-270).

Stăniloae, D., *Viaţa şi învăţătura sf .Grigore Palama*, Bucureşti 1993.

Σταμούλη, Χ., *Ο ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στή σύγχρονη ἑλληνική θεολογία*, în *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στήν ἱστορία καί τό παρόν*, Vatoped 2000, p. 685-707.

Φλορόβσκυ, Γ., *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί ἡ πατερική παράδοση*, în *Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία, Παράδοση*, traducere neogreacă de D. Tsamis, Tesalonic 1991.

Χρήστου, Π., *Ἑλληνική Πατρολογία Α'-Ε'*, Tesalonic 1989-1993.

- *Ἡ ἔννοια τῆς διπλῆς γνώσεως κατά τόν Γρηγόριον Παλαμᾶν*, *Ἐπετηρίς Θ.Σ.Π.Θ.*, 7, 1962, p. 119-130.
- *Εἰσαγωγή στά ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ* în ΕΠΕ, Tesalonic 1984-1986.

TEXTE SELECTATE DIN EPISTOLE ALE SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA[1]

Din Epistola I către Varlaam

33.

Că dumnezeiescul[2], o, minunate, fiind mai presus de toată mintea şi raţiunea, mai presus este şi de dialectică – căci covârşitor este mai sus de închipuire şi părere[3] – şi de apodictică; că nu este atingere a lui, nici ştiinţă, şi este cu totul mai presus de toată abordarea silogistică. Dar a face silogisme despre cele dumnezeieşti [e ceva ce] am învăţat chiar din pilda Părinţilor. Cum, aşadar, vom numi silogismele acestea? Negreşit că aşa cum le-au numit cei ce ne-au învăţat, de vreme ce nu prin cuvinte înduplecătoare ale înţelepciunii omeneşti, ci dumnezeieşte le căutăm pe cele dumnezeieşti, prin puterea grăitorilor-de-Dumnezeu cea de-Duhul-mişcată[4]; iar aceia le-au numit 'apodictice',

[1] Palama II, GA. Aceste texte sunt părţi din Epistolele către Varlaam şi Achindin.
[2] Sfântul Grigorie foloseşte aici termenul filozofic-păgân θεῖον ('divinul'), ca apostolul Pavel în Areopag (Fapte 17, 20) şi ca Areopagitul însuşi.
[3] Aici 'părere' are sensul de opinie; vezi Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti I 5 (ed. De Gruyter, p. 117): «Mai presus-ul de fiinţă thearhic... ca [unul ce este] în chip covârşitor ridicat mai sus de... toată închipuirea, părerea».
[4] Pasajul paulin – care, sugestiv, conţine exact termenul de demonstraţie sau dovedire (ἀπόδειξις): «iar cuvântul meu şi propovăduirea mea [au fost] nu

precum mai sus s-a arătat. Aşadar, ce lucru nelalocul lui săvârşesc, dacă, alegând a face placul Părinților, împrumut – pe cât e cu putință – de oriunde cuvântul ce mă ajută[5], nefiindu-mi necunoscut că alt înțeles are la Aristotel sau la al lui Ariston[6], dar alegând a da întâietate celor ce s-au părut Părinților[7], nu flecărelii acelora, şi ştiind că la aceia cunoştința despre cele dumnezeieşti nu este fără de greş, deşi tu – în chip rău, să ştii bine – nu conglăsuieşti cu aceasta, măcar că eşti în ceata noastră şi ții de aceeaşi credință.

34.

Că iată ce ți-a venit să spui despre ei în aceste cuvinte ale tale către noi; admirându-i, deci, ca pe unii care «au interzis demonstrația în privința celor dumnezeieşti» şi care «întru totul au cuprins cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc» şi cu totul înălțându-i mai sus de «toată împărțita şi metaba-

întru cuvinte înduplecătoare ale înțelepciunii, ci întru dovedirea Duhului şi a puterii»; (I Corinteni 2, 4) – nu e citat ca atare de sfântul Grigorie, ci preluat din Dionisie: «adevărul [...] spuselor celor despre Dumnezeu nu 'întru cuvinte înduplecătoare ale înțelepciunii omeneşti, ci întru dovedirea puterii' celei de-Duhul-mişcate a cuvântătorilor-de-Dumnezeu [adică: întru dovedirea dată de puterea de la Duhul], după care [adică: conform căreia] de cele de negrăit şi de necunoscut ne atingem [în chip] negrăit şi necunoscut, prin unirea cea mai presus de puterea şi lucrarea noastră cea cuvântătoare [logică] şi înțelegătoare» (Despre numirile dumnezeieşti I 3, ed. De Gruyter, p. 111). Interesant e că sfântul Grigorie lasă deoparte aici tocmai termenul ἀπόδειξις, care apare atât la Areopagit cât şi la Apostol; la fel, citatul acesta este avut în vedere de sfântul Grigorie şi în paragraful 58 al epistolei de față.

[5] Este vorba, desigur, de termenul ἀπόδειξις (demonstrație).

[6] Platon este acest fiu al lui Ariston.

[7] «cele ce s-au părut Părinților»: nu e vorba, desigur, de păreri arbitrare ale Părinților, ci de expresia scripturistică (reluată şi de hotărârile Sinoadelor Ecumenice) «părutu-s-a Duhului celui sfânt şi nouă» (Fapte 15, 28). Verbul grecesc «ἔδοξεν» redat prin «părutu-s-a» este din aceeaşi familie cu «δόγμα», cel redat prin «dogmă».

tica ştiință[8] şi de toată facultatea rațională a sufletului» şi toate alcătuirile ei, altfel zis de toată teoria[9] şi de filosofia toată, şi în înalt punându-i, în cele mai presus de toată simțirea şi de minte şi de cuvânt, mai apoi rezumi cuvintele acelora astfel: «iar în privința celor ce sunt mai presus de noi trebuie să vină viziune de sus şi să strălucească lumină inteligibilă, [lumină] prin care [ne] este conjugarea cu cele dumnezeieşti şi dobândirea contemplațiilor acelora înfăşurate[10] şi simple şi neîmpărțite, mai presus de demonstrație»; iar pe cei ce îi ascultă şi îi cred pe unii ca aceştia, nu deprinşi în ştiință[11] îi socoți a fi, ci de admirat şi de emulat, pentru devotamentul şi ascultarea şi respectul față de cele dumnezeieşti şi de aceşti dumnezeieşti bărbați; şi, mai apoi, [ne] înveți ce cugeți despre aceştia [din urmă], zicând: «când îi aud spunând acestea, nu pot să nu socot că şi ei au fost luminați de Dumnezeu şi s-au ridicat deasupra celor mulți»[12].

35.

Ce este aceasta ce spui, o, omule? S-au făcut părtaşi aceia luminii înțelegătoare şi dumnezeieşti? Văzut-au şi au pătimit strălucirea lui Dumnezeu[13]? Au petrecut cu Dumnezeu mai presus de înțelepciune, mai presus de cuvânt, mai presus de minte? Mai bine zis, ca să îmi încep cuvântul de la aceiaşi

[8] «ştiința împărțită şi metabatică»: ştiința care studiază obiectul cunoaşterii tăindu-l în părți ('ştiința împărțită') şi mutându-se de la o parte la alta ('ştiința metabatică', de la μετάβασις = trecere, mutare).

[9] Literal: orice specie a cuvântului discursiv.

[10] «înfăşurate»: nediscursive, condensate, unitare.

[11] «deprinşi în ştiință»: cunoscători printr-un demers ştiințific (ai unui lucru; aici: a 'domeniului' celor zeieşti sau dumnezeieşti), oameni de ştiință.

[12] Varlaam, Epistola Ia către Palama 8, ed. G. Schirò, p. 262.

[13] Amintim că este spusa sfântului Grigorie Teologul; vezi In theophania 11, PG 36, 324 şi In sanctum pascha 7, PG 36, 632.

[filosofi] ca şi tine, doborându-i pe cei ce tu zadarnic te-ai străduit a-i ridica în slăvi sau, mai cu adevărat zis, arătându-i [ca] fiind de demult doborâți pe cei ce tu, fără noimă şi folos, îi lauzi ca preaînălțați: cei ce zic «pe zeu a-l cunoaşte anevoie este, iar a-l exprima – cu neputință»[14] au cuprins oare cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc, ei, cei ce nici măcar nu zic că [zeul] acesta e mai presus de înțelegerea omenească, ceea ce înseamnă că, atunci când spun că e mai presus de demonstrație, în privința incapacității exprimării zic, de fapt, aceasta, de vreme ce, în privința viziunii dinlăuntrul lor, [dimpotrivă,] deprinşi în ştiința celor dumnezeieşti pe ei înşişi – precum tu însuți zici – se socotesc a fi[15]? Încât cea de noi numita 'demonstrație asupra celor dumnezeieşti' neasemănat e mai presus de ce zic ei [a fi] mai presus de demonstrație.

[14] Filozofii lui Varlaam – spune sfântul Grigorie – nu considerau [dumne]zeul şi cele [dumne]zeieşti deasupra lucrării naturale a minții, de vreme ce nu spun despre acestea că sunt cu neputință de cunoscut, adică mai presus de înțelegere, ci doar că sunt cu anevoie de cunoscut (vezi, mai jos, şi paragraful 55); Varlaam chiar zice despre ei că «cu totul au înțeles cu mintea cele dumnezeieşti». Aşadar, prin 'neputința de-a exprima zeul/cele dumnezeieşti' ei se refereau strict la incapacitatea exprimării, la neajunsul cuvintelor omeneşti. Lucrării naturale a minții lor îi stătea, deci, în putință a-l cunoaşte – e drept că anevoie – pe zeu [cele dumnezeieşti], dar nu le putea exprima prin cuvinte, pentru că acestea nu permiteau într-o manieră adecvată exprimarea acelora.

[15] Filozofii considerau – aşa zicând – trei niveluri de lucrare a sufletului: nivelul 'petrecerii trupeşti', nivelul acestor mesoi logoi şi nivelul theoriei (vederii, contemplării) celor transcendente sufletului. Aceşti mesoi logoi (traduse de noi aici prin rațiuni mijlocii) corespund 'rațiunilor dinlăuntrul nostru' şi 'noțiunilor din noi' pomenite în paragraful 26 şi se referă la toată paradigma spirituală rodită ('legată') imanent de cumpătul şi puterile sădite în sufletul nostru: cultivarea ştiințelor, lucrarea virtuților sufleteşti ca morală imanentă etc. Cât despre contemplația propusă de filozofi, aceasta este ieşire nu doar dincolo de această 'cale împărătească' profană, dar şi dincolo de extreme; vezi, de pildă, ἄκρα θεωρία τοῦ Σωκράτους (contemplația extremă a lui Socrate) prezentată de Hermias (In Platonis Phaedrum scholia, ed. Couvreur, p. 62 şi 80).

36.

Iar de aş avea răgaz, ți-aş arăta şi [că] viziunile acelea ale lor, prin care ei zic că «[le] este conjugarea cu cele dumnezeieşti», abat de la cele cu adevărat dumnezeieşti, şi [că ale lor] contemplații ascendente, ieşind dincolo de rațiunile mijlocii ale sufletului şi din toate marginile fireşti[16], cad [acolo] unde

«hău necrezut se aşterne de-a pururi, în beznă'nfăşat,
poartă'ntinare şi mintea nu poate nicicum a'l cuprinde»[17]

şi inteligibila lumină ce a strălucit acelora nu la loc luminos îi trage pe ei, ci sub întuneric veşnic îi osândeşte, şi e moleală şi cursă cumplită născocită de stăpânul întunericului, atât de meşteşugit într-ascuns făurită, încât şi prin auz îi poate rătăci pe cei ce nu sunt foarte deprinşi a deosebi binele de rău; că prin singură această vicleană uneltire, fără scăpare, pe 'văzătorii' aceia i-a tras în frigarea [cea] a toată înşelarea, şi pe cei ce ascultă de ei ca de nişte iluminați i-a prins în mrejele lui cele încurcate, şi ajunge şi la cei ce vor fi mai apoi, cu prisosul răutății lui, prin scrierile acelora.

41.

Nu e neprimejdios [lucru] a vorbi despre Dumnezeu cei ce nu ştiu a vorbi cu Dumnezeu, şi a judeca despre lumina nematerialnică cei ce nu o ştiu pe aceasta [a fi] mai presus

[16] Citatul original (care literal, fără hexametri, sună astfel: «adânc de nevăzut e aşternut pururea, întreg întunecat, spurcător, de neînțeles») este din Oracula Chaldaica, o scriere din secolul al II-lea d. Hr. Probabil că Palama îl ia de la un creştin ca Sinesie (sec. V), cum zice Hristou (vezi Sinesie, Despre vise, PG 66, 1293 D); paralelismul ἀμφικνεφής~ἀμφιφαής pe care îl regăsim oarecum la Sinesie pare a verifica ipoteza aceasta.

[17] Coloseni 3, 3.

de lumina ce cade sub simțuri, care nici nu sunt desăvârșiți – prin lumina înțelegătoare şi adevărată – în privința părții înțelegătoare a sufletului şi nu au aflat cu adevărat «viața cea ascunsă, cea întru Hristos»[18] şi nu au înviat cu învierea cea dintâi; iar cei ce au avut parte de aceasta au şi inima ca o piatră de încercare[19], curățită şi preaîncercată a judeca, pe care nu îi poți păcăli aducându-le [drept aur] aramă poleită cu aur, ale cărora simțuri deprinse sunt a deosebi binele şi răul, şi auzul [cărora] nu-l vei vrăji, nici îl vei fura, nici îl vei îndupleca, oricât de ispititor – în chip împodobit şi convingător – ți-ai urzi şi ți-ai potrivi vorbele; că iscusiți sunt a simți numaidecât – sub aceste părelnicii – urâciunea, necuviința şi lepădăciunea înşelării celei tăinuite, care[20], în chip nimerit, i-ar şi putea asemui cu orbii care se fac că văd; pentru că, fără să ştie, şi-au dat pe față propria înşelare.

42.

Că duhul viclean nu se uneşte cu acele suflete nenorocite, ci se leagă de ele[21], pentru care şi lumina înşelării se vede – totdeauna – venind ca din afară, nu prin adunarea şi întoarcerea în sine însăşi a minții[22]; că [adunarea şi întoarcerea] aceasta este cea care pururea călăuzeşte în chip nerătăcit la dumnezeiesc; deci nu prin aceasta, ci prin lucrarea desfăşurătoare[23] – cea prin gânduri, adică prin cugetări – se

[18] În original: piatră lidiană, adică mineral folosit la probarea autenticității aurului, pe care aurul curat lăsa o urmă galbenă.
[19] Părinții.
[20] «se leagă»: în sens propriu (se prinde de ale); dar şi metaforic.
[21] Vezi Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti IV 9, PG 3, 705 A.
[22] Discursivă.
[23] Lit.: «şi astfel furând intrarea»; cum şi mai devreme s-a zis «fură auzul».

iscă cele ale rătăcirii, când cineva, fără [a dobândi] tăcerea minții, pofteşte vederea tainei. Că având atunci sufletul lucrări amestecate, duhul rătăcirii află – în cei ce nu neştirbită au luarea aminte şi nu s-au întărit cu totul, prin smerita-cugetare – prilej să se strecoare înlăuntrul sufletelor acestora şi să se amestece cu ele; şi astfel furişându-se înlăuntru[24], dacă şi după aceasta izbuteşte a se ascunde, rămâne în suflet, fățărind binele dinaintea unora [din părțile sufletului] şi – prin [părțile] acestea – legându-se de suflet, [dar] nu unindu-se cu el. Că doar a Duhului celui bun este a «pătrunde» prin toate părțile tuturor «duhurilor înțelegătoare curate preasubțiri»[25], cum pare lui Solomon şi adevărului[26].

45

Iar adevărata dumnezeiască-vedere, cum să fie con-jugare? Şi cum, pe de altă parte, lumina contemplației [filozofilor] acelora să fie cu adevărat înfăşurată şi simplă şi neîmpărțită, de vreme ce nu i-a izbăvit de multele şi viclenele păreri, nici nu i-a adunat pe văzători la o cunoştință unitară şi adevărată? Iar de vreme ce răul este sfâşiat în multe[27] şi roditor foarte este pomul cel din rădăcină viclea-

[24] Verbul a părea are sensul 'consistent', cel arătat.
[25] Răul presupune sfâşiere în multe, nu are caracter unitar, ci multiplu.
[26] Notăm că demon şi daimon sunt transliterările româneşti unuia şi aceluiaşi cuvânt grecesc (δαίμων), care apare atât la Platon, cât şi în Scriptură; pe spațiul limbii greceşti avem aşadar de-a face – vizual, cel puțin – cu un singur concept; de aceea optăm pentru o singură variantă, cea vizată de sfântul Grigorie (vezi în continuare). Vrând să accentueze latura demonică a filozofiei atunci când intră în cele ale teologiei, autorul nostru omite – probabil voit – alte sensuri ale termenului δαίμων, ca de pildă cel de mijlocitor între zeu şi muritor (Platon, Banchetul 202d), de 'înger' păzitor (Platon, Republica 620d) sau de suflet însuşi (Timaios 90a).
[27] Se are în vedere teoria filozofică a predestinației.

nă, iar noi nu suntem în stare, prin puterea străvăzătoare [a sufletului] să răzbatem grosimea rădăcinii şi să vedem limpede de e bună sau rea, hai să vedem după roade, adică după fapte, [ce fel este] iluminarea lui Socrate şi Platon şi a celor de teapa lor. De unde, dar, vom cunoaşte aceasta cu acrivie? Oare din legile căsătoriilor nelegiuite sau din faptele pederastiei, sau din dogmele despre zei şi demoni[28] şi eroi sau din acele încurcate basme despre sufletele noastre, care le înfăţişează pe acestea vărsate din cer şi transvazate, rătăcitoare pe pământ din trupuri în alte trupuri nepotrivite, mai înainte de-a se afunda sau a ieşi deasupra, după aplecarea sortită fiecăreia din acestea, bună sau rea[29]?

46.

Nici demonion-ul[30] ce l-a însoţit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viaţa, nu îţi dă de înţeles – ţie, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului[31] la moartea platonicului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora şi ce este demonion-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalţe dumnezeiescul din sine însuşi – precum [îi] zice el – spre acela, toată viaţa, chiar şi în clipa morţii[32]? Auzi-l, dar, pe Apollo Pythianul şi află de

[28] Precum δαίμων, tot aşa şi δαιμόνιον apare întocmai atât în scrierile filozofice greceşti, cât şi în Scriptură; vezi penultima notă.
[29] Prin balaur am redat grecescul δράκων (dragon), care se transliterează drac.
[30] Porfirie, Despre viaţa lui Plotin 2, ed. Bréhier (Budé), Paris 1926, p. 2.
[31] «aruncătură» (βολή) ar avea aici sensul din expresia 'aruncătură de ochi'; este vorba de căutătura şi totodată năvala minţii spre lucrul căutat cu 'ochii' ei.
[32] Literal: «... şi în ceata cui se înrolează (sau: se înregimentează) sufletele acelora?»

unde e iluminarea acelora: că întrebând Ameliu, tovarăşul lui Plotin, unde a mers sufletul acestuia după moarte, însuşi Apollo «despre dulcele prieten de-miere-curgătoare ţesut-a glăsuiri» şi spre însuşi sufletul lui Plotin întorcându-se a cântat între altele şi acestea:

«a minţii tale-aruncături[33],
pornite-ades, din proprii îmboldiri,
a apuca poteci piezişe,
de-a drept în crugul cel de sus
pe calea cea fără de moarte
nemuritorii le-au suit,
bogată rază de lumină dând
[a vedea minţii'n bezna cea adâncă]
[...].
Iară acum, când cortul [pământesc] ţi-ai desfăcut
şi-ai părăsit mormântul demonicului suflet,
cetei demonice deja în urmă'i mergi»[34].

47.

Ai văzut de unde e lumina acelora şi cu cine însoţeşte sufletele acelora[35]? Ce este, deci, de mirare dacă de la tatăl minciunii[36] întunericul se arată – spre înşelare – lumină şi, dimpreună cu lucrurile, se prefac în opusul lor – în chip mincinos – şi numirile, ceea ce e pieziş în ceea ce e drept? Iar tu, cel ce dimpreună cu Apollo «iluminaţi» îi numeşti pe aceia, mai că te-ai apuca să ne îndupleci să îi şi prăznuim pe

[33] Este citat iarăşi locul Ioan 8, 44;
[34] Literal: con-iniţiaţilor lui; vezi Mauriciu, Viaţa lui Proclu 23, ed. J. F. Boissonade, Paris 1862, p. 162-163.
[35] Haldeii (babilonienii) erau magi (magicieni) celebri în antichitate.
[36] Varlaam, Epistola la către Palama, G. Schirò, p. 262.

Platon şi pe Socrate pentru că, săvârşind Proclu Licianul an de an asemenea sărbători, lumină împrejurul capului său s-a arătat cândva tovarăşilor lui de 'taine'[37]; dar ne-a arătat nouă, iarăşi, de unde este această lumină balaurul ce s-a arătat şerpuind tot împrejurul capului acestuia la moartea lui. Şi nici el însuşi nu s-a dat înapoi a zice, pe când trăia, de unde a răsărit asupra lui lumina aceea. Că practicând – precum însuşi zice – ritualuri de curăţire ale haldeilor[38], «cu năluci hecatice cu chip de lumină petrecea, pe care le-a văzut cu ochii lui»[39]; «dar ale Hecatei năluci» zice adevăratul Cuvântător-de-Dumnezeu «întunecate sunt»[40]. Vezi, deci, limpede, că lumina aceea este întunericul însuşi?

48.

Dar aceasta este şi mai mare şi mai vădită sminteală decât cea dinainte. Căci de primim cum că Socraţii şi Platonii sunt – precum pretinzi tu[41] – văzători-de-Dumnezeu şi învăţaţi-de-Dumnezeu şi de Dumnezeu luminaţi, iar cei ce au ascultat de la aceştia 'dumnezeieştile' ziceri[42] şi au crezut [lor] sunt de admirat şi de emulat pentru devotamentul şi ascultarea şi respectul lor faţă de aceia, atunci trebuie şi noi să râvnim acestora şi să credem acelora, spre a ajunge astfel – dacă nu între cei deprinşi în ştiinţă, măcar – între cei admirabili şi fericiţi. Vom încuviinţa, deci, că divinaţia este una din îndeletnicirile oamenilor aleşi şi plăcuţi ne vom

[37] E acelaşi termen (ἀποφάνσεις) folosit în paragrafele 29-32 în cazul Părinţilor şi al Mântuitorului.
[38] Înţelesul lui 'lanţ' este aici cel cauzal, ca în expresia 'lanţul slăbiciunilor'.
[39] Platon, adică.
[40] Adică: theoriile sau dumnezeieştile-vederi ale lui Platon.
[41] Timaios 34-37.
[42] Ibidem 43 ac.

arăta preaoracularului Phoebus, asigurându-ne de acolo proclamarea înţelepciunii noastre şi a faptului că prin [înţelepciunea] aceasta suntem mai presus de cei mulţi sau [chiar] de toţi.

49.

Şi ce cuvânt ar mai putea înşira celelalte chipuri ale înşelării şi lanţul dogmelor rău-credincioase[43] şi adunătura patimilor de ruşine şi viclene şi spurcatele pete pricinuite de ele celor ce au găsit de cuviinţă 'iluminaţi' a-i numi pe aceia? Nu îl auzi pe cel ce spune: «Aruncă ideile lui Platon»[44]?; închipuiri, adică, şi socoteli ce se fac în cuget înainte de [a se apuca cineva de] lucru, care nu sunt lipsite de patimă şi se cuvin mai degrabă oamenilor ce zidesc – care se tem de neizbânda pricinuită lor uneori de nechibzuinţă – nu lui Dumnezeu, la Care şi gândul este lucru. Iar dacă şi gândul este lucru, atunci şi înainte de acesta va fi nevoie de alte arhetipuri şi închipuiri, care vor fi, aşadar, idei ale ideilor, şi tot aşa la nesfârşit, dacă nu cumva acela[45] înzestrează cu ceva mai mult numitele idei – cu un 'mai mult' [care este] rău.

50.

Dar să lăsăm aceasta; eu aş adăuga zicându-ţi 'aruncă nu numai ideile, ci şi contemplaţiile şi mincinoasele lumini ale

[43] Ibidem 39 e - 40 e.
[44] Vezi, de pildă, Homer, Iliada 15.189: «τοιχθὰ δὲ πάντα δέδασται»; pasajul este citat – între alţii – de Filon Iudeul, Porfiriu, Proclu şi sfântul Grigorie Teologul.
[45] Adjectiv polisemantic, denotând complexitate, adesea zădărnicie, iar uneori activitate ocultă (vezi Faptele Apostolilor 19, 19); în cazul de faţă avem, mai degrabă, o împletire a sensurilor acestora.

acestuia[46], prin care acela s-a înjugat cu înşelătorii demoni, şi prin care a fost iniţiat despre aceea că demonii nu sunt răi, ci chiar buni, şi despre sufletul eterului[47] şi perioadele sufletelor şi urâtele erosuri asupra acestora, cele prin trupurile frumoase'[48]. Şi ce să mai zic de zeii primi şi secunzi şi cei încă şi mai prejos de aceştia cu firea şi cu puterea, dintre care unii umblă pe convexitatea boltei cereşti, iar alţii cutreieră concavitatea ei, iar alţii sunt pământeşti şi subpământeni, care nu mai sunt împăraţi ai muritorilor, ci ai celor morţi'[49]? 'Că toate sunt împărţite pe din trei'[50] – ca să zicem ca ei, cei ce sunt şi făcătorii şi înzestrătorii zeilor lor. Şi ce sunt, iarăşi, prea migălitele[51] jertfe, psihagogii şi theagogii[52] şi teurgii şi lăudarea nebunilor[53] şi, una peste alta, toată curata aiureală legată de acestea, mai degrabă [una] de-a binelea decât [una] mistică? Aşadar, acestea nu se potrivesc mai degrabă celor căzuţi de sus[54] şi celor ce de la aceştia şi de la viziunea venită de jos şi-au iluminat – adică

[46] «psihagogii şi theagogii»: chemări şi invocări ale sufletelor şi ale zeilor, prin vrăji şi descântece.
[47] Este vorba despre cei cuprinşi de nebunia 'sacră', prin posedarea de către aşa-zisele divinităţi, în cadru ritual (Platon, Phaidros, 444a-465a).
[48] Adică: despre îngerii căzuţi.
[49] Coloseni 2, 17.
[50] Vezi Tit 2, 11.
[51] A celor vestiţi pentru 'cercarea' – adică experienţa – harului.
[52] Vezi II Corinteni 13, 5; 'necercaţi': neîmpărtăşiţi 'cercării' harului (aşa cum zicem 'nemâncaţi' despre cei neîmpărtăşiţi mâncării); varianta ofimenul ἀχρεῖοι (vezi, de pildă, Luca 17, 10).
[53] Efeseni 1, 17; 4, 13; în ambele versete ediţia oficială îl redă pe ἐπίγνωσις cu cunoaştere; întrucât îndeobşte prin cunoaştere se traduce grecescul γνῶσις (gnoză), folosim aici încetăţenitul cunoştinţă, urmând traducerilor româneşti anterioare, care corespund terminologic – firește – discursului imnografic (vezi, de pildă, la slujba Ceasurilor, rugăciunea Cela ce în toată vremea şi în tot ceasul: «să ajungem la [...] cunoştinţa slavei Tale celei neapropiate»; sau rugăciunea Antifonului al III-lea al Dumnezeieştii Liturghii).
[54] Matei 5, 8.

şi-au întunecat – partea înţelegătoare a sufletului, decât celor mai presus de noi şi [luminaţi] de la cea venită de sus?

Din Epistola a II-a către Varlaam

(46.)

Apoi, şi legea avea umbra bunătăţilor ce aveau să fie[55]; iar când arătatu-s-a harul[56] şi adevărul a venit, vederea-de-Dumnezeu a celor vestiţi pentru el[57] nici umbră a umbrei nu este? Iar Apostolul obşteşte tuturora spune «au nu cunoaşteţi că Hristos locuieşte în voi? – afară numai dacă nu sunteţi necercaţi»[58], pe când tu zici cum că cei ce prin vederea lui Dumnezeu s-au ridicat mai presus [de toate] nici umbra umbrei nu au întâlnit-o? Iar Duhul lui Dumnezeu strigă în inimile celor învredniciţi, pentru curăţie, «Avvá (Tată)»[59], pe când tu 'cunoştinţa' aceasta[60] şi sălăşluirea şi familiaritatea nu o îngădui a fi nici umbră a umbrei? Dar şi Domnul îi fericeşte pe cei curaţi cu inima că Îl vor vedea pe Dumnezeu[61]; când?

[55] Vezi Varlaam, locul citat; desigur, expresia este tributară lui Dionisie Areopagitul.
[56] Dacă 'obiectul' experienţei văzătorilor de Dumnezeu nu e nici umbră a umbrei lui Dumnezeu, atunci acest 'obiect' nu poate fi ceva din cele dumnezeieşti, de vreme ce nu are nici un ecou dumnezeiesc în el. Se ajunge astfel la absurditatea că văzătorii de Dumnezeu nu sunt de fapt părtaşi de Dumnezeu, deci nici văzători de Dumnezeu.
[57] Vezi sfântul Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti IV 20 (ed. Ritter, p. 167).
[58] Apocalipsa 2, 17.
[59] Vezi I Corinteni 2, 14.
[60] I Timotei 6, 20; ediţia oficială redă pe ψευδώνυμος γνῶσις (cunoaştere cu nume mincinos; adică pseudo-gnoză) prin 'ştiinţă mincinoasă'.
[61] Despre primele contacte ale lui Varlaam cu isihaştii din Tesalonic vezi introducerea ediţiei Triadelor, Louvain 1959, p. 13-18.

– când va fi [lor] şi curăţia. Şi Însuşi despre Sine zice că «Eu Mă voi arăta lui pe Sine Însumi»[62], şi iarăşi «cel ce Mă iubeşte pe Mine poruncile Mele le va plini, iar Eu şi Tatăl vom veni şi sălaş le el Ne vom face»[63]. Unele ca acestea şi atâtea şi mai multe decât acestea spune adevărul scripturilor, pe când tu nici umbră a umbrei a avea îi socoteşti pe cei ce s-au ridicat până şi deasupra lucrărilor înţelegătoare şi s-au unit cu a-tot-strălucitoarele raze cele de acolo[64]? – deşi ceea ce nu are nici umbra umbrei lui Dumnezeu nici dumnezeiesc nu poate fi[65]. Cum, dar, unii ca aceştia, cu chip dumnezeiesc, să nu fie – nu doar cunoscători, dar şi – pătimitori ai celor dumnezeieşti?

(47.)

Dar ce zic eu că nici dumnezeiesc nu poate fi ceea ce nu are nici umbră a umbrei lui Dumnezeu? Că nici între cele ce sunt nu este cu putinţă a fi; că nimic din cele ce sunt nu e cu totul lipsit de părtăşia binelui; pe când ceea ce nici umbră a umbrei nu are, cum nu va fi cu totul lipsit de părtăşia binelui? Cum aşa? Cel ce pofteşte vieţuirea cea mai rea şi întărâtarea pătimaşă, cel plin de pătimirea nechibzuită şi aplecată spre materie – după părerea celui calomniat de filozofia ta[66] – tot

[62] Adică să privească la ei înşişi şi cu ochii trupeşti; acelaşi lucru este spus şi în Triade I 2, 7, ed. Hristou, vol. I, p. 399.
[63] Imaginea luptătorilor de la întrecerile din antichitate, care se luptau dezbrăcaţi de haine şi unşi cu ulei.
[64] «binevoitor avut-au Dumnezeiescul»: este vorba de o expresie clasică precreştină (εὐμενὲς τὸ θεῖον), reluată de Părinţi (îndeosebi de Grigorie Teologul) şi de imnografie; despre folosirea paradigmei filozofice (de care ţine şi acest τὸ θεῖον).
[65] Vezi III Împăraţi 18, 42-45; frază asemănătoare vezi şi în triada întâi, redactată probabil în aceeaşi perioadă (Triade I, 2, 10, ed. Hristou, vol. I, p. 403).
[66] În privinţa lui Cain termenul τρόμος (tremur, frică) se regăseşte în Facerea 4, 14: «ἔσομαι στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς» adică «fi-voi

este părtaş de un ecou umbrit al binelui, pe când cei ce nu doar că şi-au dorit petrecerea cea mai bună, dar au şi avut parte de aceasta şi au alergat – prin întinderea pe de-a-ntregul către binele cel cu adevărat – la vederea-de-Dumnezeu cea fără patimă, [aceştia] nici umbră a umbrei binelui nu au?

(48.)

Dar şi tot omul este după chipul lui Dumnezeu, poate şi după asemănarea [Lui]; pe când cei ce prin aţintirea pe viaţă la Dumnezeu prin nematerialnica şi nefăţarnica şi neîncetata rugăciune şi prin neîntoarsa căutare spre Dumnezeu s-au mutat deja la vrednicia îngerească, [aceştia] nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu au? Bine ne-a descoperit, aşadar, nouă Ioan în *Apocalipsă* cum că cele de pe pietricica albă nimeni ne le poate cunoaşte, decât cel ce o primeşte[67]; deci nu că nu le poate cunoaşte, dar, dacă nu are ureche credincioasă, nici nu îşi închipuie că există în vreun fel, adevărata vedere-de-Dumnezeu nevedere socotindu-o, nu ca pe una ce este mai presus de simţire şi cunoaştere, ca într-un întuneric sfânt, ci ca pe una ce nu este nicidecum.

(49.)

Aşa, deci, şi filozoful – sufletesc de-a dreptul fiind şi neprimind cele ale Duhului[68] – a zis, pe de o parte, despre

suspinând şi tremurând [de frică] pe pământ». Ediţia oficială nu permite conexiunea cu textul patristic de faţă, întrucât spune 'voi fi zbuciumat şi fugar pe pământ'.
[67] Simeon Noul-Teolog, Metoda sfintei rugăciuni, ed. Hausherr, în Orientalia Christiana Periodica 9, 2 (1927), p. 164.
[68] Isaia 16, 11; ediţia critică a lui Rahlfs nu îl conţine pe χαλκοῦν; textul oficial românesc nu poate fi folosit nici în cazul de faţă, pentru că spune

văzătorii-de-Dumnezeu cei din veac arătați că nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu au văzut, şi, pe de alta, ucenic făcându-se unora dintre cei de astăzi, prin cunoaşterea cea cu nume mincinos[69] şi prin înțelepciunea cea lepădată, ca una ce nu Îl cunoaşte pe Dumnezeu, s-a oştit asupra dascălilor[70]. Pentru că, zicând aceia către el, după învățătura predată de Părinți, cum că între cele obişnuite ale începătorilor este şi faptul de a-şi sili [chiar] şi prin anumite şiretlicuri mintea a se întoarce la sine însăşi, ca pe una ce cu anevoie se izbăveşte de cele din afară, şi, astfel, să privească la ei înşişi [chiar] şi după omul cel dinafară[71], acesta s-a aruncat, pentru aceasta, asupra dascălilor lui. Dar ce zic eu [aceasta] despre cei ce de curând s-au dezbrăcat spre o asemenea luptă[72], a se întoarce spre ei înşişi şi după omul din afară? Că şi dintre cei mai desăvârşiți sunt unii care, folosindu-se de poziția aceasta în rugăciunea lor, binevoitor avut-au Dumnezeiescul[73]. Că şi însuşi Ilie cel preadesăvârşit în vederea-de-Dumnezeu, capul pe genunchi punându-şi şi, astfel, mintea în sine însăşi adunând-o şi pe Dumnezeu mai nepregetător făcându-L, seceta aceea cea de mulți ani a dezlegat-o[74].

'lăuntrul Meu se zbuciumă pentru Moab ca o harfă şi inima mea pentru Chir-Hares'.

[69] Psalmii 39, 8; în ediția oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta înlăuntru inimii mele'.

[70] Ioan Scărarul, Scara 27, PG 88, 1112 C; Isihie Sinaintul, Centuriile I 99, PG 93, 1512 A.

[71] Notăm că paragraful este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din Triade I 2, 8 şi 11; şi că «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonică.

[72] I Corinteni 13, 12.

[73] Vezi Grigorie al Nyssei, Despre suflet şi înviere, PG 46, 89 C.

[74] II Corinteni 2, 15.

(50.)

Iar dacă pe viteazul acesta, care frica lui Cain a suferit-o cu mintea[75], ai noştri l-au sfătuit a-şi ține puțin răsuflarea[76], ca totodată să-şi țină puțin şi cugetul, şi a nu-şi plimba ochiul încoace şi încolo, ci, ca pe un reazem, a şi-l aținti pe piept sau pe buric, şi puterea minții prin vedere vărsată în afară înlăuntrul inimii a o trimite, iarăşi, printr-o astfel de poziție a trupului – aşa cum spune cineva dintre cei mari despre acestea, că «după călcarea [poruncii] omul cel dinlăuntru ia de obicei chipul pozițiilor din afară»[77] – dacă, deci, acestea l-au sfătuit aceia pe acesta, în scurtă vreme lepădând [el] frâiele, nu s-a oprit la a se face dezertor, ci şi amarnic învinuitor al lor s-a făcut în sinod, numindu-i pe aceştia 'cu sufletul în buric'. Cum şi pe cel ce a spus către Dumnezeu «pântecele meu suna-va ca o alăută şi cele dinlăuntru ale mele ca zidul de aramă ce l-ai înnoit»[78] şi pe cel ce a spus cum că «legea lui Dumnezeu în mijlocul pântecelui

[75] Sau: al bunătăților Lui.

[76] Dionisie Areopagitul, Despre ierarhia cerească I 3 (ed. Ritter, p. 8): «pentru că nici nu este cu putință minții noastre a se înălța la acea nematerialnică imitare a ierarhiilor cereşti şi la dumnezeiasca-vedere [prin care acelora] de nu se va sluji de călăuzirea materialnică cea potrivită ei [minții noastre; n.n.], frumusețile văzute închipuiri ale nevăzutei bunecuviințe socotindu-le, şi miresmele simțite întipăriri ale miresmei înțelegătoare, şi icoană a nematerialnicei revărsări de lumină luminile materialnice, şi [icoană] a plinirii văzătoare-de-Dumnezeu [deplinei vederi-de-Dumnezeu; n.n.], celei cu mintea, sfintele învățături cele desfăşurate».

[77] Macarie, *Omilii* 16, PG 34, 617 D; Ioan Scărarul, *Scara* 28, PG 88, 1133 B; *ibidem* 25 (PG 88, 1000 D-1001 A).

[78] *Isaia* 16, 11; ediția critică a lui Rahlfs nu îl conține pe χαλκοῦν; textul oficial românesc nu poate fi folosit nici în cazul de față, pentru că spune 'lăuntrul Meu se zbuciumă pentru Moab ca o harfă şi inima mea pentru Chir-Hares'.

meu»[79] i-ar numi 'cu sufletul în pântece' sau 'cu legea în pântece' şi celui ce a scris «pomenirea lui Dumnezeu lipească-se de răsuflarea mea»[80] nume asemănător i-ar pune şi i-ar batjocori pe toţi care prin simboluri pe cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi duhovniceşti le închipuie şi le numesc şi le adulmecă; dar pe aceia nimic nu îi va vătăma dintr-aceasta; pe când acesta va rămâne în afara sfintelor acoperăminte şi nici la umbrele adevărului nu va avea cum căuta [cu ochii][81].

(51.)

Şi nu te scârbi auzind de la noi acestea; că noi te socotim pe tine mai aproape de Dumnezeu decât tu pe cei uniţi cu Dumnezeu; căci noi te scoatem afară dintre umbre, pe când tu pe aceia şi din umbrele umbrelor. «Dar», zice, «'acum vedem în oglindă'[82] spune marele Pavel». Ce este, dar, oglinda? [Oare] nici umbra umbrei nu apare în cuprinsul ei, cât de puţin străvezie şi lucioasă ar fi [ea]? Şi cum ar [mai] arăta ceva şi cum ar [mai] fi oglindă şi cum vedem ceva în ea dacă nici umbra umbrei nu o are? Iar când cineva se face pe sine însuşi oglindă neştirbită a lui Dumnezeu[83] şi, împărtăşindu-Se de Dumnezeu, îndurat în el însuşi Îl are şi în chip înţelegător pe Acesta Îl întâlneşte, lumină mai presus de lumină întru lumină văzând, care nicidecum nu hotărniceşte ochiul

[79] *Psalmii* 39, 8; în ediţia oficială locul corespunde versetului 11, însă traducerea este defectuoasă: 'legea Ta înlăuntru inimii mele'.
[80] Ioan Scărarul, *Scara* 27, PG 88, 1112 C; Isihie Sinaintul, *Centuriile* I 99, PG 93, 1512 A.
[81] Notăm că paragraful este preluat aproape cuvânt cu cuvânt din *Triade* I 2, 8 şi 11; şi că «sfintele acoperăminte» este expresie de sorginte dionisiană, iar «umbrele adevărului» platonică.
[82] *I Corinteni* 13, 12.
[83] Vezi Grigorie al Nyssei, *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 89 C.

cel ce vede, cum nu va avea nici umbră a umbrei lui Dumnezeu? Iar când şi minte este oglinda, şi [încă] minte curăţită şi nepătată, fire nematerialnică, lumină înrudită – dacă este să zic aşa – preaînaltei şi celei dintâi lumini, cum – cu totul luminându-se de această lumină dintâi – nu se va arăta *după părtăşie* ceea ce arhetipul este *după fire*? Şi cum nu va arăta şi prin sine însăşi lucirea ascunsei frumuseţii aceleia, după cum şi prorocul zice că «[fie] strălucirea Dumnezeului nostru peste noi»[84]? Şi cum, dar, astfel fiind şi [astfel] arătându-se, bună-mireasmă a lui Hristos[85], vestitor virtuţilor Lui[86], nici umbră a umbrei lui Dumnezeu nu va avea? Cum de ai ajuns la cuvintele acestea cu adevărat neluminate şi mult-întunecate, o, filozofule? Că departe sunt de umbrele acestea scrierile lui Dionisie celui Mare; pentru că el [se] arată socotind un lucru atât de mare vederea adevărată şi tainică a purtătorilor-de-Dumnezeu, încât învăţăturile desfăşurate ale sfintelor scripturi le numeşte asemuiri ale plinirii lor văzătoare-de-Dumnezeu, celei cu mintea[87]. Cum, deci, în chip nesăbuit închipuindu-şi el aceasta, a spus-o – o vom zice noi.

[84] *Psalmii* 89, 19; în versiunea oficială românească *strălucire* a fost înlocuit cu *lumină*.
[85] *II Corinteni* 2, 15.
[86] Sau: al bunătăţilor Lui.
[87] Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească* I 3 (ed. Ritter, p. 8): «pentru că nici nu este cu putinţă minţii noastre a se înălţa la acea nematerială imitare a ierarhiilor cereşti şi la dumnezeiasca-vedere [proprie acelora] de nu se va sluji de călăuzirea materialnică cea potrivită ei [*minţii noastre*; n.n.], frumuseţile văzute închipuiri ale nevăzutei bune-cuviinţe şi icoană a nematerialnicei revărsări de lumină luminile materialnice, şi socotindu-le, şi miresmele simţite întipăriri ale miresmei înţelegătoare, [icoană] a plinirii văzătoare-de-Dumnezeu [*deplinei vederi-de-Dumnezeu*; n.n.], celei cu mintea, sfintele învăţături cele desfăşurate».

(52.)

Altul dintre adevăraţii cuvântători-de-Dumnezeu, astupând gura teologilor trufaşi, *umbră* numind cunoaşterea lui Dumnezeu cea arătată lumii, a zis că cei ce filozofează asupra celor văzute au *umbra umbrei* acesteia, de vreme ce nici înţelegerea cu acrivie a zidirii nu o au[88]; iar acesta – cel neduhovnicesc şi care îi judecă pe cei duhovniceşti – neştiind că teoptia (vederea-de-Dumnezeu) se deosebeşte de teologie (cuvântarea-de-Dumnezeu), mai ales de aceea ce porneşte de la cele văzute, a mutat de la aceea asupra acesteia umbra cea îndoită, ba mai mult, nici pe aceasta nu o îngăduie văzătorilor celor nevăzute; pe aceştia, prin aceste cuvinte, nerăsplătiţi arătându-i[89], pe înţelepţii cei din afară 'nu am' zice, cu generozitate, 'cum să nu îi socotesc minunaţi', de vreme ce – zice el despre ei – 'întru totul au cuprins cu mintea mai-presus-ul dumnezeiesc şi susţin că, în privinţa celor ce sunt mai presus de noi, trebuie să vină viziune de sus şi să strălucească lumină inteligibilă, [lumină] prin care [ne] este conjugarea cu cele dumnezeieşti şi dobândirea contemplaţiilor simple, mai presus de demonstraţia [logică]; când îi aud spunând acestea, nu pot' zice 'să nu socot că şi ei au fost luminaţi de Dumnezeu'[90]. Cu ce luminare?

[88] Macarie, Omilii 34, 1, PG 34, 744 C.
[89] «nerăsplătiţi»: nepremiaţi de Dumnezeu cu vederea Lui, cu vederea luminii Lui; verbul ţine de paradigma întrecerilor sportive din antichitate, şi anume de premierea câştigătorilor, şi este inegal redat în româna scripturistică şi imnografică; vezi I Corinteni 9, 24 («cei ce aleargă în stadion, toţi aleargă, dar numai unul ia premiul») şi, de pildă, irmosul «Spăimântatu-s-au toate» («Cel ce dăruieşte pace tuturor celor ce te laudă [lit.: premiază cu pace pe toţi cei ce te laudă]»), care face aluzie la Coloseni 3, 15, tradus şi el, ezitant, prin: «Şi pacea lui Hristos… să stăpânească în [lit.: să fie premiul luat de] inimile voastre».
[90] Varlaam, ibidem, p. 261-262.

Negreşit că cu aceea pe care o şi descriu [aceia]; aceasta, aşadar, o zice fără înconjur, cum că nu poate să nu îi socotească şi să nu îi numească cinstitori-de-Dumnezeu şi văzători-de-Dumnezeu, deosebiţi faţă de ceilalţi[91]. Dar faptul că ceea ce aceia numesc lumină este întuneric adânc şi cumplit şi că 'viziunea de sus' este, în chip vădit, de jos şi diavolească – [aceasta] s-a arătat în cuvântul dintâi către el[92], iar *mai-presus*-ul[93] pe care îl atribuie lui Dumnezeu, punându-l şi pe acesta de faţă, l-am demonstrat a fi opinie atee; şi poate n-ar fi rău a spune şi aici pe scurt despre aceasta, în conglăsuire cu cele spuse acolo şi într-un gând cu acelea.

(53.)

Zis-a, deci, David: «dumnezeii cei ce nu au făcut cerul şi pământul – piară»[94]; iar eu, adăugând, aş zice: dimpreună cu dumnezeii aceştia piară şi acel *mai-presus* al lui Dumnezeu care nu are întâietate – după învăţătura acelora – nici în faţa materiei celei fără formă, nici [nu] a adus la existenţă din cele ce nu sunt pe cele ce sunt, nici [nu] este neasemănat mai presus de cele câte se văd în lumea noastră, nici [nu] poartă de grijă – prin pronia lui – de cele ce sunt aici şi ale noastre. Căci acestea sunt dogmele lui Socrate şi Aristotel şi Platon, pe care acesta – ucenicul lor – i-a admirat cum că 'întru totul au cuprins cu mintea *mai-presus*-ul dumnezeiesc'. Iar Pitagora zice în mai degrabă gratuitele – decât auritele – eposuri că asemenea este dumnezeiescul, neîncetat, cu ceea ce s-ar face omul oprindu-se din lucru; aşa a înţeles *mai-*

[91] Adică: de cei ce nu sunt aşa.
[92] Epistola Ia către Varlaam 3.
[93] Superioritarea, transcendenţa.
[94] Romani 1, 21.

presus-ul lui Dumnezeu. Dar şi să fi înţeles [ei] mai-presus-ul [acesta], luminaţi tot nu ar fi; căci nu ca pe Dumnezeu L-au slăvit pe Cel ce L-au înţeles a fi Dumnezeu[95], de Îl vor fi şi înţeles; că şi diavolii Îl ştiu pe Hristos a fi Dumnezeu preaînalt[96], precum duhul lui Python zicea despre Sila şi Pavel «aceştia robii lui Dumnezeu Celui preaînalt sunt»[97], şi nu zicem – pentru aceasta – că diavolii sunt [şi] luminaţi de Dumnezeu, cu toate că nimic nu e mai înalt decât Cel Preaînalt, sau deopotrivă [cu El][98].

54.

Ci a spune că dumnezeiescul este mai presus de demonstraţie şi noi ţi-o vom îngădui, dar nu câtă vreme spui aceasta în sensul lui Aristotel, precum zici că o spui acum; că socotinţa bărbatului [aceluia] despre cele dumnezeieşti e târâtoare pe pământ, omule, şi – ca să zic aşa – fără slavă[99]; şi cum nu ar fi aşa, de vreme ce el – ca să zic apostoliceşte – cunoscându-L pe Dumnezeu, nu ca pe [un] Dumnezeu L-a slăvit sau L-a cinstit, ci, zădărnicindu-se în cugetele lui[100], dumnezeiescul l-a pus pe seama demonilor, nefăcutul[101] –

[95] Vezi Marcu 5, 7; Luca 8, 28.
[96] Fapte 16, 17.
[97] Dacă, pe de o parte, nimic sau nimeni nu e mai înalt decât Cel Preaînalt – sau deopotrivă cu El – şi, pe de altă parte, diavolii Îl ştiu pe Dumnezeu ca fiind Cel Preaînalt, atunci şi diavolii – întocmai ca filozofii lui Varlaam – ştiu sau au înţeles mai-presus-ul (superioritatea) lui Dumnezeu.
[98] Sfântul Grigorie face aici un joc de cuvinte, căci ἄδοξος înseamnă nesocotit, dar şi fără slavă.
[99] Romani 1, 21.
[100] «nefăcutul»: însuşirea de a nu fi fost făcut, de a nu fi fost zidit; ἀγενησία filozofilor se referea la materia preexistentă.
[101] Referire la doctrina lui Aristotel, conform căruia – prin prisma unui Alexandru Filosoful, de pildă (apud Joannes Philoponus, In Aristotelis libros de anima comentaria 15.518.10-18) – νοῦς (minte) numeşte trei

pe seama unora dintre zidiri, iar sufletele noastre le-a despuiat (ceea ce lui chiar i s-ar cuveni) de însuşirea nemuririi? Că mintea *cea dinafară* nu are legătură cu noi; iar fără de aceasta, mintea *cea în potenţă* – chiar şi după socotinţa [filozofului] aceluia – nimic nu este[102].

55.

Ai înţeles, prietene, la ce rău duce [faptul de] a nu urma întru totul de-Dumnezeu-însuflatelor scripturi, ba încă şi a pofti să dovedeşti că greşesc cei ce le folosesc pe acestea în privinţa acestora[103] şi a căuta o bună-cinstire [de

lucruri: ὁ δυνάμει νοῦς (mintea sau înţelegerea cea în potenţă; ca în cazul pruncilor), ὁ καθ' ἕξιν νοῦς (mintea cea după deprindere; ca în cazul oamenilor desăvârşiţi) şi ὁ ἐνεργείᾳ sau ὁ θύραθεν νοῦς (mintea cea în lucrare, mintea cea dinafară). Dacă prima evoluează de la sine – prin educaţie sau anamneză – şi ia chipul celei de-a doua, mintea cea dinafară nu ţine nicidecum de planul acestui proces evolutiv, pentru că – precum comentează Ammonius (apud Philoponus, op. cit., 15.519.4-7) – ea «nu este din mintea cea în potenţă, cea dinlăuntrul nostru» şi «nu este parte a sufletului». Această transcendenţă şi totodată unire a minţii celei dinafară cu mintea noastră o descrie foarte plastic, iarăşi, Alexandru Filosoful (De anima libri mantissa 111.32-36): «precum lumina – făcătoare fiind a vederii celei după lucrare – şi ea se vede, şi cele laolaltă cu ea, şi prin ea [se vede] culoarea, aşa şi mintea cea dinafară ni se face nouă pricină a faptului de a înţelege, înţelegându-se şi ea, dar nu făcându-se minte [nu dobândind parametrii ontologici ai minţii noastre], ci, prin firea ei, pe mintea cea existentă [pe mintea noastră] desăvârşindu-o şi purtându-o la ale sale». Nemuritoare este nu mintea proprie, ci doar mintea cea dinafară, «cea atotdesăvârşită, care nu este după deprindere sau în potenţă, ci simplă şi pururea în lucrare, chivernisind toate» (Alexandru apud Philoponus, loc. cit.), care vine şi pleacă de la om.
[102] Este vorba de principiul exegezei interne: interpretarea unui pasaj din Scriptură prin prisma altui pasaj din Scriptură.
[103] «εὐσέβεια»: buna-cinstire de Dumnezeu (blagocestia) presupune întregul raportării omului la Dumnezeu, atât dreapta socotinţă despre

Dumnezeu][104] mai presus de cea a Părinților? Că de aici [pornind] te-ai semețit a scrie că 'iluminați' trebuie a fi socotiți înțelepții cei nebuni [numiți de Scriptură], care şi pe Dumnezeu L-au coborât la treapta înțelegerii proprii lor înşişi, zicând că «anevoie este» – dar nu cu neputință – «a-L înțelege pe Dumnezeu»[105]; astea sunt 'lucrurile negrăite' în care au fost ei inițiați de cel ce li s-a arătat lor în 'lumină'. Dar iată că, furat de râvnă şi de cuvânt, [şi noi] am ajuns pe nesimțite la vorbe lungi împotriva lor, în pofida dorinței noastre; mă întorc, aşadar, şi, deşi multe şi despre multe mai am încă a zice, mă opresc aici; şi doar câteva [lucruri] adăugând, voi pecetlui apoi cuvântul cu numirea cea bună a dragostei; că, prin aceasta, socot că [şi tu] te vei răzgândi şi te vei lăsa de defăimări.

56.

Aceia, dar, pe care 'filosofi din afară' Biserica noastră a socotit a-i numi, ca pe unii ce au stat înafara sfințitei cunoaşteri despre Dumnezeu, aceia, deci, nici [măcar] oamenilor de neînțeles nu L-au socotit pe Dumnezeu, înfățişându-L pe El a fi 'anevoie de înțeles'; noi, însă, pe Dumnezeu Îl ştim de neînțeles nu [doar] minții noastre, dar şi minților celor ce sunt mai presus de toată aplecarea spre cele de jos, care,

El (altfel zis: corectitudinea dogmelor), cât şi închinarea adusă Lui (în duhul acestei drepte socotințe).

[104] Vezi Dionisie Areopagitul, Despre ierarhia cerească VII 1 (ed. Ritter, p. 28).

[105] Sfântul Grigorie precizează că expresia «cele dumnezeieşti sunt mai presus de demonstrație» înseamnă că sunt mai presus de demonstrația proprie Părinților, nu mai presus de 'demonstrația' varlaamit-aristotelică, pentru că aceasta din urmă, de fapt, nu există (vezi fraza următoare); de aceea sfântul nici nu mai foloseşte cuvântul demonstrație, ci zice «dar nu privitor la aceasta».

pentru însuşirea de a se sui [şi a trece] dincolo de toate a făpturilor acelora zidite care se apropie şi slujesc măreției dumnezeieşti, 'tronuri' se numesc[106]. Dar nu zicem despre cele dumnezeieşti că, întrucât sunt mai presus de toate, sunt cu totul mai presus şi de demonstrație; sau, mai bine zis, zicem aceasta, dar nu privitor la aceasta[107] pe care tu, deşi pofteşti cu totul şi cu totul a o ridica în slăvi, o prezinți [de fapt] ca [fiind] atât de uşor de răsturnat, încât nu rezistă nici contrazicerii [ei] de către primul venit şi nici demonstrație nu mai poate fi.

57.

Pentru că silogismul căruia tu îi zici 'demonstrativ' «pare, pur şi simplu, tuturora adevărat şi nu se iscă nici o îndoială asupra lui»[108]. [Bine,] dar nici aceea nu ai luat în seamă că, dacă nu din altă pricină, măcar din pricina reținerilor pironiene asemenea demonstrație nu există deci nicidecum[109], [astfel] că [toate aceste] necesități rigide prin care legi[110] şti-

[106] Varlaam, Epistola Ia către Palama, ed. G. Schirò, p. 245.

[107] Sfântul Grigorie pomeneşte aici cazul anticului filozof sceptic Pyron, care susținea că nici o afirmație nu poate fi socotită mai îndreptățită decât alta, lucrurile fiind incognoscibile. Dacă nu din alte pricini, aşadar, măcar din pricina acestei opinii Varlaam ar fi trebuit să nu se aventureze să vorbească despre o asemenea demonstrație, care «pare tuturora adevărată şi nu iscă nici o îndoială».

[108] Adică: prin care încorsetezi.

[109] Faptul că în realitate fenomenele astronomice nu se supun 'corsetului' pus de apodictica lui Varlaam îl vedem, de pildă, în pasaje unde sfântul Grigorie semnalează oprirea soarelui sau întoarcerea lui înapoi şi altele asemenea; vezi Epistola a IIa către Varlaam 62.

[110] Aceste necesități sau constrângeri atotstăpânitoare există doar în mintea lui Varlaam, adept al logicii lui Aristotel; odată supuse opiniei altora, odată strămutate în alt sistem de referință logic (al scepticilor, de pildă, care nici nu erau creştini), ele nu mai stau în picioare.

inţa logică, armonică şi astronomică[111], [odată] dezlegate din [legătura cu] a-tot-demonstrativa ta judecată, vor ajunge [ele însele] mai netrainice decât pânza de păianjen şi vor cădea[112]? Căci cum îţi vor fi de la sine înţelese premisele, de vreme ce nici Sextus[113], nici Pyron, nici cei asemenea lor nu le încuviinţează?

58.

Deci nu faţă de demonstraţia aceasta[114] sunt mai presus cele dumnezeieşti – că nici despre soare nu se apucă cineva a zice că e mai strălucitor decât licuriciul – ci faţă de cea predată de Părinţi, care nici aceasta nu este din propria lor socotinţă; o aducem însă, nevoia cerând-o, [pe aceasta din urmă], pe cea puternică[115], având [noi] ca obârşie a acesteia[116] puterea cea de Duhul mişcată[117], [putere] prin care, [în chip] mai presus de minte împărtăşindu-se de cele mai pre-

[111] Opera lui Sextus (Pyrrhoniae hypotyposes şi Adversus mathematicos) reprezintă panorama completă a scepticismului antichităţii clasice.
[112] «aceasta»: a lui Varlaam, luată de la Aristotel.
[113] «demonstraţia cea puternică»: expresia este o prelucrare a formulei pauline din I Corinteni 2, 4: «întru demonstraţia [pe baza] duhului şi a puterii (ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως)», formulă preluată de Areopagit («ἐν ἀποδείξει τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως»), la care sfântul Grigorie va trimite numaidecât.
[114] Dar şi: «ca principiu al acesteia», fiind vorba de metoda apodictică.
[115] Sau: «puterea cea din Duhul pornită».
[116] Între de-Dumnezeu-înţelepţiţii şi de-Dumnezeu-cuvântătorii aceştia se numără, desigur, sfântul Dionisie Areopagitul, de la care sfântul Grigorie şi împrumută pasajul de faţă şi teza despre aceea că principiul sau temeiul teologhisirii şi al demonstraţiei patristice este adeverirea venită de la Duhul, puterea Lui împărtăşită Părinţilor; vezi locul Despre numirile dumnezeieşti I 3, ed. De Gruyter, p. 111.
[117] Îl slăvim pe Dumnezeu – pe cât ne este cu putinţă – cu faptele noastre şi cu cuvintele noastre şi cu relele pătimiri pe care le primim sau le luăm asupra noastră pentru El.

sus de minte, de-Dumnezeu-înţelepţiţii şi de-Dumnezeu-cuvântătorii[118] de la Dumnezeu au fost învăţaţi şi – următori lui Dumnezeu făcându-se – ne-au învăţat pe noi. Precum deci, deşi cele dumnezeieşti sunt cu totul deasupra şi dincolo de toate, de tot cuvântul, adică, şi de toată lauda şi de toată slăvirea, noi însă şi grăim cuvânt despre Dumnezeu şi Îl lăudăm şi Îl slăvim – pe cât ne este cu putinţă – cu fapte şi cuvinte şi patimi[119], şi zicem 'slava lui Dumnezeu', şi 'laudă a lui Dumnezeu' numim slavoslovia cea de noi înşine înălţată, tot aşa şi facem silogisme şi demonstraţii şi silogismul despre cele dumnezeieşti 'demonstraţie' îl numim, fie de vorbim în urechile ascultătorilor, fie de nu, întrucât nu orice dialog este [numaidecât] şi dialectică; şi socotim că trebuie în chip cât mai cuviincios să îl numim, nu în chip necuvenit cinstindu-ne – cum ar socoti cineva – propriile noastre vorbe, ci vorbind despre Dumnezeu pe cât putem de cuviincios şi în conglăsuire cu spusele Părinţilor şi întru nimic abătându-ne de la cuvintele de-Dumnezeu-predate[120].

Din Epistola a III-a către Achindin

(10.)

Şi se cuvine să punem acum de faţă puţine din multele ziceri ale sfinţilor, din care s-a arătat – în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] – mai-presus-ul fiinţei nezidite faţă de lucrarea nezidită, şi mai ales din cele ale marelui Dionisie, de

[118] «cuvintele de-Dumnezeu-predate»: Scriptura.
[119] Sau: a da la iveală.
[120] «mai presus de unirea însăşi»: unirea pomenită aici este lucrarea nediscursivă a minţii, prin care se împărtăşeşte nemijlocit de cele ce sunt mai presus de ea; vezi fraza imediat următoare.

la care – de la el cel dintâi, am zice – a deprins Biserica aceste elemente de bază ale teologiei. Astfel, purcezând marele [Areopagit] a lăuda învederătoarea cea cu-numele-ființei denumire a Celui ce este cu adevărat, «[cu] atât [mai mult]» zice «să amintim că scopul cuvântului nu este acela de a arăta[121] *întru ce* este mai presus de ființă ființa cea mai presus de ființă – căci lucrul acesta e de negrăit şi de necunoscut şi cu totul de nearătat şi mai presus de unirea însăşi[122] – ci de a lăuda de-ființă-făcătoarea ieşire către toate cele ce sunt a tearhicei de-ființă-începătorii»[123]. Iar 'unirea' – cea pomenită aici cu uimire de către învederătorul celor dumnezeieşti – îndumnezeirea este, «după care[124]» – precum însuşi spune începând scrierea *Despre numirile dumnezeieşti* – «de cele de nespus şi de necunoscut ne atingem în chip de nespus şi de necunoscut – după unirea cea mai presus de firea şi lucrarea noastră»[125]. Despre [unirea] aceasta, aşadar, lucrurile vor fi limpezi odată cu curgerea cuvântului. Cu totul vădit este, deci, de aici că nezidită este nu doar ființa lui Dumnezeu cea mai presus – ca şi de toate celelalte [ieşiri] – şi de ieşirea cea de-ființă-făcătoare, ci şi această ieşire [cea] mai prejos [de aceea], ca una ce este de-viață-făcătoare[126]; pentru că ceea ce este făcător şi ziditor – şi aceasta dintr-odată a tu-

[121] Dionisie Areopagitul, Despre numirile dumnezeieşti V 1, PG 3, 816 B.
[122] Aici 'după' nu este temporal, ci instrumental (prin care, conform căreia), ca în expresia 'dumnezeu după har'.
[123] Ibidem, I 1, PG 3, 585 B–588 A.
[124] Sau: «nezidită este nu doar ființa lui Dumnezeu cea superioară – ca şi tuturor celorlalte [ieşiri] – şi ieşirii celei de-ființă-făcătoare, ci şi această ieşire inferioară [aceleia], ca una ce este de-viață-făcătoare».
[125] Isaia 11, 2; vezi Grigorie Teologul, Cuvântul 41 (La Cincizecime) 3, PG 36, 431 C.
[126] «caracterul unitar al Duhului»: faptul de a fi un singur Duh, nu mai multe, nu alcătuit din mai multe.

turor celor ce sunt – cum ar fi zidit şi făcut şi, astfel, unul dintre cele ce sunt?

(15.)

Există, aşadar, după de-Dumnezeu-înțelepțiții cuvântători-de-Dumnezeu dumnezeire inferioară – precum şi aici a spus marele Dionisie – şi anume îndumnezeirea, care este dar al ființei lui Dumnezeu, celei superioare. Deci în van trâmbițează acum Varlaam în stânga şi'n dreapta punând diteismul – chipurile – pe seama noastră; pentru că e limpede că spre defăimarea cuvântătorilor-de-Dumnezeu celor fără de pată face el trâmbițarea aceasta, încrâncenându-se a spune că creat este darul acesta dumnezeiesc şi aşa [şi nu altfel] este o singură dumnezeire necreată, [şi anume] ființa lui Dumnezeu. Aşadar, după ce Îl taie pe Dumnezeu în create şi necreate, mai apoi îi batjocoreşte pe cei ce în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] Îl cugetă pe Acesta a fi nezidit şi după lucrare. Pentru că darul îndumnezeitor al lui Dumnezeu [nu] este [altceva decât] lucrarea Lui, pe care *dumnezeire* şí marele Dionisie şí toți ceilalți cuvântători-de-Dumnezeu în multe locuri îl numesc, spunând că mai mult al lucrării dumnezeieşti – decât al ființei dumnezeieşti – este numele de *dumnezeire*; că şi lui Isaia îi place a numi 'duhuri' *lucrările* Duhului, după [cum arată] Grigorie de-Dumnezeu-cuvântătorul[127]. Deci, precum prorocul, lucrările Duhului *şapte duhuri* numindu-le, nu a prăpădit caracterul unitar al Duhului[128], tot aşa şi prin denumirea

[127] Vezi Despre numirile dumnezeieşti V 2, PG 3, 816 C.
[128] Epistola a IIa, PG 3, 1069 A. Textul areopagitic nu numeşte direct 'harul' 'legătură', ci indirect: «că dacă aceasta [calitatea harului (deci harul), totuna cu imitația de neimitat a Celui mai presus de dumnezeire]

de *dumnezeire*, cum s-a arătat mai sus, se numeşte de către sfinţi şí pronia – lucrare fiind [aceasta] a lui Dumnezeu – şí puterea văzătoare şí harul îndumnezeitor al lui Dumnezeu, adică îndumnezeirea[129], şi nici nu se desfiinţează caracterul unitar al dumnezeirii. Iar puterile şi lucrările lui Dumnezeu, cum şi aceasta s-a arătat mai sus, sunt nezidite; aşadar harul îndumnezeitor al lui Dumnezeu nu doar că se numeşte *dumnezeire*, dar şi nezidit este după de-Dumnezeu-înţelepţiţii cuvântători-de-Dumnezeu. Că deşi marele [Dionisie] în curgerea cuvântului său îl numeşte pe el *legătură*[130], este însă [vorba de] legătura lui Dumnezeu cu cei îndumnezeiţi; că asemenea este şi dumnezeiasca pronie şi puterea văzătoare; şi, numindu-l pe acesta *imitaţie*, a adăugat *de neimitat*[131], şi a spus despre el că este obârşie a celor îndumnezeiţi şi *obârşie a dumnezeirii* şi *obârşie a bunătăţii*, ceea ce doar despre Dumnezeu se cade a se spune, numindu-l [pe el] *îndumnezeitor*, şi nu *îndumnezeit*, ca să arate că este nezidit.

(16.)

Iar [faptul] că harul îndumnezeitor – îndumnezeirea însăşi – este nezidit, [aceasta] şi dumnezeiescul Maxim cu îndrăznire o vesteşte zicând: «aceasta este evanghelia lui Dumnezeu: solia lui Dumnezeu către oameni prin Fiul

devine obârşie a îndumnezeirii... celor îndumnezeiţi, [atunci] Cel mai presus de toată obârşia este dincolo şi de astfel numita dumnezeire... – [numită şi înţeleasă] ca obârşie a îndumnezeirii... – în măsura în care Cel de neimitat şi dezlegat [de toate] este mai presus de imitări şi legături». Notăm şi aceea că sfântul Grigorie echivalează formula areopagitică «darul îndumnezeitor» cu «harul îndumnezeitor».

[129] Op.cit.

[130] Către Talasie, PG 90, 637 A.

[131] Şi: de neînţeles.

Cel ce S-a întrupat şi a dat răsplată – celor ce au crezut Lui – îndumnezeirea cea nezidită»[132]. Şi iarăşi: «[chiar] şi în împărtăşirea celor ce au parte de el dumnezeiescul har rămâne de necuprins[133], căci – ca unul [ce este] nefăcut – după fire are nemărginirea»[134]. Şi iarăşi: «îndumnezeirea o pătimim – ca pe una care, după har, este mai presus de fire – şi nu o facem»[135]. Şi iarăşi: «lăsat este ca doar al dumnezeiescului har să fie faptul de a dărui celor ce sunt îndumnezeirea, [în chip] potrivit [fiecăreia dintre ele], strălucind[136] firea [lor zidită] cu lumina cea mai presus de fire şi deasupra hotarelor ei ridicând-o pe aceasta prin însuşirea slavei de a fi mai presus [de hotarele acelea]»[137]. Pentru aceasta şi marele Vasile spune: «Duhul Cel sfânt L-a vărsat îmbelşugat asupra noastră Dumnezeu prin Iisus Hristos; L-a vărsat, nu L-a zidit; L-a dăruit, nu L-a creat; L-a dat, nu L-a făcut»[138]. Ce, aşadar, a vărsat şi a dăruit şi a dat nouă Dumnezeu prin Iisus Hristos? Oare fiinţa sau harul sfântului Duh? Negreşit că harul cel îndumnezeitor, după cum şi Ioan de-Dumnezeu-cuvântătorul cel cu gură de aur spune că «nu Dumnezeu, ci harul s-a vărsat»[139]; că prin acesta se şi cunoaşte firea Duhului, nezidită fiind ea, şi se şi arată [în afară], căci – în sine [însăşi] – nici o arătare nu are. E limpede, aşadar, că harul acesta este ne-

[132] Pe când oamenii o pot avea doar 'după har'; ibidem, PG 90, 644 D - 645 A.

[133] Tranzitiv.

[134] Către Talasie, PG 90, 321 A; vezi şi 644 D şi 1212 AB.

[135] Vezi mai sus categoriile: a fi (omul căzut), a fi bine (omul părtaş harului), veşnic a fi bine (Dumnezeu; aceasta este veşnica buna-fiinţare din text).

[136] Ambigua, PG 91,1144 C.

[137] Ibidem, 1144 BC; vezi Centurii 5, 85, PG 90, 1384 D.

[138] Cuvântul 7 la Fericiri, PG 44, 1280 C.

[139] Palama II, GA, p. 5-14.

zidit, atât de limpede încât şi roada acestuia – fiecare [în parte] – în cei [cu har] dăruiţi şi îndumnezeiţi spun că se cheamă – după acesta – fără-de-început [sau neobârşuită], pururea-fiitoare, fără-de-sfârşit, altfel spus nezidită. Pentru că, iarăşi, după sfântul Maxim «Cuvântul veşnicei bune-fiinţări[140] vine – după har – la cei vrednici, aducându-L pe Dumnezeu, pe Cel mai presus de tot începutul [sau obârşia], Care pe cei ce după fire au început şi sfârşit îi face după har fără-de-început şi fără-de-sfârşit»[141], de vreme ce şi marele Pavel, nemaitrăind viaţa cea vremelnică, ci «pe cea dumnezeiască şi pururea-fiitoare a Cuvântului sălăşluit [întru el]»[142], s-a făcut – după har – fără-de-început şi fără-de-sfârşit, [cum] şi Melhisedec «nici început al zilelor nu a avut, nici sfârşit al vieţii»[143] nu după firea cea zidită, după care a şi început a fi şi a şi încetat, ci după harul cel dumnezeiesc şi nezidit şi pururea fiitor mai presus de toată firea şi vremea, [cel] de la Dumnezeu Cel pururea fiitor. Aşadar zidit a fost Pavel doar până ce trăia viaţa cea prin porunca lui Dumnezeu făcută din cele ce nu sunt; iar când nu o mai trăia pe aceasta, ci pe cea făcută [lui] din sălăşluirea lui Dumnezeu, nezidit s-a făcut după har, precum şi Melhisedec şi tot cel ce L-a dobândit înlăuntrul său, ca Singur viu şi lucrător, pe Cuvântul lui Dumnezeu.

[140] Către Filothei VII, 2; este expresia Sfântului Grigorie Teologul (Cuvântul 42, 16), care se regăseşte şi în Tomosul Sinodal din 1351; vezi I. Karmiris, Monumentele dogmatice şi simbolice I (în gr.), Atena 1960, p. 379.

[141] Cuvântul Apodictic al II-lea 16, ed. Hristou, p. 93.

[142] Termenul ὁμιλέω înseamnă şi a vorbi şi a petrece cu cineva; Epistola I către Varlaam 41, p. 248.

[143] Pentru cei ce se liniştesc întru sfinţenie I, 3, 13, ed. Hristou, vol. I, p. 423.

(17.)

Dar acestea le spune şi marele Vasile, [cum] că «ceea ce este mişcat de mişcarea pururea-fiitoare a Duhului s-a făcut sfânt vieţuitor; şi a luat omul, sălăşluindu-se Duhul înlăuntrul lui, vrednicie de proroc, de apostol, de înger, de Dumnezeu – cel [ce] mai înainte [era] pământ şi cenuşă»[144]. Şi, iarăşi, «prin Duhul Sfânt părtaş a se face de harul lui Hristos, fiu al luminii a se unge, de slava cea pururea-fiitoare a se împărtăşi»[145]. Iar dumnezeiescul Grigorie al Nyssei «iese dincolo» zice «de firea sa omul, nemuritor făcându-se din muritor şi din stricăcios nestricăcios şi din vremelnic pururea-fiitor şi, din om, dumnezeu pe de-a-ntregul; pentru că cel învrednicit a se face fiu al lui Dumnezeu negreşit că va avea înlăuntrul lui vrednicia tatălui»[146]. Astfel sunt, aşadar, după har, toţi cei cu-chip-dumnezeiesc şi ca nişte dumnezei. Pe când harul însuşi nu după har este nezidit – că [atunci] vom avea şi har al harului şi, iarăşi, altul al acestuia şi [tot] aşa la nesfârşit – aşadar cu adevărat nezidit este harul. Să îl lăsăm, dar, pe cugetătorul de cele deşarte a spune nerozii zicând că harul acesta este imitare naturală, că şi dintr-aceasta se nasc multe şi grozave erezii. Şi după sfântul Maxim, iarăşi, «nimic făcut nu este făcător al dumnezeirii după fire, şi îndumnezeirea nu este nicidecum ispravă a puterii celei

[144] Vezi Ippolit al Romei, Combaterea tuturor ereziilor B, ΒΕΠΕΣ (Biblioteca Părinţilor Greci ai Bisericii) 6, p. 199; vezi şi sfântul Grigorie Teologul, Cuvântul 25, 4, PG 35, 1204 A şi Primul Cuvânt Teologic 10, PG 36, 24 AC.

[145] J. Meyendorff, Sfântul Grigorie Palama şi mistica ortodoxă, Bucureşti 1995, p. 78-79.

[146] Pentru cei ce se liniştesc întru sfinţenie I, 2, 12, ed. Hristou, vol. I, p. 404.

după fire»[147]. Tu, dar, păzeşte-mi buna moştenire aceasta cea lăsată de Părinți, [cum] că nezidit este dumnezeiescul har ca lucrare a ființei lui Dumnezeu şi – după sfântul Isaac – «ca slavă a firii Lui»[148]. Că şi doar zicând cineva că Dumnezeu este nezidit, împreună a cuprins [în această zicere] şi toate lucrările Lui fireşti. Ce trebuință mai este, dar, a cerceta şi a despărți?

[147] Ibidem.
[148] P. Hristou, introducere la Φιλοκαλία 19 A, ed. Grigorios Palamas, Tesalonic 1989, p. 9.

Cuprins

Abrevieri 7
Cuvânt înainte 9
Notă asupra ediției 35

Cuvânt în apărarea celor
ce se liniştesc în chip sfânt

1, 1. 39
1, 2. 103
1, 3. 139
2, 1. 273
2, 2. 363
2, 3. 441

Bibliografie 625
Anexă 629

ERRATA

p. 371, r. 6 de jos: în loc de „nu [ne] vindecă Dumnezeu" se va citi „nu este slujit [slăvit] Dumnezeu".
p. 370, nota 71: în loc de „tămăduitor" se va citi „slăvitor".
p. 557, r. 7: în loc de „aceasta" se va citi „acesta"; r. 10: „cele" → „ce e".
p. 559, r. 9 de jos: „cunoașterea luminii"→ „lumina cunoașterii"; r. 5 de jos: „este, în înțelesul propriu, și întuneric prin lipsă"→ „este întuneric în înțelesul propriu, prin lipsă,".
p. 564, r. 1: „καὶ αὐτὸ"→ „κατ' αὐτό".
p. 565, r. 15: „acolo pe rând, îndată, dumnezeiești lumini"→ „acolo, îndată, care sînt dumnezeiești lumini".
p. 567, r. 6: „cu ceea ce e de necunoscut și văzând și cunoscând aceasta"→ „cu Cel necunoscut și văzând și cunoscându-L pe Acesta"; r. 4 de jos: „Îl"→ „îl".
p. 568, r. 2: „τὰ κατὰ"→ „τὰ κατ' αὐτὴν, ἃ καὶ κατὰ".
p. 569, r. 11: „prinzând a se ruga,"→ „începând [scrierea], rugându-se,"; r. 4 de jos: „și care dintre simbolurile..."→ „pe când, dintre simbolurile propriu-zise, [și anume] cele împărțite și simțite [trupește], care nu e schimbător, care nu e compus, care nu e unit cu cele ce sînt, cu zidirile adică?".
p. 570, r. 1: „φῶς, ἐν" → „φῶς, ἢ ἐν".
p. 571, r. 9 de jos: „văzând ei"→ „văzându-se ei [pe ei înșiși]".
p. 573, r. 13: „să zărim necuprinsul firii dumnezeiești"→ „să pricepem că de necuprins este necuprinsul firii dumnezeiești"; r. 10 de jos: „Așadar, și a-l vedea... l-au înălțat, însă"→ „[Tot] așa, deci, a-L vedea mintal pe Dumnezeu și a-L cunoaște [pe El a fi] mai presus de minte ar putea-o și cei ce au [doar] o cercare scurtă a vederii Lui și cei ce nu și-au înălțat spre El privirea aceea [cea] mai presus de minte, cea [pricinuitoare] a unirii [cu El], dar care cred celor ce și-au înălțat-o; însă...".

Tipărit la **Gutenberg**
021-345.09.26